นามานุกรม
พระมหากษัตริย์ไทย

จัดทำโดย

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา

(ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี)

เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ

๕ ธันวาคม ๒๕๕๔

นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พุทธศักราช ๒๕๕๔
จำนวน ๕๐,๐๐๐ เล่ม
ลิขสิทธิ์ มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา
อาคารศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ๒๐ ถนนบรมราชชนนี เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐-๒๘๘๐-๙๒๑๒

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ
มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา.
นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย. -- กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, ๒๕๕๔.
๒๖๔ หน้า.
๑. กษัตริย์และผู้ครองนคร-ไทย. ๒. ไทย--ประวัติศาสตร์. I. ชื่อเรื่อง.
๙๒๓.๑๕๙๓
ISBN 978-616-7308-25-8

จัดพิมพ์โดย บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด
เลขที่ ๑๑ ซอยสุขุมวิท ๓๑ (สวัสดี) ถนนสุขุมวิท แขวงคลองเตยเหนือ เขตวัฒนา กรุงเทพฯ ๑๐๑๑๐
www.nanmeebooks.com

เพลตที่ คลาสิคสแกน โทร. ๐-๒๒๙๑-๗๕๗๕ **พิมพ์ที่** อักษรสัมพันธ์ โทร. ๐-๒๔๒๘-๗๕๐๐

ผู้สนับสนุนโครงการ

พระราชนิพนธ์คำนำ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ในมหามงคลวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราชทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๔ พรรษา ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔ มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ได้จัดทำหนังสือนามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทยออกเผยแพร่เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

ประเทศไทยมีพระมหากษัตริย์ปกครองประเทศสืบเนื่องมากว่า ๗๐๐ ปี ตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ การปกครองโดยระบบกษัตริย์เป็นวัฒนธรรมที่ไทยรับมาจากอินเดีย พร้อมกับการรับวัฒนธรรมความเชื่อทางศาสนา โดยได้ผสมผสานแนวคิดหลัก ๓ ประการเข้าด้วยกัน คือ แนวคิดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่เชื่อว่ากษัตริย์ทรงเป็นสมมุติเทพ แนวคิดในพุทธศาสนาที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีสถานะเปรียบประดุจพระพุทธเจ้า ทรงเป็นจักรพรรดิราชหรือธรรมราชา ที่กอปรด้วยราชธรรมหลายประการ อาทิ ทศพิธราชธรรม และจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ แนวคิดทั้งสองประการดังกล่าวนี้ อยู่บนพื้นฐานของแนวคิดประการที่สามคือการปกครองแบบพ่อปกครองลูก ดังปรากฏมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การปกครองโดยระบบกษัตริย์ของไทย มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวแตกต่างจากประเทศอื่น

ที่ผ่านมายังไม่เคยมีการรวบรวมและเรียบเรียงพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระมหากษัตริย์ไทยครบทุกพระองค์ การจัดทำหนังสือนามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทยเล่มนี้เนื่องในมหามงคลวโรกาสดังกล่าวจึงเป็นเรื่องที่น่ายินดี หนังสือเล่มนี้จะมีคุณค่าในฐานะเป็นเอกสารค้นคว้าอ้างอิงที่เป็นประโยชน์ต่อวงการวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อผู้ที่ต้องการศึกษาเรื่องราวของประวัติศาสตร์ชาติไทย

สถาบันพระมหากษัตริย์กับประเทศไทย

พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี

สถาบันพระมหากษัตริย์ในประเทศไทยเป็นศูนย์รวมใจชาวไทยที่สืบทอดมายาวนานหลายศตวรรษ เป็นวัฒนธรรมการปกครองที่มีความสำคัญ บ่งบอกถึงแนวคิด ความเชื่อ และความหมายของสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่หลอมรวมจิตใจชาวไทยให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและสร้างสรรค์ให้เกิดความผาสุกของสังคมโดยรวมได้ วัฒนธรรมการปกครองระบบกษัตริย์ของประเทศไทยจึงมีความผูกพันอย่างแนบแน่นต่อสังคมไทยมาแต่อดีตจนปัจจุบัน

แนวคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ปกครองที่มีคุณลักษณะพิเศษนั้นสืบเนื่องมาจากวัฒนธรรมความเชื่อทางศาสนา ซึ่งพัฒนาและผสมผสานมาจากแนวคิดหลักต่าง ๆ ๓ ประการ คือ

ประการแรก เป็นแนวคิดพราหมณ์ฮินดู ซึ่งถือว่าผู้ที่ดำรงตำแหน่งกษัตริย์คือองค์อวตารของพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ฮินดู ซึ่งมีหน้าที่หลักในการธำรงไว้ซึ่งความผาสุกของโลกมนุษย์ เป็นแนวคิดเบื้องต้นเมื่อชาวไทยรับคติความเชื่อพราหมณ์ฮินดูเข้ามา

ประการที่สอง เป็นแนวคิดของพระพุทธศาสนา ซึ่งนอกจากความเชื่อเรื่องบุญกรรมที่ส่งให้เป็นผู้มีบารมีแล้ว ยังมีความเชื่อว่าองค์พระมหากษัตริย์ทรงมีสถานะเป็นพระพุทธเจ้าและเป็นเทพ แนวคิดเรื่องเทพทางพระพุทธศาสนานี้แตกต่างจากศาสนาพราหมณ์ฮินดู ในคัมภีร์จักรวาฬทีปนีซึ่งเขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๓ อธิบายว่า *“พระราชา พระเทวี พระกุมาร ชื่อว่าสมมติเทพ, เทพที่อยู่ ณ ภาคพื้นดินและที่สูงกว่านั้น ชื่อว่าอุปบัติเทพ, พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระขีณาสพชื่อว่าพระวิสุทธิเทพ”* พระมหากษัตริย์ในสังคมไทยทรงมีลักษณะของเทพ ๓ ประเภทนี้ คือ สมมติเทพ อุปบัติเทพ และวิสุทธิเทพอยู่ในองค์เดียว ทั้งนี้ได้รวมเอาเทพชั้นสูงในศาสนาพราหมณ์ฮินดูเข้าไว้ด้วย ดังที่สะท้อนให้เห็นจากแนวคิดเรื่องสมมติเทพหรือสมมติเทวดา และในบริบทแวดล้อมอื่น ๆ

นอกจากนั้น พระมหากษัตริย์ไทยยังทรงเป็นมหาสมมติราช ขัตติยะ และราชา ดังปรากฏคำอธิบายในหนังสือไตรภูมิพระร่วงของพระเจ้าลิไทยซึ่งแต่งขึ้นในสมัยสุโขทัยว่า *“อันเรียกชื่อมหาสมมติราชนั้นไซร้ เพราะว่าคนทั้งหลายย่อมตั้งท่านเป็นใหญ่แล อันเรียกชื่อขัตติยะนั้นไซร้ เพราะว่าคนทั้งหลายให้แบ่งปันไร่นาเข้าน้ำแก่คนทั้งหลายแล อันเรียกชื่อว่าราชานั้น เพราะท่านนั้นถูกเนื้อพึงใจคนทั้งหลายแล”* ส่วนในโลกทีปสารแต่งโดยพระสังฆราชเมธังกรซึ่งเป็นครูของพระเจ้าลิไทยกล่าวว่า *“นามราชา เพราะปกครองบุคคลอื่น ๆ โดยธรรม โดยเที่ยงธรรม”*

ประการที่สาม แนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างบิดา-บุตร อันเป็นแนวคิดพื้นเมืองดั้งเดิมที่เน้นความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ซึ่งต่างไปจากสังคมที่มีวรรณะ นับได้ว่าเป็นความเข้มแข็งของวัฒนธรรมการปกครองในระบบกษัตริย์ของไทยที่สามารถดำรงสืบต่อมาได้จนปัจจุบัน

แนวคิดทั้ง ๓ ประการนี้แสดงคติความเชื่อเรื่องสถานะขององค์พระมหากษัตริย์ที่ผสมผสานกัน พระมหากษัตริย์ไทยนับแต่อดีตมิได้ทรงดำรงพระองค์เป็นเฉพาะองค์อวตารแห่งพระผู้เป็นเจ้าของศาสนาพราหมณ์ฮินดู หรือเป็นผู้บำเพ็ญบุญบารมีเฉพาะพระองค์ แต่ยังทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจเช่นเดียวกับบิดาผู้ดูแลบุตรด้วย พระราชภาระหลักของพระมหากษัตริย์อันเป็นพื้นฐานตามคติพราหมณ์ฮินดูมี ๔ ประการ คือ

๑. พระราชทานความยุติธรรมอันเป็นระเบียบสากลของผู้ปกครองหรือผู้นำที่จะต้องสร้างหรือออกกฎหมายเพื่อให้เกิดความยุติธรรม
๒. ทรงรักษาความยุติธรรมนั้น ๆ อย่างเคร่งครัด
๓. ทรงรักษาพระศาสนาและประชาชน
๔. ทรงสร้างความผาสุกแก่ประชาชน

นอกจากนั้นพระมหากษัตริย์ยังทรงดำรงหลักราชธรรมในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ สังคหวัตถุ ๔ ประการ และจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ เมื่อประสานกับลักษณะวัฒนธรรมการปกครองแบบบิดา-บุตรแล้ว จึงเป็นเหตุให้พระมหากษัตริย์ในประเทศไทยมีพระราชสถานะอันสูงส่งควรแก่การยกย่องสรรเสริญยิ่ง

ในสมัยกรุงสุโขทัย ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนมีความใกล้ชิดกันมาก พระมหากษัตริย์ทรงดูแลทุกข์สุขของประชาชนดังบิดาดูแลบุตร ดังปรากฏบันทึกในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ที่สำคัญมากก็คือวัฒนธรรมการปกครองในระบบกษัตริย์นั้นเป็นการปกครองโดยมีมนุษยธรรม จารึกสุโขทัยหลักที่ ๓๘ วัดพระมหาธาตุ-วัดสระศรี พุทธศักราช ๑๙๔๐ ว่า พระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย *"จักใคร่ขัดพระราชสีมานี้ดังมนุษยธรรม (อย่าง) พระยารามราช"* คือกษัตริย์ในกรุงสุโขทัยได้ปกครองประชาชนอย่างมีมนุษยธรรมเช่นเดียวกับพ่อขุนรามคำแหง กษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยเอาพระราชหฤทัยใส่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์ดังปรากฏหลักมนุษยธรรมในไตรภูมิพระร่วงว่า *"รู้จักผิดแลชอบ แลรู้จักที่อันเป็นบาปแลบุญ แลรู้จักประโยชน์ในชั่วนี้ชั่วหน้า แลรู้จักกลัวแก่บาปแลละอายแก่บาป รู้จักว่ายากว่าง่าย แลรู้รักพี่รักน้อง แลรู้เอ็นดูกรุณาต่อผู้เข็ญใจ แลรู้ยำเกรงพ่อแม่ ผู้เถ้าผู้แก่ สมณพราหมณาจารย์อันอยู่ในสิกขาบทของพระพุทธิเจ้าทุกเมื่อ และรู้จักคุณแก้ว ๓ ประการ"* อันแสดงให้เห็นความผูกพันระหว่างกษัตริย์ในฐานะของบิดา-บุตร ในการสอนให้ทำความดีให้รู้จักบาปบุญและหลักธรรมต่าง ๆ

ในสมัยอยุธยา พระราชสถานะของพระมหากษัตริย์เปลี่ยนแปลงไปบ้าง เมื่อมีคติความคิดเกี่ยวกับสมมติเทวราชมาผสมผสาน พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเสมือนเทพเจ้า ดังปรากฏพระนามของพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา เช่น สมเด็จพระรามาธิบดี สมเด็จพระรามราชา สมเด็จพระอินทรราชา สมเด็จพระเอกาทศรถ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นทั้งพระนามของเทพเจ้าของพราหมณ์ฮินดูและเทพเจ้าในความเชื่อพื้นถิ่นทั้งสิ้น นอกจากนั้นพระราชกรณียกิจทั้งปวงของพระเจ้าแผ่นดินดังที่ปรากฏในพระราชพิธี ๑๒ เดือน หรือที่ตราไว้ในกฎมณเฑียรบาลก็ดีล้วนเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน อาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมการปกครองในระบบกษัตริย์ของอยุธยานั้นยังคงสืบทอดมาจากแบบฉบับของกรุงสุโขทัยที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบิดา-บุตร แม้บันทึกของชาวต่างชาติเช่นลาลูแบร์หรือแชร์แวสก็ยังระบุว่า การลงโทษขุนนางในราชสำนักนั้น *“เสมอด้วยบิดากระทำแก่บุตร และมิได้ทรงลงอาญาอย่างตระลาการที่ใจเหี้ยมหรือเจ้าขุนมูลนายที่เอาแต่โทสจริตได้กระทำแก่ทาส”*

ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ วัฒนธรรมการปกครองในระบบเดิมยังสืบทอดและธำรงไว้ได้เป็นอย่างดีในการสร้างความเป็นปึกแผ่นของบ้านเมืองและการสร้างขวัญกำลังใจให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน ดังแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชว่า *“ตั้งใจจะอุปถัมภก ยอยกวรพุทธศาสนา ป้องกันขอบขัณฑเสมา รักษาประชาชนแลมนตรี”* หรือคติ “พระมหาสมมุติราช” ซึ่งรวมความเป็นพระราชามหากษัตริย์ก็ได้ปรากฏชัดเจนในประกาศพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชใน พ.ศ. ๒๓๒๘ ว่า *“พรรณพฤกษาชลธีแลสิ่งของในแผ่นดินทั่วเขตพระนคร ซึ่งหาผู้หวงแหนมิได้นั้น ตามแต่สมณชีพราหมณาจารย์ราษฎร์ปรารถนาเถิด”*

แนวคิดดังกล่าวยังได้สืบต่อมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนที่ได้ปรับเปลี่ยนเป็นสากลก็คือพระมหากษัตริย์ทรงสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก ทรงเรียนรู้ศิลปวิทยาต่างๆ และทรงเข้าถึงประชาชนมากขึ้น อนึ่ง ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๔ เริ่มมีแนวคิดในการเปลี่ยนแปลงและยอมรับฐานะแห่ง *“มหาชนนิกรสโมสรสมมติ”* มากขึ้น และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนกับพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งจำเป็น ดังเช่นความตอนหนึ่งในประกาศเรื่องดาวหางปีระกาตรีศกว่า

> *พระเจ้าแผ่นดินคนทั้งปวงยกย่องไว้เป็นที่พึ่ง ใครมีทุกข์ร้อนถ้อยความประการใด ก็ย่อมมาร้องให้ช่วย ดังหนึ่งทารกเมื่อมีเหตุแล้ว ก็มาร้องหาบิดามารดา เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินชื่อว่าคนทั้งปวงยกย่องให้เป็นบิดามารดาของตัว แล้วก็มีความกรุณาแก่คนทั้งปวงดังหนึ่งบิดามารดากรุณาแก่บุตรจริง ๆ โดยสุจริต*

นอกจากนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวช ได้เสด็จธุดงค์ตามหัวเมืองต่าง ๆ ก็ยิ่งเป็นการสร้างความผูกพันระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนอีกด้วย เพราะได้ทรงรู้จักวิถีชีวิตของราษฎรอย่างแท้จริง ในรัชกาลต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงได้รับการยอมรับจากขุนนางทั้งปวงอย่าง *"อเนกนิกรสโมสรสมมติ"* ที่ทั้งพระสงฆ์ พระราชวงศ์และขุนนางเห็นพ้องกันให้พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์

ตลอดเวลาที่ผ่านมานับแต่สมัยสุโขทัยแม้จะมีการเปลี่ยนแผ่นดินหรือมีการเปลี่ยนราชวงศ์ แต่แนวคิดระบบการปกครองแบบกษัตริย์ที่เคยมีมานั้นหาได้เปลี่ยนไปด้วยไม่ ในระบอบประชาธิปไตยพระมหากษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจผ่านกระบวนการ ๓ องค์กร คือ อำนาจนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ เสมือนผู้แบ่งเบาพระราชภาระของพระองค์ แต่พระมหากษัตริย์ก็ยังทรงมีพระมหากรุณาพระราชทานพระบรมราโชวาทสั่งสอน ชี้นำแนวทางการดำเนินชีวิตที่ถูกที่ควร มีศีลธรรมกำกับ ทั้งทรงปฏิบัติพระองค์เป็นแบบอย่าง ด้วยพระมหากรุณาธิคุณนี้คนไทยจึงยังคงมีความผูกพันกับองค์พระมหากษัตริย์มากเช่นเดิม คนไทยมีคำเอ่ยพระนามพระมหากษัตริย์อยู่หลายคำที่บ่งบอกความรู้สึกยกย่องเทิดทูนและผูกพันต่อพระองค์ เช่นคำว่าพระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าอยู่หัว เจ้าชีวิต ทั้ง ๓ คำนี้มีนัยสำคัญดังนี้

พระเจ้าแผ่นดิน ตามรูปศัพท์หมายถึงผู้ปกครองที่เป็นเจ้าของแผ่นดิน คือผู้นำที่มีสิทธิ์ขาดในกิจการของแผ่นดินและสามารถพระราชทานที่ดินให้แก่ผู้ใดผู้หนึ่งได้ แต่ในสังคมไทยพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินผู้ทรงบำรุงรักษาแผ่นดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ เพื่อให้ประชาชนสามารถใช้ที่ดินในพระราชอาณาเขตของพระองค์ให้เกิดประโยชน์ เช่น ทำการเพาะปลูกให้ได้ผล ตลอดจนเอาพระราชหฤทัยใส่ในการบำรุงแผ่นดินให้มีความอุดมสมบูรณ์อยู่เป็นนิจ ดังที่ปรากฏเป็นโครงการพระราชดำริต่าง ๆ ในปัจจุบันนี้ และเป็นที่ประจักษ์ในสากลว่าพระเจ้าแผ่นดินไทยทรงงานหนักที่สุดในโลก และทรงรักประชาชนของพระองค์อย่างแท้จริง

พระเจ้าอยู่หัว เป็นคำเรียกพระเจ้าแผ่นดินที่แสดงความเคารพเทิดทูนอย่างสูงสุดและเป็นยอดของมงคลทั้งปวง พระเจ้าอยู่หัวหรือพระพุทธเจ้าอยู่หัวหมายถึงการยอมรับพระราชสถานะของพระเจ้าแผ่นดินว่าทรงเป็นองค์พระพุทธเจ้า ดังนั้นจึงทรงเป็นที่รวมของความเป็นมงคล สิ่งของต่าง ๆ ที่พระราชทาน เครื่องราชอิสริยาภรณ์ พิธีกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นโดยพระบรมราชโองการ และการได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท หรือได้เห็นพระเจ้าอยู่หัว จึงล้วนแต่เป็นมงคลทั้งสิ้น

เจ้าชีวิต เป็นคำเรียกพระเจ้าแผ่นดินที่แสดงพระราชอำนาจเหนือชีวิตคนทั้งปวงที่อยู่ในพระราชอาณาเขต คำคำนี้อาจหมายถึงพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงสิทธิ์ในการปกป้องคุ้มครองชีวิตประชาชนให้พ้นภัยวิบัติทั้งปวง หรือลงทัณฑ์ผู้กระทำผิดต่อพระราชกำหนดกฎหมาย ตลอดจนทรงชุบชีวิตข้าแผ่นดินให้มีความสุขล่วงความทุกข์ ทั้งนี้สุดแต่พระเมตตาพระกรุณาธิคุณอันเป็นล้นพ้นของพระองค์ แต่ในสังคมไทยปัจจุบันนั้น คำว่า เจ้าชีวิต หมายถึงพระเจ้าแผ่นดินผู้พระราชทานกำเนิดแนวคิดโครงการต่าง ๆ

แก่ประชาชน โดยมิได้ทรงใช้พระราชอำนาจล่วงไปเกินขอบเขตแห่งราชนีติธรรม แต่ทรงดำรงธรรมะเป็นองค์ประกอบในการตัดสินวินิจฉัยเรื่องทั้งหลายทั้งปวงด้วย

นอกจากนั้นยังปรากฏในคำที่ประชาชนเรียกแทนตนเองว่าข้าพระพุทธเจ้า ซึ่งมีความหมายลึกซึ้งว่าพระมหากษัตริย์ หรือพระเจ้าแผ่นดิน หรือพระเจ้าอยู่หัว หรือเจ้าชีวิตนั้นเป็นเสมือนหนึ่งพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ประชาชนทุกคนต่างได้พึ่งพระบารมีอยู่เป็นนิจเหมือนอยู่ใต้พระบรมโพธิสมภาร กล่าวได้ว่าวัฒนธรรมการปกครองของสังคมไทยแม้จะมีความเปลี่ยนแปลงผ่านยุคสมัยต่าง ๆ ก็ยังคงรักษาแนวคิดเดิมคือความสัมพันธ์อันใกล้ชิดเป็นหนึ่งเดียวกันระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนและศาสนาไว้ได้เป็นอย่างดี เพราะไม่ว่าเวลาจะผ่านไปนานเท่าใด “*พระราชาก็ยังเป็นกำลังของคนทุกข์ยาก*” ซึ่งได้ทรงสงเคราะห์โดยทั่วทุกชนชั้นวรรณะให้เกิดความผาสุกอยู่เป็นนิจตรงตามหลักมนุษยธรรมในไตรภูมิพระร่วงดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นอย่างไม่เสื่อมคลาย และทรงเป็นศูนย์รวมความจงรักภักดีของคนไทยตลอดไป

คำชี้แจง

นามานุกรมเป็นหนังสืออ้างอิงประเภทหนึ่งที่มีลักษณะการเรียบเรียงคำอธิบาย โดยให้ข้อมูลที่ละเอียดมากพอที่ผู้ค้นคว้าจะเลือกนำไปใช้ประโยชน์ได้ และมีเอกสารอ้างอิงเพื่อให้สืบค้นต่อไปได้ด้วย

นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทยฉบับนี้ ได้รวบรวมรายพระนามพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน มาจัดทำคำอธิบายพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในแต่ละรัชกาลโดยอาจจะมีประเด็นต่าง ๆ ที่ถกเถียงทางประวัติศาสตร์แทรกอยู่ด้วย ในการเรียบเรียงได้มอบหมายให้นักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิจากสถาบันต่าง ๆ เป็นผู้เรียบเรียงคำอธิบาย โดยชื่อผู้เรียบเรียงจะปรากฏอยู่ท้ายคำนั้น

โดยปกติการจัดทำนามานุกรมนั้นจะจัดเรียงคำหรือชื่อตามลำดับตัวอักษร จาก ก-ฮ ตามลำดับอักษรไทย แต่สำหรับนามานุกรมรายพระนามพระมหากษัตริย์ไทยนี้ คณะบรรณาธิการมีความเห็นว่าสมควรเรียงลำดับเวลาตามประวัติศาสตร์ เพราะจะช่วยให้เข้าใจเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ตามลำดับได้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ใช้มากกว่า

ดังนั้นเนื้อหาทั้งหมดจึงแบ่งรายพระนามพระมหากษัตริย์ตามสมัยคือ สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ อนึ่ง การสะกดพระนามของพระมหากษัตริย์ที่มีความแตกต่างกันนั้น คณะบรรณาธิการเห็นว่าเพื่อรักษาความเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ จึงได้ดำเนินการดังนี้

๑. พระนามพระมหากษัตริย์สุโขทัยใช้ตามที่คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยได้ตรวจสอบชำระจากจารึกหลักต่าง ๆ ไว้แล้ว
๒. พระนามพระมหากษัตริย์อยุธยาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) จนถึงรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น ได้สอบทานกับพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ซึ่งมีการสะกดแตกต่างกันบ้าง
๓. พระนามพระมหากษัตริย์สมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ใช้ตามมติคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย

วิธีใช้นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย มีดังนี้

๑. การเรียงลำดับพระนามพระมหากษัตริย์ใช้ตามลำดับเวลาทางประวัติศาสตร์ กล่าวคือ ในสมัยสุโขทัยเริ่มต้นที่รัชกาลพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และสิ้นสุดที่รัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๔ (บรมปาล) รวม ๙ พระองค์ สมัยอยุธยาเริ่มต้นที่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) จนถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ รวม ๓๓ พระองค์ แต่เท่าที่ปรากฏรายพระนามนั้นมี ๓๔ พระองค์

โดยรวมขุนวรวงศาธิราชไว้ด้วย อย่างไรก็ตามในพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระบรมราชาธิบายเรื่องพระราชกรัณยานุสรณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ต่างก็มิได้ทรงกล่าวถึงขุนวรวงศาธิราชในฐานะพระมหากษัตริย์ของอยุธยา

สมัยกรุงธนบุรีมีเพียงรัชกาลเดียว ส่วนสมัยรัตนโกสินทร์เริ่มต้นที่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชถึงรัชกาลปัจจุบัน คือรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพล-อดุลยเดช

อนึ่ง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสมอด้วยพระมหากษัตริย์แห่งสยาม คณะบรรณาธิการจึงนำข้อมูลของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเพิ่มต่อจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ด้วย

๒. พระมหากษัตริย์ที่มีพระนามเรียกมากกว่า ๑ พระนามนั้น พระนามอื่นจะอยู่ในวงเล็บ

๓. การใช้อัญพจน์ มีดังนี้

๓.๑ ข้อความที่เป็นอัญพจน์ที่ปรากฏในคำอธิบายจะพิมพ์ด้วยตัวเอน และอยู่ในเครื่องหมายอัญประกาศ (“ ”)

๓.๒ ข้อความที่เป็นอัญพจน์ที่ไม่ปรากฏอยู่ร่วมกับคำอธิบายจะพิมพ์ด้วยอักษรปกติ แต่มีขนาดตัวอักษรเล็กกว่าคำอธิบาย

๔. คำหรือความที่มีความสำคัญจะพิมพ์ด้วยอักษรปกติ และอยู่ในเครื่องหมายอัญประกาศ (“ ”)

๕. การเขียนชื่อบุคคล ชื่อสถานที่ หรือชื่อเฉพาะอื่น ๆ ที่ปรากฏในคำอธิบาย อาจเขียนต่างกับพจนานุกรม หรือต่างกับคำอธิบายชื่อนั้น ๆ ในเล่มเดียวกัน เพราะเป็นการเขียนตามต้นฉบับเอกสารที่ใช้อ้างอิง

สำหรับภาพประกอบนั้น คณะบรรณาธิการเห็นว่าควรใช้พระบรมราชานุสาวรีย์ที่ประดิษฐานตามจังหวัดต่าง ๆ ซึ่งเป็นพระบรมราชานุสาวรีย์ที่ทางราชการจัดสร้างขึ้น อย่างไรก็ดีในปัจจุบันนี้พระบรมราชานุสาวรีย์ยังมีไม่ครบทุกรัชกาล ดังนั้นเพื่อให้หนังสือนามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทยมีความสมบูรณ์และเกิดประโยชน์ต่อผู้ใช้ในทุกระดับ คณะบรรณาธิการจึงได้เพิ่มภาพพระพุทธรูปประจำรัชกาลต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างขึ้นอุทิศพระราชกุศลถวาย และอาจเพิ่มเติมพระบรมรูป ภาพถ่ายศิลาจารึก และโบราณสถานอื่น ๆ ตามความเหมาะสม

สารบัญ

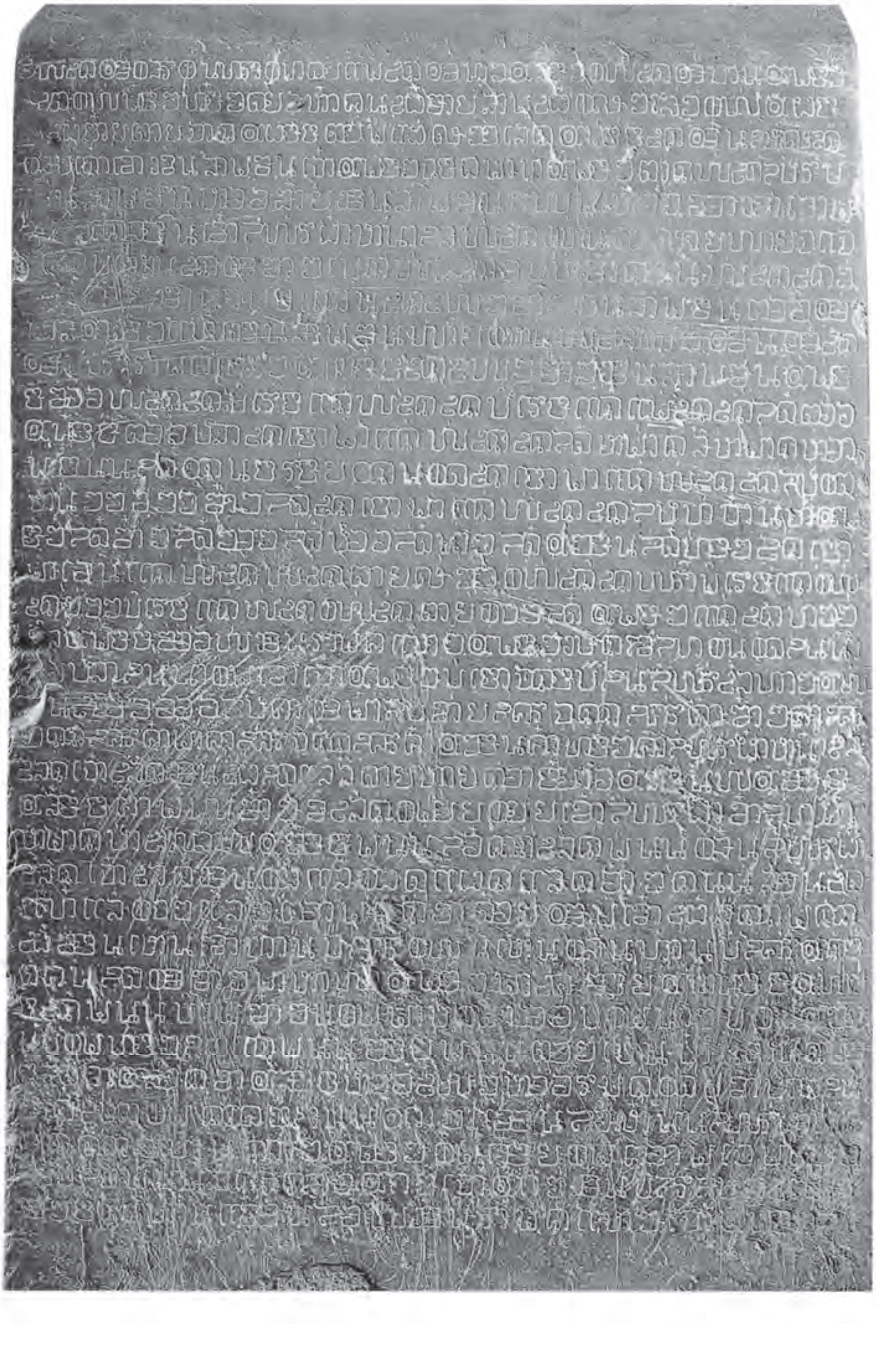
พระมหากษัตริย์ไทยสมัยธนบุรี

พระมหากษัตริย์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์

ภาคผนวก

พระมหากษัตริย์ไทย

สมัยสุโขทัย

ศิลาจารึกหลักที่ ๑ จารึกพ่อขุนรามคำแหง ด้านที่ ๑

พ่อขุนศรีอินทราทิตย์

พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑ แห่งราชวงศ์พระร่วงกรุงสุโขทัย เสวยราชสมบัติตั้งแต่ พ.ศ. ๑๗๙๒ ถึงปีใดไม่ปรากฏ พระนามเดิมคือพ่อขุนบางกลางหาว มีมเหสีคือนางเสือง มีพระราชโอรส ๓ พระองค์ พระราชธิดา ๒ พระองค์ พระราชโอรสองค์ใหญ่สิ้นพระชนม์ตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ส่วนพระราชโอรสองค์ที่ ๒ และ ๓ คือพ่อขุนบานเมืองและพ่อขุนรามคำแหงทรงครองราชย์ต่อมาตามลำดับ เดิมพ่อขุนบางกลางหาวทรงเป็นเจ้าเมืองอยู่ที่ใดไม่ปรากฏ แต่ข้อความในศิลาจารึกหลักที่ ๒ ทำให้ทราบว่าอยู่ใต้เมืองบางยางลงไป มีผู้เสนอความเห็นว่าพ่อขุนบางกลางหาวน่าจะอยู่แถวกำแพงเพชร

ก่อนราชวงศ์พระร่วงอาณาจักรสุโขทัยมีราชวงศ์พ่อขุนศรีนาวนำถุมครองอยู่ ในรัชสมัยของพ่อขุนศรีนาวนำถุมซึ่งเริ่มประมาณ พ.ศ. ๑๗๖๒ อาณาจักรสุโขทัยครอบคลุมถึงเมืองฉอด (ใกล้แม่น้ำเมย) ลำพูน น่าน พิษณุโลก ต่อมาอาณาจักรสุโขทัยตกอยู่ใต้อำนาจขอมสบาดโขลญลำพง จนกระทั่งพ่อขุนผาเมืองโอรสของพ่อขุนศรีนาวนำถุมทรงร่วมมือกับพ่อขุนบางกลางหาวขับไล่ขอมสบาดโขลญลำพงไป พ่อขุนบางกลางหาวทรงยึดเมืองศรีสัชนาลัยได้และทรงเวนเมืองให้พ่อขุนผาเมือง พ่อขุนผาเมืองจึงอภิเษกพ่อขุนบางกลางหาวเป็นกษัตริย์สุโขทัย พ่อขุนผาเมืองซึ่งเป็นพระชามาดา (ลูกเขย) ของกษัตริย์ขอมทรงยกพระนามศรีอินบดินทราทิตย์ซึ่งพระองค์ได้รับมาจากกษัตริย์ขอมมอบให้แก่พ่อขุนบางกลางหาว แต่พ่อขุนบางกลางหาวทรงใช้พระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ บางทีอาจจะทรงเห็นว่าพระนามเดิมมาจากคำ อินทรปัต + อินทร + อาทิตย์ แสดงว่าอยู่ใต้อินทรปัตซึ่งเป็นเมืองหลวงของขอม (ดังปรากฏในจารึกหลักที่ ๒) ก็เป็นได้

การที่พ่อขุนผาเมืองทรงยกสุโขทัยและอภิเษกพ่อขุนบางกลางหาวเป็นกษัตริย์ อาจจะทรงเห็นว่าสุโขทัยในขณะนั้นเป็นเมืองเล็กกว่าศรีสัชนาลัย หรืออาจจะเป็นเพราะว่านางเสือง พระมเหสีของพ่อขุนบางกลางหาวเป็นพระภคินี (พี่สาว) ของพ่อขุนผาเมือง พ่อขุนบางกลางหาวจึงทรงมีสิทธิที่จะได้ครองเมืองก่อนพ่อขุนผาเมืองก็เป็นได้

พ่อขุนผาเมืองเป็นเจ้าเมืองราด มีพระอนุชาคือพระยาคำแหงพระรามครองเมืองสระหลวงสองแคว (พิษณุโลก) โอรสของพระยาคำแหงพระราม คือ มหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนี เมื่อเป็นฆราวาสมีฝีมือในการสู้รบ ได้ชนช้างชนะหลายครั้ง รู้ศิลปศาสตร์หลายประการ ขณะอายุ ๓๐ ปี มีบุตรแต่เสียชีวิต มหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีจึงออกบวช ได้ไปปลูกต้นโพธิ์ สร้างพิหาร อาวาส และซ่อมแซมพระศรีรัตนมหาธาตุทั้งในและนอกประเทศ เช่น พม่า อินเดีย และลังกา

อนึ่ง เมืองราดตั้งอยู่ที่ใด มีผู้สันนิษฐานไว้ต่าง ๆ กัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าเมืองราดน่าจะอยู่ที่เพชรบูรณ์และเมืองลุมคือเมืองหล่มเก่า แต่ผู้เขียน (ประเสริฐ ณ นคร) วางตำแหน่งเมืองราด เมืองสะค้า และเมืองลุมบาจายไว้ที่ลุ่มแม่น้ำน่านด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

จากจารึกหลักที่ ๒ ทำให้ทราบว่า เมืองราด เมืองสะค้า และเมืองลุมบาจาย เป็นกลุ่มเมืองที่อยู่ใกล้กัน พ่อขุนผาเมืองอยู่เมืองราด และกษัตริย์น่านมีพระนามผานอง ผากอง และผาสุม แต่กษัตริย์เมืองอื่นไม่ใช้ "ผา" นำหน้าพระนามเลย พ่อขุนผาเมืองจึงน่าจะเป็นกษัตริย์น่าน (คือ เมืองราดนั่นเอง) นอกจากนี้ยังมีพระราชโอรสของกษัตริย์น่านมีพระนามว่าบาจาย อาจจะแสดงว่าน่านมีอำนาจเหนือบาจาย แบบพระนามกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ แสดงว่ากรุงเทพฯ มีอำนาจเหนือราชบุรีนั่นเอง

อีกประการหนึ่ง จารึกหลักที่ ๘ กล่าวถึงไพร่พลของพระเจ้าลิไทยว่า มีทั้งชาวสระหลวง สองแคว พระบาง ฯลฯ เริ่มตั้งแต่เมืองทางทิศตะวันออกของสุโขทัย แล้วกวาดไปทางใต้ ทางทิศตะวันตก ทางทิศเหนือ จนกลับมาจบที่ทิศตะวันออกตามเดิม จารึกหลักอื่นเช่นหลักที่ ๓๘ และจารึกวัดอโสการาม (หลักที่ ๙๓) ก็ใช้ระบบเดียวกัน โดยถือตามพระพุทธศาสนาว่า ตะวันออกเป็นทิศหน้าแล้ววนตามเข็มนาฬิกา เริ่มจากสระหลวง สองแควคือพิษณุโลก ไปปากยม (พิจิตร) พระบาง ไปชากังราว สุพรรณภาว กำแพงเพชร รวม ๓ เมืองที่กำแพงเพชร บางพาน (อำเภอพานกระต่าย กำแพงเพชร) ต่อไปจะถึงราด สะค้า ลุมบาจายซึ่งจะอยู่ระหว่างทิศเหนือกวาดมาทางทิศตะวันออกของสุโขทัยและย่อมจะอยู่เหนือสระหลวง สองแควขึ้นไป จารึกหลักที่ ๑ วางลุมบาจายและสะค้าไว้ระหว่างพิษณุโลกกับเวียงจันทน์

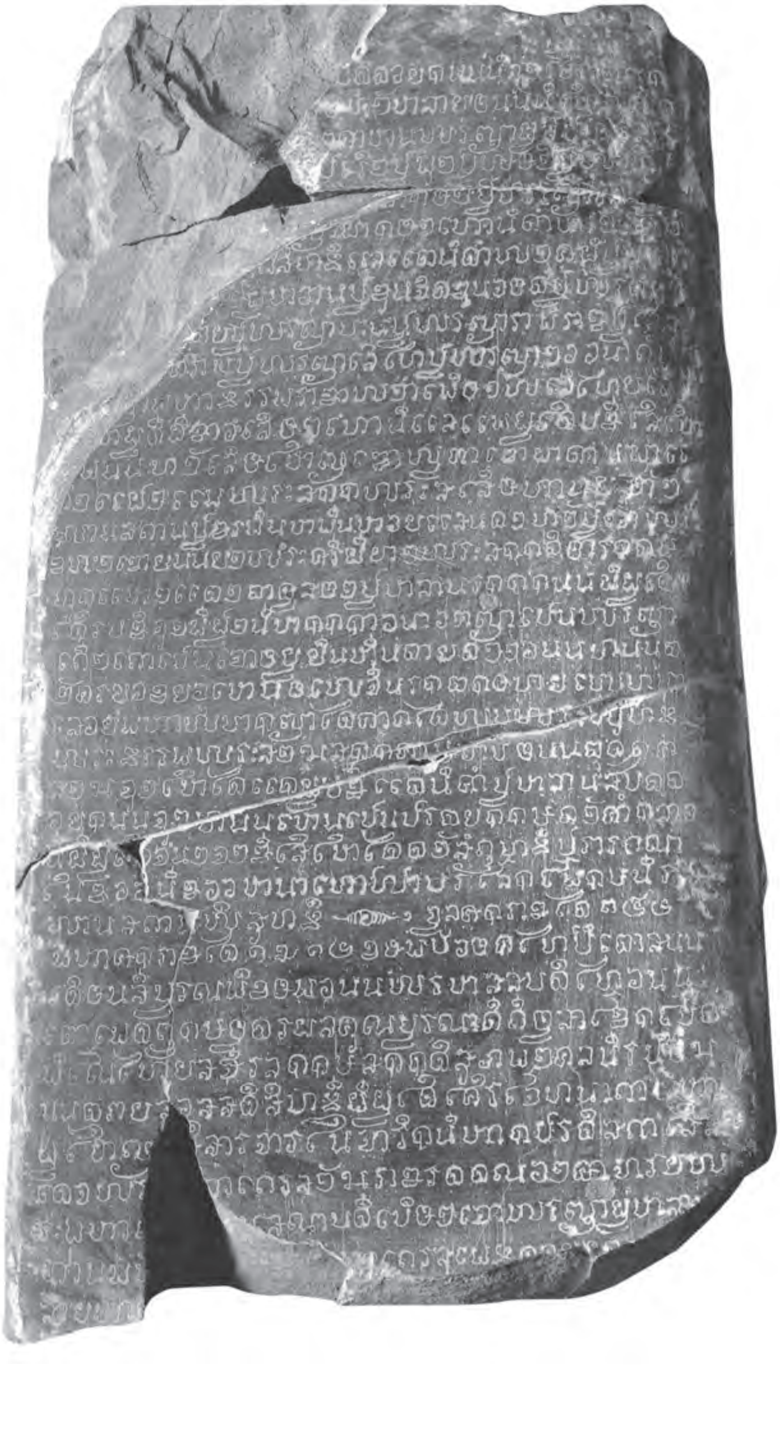
อีกประการหนึ่ง ตอนพ่อขุนผาเมืองยกมาช่วยพ่อขุนบางกลางหาวรบกับขอมสบาดโขลญลำพงที่สุโขทัย ถ้าหากพ่อขุนผาเมืองอยู่แถวเพชรบูรณ์ คงจะมาช่วยไม่ทัน

สินชัย กระบวนแสง จากคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร พบใบลานที่วัดช้างค้ำ เมืองน่าน กล่าวถึงเหตุการณ์สมัยรัชกาลที่ ๒ ว่า เจ้าผู้ครองน่านขึ้นตามแม่น้ำน่านไปถึงอำเภอท่าปลา (ปัจจุบันคือจังหวัดอุตรดิตถ์) ใกล้ห้วยแม่จริม "เมืองราดเก่าหั้น" แสดงว่าสมัยต้นรัตนโกสินทร์ยังทราบกันดีว่า เมืองราดอยู่บนแม่น้ำน่านใกล้อำเภอท่าปลา

ประเสริฐ ณ นคร

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘.

ศิลาจารึกหลักที่ ๔๕ จารึกปู่ขุนจิดขุนจอด

พ่อขุนบานเมือง

พ่อขุนบานเมืองทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒ แห่งราชวงศ์พระร่วงกรุงสุโขทัย เป็นพระราชโอรสของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นพระอนุชาของพระองค์ พ่อขุนบานเมืองทรงครองราชย์ต่อจากพ่อขุนศรีอินทราทิตย์จนถึง พ.ศ. ๑๘๒๒ พระนามปรากฏในจารึกหลักที่ ๑ และหลักที่ ๔๕ คนทั่วไปมักจะเข้าใจผิดว่าพระนามของพระองค์คือบาลเมือง ทั้งนี้เพราะสมัยก่อนพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้จดบันทึกประวัติศาสตร์ จึงมักจะแปลงพระนามเป็นภาษาบาลีไป พ่อขุนบานเมืองเสวยราชสมบัติในปีใดไม่ปรากฏ

อนึ่ง ปีเสวยราชสมบัติของพระมหากษัตริย์สุโขทัยแตกต่างกันไปในเอกสารปัจจุบัน เนื่องจากแต่เดิมสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงแบ่งเวลาครองราชสมบัติไว้คร่าว ๆ เพื่อเป็นแนวทางการศึกษา โดยเฉลี่ยว่าพระมหากษัตริย์สุโขทัยแต่ละพระองค์ทรงครองราชสมบัติประมาณ ๒๐ ปี เมื่อมีหลักฐานเพิ่มเติมก็จะปรับศักราชใหม่ตามหลักฐาน รัชกาลพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ.ศ. ๑๗๘๐-พ.ศ. ๑๘๐๐ รัชกาลพ่อขุนบานเมือง พ.ศ. ๑๘๐๐-พ.ศ. ๑๘๒๐ รัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พ.ศ. ๑๘๒๐-พ.ศ. ๑๘๖๐ ทรงเพิ่มเวลาให้ เพราะทรงทราบว่าพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงใช้เวลาขยายอาณาจักรออกไปกว้างขวางมากกว่ารัชกาลอื่น

ประเสริฐ ณ นคร

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘.

พระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช
ประดิษฐาน ณ อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

พ่อขุนรามคำแหงมหาราช

พ่อขุนรามคำแหงมหาราชเสวยราชย์ประมาณ พ.ศ. ๑๘๒๒ ถึงประมาณ พ.ศ. ๑๘๔๑ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์พระร่วงกรุงสุโขทัย พระองค์ทรงรวบรวมอาณาจักรไทยขึ้นเป็นปึกแผ่นกว้างขวาง ทั้งยังได้ทรงประดิษฐ์ตัวอักษรไทยขึ้น ทำให้ชาวไทยได้สะสมความรู้ทางศิลปะ วัฒนธรรม และวิชาการต่าง ๆ สืบทอดกันมากว่า ๗๐๐ ปี

พ่อขุนรามคำแหงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๓ ของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์กับนางเสือง พระเชษฐาองค์แรกสิ้นพระชนม์ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ พระเชษฐาองค์ที่ ๒ ทรงพระนามตามศิลาจารึกว่า พระยาบานเมือง ได้เสวยราชย์ต่อจากพระราชบิดา เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วพ่อขุนรามคำแหงจึงได้เสวยราชย์ต่อมา

ตามพงศาวดารโยนก พ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งสุโขทัย พระยามังรายมหาราช (หรือพระยาเม็งราย) แห่งล้านนา และพระยางำเมืองแห่งพะเยา เป็นศิษย์ร่วมพระอาจารย์เดียวกัน ณ สำนักพระสุกทันตฤๅษีที่เมืองละโว้ จึงน่าจะมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน พระยามังรายประสูติเมื่อ พ.ศ. ๑๗๘๒ พ่อขุนรามคำแหงน่าจะประสูติในปีใกล้เคียงกันนี้

เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมีพระชนมายุ ๑๙ พรรษา พระองค์ได้ทรงทำยุทธหัตถีมีชัยต่อขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด (อยู่ริมแม่น้ำเมยใกล้จังหวัดตาก แต่อาจจะอยู่ในเขตประเทศพม่าในปัจจุบัน) พ่อขุนศรีอินทราทิตย์จึงทรงขนานพระนามพ่อขุนรามคำแหงว่า “พระรามคำแหง” สันนิษฐานว่าพระนามเดิมของพระองค์คือ “ราม” เพราะปรากฏพระนามเมื่อเสวยราชย์แล้วว่า “พ่อขุนรามราช” อนึ่ง สมัยนั้นนิยมนำชื่อปู่มาตั้งเป็นชื่อหลาน พระราชนัดดาของพระองค์มีพระนามว่า “พระยาพระราม” (จารึกหลักที่ ๑๑) และในชั้นพระราชนัดดาของพระราชนัดดามีเจ้าเมืองพระนามว่า “พระยาบาลเมือง” และ “พระยาราม” (เหตุการณ์ พ.ศ. ๑๙๖๒) ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์

ตรี อมาตยกุล ได้เสนอว่า พ่อขุนรามคำแหงน่าจะเสวยราชย์ พ.ศ. ๑๘๒๒ เพราะเป็นปีที่ทรงปลูกต้นตาลที่สุโขทัย ประเสริฐ ณ นคร จึงได้หาหลักฐานมาประกอบว่า กษัตริย์ไทอาหมทรงปลูกต้นไทรครั้งขึ้นเสวยราชย์ อย่างน้อย ๗ รัชกาลด้วยกัน ทั้งนี้เพื่อสร้างโชคชัยว่ารัชกาลจะอยู่ยืนยงเหมือนต้นไม้ อนึ่งต้นตาลและต้นไทรเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ของลังกา

รัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงเป็นยุคที่กรุงสุโขทัยเฟื่องฟูและเจริญขึ้นกว่าเดิมเป็นอันมาก ระบบการปกครองภายในก่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยอย่างมีประสิทธิภาพ มีการติดต่อสัมพันธ์กับต่างประเทศทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมือง ไพร่ฟ้าประชาชนอยู่ดีกินดี สภาพบ้านเมืองก้าวหน้าทั้ง

ทางเกษตร การชลประทาน การอุตสาหกรรม และการศาสนา อาณาเขตของกรุงสุโขทัยได้ขยายออกไปกว้างใหญ่ไพศาล

พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นใช้เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖ ทำให้อนุชนสามารถศึกษาความรู้ต่าง ๆ ได้สืบเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน ตัวหนังสือไทยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชมีลักษณะพิเศษกว่าตัวหนังสือของชาติอื่นซึ่งขอยืมตัวหนังสือของอินเดียมาใช้ คือพระองค์ได้ประดิษฐ์พยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์เพิ่มขึ้นให้สามารถเขียนแทนเสียงพูดของคำภาษาไทยได้ทุกคำ และได้นำสระและพยัญชนะมาอยู่ในบรรทัดเดียวกันโดยไม่ต้องใช้พยัญชนะซ้อนกัน ทำให้เขียนและอ่านหนังสือไทยได้ง่ายและสะดวกยิ่งขึ้นมาก นับว่าพระองค์ทรงพระปรีชาล้ำเลิศ และทรงเห็นการณ์ไกลอย่างหาผู้ใดเทียบเทียมได้ยาก

ในด้านการปกครอง เมื่อพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงขจัดอิทธิพลของเขมรออกไปจากเมืองสุโขทัยได้ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ การปกครองของกษัตริย์สุโขทัยเป็นแบบพ่อปกครองลูก ดังข้อความในจารึกหลักที่ ๑ ว่า *"เมื่อชั่วพ่อกู กูบำเรอแก่พ่อกู กูบำเรอแก่แม่กู กูได้ตัวเนื้อตัวปลา กูเอามาแก่พ่อกู กูได้หมากส้มหมากหวาน อันใดกินอร่อยกินดี กูเอามาแก่พ่อกู กูไปตีหนังวังช้างได้ กูเอามาแก่พ่อกู กูไปท่อบ้านท่อเมือง ได้ช้างได้งวงได้ปั่วได้นาง ได้เงือนได้ทอง กูเอามาเวนแก่พ่อกู"* ข้อความดังกล่าวแสดงการนับถือพ่อแม่ และถือว่าความผูกพันในครอบครัวเป็นเรื่องสำคัญ ครอบครัวทั้งหลายรวมกันเข้าก็เป็นเมืองหรือรัฐ มีเจ้าเมืองหรือพระมหากษัตริย์เป็นหัวหน้าครอบครัว พระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนหัวหน้าครอบครัวใหญ่ ปกครองพลเมืองเสมือนเป็นลูกหลาน ช่วยให้มีที่ทำกิน คอยป้องกันมิให้คนถิ่นอื่นมาแย่งชิงถิ่น ถ้าลูกหลานทะเลาะวิวาทกัน ก็ตัดสินคดีด้วยความเป็นธรรม

พระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดที่จะบริหารราชการแผ่นดิน ทำศึกสงครามตลอดจนพิพากษาอรรถคดี แต่ก็มิได้ใช้พระราชอำนาจเฉียบขาดอย่างกษัตริย์เขมร ดังปรากฏข้อความในจารึกหลักที่ ๑ ว่า ราษฎรสามารถค้าขายได้โดยเสรี เจ้าเมืองไม่เรียกเก็บจังกอบ หรือภาษีผ่านทาง ผู้ใดล้มตายลง ทรัพย์สมบัติตกเป็นมรดกแก่ลูก หากผู้ใดไม่ได้รับความเป็นธรรมในกรณีพิพาท ก็มีสิทธิ์ไปสั่นกระดิ่งถวายฎีกาต่อพระมหากษัตริย์ได้

ยิ่งกว่านั้น พ่อขุนรามคำแหงมหาราชยังทรงใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องช่วยในการปกครอง โดยได้ทรงสร้างพระแท่นมนังศิลาบาตรขึ้น ให้พระเถรานุเถระแสดงพระธรรมเทศนาแก่ประชาชนในวันพระ ส่วนวันธรรมดาพระองค์เสด็จประทับเป็นประธานให้เจ้านายและข้าราชการปรึกษาราชการร่วมกัน เมื่อประชาชนเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาและประพฤติปฏิบัติแต่ในทางที่ดีที่ชอบ การปกครองก็จะสะดวกง่ายดายยิ่งขึ้น

ในด้านอาณาเขต พ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ทรงขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง คือทางทิศตะวันออกทรงปราบได้เมืองสระหลวง สองแคว (พิษณุโลก) ลุมบาจาย สะค้า (สองเมืองนี้อาจอยู่แถวลุ่มแม่น้ำน่านหรือแควป่าสักก็ได้) ข้ามฝั่งแม่น้ำโขงไปถึงเวียงจันทน์ เวียงคำในประเทศลาว

ทางทิศใต้พระองค์ทรงปราบได้คนที (บ้านโคน กำแพงเพชร) พระบาง (นครสวรรค์) แพรก (ชัยนาท) สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี นครศรีธรรมราช มีฝั่งทะเลสมุทร (มหาสมุทร) เป็นเขตแดน ทางทิศตะวันตกพระองค์ทรงปราบได้เมืองฉอด เมืองหงสาวดี และมีมหาสมุทรเป็นเขตแดน ทางทิศเหนือพระองค์ทรงปราบได้เมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองพลัว (อำเภอปัว จังหวัดน่าน) ข้ามฝั่งโขงไปถึงเมืองชวา (หลวงพระบาง) เป็นเขตแดน

ในด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงสร้างพระราชไมตรีกับพระยามังรายแห่งล้านนาและพระยางำเมืองแห่งพะเยาทางด้านเหนือ และทรงยินยอมให้พระยามังรายขยายอาณาเขตล้านนาทางแม่น้ำกก แม่น้ำปิง และแม่น้ำวังได้อย่างสะดวก เพื่อให้เป็นกันชนระหว่างจีนกับสุโขทัย และยังได้เสด็จไปทรงช่วยเหลือพระยามังรายหาชัยภูมิสร้างเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๙ ด้วย

ทางประเทศมอญ มีพ่อค้าไทยใหญ่ชื่อมะกะโทได้เข้ารับราชการอยู่ในราชสำนักของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช มะกะโทได้ผูกสมัครรักใคร่กับพระราชธิดาของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแล้วพากันหนีไปอยู่เมืองเมาะตะมะ ต่อมาได้ฆ่าเจ้าเมืองเมาะตะมะแล้วเป็นเจ้าเมืองแทนเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๔ แล้วขอพระราชทานอภัยโทษต่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และได้รับพระราชทานนามเป็นพระเจ้าฟ้ารั่ว และยินยอมเป็นประเทศราชของกรุงสุโขทัย

ทางทิศใต้พ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ทรงอัญเชิญพระมหาเถรสังฆราชผู้เรียนจบพระไตรปิฎกมาจากนครศรีธรรมราช เพื่อให้เผยแผ่พระพุทธศาสนาในกรุงสุโขทัย

ส่วนเมืองละโว้ยังเป็นเอกราชอยู่ เพราะปรากฏว่าระหว่าง พ.ศ. ๑๘๓๔-พ.ศ. ๑๘๔๐ ยังส่งเครื่องบรรณาการไปเมืองจีนอยู่ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชคงจะได้ทรงผูกไมตรีเป็นมิตรกับเมืองละโว้ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงส่งราชทูตไปเมืองจีน ๓ ครั้ง เพื่อแสดงความเป็นมิตรไมตรีกับประเทศจีน

วรรณกรรมสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชสูญหายไปหมดแล้ว คงเหลือแต่จารึกหลักที่ ๑ (พ.ศ. ๑๘๓๕) ซึ่งแม้จะมีข้อความเป็นร้อยแก้ว แต่ก็มีสัมผัสคล้องจองกันทำให้ไพเราะ เช่น *“ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว...ลูท่างเพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย...เห็นข้าวท่านบ่ใคร่พีน เห็นสินท่านบ่ใคร่เดือด”* นับเป็นวรรณคดีเริ่มแรกของกรุงสุโขทัย ซึ่งตกทอดมาถึงปัจจุบันโดยมิได้มีผู้มาคัดลอกให้ผิดเพี้ยนไปจากเดิม

จดหมายเหตุจีนระบุว่า พ่อขุนรามคำแหงมหาราชสวรรคตใน พ.ศ. ๑๘๔๑ พระยาเลอไทยซึ่งเป็นพระราชโอรสเสวยราชย์ต่อมา

ประเสริฐ ณ นคร

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑**. กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑.

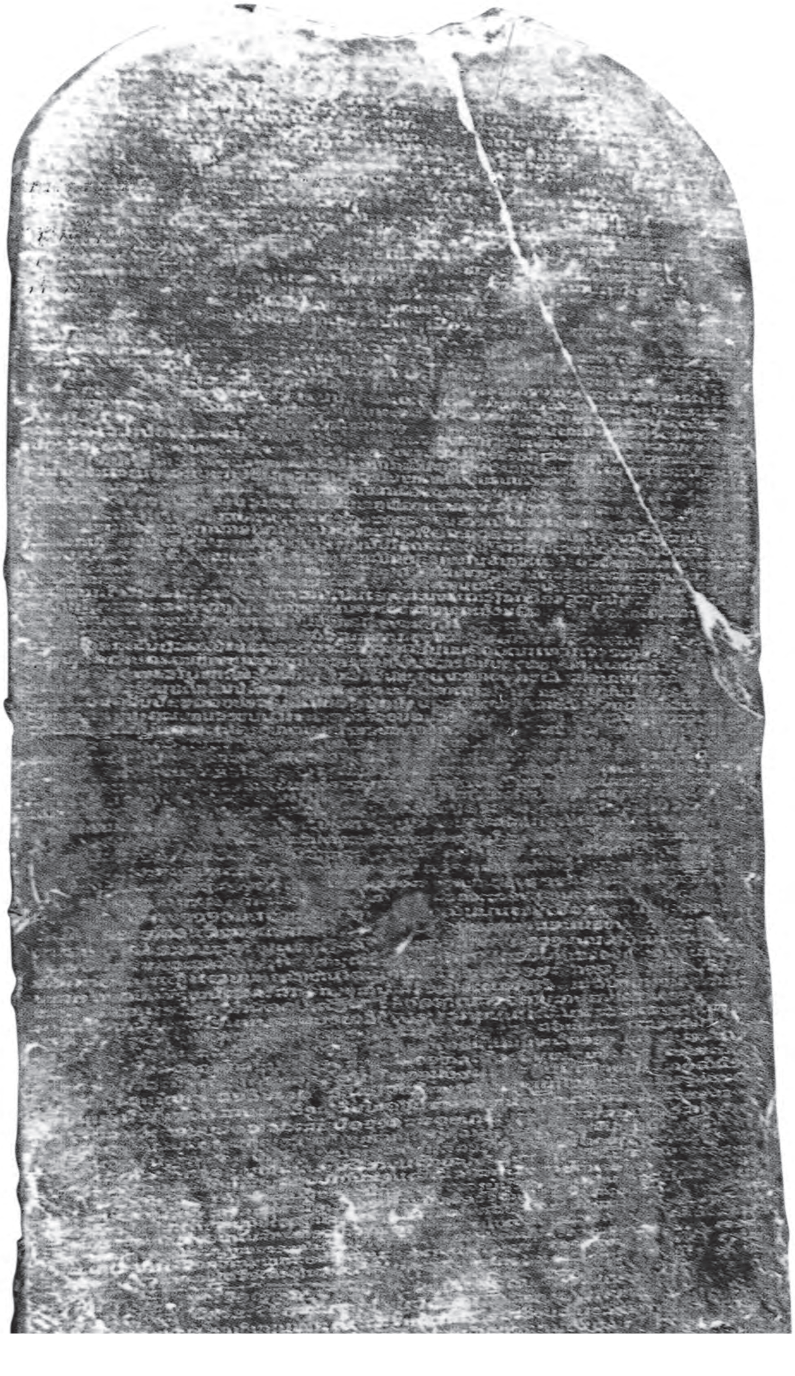
ตรี อมาตยกุล. "ประวัติศาสตร์สุโขทัย." **แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี**. ปีที่ ๑๔ เล่ม ๑ (๒๕๒๓) ปีที่ ๑๕ เล่ม ๑ (๒๕๒๔) ปีที่ ๑๖ เล่ม ๑ (๒๕๒๕) และปีที่ ๑๘ เล่ม ๑ (๒๕๒๗).

ประชากิจกรจักร, พระยา. **พงศาวดารโยนก**. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

ประเสริฐ ณ นคร. "ประวัติศาสตร์สุโขทัยจากจารึก." ใน **งานจารึกและประวัติศาสตร์ของประเสริฐ ณ นคร**. นครปฐม: โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมและฝึกอบรมการเกษตรแห่งชาติ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กำแพงแสน, ๒๕๓๔.

______ . "ลายสือไทย." ใน **งานจารึกและประวัติศาสตร์ของประเสริฐ ณ นคร**. นครปฐม: โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมและฝึกอบรมการเกษตรแห่งชาติ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กำแพงแสน, ๒๕๓๔.

พระคลัง (หน), เจ้าพระยา. **ราชาธิราช**. กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, ๒๕๑๕.

ศิลาจารึกหลักที่ ๒ จารึกวัดศรีชุม

พระยาเลอไทย

พระยาเลอไทยทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๔ แห่งราชวงศ์พระร่วงกรุงสุโขทัย เป็นพระราชโอรสของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และเป็นพระราชบิดาของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลือไทย, ลิไทย) พระยาเลอไทยเสวยราชสมบัติ พ.ศ. ๑๘๔๑-พ.ศ. ๑๘๖๖

ศิลาจารึกหลักที่ ๒ กล่าวถึงพระยาเลอไทยว่า *"หลานพ่อขุนศรีอินทราทิตย ผู้หนึ่งชื่อธรรมราชาพุล (คือเกิด) รู้บุญรู้ธรรมมีปรีชญาแก่กม (ปรีชามากมาย) บ่มิกล่าวถี่เลย"* ในปัจจุบันยังไม่ปรากฏหลักฐานรายละเอียดเกี่ยวกับพระองค์เลย

ปีที่พระยาเลอไทยเสด็จขึ้นครองราชย์ ได้หลักฐานจากจดหมายเหตุจีนซึ่งบันทึกว่าพระองค์ได้ทรงส่งราชทูตไปถึงเมืองจีนในต้น ค.ศ. ๑๒๙๙ ซึ่งเป็นปีที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชสวรรคต คือ พ.ศ. ๑๘๔๑ (สมัยเดิมถ้าเป็นเดือนมกราคมถึงมีนาคม ต้องใช้ ๕๔๒ บวก ถ้าเป็นเดือนเมษายนถึงธันวาคมจึงจะใช้ ๕๔๓ บวก อย่างไรก็ดี เรือออกเดินทางไปก่อนนั้นหลายเดือน พ่อขุนรามคำแหงมหาราชจึงสวรรคตเมื่อปลาย ค.ศ. ๑๒๙๘ ตรงกับ พ.ศ. ๑๘๔๑) ส่วนปีสิ้นรัชกาลพระยาเลอไทย คือ พ.ศ. ๑๘๖๖ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นปีที่ ๑ ในรัชกาลของพระยางั่วนำถุม

ประเสริฐ ณ นคร

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘.

วัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย

พระยางั่วนำถุม

พระยางั่วนำถุมทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๕ แห่งราชวงศ์พระร่วงกรุงสุโขทัย เสวยราชสมบัติตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๖๖-พ.ศ. ๑๘๙๐ ชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวไว้ว่า พระองค์เป็นพระราชโอรสของพ่อขุนบานเมือง พระยางั่วนำถุมทรงสถาปนาพระยาลือไทย (พระมหาธรรมราชาที่ ๑) ให้เป็นพระมหาอุปราช ทรงครองเมืองศรีสัชนาลัยเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๓

หลังจากปี พ.ศ. ๑๘๔๑ ซึ่งเป็นปีสวรรคตของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช อาณาจักรสุโขทัยก็แตกสลาย เมืองต่าง ๆ ตั้งตัวเป็นเอกราช เช่น เมืองคนที (กำแพงเพชร) พระบาง (นครสวรรค์) เชียงทอง (ระแหงตาก) มาถึงรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลือไทย) จึงทรงขยายอาณาจักรสุโขทัยออกไปใหม่ (จารึกหลักที่ ๓)

ปีเสวยราชสมบัติของพระยางั่วนำถุมคือ พ.ศ. ๑๘๖๖ ซึ่งคำนวณจากปีที่พระยาลิไทย (ลือไทย) แต่งไตรภูมิพระร่วงคือปีระกา ศักราช ๒๓ (เมื่อพระยาลิไทยทรงครองราชสมบัติในเมืองศรีสัชนาลัยได้ ๖ ปี) เมื่อเทียบกับจารึกหลักที่ ๕ ซึ่งกล่าวว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๔ พระยาลิไทยเสวยราชย์ในเมืองศรีสัชนาลัยได้ ๒๒ ปี (คือ ๑๖ ปีหลังจากทรงพระราชนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วง) คือศักราช ๒๓ +๑๖ เท่ากับศักราช ๓๙ เอา ๓๘ ลบ จะได้ศักราช ๑ ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๑๘๖๖ ถือเป็นปีที่พระยางั่วนำถุมครองราชย์

ส่วนปีสวรรคตของพระยางั่วนำถุมคำนวณได้จากปีที่พระยาลิไทยทรงยกกองทัพไปปราบสุโขทัยใน พ.ศ. ๑๘๙๐ แล้วเสด็จขึ้นเสวยราชย์ (จารึกหลักที่ ๔) อาจจะเป็นเพราะพระโอรสของพระยางั่วนำถุมจะเสวยราชย์สืบแทนพระราชบิดา พระยาลิไทยซึ่งทรงดำรงตำแหน่งมหาอุปราชจึงต้องเสด็จไปปราบปรามก็เป็นได้

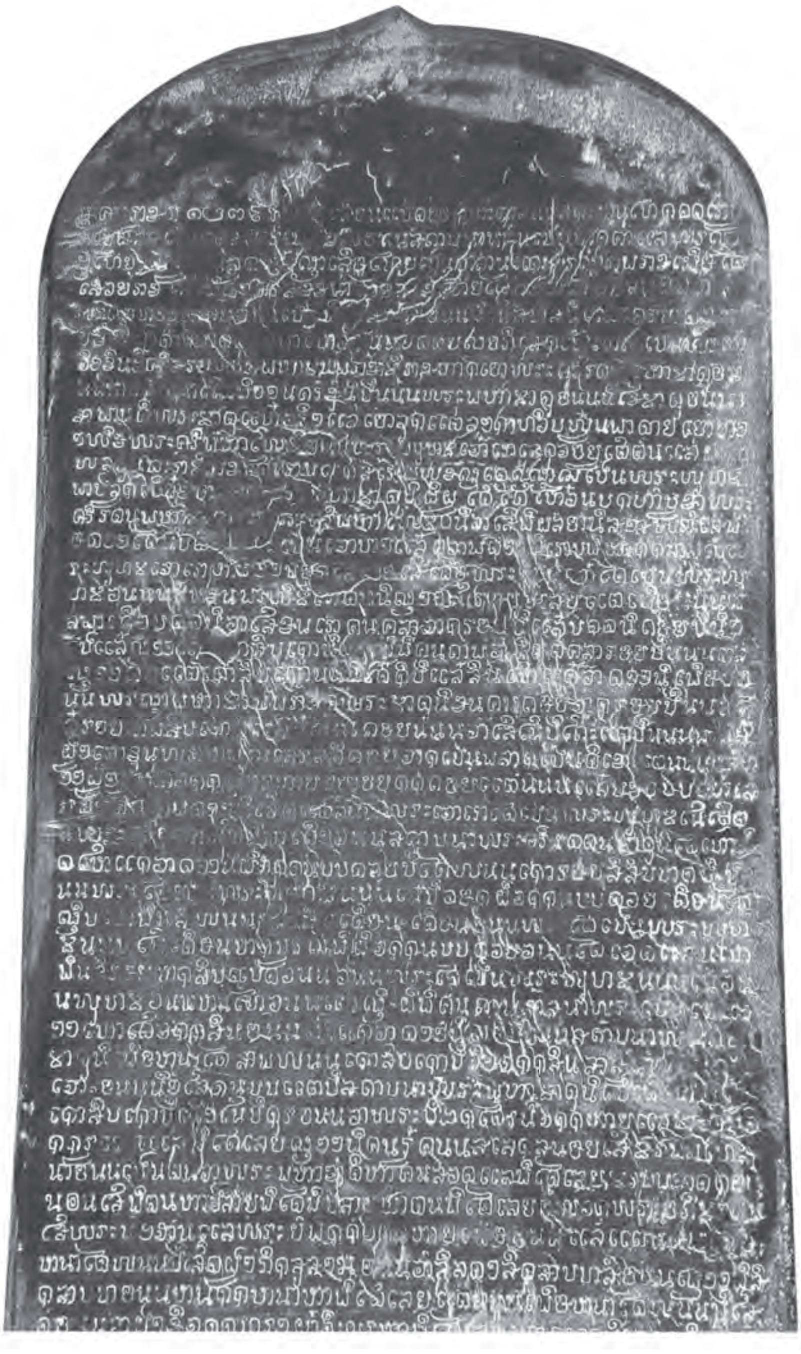
ประเสริฐ ณ นคร

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘.

ชินกาลมาลีปกรณ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ลิไทย, พระญา. **ไตรภูมิพระร่วง.** นนทบุรี: เจริญอักษรการพิมพ์, ๒๕๑๕.

ศิลาจารึกหลักที่ ๓ จารึกนครชุม

พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลือไทย, ลิไทย)

พระมหาธรรมราชาที่ ๑ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๖ แห่งราชวงศ์พระร่วงกรุงสุโขทัย เป็นพระราชโอรสของพระยาเลอไทยและเป็นพระราชนัดดา (หลานปู่) ของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ชาวสวรรคโลกสุโขทัยนับถือพระร่วงและพระลือยิ่งกว่ากษัตริย์สุโขทัยพระองค์อื่น เพราะพระร่วงคือพ่อขุนรามคำแหงมหาราชและพระลือคือพระยาลือไทย ทรงรวบรวมดินแดนอาณาจักรสุโขทัยให้กว้างขวางออกไป

พระยาลือไทยทรงเป็นพระมหาอุปราชอยู่ ณ เมืองศรีสัชนาลัยตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๘๓ ระหว่างนั้นได้ทรงพระนิพนธ์ไตรภูมิพระร่วงใน พ.ศ. ๑๘๘๘ ต่อมาใน พ.ศ. ๑๘๙๐ จึงได้เสวยราชย์ครองกรุงสุโขทัยจนถึง พ.ศ. ๑๙๑๑

เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชสวรรคตใน พ.ศ. ๑๘๔๑ แล้ว อาณาจักรสุโขทัยแตกสลาย เมืองต่างๆ เช่น เมืองคนที (กำแพงเพชร) พระบาง (นครสวรรค์) เชียงทอง (ระแหงตาก) ตั้งตัวเป็นเอกราช มาถึงรัชสมัยพระยาลือไทย พระองค์ทรงขยายอาณาจักรสุโขทัยออกไปใหม่ (จารึกหลักที่ ๓) แต่ไม่กว้างขวางเหมือนเดิม ทางทิศใต้ไปถึงพระบาง (นครสวรรค์) คนที (กำแพงเพชร) ทรงตีได้เมืองแพร่ (จารึกหลักที่ ๙) และตามจารึกหลักที่ ๘ ด้านที่ ๓ บรรทัดที่ ๑๐ ทรงตีได้เมืองน่านและเซาบุรี (ชวาหรือหลวงพระบาง) เดิมอ่านไว้ว่า นำ...บุรี และทรงมีเมืองเหล่านี้เป็นบริวาร เริ่มตั้งแต่สระหลวง สองแคว (พิษณุโลก) ทางทิศตะวันออกของสุโขทัย เวียนตามเข็มนาฬิกาไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ต่อไปทางทิศใต้มีเมืองปากยม (พิจิตร) พระบาง (นครสวรรค์) ชากังราว สุพรรณภาว นครพระชุม (กำแพงเพชร) กวาดไปทางทิศตะวันตก ทิศเหนือ กลับไปทิศตะวันออก ซึ่งรวมถึงเมืองราด สะค้า ลุมบาจาย (น่าจะอยู่แถวอุตรดิตถ์ ไม่ใช่เพชรบูรณ์ เพราะต้องอยู่เหนือสระหลวง สองแคว ขึ้นไป)

ตามพงศาวดารโยนกและชินกาลมาลีปกรณ์ว่าอยุธยายึดชัยนาท (พิษณุโลก) ได้ พระยาลือไทยทูลขอคืนจากอยุธยาได้ แล้วทรงไปครองชัยนาทแต่นั้นมา อาจสันนิษฐานได้ว่า พ.ศ. ๑๙๐๔ พระยาลือไทยทรงพระผนวช อยุธยาจึงมายึดพิษณุโลกได้ พระยาลือไทยทรงขอพิษณุโลกคืนได้ จึงทรงครองพิษณุโลกเป็นเมืองหลวงจนสิ้นรัชกาล

จารึกหลักที่ ๑๓ พ.ศ. ๒๐๕๒ กล่าวถึงศาสนาว่ามี ๑. พุทธศาสน์ ๒. ไสยศาสตร์ และ ๓. พระเทพกรรม ในจารึกหลักอื่นนอกจากไสยศาสตร์ยังมีคำว่า ไศพาคม ซึ่งหมายถึงศาสนาพราหมณ์ แต่ไม่มีใครทราบว่าพระเทพกรรมหมายถึงอะไร อาจจะเป็นเรื่องถือผี ถือเทพารักษ์ ทางล้านนาสมัยนั้นนับถือพวกเสื้อ เสื้อนา เสื้อฝาย ฯลฯ สุโขทัยมีผีพระขพุง เป็นต้น อนึ่ง ก่อนไปคล้องช้าง ต้องมีพิธีบวงสรวงพระเทพกรรม ได้แก่ พระคเณศและพระขันธกุมาร

พระยาลือไทยทรงศึกษาศาสนาพุทธอย่างลุ่มลึกและทรงพระปรีชาสามารถในศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ เช่น ทรงรู้จักชื่อดาวกว่าพันดวง ทรงเชี่ยวชาญทางโหราศาสตร์และพฤฒิบาศ เป็นต้น ทรงคำนวณวันเดือนปีที่พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ วันสิ้นศาสนา (จารึกหลักที่ ๓) วันสิ้นกัลป์ (จารึกหลักที่ ๗) ถูกต้องตามคัมภีร์ ทรงแก้ไขปฏิทินให้ถูกต้อง ทรงปัญจศีลทุกเวลา ทรงพระไตรปิฎก ทรงพร่ำสอนพระวินัย พระอภิธรรมให้พระภิกษุสงฆ์ ทรงก่อพระเจดีย์ ปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ ทรงส่งคนไปจำลองพระพุทธบาทที่สุมนกูฏบรรพตมาประดิษฐานไว้บนเขาในเมืองที่พระองค์ทรงขยายอาณาเขตไปถึง พ.ศ. ๑๙๐๔ ทรงอัญเชิญพระมหาสามีสังฆราชจากนครพัน (เมืองเมาะตะมะเก่า) มาจำพรรษาในป่ามะม่วงและพระองค์ทรงพระผนวชในปีนั้น เมื่อทรงลาสิกขาแล้วเสด็จไปประทับที่พิษณุโลก

ตำนานมูลศาสนากล่าวว่า พระสงฆ์ลัทธิลังกาวงศ์ (เก่า) นำศาสนามาจากนครพันและถือเอาเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองศูนย์กลางเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังอโยธยา ชวา (หลวงพระบาง) น่าน สุโขทัย และเชียงใหม่ พระยาลือไทยทรงอุปถัมภ์ศาสนาอื่นด้วย เช่น พ.ศ. ๑๘๙๒ เสด็จไปประดิษฐานรูปพระมเหศวร รูปพระวิษณุในหอเทวาลัยมหาเกษตรในป่ามะม่วง (จารึกหลักที่ ๘)

พระยาลือไทยทรงยึดหลักปฏิบัติอย่างมีมนุษยธรรมต่อเชลยศึก (จารึกหลักที่ ๕) เมื่อประชาชนสิ้นชีวิตก็ให้ทรัพย์สมบัติตกเป็นของลูกและน้อง (จารึกหลักที่ ๓) ทรงดำริให้ยกพนังจากพิษณุโลกมาถึงสุโขทัยเพื่อการชลประทานและการประมงของประชาชน (จารึกหลักที่ ๘)

การควบคุมกำลังพลของสุโขทัยคงเป็นแบบเดียวกับวิธีการของล้านนาที่ปรากฏในมังรายศาสตร์ กล่าวคือ ไพร่สิบคนให้มีนายสิบควบคุม นายร้อยหรือหัวปากควบคุมนายสิบ ๑๐ คน และมีหัวพันหรือเจ้าพัน หัวหมื่นหรือเจ้าหมื่น เจ้าแสน ควบคุมขึ้นไปตามลำดับชั้น นายร้อยและนายพันจะติดต่อกันผ่านล่ามพัน นายพันกับเจ้าหมื่นจะติดต่อกันผ่านล่ามหมื่น จารึกหลักที่ ๔๕ กล่าวถึง *“ล่ามหมื่นล่าม (พ)...”* และจารึกหลักที่ ๘๖ กล่าวถึงหัวปาก (นายร้อย) การปกครองกันตามลำดับชั้นนี้ไทอาหมก็ใช้แบบเดียวกัน

ศิลปะทางพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในรัชกาลของพระยาลือไทย คือพระพุทธบาทที่จำลองมาจากเขาสุมนกูฏในลังกา พระพุทธรูปปางลีลาและพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ และในจารึกหลักที่ ๔๒ กล่าวถึงการสร้างพระพิมพ์จำนวนเท่ากับอายุของผู้สร้างเป็นจำนวนวัน เช่น แม่เฉาอายุ ๗๕ ปี สร้างพระพิมพ์ ๒๗,๕๐๐ องค์ จึงมีพระพิมพ์ให้คนไทยได้บูชาทั่วถึงกันมาจนทุกวันนี้

ประเสริฐ ณ นคร

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘.

ชินกาลมาลีปกรณ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ตำนานมูลศาสนา. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๑๙. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๘)

ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๗. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕.

ประเสริฐ ณ นคร. **มังรายศาสตร์หรือกฎหมายพระเจ้ามังราย.** กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๑.

ศิลาจารึกหลักที่ ๙๓ จารึกวัดอโสการาม

พระมหาธรรมราชาที่ ๒

พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๗ แห่งราชวงศ์พระร่วงกรุงสุโขทัย เป็นพระราชโอรสในพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลือไทยหรือลิไทย) เสวยราชสมบัติตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๑๑-พ.ศ. ๑๙๔๒ จึงทรงผนวช (จารึกหลักที่ ๙๓ และหลักที่ ๒๘๖) จารึกหลักที่ ๑๐ พ.ศ. ๑๙๔๗ กล่าวถึงท่านเจ้าพันให้คนหุงจังหันเจ้าธรรมราช และจารึกหลักที่ ๒๖๔ กล่าวถึงเรื่องพระมหาธรรมราชาที่ ๒ สวรรคตใน พ.ศ. ๑๙๕๒

จารึกหลักที่ ๙๓ และหลักที่ ๒๘๖ ตอนที่เป็นภาษาบาลี มีข้อความว่าศักราช ๗๓๐ (พ.ศ. ๑๙๑๑) พระมหาธรรมราชาธิราช (ที่ ๒) ได้ประสูติจากพระครรภ์...เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา ก็ได้สำเร็จการศึกษาและได้ราชสมบัติ...จึงมีผู้ตีความว่าพระองค์ประสูติใน พ.ศ. ๑๙๑๑ แต่ข้อความตอนหลังมีว่า เมื่อพระชนมายุ ๓๘ พรรษา ศักราช ๗๕๘ (พ.ศ. ๑๙๓๙) ได้ขยายอาณาจักรให้กว้างขวางออกไป แสดงว่าพระองค์ประสูติ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๑ ฉะนั้น พ.ศ. ๑๙๑๑ จึงควรเป็นปีเสวยราชสมบัติของพระองค์

จารึกหลักที่ ๙๓ และหลักที่ ๒๘๖ กล่าวว่า เมื่อพระชนมายุได้ ๓๘ พรรษา พ.ศ. ๑๙๓๙ ทรงปกครองปกกาว (ปกหมายถึงปกครอง กาวคือชาวกาวหรือชาวน่าน ปกกาวจึงหมายถึงปกครองรัฐน่าน) ชวา (หลวงพระบาง) ดอยอุย พระบาง (นครสวรรค์) ลุมบาจาย ถึงสายยโสธร นครไทย เพชรบูรณ์ เชียงดง เชียงทอง ไตรตรึงษ์ ฉอด นครพัน นาคปุระ (เชียงแสน) จารึกหลักที่ ๖๔ พ.ศ. ๑๙๓๕ มีข้อความแสดงว่า แพร่ งาว พลัว อยู่ใต้ความดูแลของน่านซึ่งเป็นแคว้นอยู่ภายใต้ความดูแลของสุโขทัย

พ.ศ. ๑๙๔๒ ในขณะที่พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ทรงผนวชอยู่ พระมเหสีทรงทำหน้าที่ผู้สำเร็จราชการและจะทรงยกพระรามราชาธิราชพระราชโอรสของพระนางเป็นพระธรรมราชาธิราช แต่ในปีถัดไป พ.ศ. ๑๙๔๓ พระชายาอีกองค์หนึ่งกับพระราชโอรส ทรงพระนามว่าพระเจ้าไสลือไทยได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหาธรรมราชาที่ ๓ (ไสลือไทย) พระนามพระธรรมราชาธิราช ในจารึกหลักที่ ๙๓ ก็ลบเลือนเห็นแต่ *"...ม ราชาธิราช"* และข้อความที่ปรากฏในจารึกหลักที่ ๒๘๖ ก็กล่าวถึงพระรามราชาธิราชผู้ทรงเป็นโอรสองค์แรก ไม่เอ่ยถึงพระธรรมราชาอีก เอกสารอื่นก็ไม่เคยกล่าวถึงพระองค์อีกเลย

จารึกหลักที่ ๓๘ พ.ศ. ๑๙๔๐ จารเรื่องกฎหมายลักษณะโจร (หรือกฎหมายลักษณะลักพา) เป็นกฎหมายเก่าที่สุดของไทยที่ปรากฏตามรูปเดิมโดยไม่มีการแก้ไข มีข้อความแสดงว่ากฎหมายสมัยนั้นอาศัยพระธรรมศาสตร์และราชศาสตร์เป็นหลัก

ธรรมศาสตร์และราชศาสตร์นั้น ชาวอินเดียถือว่าสากลพิภพอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติอันแปรเปลี่ยนมิได้คือ ธรรม ซึ่งพระมนูได้นำมาเผยแพร่แก่มนุษย์ทั้งหลายในรูปธรรมศาสตร์ กษัตริย์อินเดียไม่มีหน้าที่ออกกฎหมาย แต่จะต้องเรียนรู้ธรรมโดยศึกษาธรรมศาสตร์แล้วตัดสินคดีไปตามหลักในธรรมศาสตร์นั้น มอญเป็นผู้เริ่มเขียนธัมมสัตถ (ธรรมศาสตร์) ฉบับที่พระเจ้าฟ้ารั่วผู้ครองประเทศรามัญ (ในสมัยสุโขทัย) สร้างขึ้นไว้ เป็นฉบับที่แพร่หลายมาก งานนี้ใช้หลักการจากธรรมศาสตร์ของพวกฮินดู แต่เปลี่ยนข้อความที่เกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์มาเป็นศาสนาพุทธเพื่อเป็นหลักให้กษัตริย์ที่ถือศาสนาพุทธใช้พิพากษาคดี พระเจ้าอู่ทองกษัตริย์พระองค์แรกของอยุธยาก็ทรงใช้ธัมมสัตถแบบมอญเป็นเกณฑ์ตัดสินคดีเหมือนกัน ส่วนราชศาสตร์รวบรวมข้อความที่กษัตริย์วินิจฉัยจัดเข้าเป็นหมวดหมู่มีลักษณะแบบเดียวกับธัมมสัตถและใช้รวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธัมมสัตถ

พ.ศ. ๑๙๑๒ พระมหาธรรมราชาที่ ๒ ทรงส่งพระมหาสุมนเถระไปสืบศาสนาพุทธลัทธิลังกาวงศ์เก่าหรือรามัญวงศ์ที่เชียงใหม่ ตามที่พระเจ้ากือนาแห่งล้านนาทรงขอมา ตามพงศาวดารโยนกพระยาศรีธรรมราชทรงส่งพระมหาสุมนเถระไปล้านนา ทำให้สันนิษฐานว่าพระมหาธรรมราชาที่ ๒ อาจจะมีพระนามเดิมว่าศรี รับกับข้อความในจารึกหลักที่ ๑๐๒ พ.ศ. ๑๙๒๒ ที่กล่าวย้อนหลังไปเกี่ยวกับท่านพระศรีราชโอรสเมืองสุโขทัยนี้

พงศาวดารโยนกกล่าวถึงเจ้าเมืองสุโขทัยขอกองทัพเชียงใหม่ไปช่วยป้องกันสุโขทัยจากการโจมตีของอยุธยาแล้วเกิดกลับใจ ลอบยกพลออกปล้นทัพเชียงใหม่ ตรงกับเหตุการณ์ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่า พ.ศ. ๑๙๓๑ กองทัพอยุธยายกไปตีเมืองชากังราว (กำแพงเพชร) แต่สมเด็จพระบรมราชาธิราชแห่งกรุงศรีอยุธยาทรงพระประชวร และเสด็จกลับพระนครเสียก่อน

ในรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ ๒ อาณาจักรสุโขทัยตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๑๙๒๑ จนถึง พ.ศ. ๑๙๓๑ จึงกลับเป็นเอกราชได้

ประเสริฐ ณ นคร

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘.

______ . **พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ.** นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๙.

ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๗. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕.

ศิลาจารึกหลักที่ ๔๖ จารึกวัดตาเถรขึงหนัง

พระมหาธรรมราชาที่ ๓ (ไสลือไทย)

พระมหาธรรมราชาที่ ๓ (ไสลือไทย) ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ แห่งราชวงศ์พระร่วงกรุงสุโขทัย เสวยราชสมบัติตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๔๓ (จารึกหลักที่ ๔๖) ถึง พ.ศ. ๑๙๖๒ (พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์)

พระมหาธรรมราชาที่ ๓ เป็นพระราชโอรสในพระมหาธรรมราชาที่ ๒ และเป็นพระเชษฐาพระมหาธรรมราชาที่ ๔ (บรมปาล) เมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชสวรรคตแล้ว (พ.ศ. ๑๘๔๑) อาณาจักรสุโขทัยแตกแยกเป็นส่วนๆ พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลือไทย) ทรงรวบรวมอาณาจักรสุโขทัยขึ้นใหม่ใน พ.ศ. ๑๙๓๕ เมืองแพร่ งาว พลัว อยู่ในความดูแลของกษัตริย์น่าน รวมเป็นแคว้นขึ้นกับอาณาจักรสุโขทัย (จารึกหลักที่ ๖๔) พ.ศ. ๑๙๓๙ สมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๒ อาณาจักรสุโขทัยรวมถึงปกกาว (รัฐน่าน) ลุมบาจาย ชวา (หลวงพระบาง) ดอยอุย พระบาง (นครสวรรค์) นครไทย เพชรบูรณ์ ไตรตรึงษ์ เชียงทอง เชียงแสนถึงแม่น้ำปิง แม่น้ำโขง ฉอด เมืองพัน (๕๐ กิโลเมตร เหนือเมาะตะมะ) (จารึกหลักที่ ๒๘๖)

ในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๓ มีเรื่องเกี่ยวกับอาณาจักรสุโขทัยในจารึกหลักที่ ๔๖ วัดตาเถรขึงหนังว่า พ.ศ. ๑๙๔๓ พระองค์ทรง *“นำพ (ล) รบราคลาธรนีดลสกลกษัตริย์ (หากขึ้นเสวยใน) มหามไหสวริยอัครราช เป็นท้าวพระยามหากษัตริย์ (นครศรีสัชนาลัย) สุโขทัย แกวกลอยผลาญปรปักษ์ศัตรู นู พระราชสีมา...เป็นขนอบขอบพระบางเป็นแดน เท่าแสนสองหนองห้วยแลแพร่”*

พงศาวดารโยนกกล่าวถึงเรื่องพระเจ้าไสลือไทยยกกองทัพหลวง (แสดงว่าสุโขทัยเป็นเอกราชในขณะนั้น) ไปช่วยท้าวยี่กุมกามชิงราชสมบัติจากพระเจ้าสามฝั่งแกนแห่งเชียงใหม่ (ขึ้นครองราชสมบัติ พ.ศ. ๑๙๔๕ ตามชินกาลมาลีปกรณ์ หรือ พ.ศ. ๑๙๕๕ ตามพงศาวดารโยนก) ตีได้พะเยา เชียงราย และฝาง แต่ในที่สุดก็พ่ายแพ้กลับไป

จารึกหลักที่ ๙ กล่าวถึง พระภิกษุฟ้องร้องกันเองมาก พระมหาธรรมราชาที่ ๓ จึงตราพระราชโองการเมื่อ พ.ศ. ๑๙๔๙ ว่า ทางสงฆ์ปกครองกันเอง เมื่อสังฆราชาตัดสินว่าอย่างไรแล้วพระองค์ก็จะละเมิดมิได้

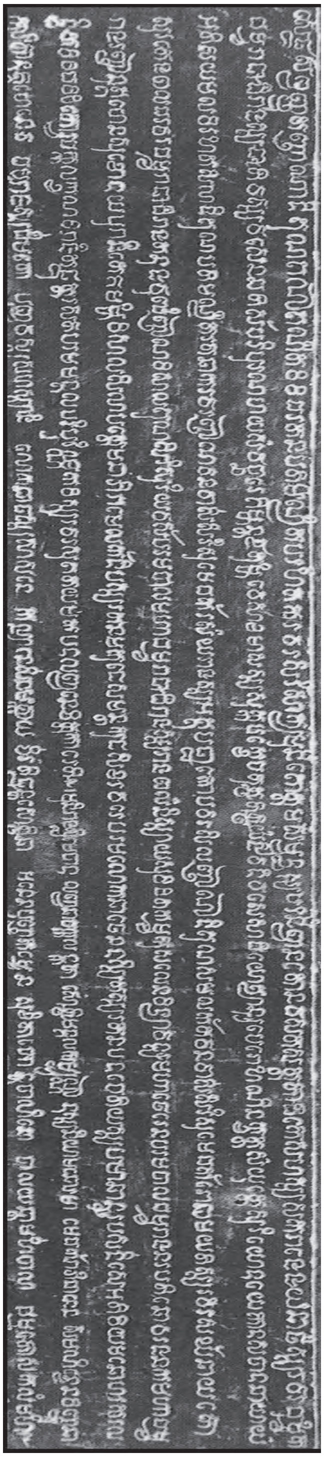
ประเสริฐ ณ นคร

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘.

______ . **พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ.** นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๙.

ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๗. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕.

ศิลาจารึกหลักที่ ๑๒ จารึกรอยพระพุทธยุคลบาท วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ

พระมหาธรรมราชาที่ ๔ (บรมปาล)

พระมหาธรรมราชาที่ ๔ (บรมปาล) ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๙ แห่งราชวงศ์พระร่วงกรุงสุโขทัย เสวยราชสมบัติตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๖๒-พ.ศ. ๑๙๘๑

พระมหาธรรมราชาที่ ๔ เป็นพระราชโอรสในพระมหาธรรมราชาที่ ๒ และเป็นพระอนุชาของพระราชเทวีพระเจ้าสามพระยาแห่งกรุงศรีอยุธยา (สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นพระราชโอรสของพระราชเทวี ส่วนพระยายุทธิษเฐียรเป็นพระราชโอรสของพระมหาธรรมราชาที่ ๔ จึงเป็นลูกผู้น้อง ส่วนสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นลูกผู้พี่)

จารึกหลักที่ ๔๐ (จารึกเจดีย์น้อย ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๔๗-พ.ศ. ๑๙๘๑) มีข้อความว่า ถ้าสมเด็จเจ้าพระยา (คือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) อยากเสด็จมาสักการะพระมหาธาตุ หรือธาตุ (กระดูก) พระมหาธรรมราชาธิราช (ที่ ๒ พระอัยกา หรือตาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) น้าพระยา (บรมปาล) ก็จะไม่ทรงกระทำสรรพอันตรายแด่พระภาคิไนย (หลานของน้า) ตลอดจนไพร่พลของพระภาคิไนยที่จะมาสู่สำนักของพระองค์ ทั้งสององค์ทรงถวายสัตย์ปฏิญาณว่าจะทรงซื่อตรงต่อกันตลอดไป

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์มีข้อความว่า *"ศักราช ๗๘๑ กุญศก มีข่าวมาว่า พระมหาธรรมราชาธิราชเจ้านฤพาน แลเมืองเหนือทั้งปวงเป็นจลาจล แลจึงเสด็จไปเถิงเมืองพระบาง ครั้งนั้นพระยาบาลเมืองและพระยารามออกถวายบังคม"* แสดงความว่าสุโขทัยแตกแยกกันเป็นสองฝ่าย คือพระยาบาลเมืองแห่งเมืองพิษณุโลกและพระยารามแห่งสุโขทัย ต่างคนต่างแย่งกันเป็นพระมหาธรรมราชาใน พ.ศ. ๑๙๖๒ แต่ทางอยุธยาสนับสนุนให้พระยาบาลเมืองขึ้นเป็นพระมหาธรรมราชาที่ ๔

เมื่อพระภิกษุเชียงใหม่นำศาสนาพุทธนิกายลังกาวงศ์ใหม่เข้ามาถึงแคว้นสุโขทัย ประมาณ พ.ศ. ๑๙๗๒ นั้น สุโขทัยแตกแยกเป็น ๔ แคว้น คือ พระยาบาลครองพิษณุโลก พระยารามครองสุโขทัย พระยาแสนสอยดาวครองกำแพงเพชร และพระยาไสศรียศครองชะเลียง (สวรรคโลก) ดังปรากฏในตำนานมูลศาสนา (ก) ฝ่ายวัดสวนดอกเชียงใหม่ (ข) ฝ่ายวัดยางควงเชียงตุง และ (ค) ฝ่ายวัดป่าแดงเชียงตุง พระราชพงศาวดารฉบับปลีกได้กล่าวถึงสุโขทัยที่ยกทัพมาช่วยอยุธยาว่ามี ๔ แคว้นเหมือนกันใน จ.ศ. ๘๔๖ ซึ่งปรับศักราชให้ถูกต้องควรเป็น จ.ศ. ๗๙๔ หรือ พ.ศ. ๑๙๗๕ จารึกหลักที่ ๒๙๒ พ.ศ. ๑๙๖๓ กล่าวถึงเสด็จพ่อพระยาสอยเสวยราชย์ในกำแพงเพชร จารึกหลักที่ ๒๙๓ พ.ศ. ๑๙๖๖ กล่าวถึงเสด็จทา (ไท/ไท้) คือ พระยาศรียศราช ไม่มีประวัติว่านำจารึกมาจากที่เดิมแต่เมื่อใด

จารึกหลักที่ ๑๒ พ.ศ. ๑๙๖๙ (ถ้านับปีย่างแบบลังกาและสุโขทัยจะเป็น พ.ศ. ๑๙๗๐) จารึกรอยพระพุทธยุคลบาทมีข้อความว่า พระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า (บรมปาล) ผู้มีอิสราธิบดีในชัยนาทบุรี (เป็นใหญ่ในพิษณุโลก) ทรงให้จำลองรอยพระพุทธบาททั้งคู่ลงบนศิลาที่มาจากเมืองสุโขทัยด้วยพระราชานุเคราะห์แห่งพระชนก (พระมหาธรรมราชาที่ ๒) ปัจจุบันจารึกนี้อยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์มีใจความว่า ศักราช ๘๐๐ (พ.ศ. ๑๙๘๑) สมเด็จพระราเมศวร (เป็นตำแหน่งวังหน้าหรือรัชทายาท) เสด็จไปเมืองพิษณุโลก ครั้งนั้นเห็นน้ำพระเนตรพระพุทธชินราชตกออกมาเป็นโลหิต นักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ยอมรับข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า พระพุทธชินราชซึ่งเป็นพระคู่เมืองสุโขทัยได้อยู่มาจนเห็นการแตกดับของสุโขทัย แต่มีบางคนอ้างพระราชพงศาวดารฉบับปลีกว่า ใน พ.ศ. ๑๙๘๔ พระยาบาลเมือง เจ้าเมืองพิษณุโลกได้รับพระราชทานนามว่า มหาธรรมาธิราช (อีกครั้งหนึ่ง) แท้จริงศักราชที่ปรับลดลงมาเป็น ๔๐ ปี แล้วนั้นยังไม่ถูกต้อง ต้องลบออกอีก ๑๒ ปี เป็น พ.ศ. ๑๙๗๒

ประเสริฐ ณ นคร

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘.

______ . **พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ.** นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๙.

ประเสริฐ ณ นคร และปวงคำ ตุ้ยเขียว. **ตำนานมูลศาสนา เชียงใหม่ เชียงตุง.** กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภา, ๒๕๓๗.

ผังราชสกุลวงศ์สุโขทัย

ชั้นปู่ ปู่ขุนจิดขุนจอด

ชั้นพ่อ ปู่พระยาศรีอินทราทิตย์

ชั้นพี่น้อง ๑. ปู่พระยาบาน (เมือง) ๒. ปู่พระยารามราช

ชั้นลูก ปู่ไสสงคราม ปู่พระยางั่วนำถุม ๓. ปู่พระยาเลอไทย

ชั้นหลาน ๔. ลือไทย (มหาธรรมราชาที่ ๑) ๒. พระยาราม

ชั้นเหลน มหาธรรมราชาที่ ๒ พ่องำเมือง ๓. พ่อเลอไทย

ชั้นลื่อ ๔. ไสลือไทย (มหาธรรมราชาที่ ๓) พระราชเทวีของพระเจ้าสามพระยา ๑. พระยาบาน (มหาธรรมราชาที่ ๔) ๒. พระยาราม พระยาศรีธรรมาโศกราช

ชั้นลืบ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ยุทธิษเฐียร

โปรดสังเกตธรรมเนียมนำชื่อปู่มาเป็นชื่อหลานซึ่งปฏิบัติกันอยู่ในสมัยสุโขทัยและพวกกรีกโบราณ ชื่อที่ซ้ำกันได้ให้หมายเลขไว้เป็นเลขเดียวกัน เช่น

หมายเลข ๔ ลือไทย (พระยาลิไทย) ชั้นหลาน และพระยาไสลือไทย ชั้นลื่อ (ไส แปลว่า ลูกชายคนที่ ๔)

ชื่อ ๒ รามในชั้นพี่น้องมาปรากฏในชั้นหลานและชั้นลื่อ ชื่อ ๑ บาน และ ๒ รามในชั้นพี่น้องมาปรากฏเป็นคู่กันอีกในชั้นลื่อ

ดังนั้นการที่นักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่เห็นว่าพระมหาธรรมราชาที่ ๓ เป็นพระราชบิดาของพระมหาธรรมราชาที่ ๔ จึงไม่เป็นความจริง

ประเสริฐ ณ นคร

พระมหากษัตริย์ไทย

สมัยอยุธยา

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑
ประดิษฐานที่หน้าวัดพระราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง)

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ หรือพระเจ้าอู่ทอง ทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ในจดหมายเหตุโหรว่าเสด็จพระราชสมภพ พ.ศ. ๑๘๕๗ ได้ทรงสถาปนาเมืองหลวงขึ้นในบริเวณที่เรียกว่าหนองโสน เมื่อจุลศักราช ๗๑๒ ปีขาล โทศก วันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือนห้า เวลา ๓ นาฬิกา ๙ บาท ตรงกับวันศุกร์ที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๑๘๙๓ เมื่อแรกเสวยราชย์นั้นทรงพระนามว่าสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ขณะพระชนมายุได้ ๓๗ พรรษา

ในประวัติศาสตร์ไทยมีความเชื่อกันว่าพระเจ้าอู่ทองอาจจะทรงอพยพมาจากเมืองใกล้เคียงอื่น เพราะอย่างน้อยก่อนที่จะทรงสถาปนาพระนครศรีอยุธยาขึ้น ก็ทรงให้ย้ายเมืองข้ามฝั่งจากบริเวณทิศใต้ของเกาะเมืองมาตั้งอยู่บริเวณใจกลางพระนครปัจจุบัน และต่อมาทรงสถาปนาพระอารามขึ้นบริเวณที่ประทับเดิมหรือบริเวณเวียงเหล็ก คือวัดพุทไธศวรรย์ และได้ทรงสร้างพระราชวังขึ้นในบริเวณเกาะเมือง

ข้อสันนิษฐานต่าง ๆ เกี่ยวกับที่มาของพระเจ้าอู่ทองนั้นสรุปได้ดังนี้

๑. พระเจ้าอู่ทองเสด็จมาจากหัวเมืองเหนือ ปรากฏข้อความในเอกสารของลาลูแบร์ ซึ่งเป็นผู้แทนพิเศษของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เข้ามาในอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๐ และเอกสารสายสงฆ์ เช่น ในจุลยุทธการวงศ์ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาของสมเด็จพระพนรัตน์ และในพระราชพงศาวดารสังเขปของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กล่าวว่าพระเจ้าอู่ทองอพยพลงมาจากเมืองเชียงแสน ลงมาที่เมืองไตรตรึงษ์ กำแพงเพชร แล้วจึงอพยพลงมาที่หนองโสน

๒. เอกสารประวัติศาสตร์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาของวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒ กล่าวถึงการอพยพของพระเจ้าอู่ทองว่ามาจากเมืองเพชรบุรี แล้วจึงอพยพต่อมาที่อยุธยา

๓. หนังสือชินกาลมาลีปกรณ์และพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าพระเจ้าอู่ทองมาจากเมืองละโว้

หลักฐานสำคัญอีกชิ้นหนึ่งที่ทำให้เห็นร่องรอยว่าพระเจ้าอู่ทองเสด็จลงมาจากทางเหนือคือ **"คู่มือทูตตอบ"** ซึ่งเป็นคู่มือที่เรียบเรียงขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีข้อความอ้างถึงที่มาของพระเจ้าอู่ทองว่าพระเจ้าแผ่นดินองค์ปัจจุบันสืบมาแต่สมเด็จพระปฐมนารายณ์อิศวรบพิตร เมื่อ พ.ศ. ๑๓๐๐ มีกษัตริย์สืบทอดกันมา ๑๐ พระองค์ ต่อมาสมเด็จพระยโศธรธรรมเทพราชาธิราชทรงก่อตั้งกรุงยโศธรปุระ และมีกษัตริย์สืบมาอีก ๑๒ พระองค์ จากนั้นสมเด็จพระพนมทะเลเสด็จไปประทับที่สุโขทัยใน พ.ศ. ๑๗๓๑ ทรงตั้งเมืองเพชรบุรีมีกษัตริย์สืบต่อมา ๔ พระองค์ ในที่สุดสมเด็จพระรามาธิบดีได้ทรงสร้างกรุงสยามเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๔ รวมพระมหากษัตริย์นับแต่แรกสถาปนากรุงเมื่อ

พ.ศ. ๑๓๐๐ จนถึง พ.ศ. ๒๒๒๖ ได้ ๕๐ รัชกาลในระยะเวลา ๙๒๖ ปี

คู่มือทูตฉบับนี้ สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นราว พ.ศ. ๒๒๒๔-พ.ศ. ๒๒๒๕ เพื่อใช้เป็นแนวคำถาม-ตอบของราชทูตสยามที่จะเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ

เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงสถาปนาพระราชอาณาจักรขึ้นแล้ว ได้ทรงทำนุบำรุงพระราชอาณาเขตให้กว้างขวางออกไป ดังที่ปรากฏความในพระราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ เมื่อเสด็จเสวยราชย์ว่า เมื่อแรกสถาปนาพระนครนั้นหลังจากพิธีกลบบัตรสุมเพลิงแล้ว ขุดดินลงไปเพื่อสร้างพระราชวัง ได้พระมหาสังข์ทักษิณาวัฏขอนหนึ่ง จึงโปรดให้สร้างพระที่นั่งองค์ต่าง ๆ ขึ้นในบริเวณพระราชวังหลวง คือ พระที่นั่งไพฑูรย์มหาปราสาท พระที่นั่งไพชยนตร์มหาปราสาท และพระที่นั่งไอสวรรย์มหาปราสาท

หลังจากนั้นปรากฏความในจุลยุทธการวงศ์ว่าพญาประเทศราชทั้ง ๑๖ หัวเมืองได้มาถวายบังคม ได้แก่ มะละกา (ดินแดนแหลมมลายู) ชวา (ดินแดนลาวหลวงพระบาง) ตะนาวศรี นครศรีธรรมราช ทวาย เมาะตะมะ เมาะลำเลิง สงขลา จันทบูรณ์ พิษณุโลก สุโขทัย พิชัย สวรรคโลก พิจิตร กำแพงเพชร และนครสวรรค์ หลังจากนั้นปรากฏว่ามีสงครามกับเมืองกัมพูชา จึงโปรดให้พระเจ้าลูกเธอพระราเมศวรซึ่งไปครองเมืองลพบุรี ลงมาตั้งทัพยกออกไปถึงกรุงกัมพูชา แต่ทัพอยุธยาเกือบเสียทีเพลี่ยงพล้ำ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ โปรดให้ขุนหลวงพะงั่วลงมาจากเมืองสุพรรณบุรี แล้วกรีธาทัพไปช่วยสมเด็จพระราเมศวร ทำให้ทัพอยุธยาสามารถเอาชนะได้ และกวาดต้อนเทครัวชาวกัมพูชามายังพระนครศรีอยุธยา

ในช่วงต้นรัชกาลนั้น นอกจากสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จะทรงทำสงครามเพื่อขยายพระราชอาณาเขตและสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่อาณาจักรแล้ว ยังทรงตรากฎหมายต่าง ๆ ขึ้นเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยภายในอีกหลายฉบับ คือพระอัยการลักษณะพยาน พระอัยการลักษณะอาญาหลวง พระอัยการลักษณะรับฟ้อง พระอัยการลักษณะลักพา พระอัยการลักษณะอาญาราษฎร์ พระอัยการลักษณะโจร พระอัยการลักษณะเบ็ดเสร็จ พระอัยการลักษณะผัวเมีย กฎหมายเหล่านี้เป็นที่มาของกระบวนการยุติธรรมที่สร้างความสงบสุขให้แก่อาณาประชาราษฎร์ได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ในรัชกาลของพระองค์ยังมีงานวรรณคดีชิ้นสำคัญคือลิลิตโองการแช่งน้ำ ซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นที่บ่งบอกความสืบเนื่องของวรรณคดีในลุ่มน้ำภาคกลางที่ผสานกับความเชื่อท้องถิ่น ลิลิตโองการแช่งน้ำหรือโองการแช่งน้ำเป็นวรรณคดีสำหรับพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา เพื่อสร้างความชอบธรรมและการแสดงความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ ลักษณะการประพันธ์ประกอบด้วยโคลงห้าและร่าย มีศัพท์ภาษาไทย บาลีสันสกฤต และเขมรปนอยู่ เนื้อหาเป็นการสดุดีเทพ แช่งผู้ที่ไม่จงรักภักดี และให้พรผู้ที่จงรักภักดี

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ทรงสถาปนาพระอารามแห่งแรกขึ้น ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารคือวัดพุทไธศวรรย์ ซึ่งมีพระปรางค์เป็นประธานหลักของวัด ตามความในพระราชพงศาวดารว่า *“ศักราชได้ ๗๑๕ ปีมะเส็งเบญศก วันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ เพลาเช้า ๒ นาฬิกา ๕ บาท ทรง*

พระกรุณาตรัสว่า ที่พระตำหนักเวียงเหล็กนั้น ให้สถาปนาพระวิหาร พระมหาธาตุเป็นพระอาราม แล้วให้นามชื่อวัดพุทไธศวรรย์”

ต่อมาพระราชพงศาวดารว่าโปรดให้ขุดศพเจ้าแก้ว เจ้าไทย ขึ้นมาถวายพระเพลิง จากนั้นให้สถาปนาพระอารามขึ้นบริเวณนั้นเรียกว่าวัดป่าแก้ว ซึ่งเชื่อกันว่าคือบริเวณวัดใหญ่ชัยมงคล นอกจากนั้นยังสันนิษฐานได้ว่าทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ดังที่พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิตว่าทรงสร้างวัดหน้าพระธาตุ วัดราชบูรณะ และวัดเดิมขึ้น

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ พระเจ้าอู่ทองเสด็จสวรรคตเมื่อจุลศักราช ๗๓๑ ปีระกาเอกศก ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๑๒ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าอยู่ในราชสมบัติ ๒๐ ปี

ปรีดี พิศภูมิวิถี

เอกสารอ้างอิง

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. **ประวัติศาสตร์ไทย จะเรียนจะสอนกันอย่างไร.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๓.

กรมศิลปากร. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

______ . **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๙.

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี. **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๙.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, พลตรี ม.ร.ว. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต และผลงานคัดสรร.** กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี, ๒๕๕๒.

“Instructions données aux mandarins siamois pour le Portugal.” in Alain Forest. **Les Missionnaires français au Tonkin et au Siam (XVIIe-XVIIIe siècles): analyse comparée d’un relatif succès et d’un total échec.** Livre I Histoires du Siam. Paris: L’Harmattan, 1998 pp. 429-436.

พระพุทธรูปปางพระเกศธาตุ
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระราเมศวร
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระราเมศวร

สมเด็จพระราเมศวรทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นพระราชโอรสสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) เสด็จพระราชสมภพ พ.ศ. ๑๘๘๒

พระราชพงศาวดารระบุว่าได้ทรงครองราชย์ ๒ ครั้ง ครั้งแรกมีพระชนมายุได้ ๓๐ พรรษา คือ เมื่อพระราชบิดาคือสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๒ ทรงขึ้นครองราชย์โดยตำแหน่งองค์รัชทายาท ขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งอุปราช[๑] นั้น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ โปรดให้ทรงครองเมืองลพบุรี ซึ่งเป็นเมืองสำคัญของอยุธยาที่มีความเกี่ยวพันทางการเมืองอย่างมาก แต่ทรงครองราชย์ครั้งที่ ๑ ได้เพียงปีเดียวเท่านั้น กองทัพของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ได้ยกมาจากสุพรรณบุรี สมเด็จพระราเมศวรจึงต้องทรงมอบพระนครศรีอยุธยาให้แก่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ แล้วเสด็จกลับไปครองเมืองลพบุรีดังเดิม

ใน พ.ศ. ๑๙๓๑ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ สวรรคต พระเจ้าทองลันโอรสทรงขึ้นเป็นกษัตริย์พระองค์ใหม่ได้ ๗ วัน สมเด็จพระราเมศวรจึงยกพลจากเมืองลพบุรีเข้ากรุงศรีอยุธยา จับพระเจ้าทองลันสำเร็จโทษ แล้วขึ้นครองราชย์เป็นครั้งที่ ๒ ขณะพระชนมายุได้ ๔๙ พรรษา

เมื่อสมเด็จพระราเมศวรเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาระบุว่าโปรดให้ยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่ ครั้งนั้นพระเจ้าเชียงใหม่ยอมอ่อนน้อมต่อพระองค์ หลังจากได้ชัยชนะแล้วได้เสด็จกลับลงมาแวะนมัสการพระพุทธชินราชที่เมืองพิษณุโลก ทรงเปลื้องเครื่องต้นออกถวายเป็นพุทธบูชา สมโภช ๗ วันก่อนเสด็จกลับลงมาพระนคร

นอกจากสงครามที่เมืองเหนือแล้ว สมเด็จพระราเมศวรได้ทรงยกทัพไปปราบข้าศึกแถบหัวเมืองตะวันออกคือที่ชลบุรีอีกด้วย ดังที่ปรากฏความว่าเมื่อพระยากัมพูชายกทัพลงมาถึงชลบุรี กวาดต้อนชายหญิงในเมืองชลบุรีและจันทบูรณ์ประมาณ ๖-๗ พันคนไปเมืองกัมพูชา สมเด็จพระราเมศวรโปรดให้พระยาชัยณรงค์ยกทัพไป ทั้งสองฝ่ายรบพุ่งกันด้วยความสามารถ กองทัพของสมเด็จพระราเมศวรสามารถตีกัมพูชาได้ พระยากัมพูชาหลบหนีไป จับได้แต่บุตรชายของพระยากัมพูชาเท่านั้น

---

[๑] กฎมณเฑียรบาลที่ตราขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถระบุไว้ว่า พระราชโอรสที่ประสูติแต่พระอัครมเหสีเป็นที่ "สมเด็จหน่อพระพุทธเจ้า" หรือ "หน่อพุทธางกูร" พระโอรสอันประสูติจากพระมเหสีรอง หรือแม่อยู่หัวเมือง เป็นพระมหาอุปราช ในสมัยอยุธยาตำแหน่งอุปราชหรือพระมหาอุปราชเป็นตำแหน่งของผู้ซึ่งได้รับอภิเษกให้เป็นรัชทายาท ซึ่งอาจจะเป็นพระราชโอรสองค์ใดองค์หนึ่ง

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิตเพิ่มเติมข้อมูลไว้ว่าสมเด็จพระราเมศวรต้องประทับอยู่ที่ลพบุรีถึง ๑๘ ปี ซึ่งไม่ตรงกับในเอกสารฝ่ายไทย แต่ให้รายละเอียดว่าขณะที่ทรงขึ้นครองราชย์นั้นมีพระชนมายุได้ ๕๑ พรรษา ครองราชย์อยู่ ๖ ปี

ในด้านการพระศาสนานั้น ปรากฏความในพระราชพงศาวดารว่าเสด็จออกทรงศีล ณ พระที่นั่งมังคลาภิเษก ทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุเสด็จเป็นปาฏิหาริย์ จึงโปรดให้เจ้าพนักงานกรุยหมายปักไว้เป็นเครื่องหมาย แล้วทรงก่อพระมหาธาตุสูง ๑๗ วา ยอด ๓ วา ณ บริเวณนั้น โดยพระราชทานชื่อว่าวัดมหาธาตุ

สมเด็จพระราเมศวรสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๙๓๘ ขณะพระชนมายุได้ ๕๖ พรรษา ทรงครองราชย์ได้ ๗ ปี

ปรีดี พิศภูมิวิถี

เอกสารอ้างอิง

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๒ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, พลตรี ม.ร.ว. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต และผลงานคัดสรร.** กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี, ๒๕๕๒.

พระพุทธรูปปางทรงพิจารณาชราธรรม
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑
(ขุนหลวงพ่องั่ว)

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพ่องั่ว หรือขุนหลวงพะงั่ว) ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงศรีอยุธยา เสด็จพระราชสมภพ พ.ศ. ๑๘๕๓ เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ สวรรคตใน พ.ศ. ๑๙๑๒ สมเด็จพระราเมศวรซึ่งเป็นพระราชโอรสองค์โตเสด็จขึ้นครองราชย์ หากแต่ปีรุ่งขึ้นสมเด็จพระบรมราชาธิราชเสด็จยกทัพมาจากเมืองสุพรรณบุรี สมเด็จพระราเมศวรจึงมอบราชสมบัติให้แล้วเสด็จไปประทับที่เมืองลพบุรี ขณะที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ขึ้นครองราชย์นั้นมีพระชนมายุได้ ๖๐ พรรษา ตามที่ปรากฏในคัมภีร์จุลยุทธการวงศ์ซึ่งเป็นพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับภาษาบาลี และพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ เสวยราชย์เมื่อปีจอ จุลศักราช ๗๓๒ (พ.ศ. ๑๙๑๓) ครองราชย์ ๑๒ ปี สวรรคตเมื่อจุลศักราช ๗๔๔ (พ.ศ. ๑๙๒๕) แต่ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่าสวรรคตปีมะโรง จุลศักราช ๗๕๐ (พ.ศ. ๑๙๓๑) รวมเวลาที่ทรงครองราชย์ ๑๘ ปี

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์อธิบายความช่วงการเปลี่ยนแผ่นดินจากรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ไปยังรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ และสมเด็จพระราเมศวรไว้ว่า

> ศักราช ๗๓๑ ระกาศก (พ.ศ. ๑๙๑๒) แรกสร้างวัดพระราม ครั้งนั้นสมเด็จพระรามาธิบดีเจ้าเสด็จนฤพาน จึงพระราชกุมารท่านสมเด็จพระ (ราเม) ศวรเจ้าเสวยราชสมบัติ ครั้นเถิงศักราช ๗๓๒ จอศก (พ.ศ. ๑๙๑๓) สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้า เสด็จมาแต่เมืองสุพรรณบุรี ขึ้นเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยา และท่านจึงให้สมเด็จพระราเมศวรเจ้าเสด็จไปเสวยราชสมบัติเมืองลพบุรี

พระนามขุนหลวงพ่องั่ว หรือขุนหลวงพะงั่วนั้น ทำให้สันนิษฐานได้ว่าทรงเป็นพระราชโอรสในลำดับที่ ๕ เพราะการนับลำดับลูกชายในเอกสารโบราณเรียงลำดับคือ อ้าย ยี่ สาม ไส งั่ว ลก เจ็ด แปด เจ้า จ๋ง ความสัมพันธ์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ขุนหลวงพะงั่วนี้พระราชพงศาวดารว่าเป็นพี่พระมเหสีของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ด้วย จึงโปรดให้ไปครองเมืองสุพรรณบุรีและได้มีบทบาทในการสู้รบกับข้าศึกในรัชกาลพระเจ้าอู่ทองมาแต่ก่อน ครั้นสิ้นแผ่นดินแล้วจึงเสด็จยกทัพมาขึ้นครองราชย์ที่อยุธยา

พระราชพงศาวดารบันทึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ในรัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ไว้ว่า ก่อนขึ้นครองราชย์นั้นเคยไปครองเมืองชัยนาท (พิษณุโลก) อยู่ระยะหนึ่ง เมื่อครั้งที่อยุธยารบชนะสุโขทัย ได้ทรงยกทัพไปตีเมืองนครธมแห่งกัมพูชาเพื่อช่วยกองทัพของสมเด็จพระราเมศวร เมื่อขึ้นครองราชย์แล้วได้ยกทัพไปรบเมืองเหนือหลายครั้ง โดยเฉพาะการยึดเมืองชากังราวและเมืองพิษณุโลก

ใน พ.ศ. ๑๙๑๖ ทรงยกทัพจากอยุธยาไปตีเมืองชากังราว ครั้งนั้นพระยาไสแก้วและพระยาคำแหงเจ้าเมืองออกรบ พระยาไสแก้วเสียชีวิต ส่วนพระยาคำแหงหลบหนีกลับเข้าเมืองได้ อีก ๓ ปี ต่อมาทรงยกทัพหลวงขึ้นไปอีกครั้งหนึ่ง พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ระบุว่า

> ศักราช ๗๓๘ มะโรงศก (พ.ศ. ๑๙๑๙) เสด็จไปเอาเมืองชากังราวเล่า ครั้งนั้นพญาคำแหงแลท้าวผ่าคอง คิดด้วยกันว่าจะยอทัพหลวง และจะทำมิได้ แลท้าวผ่าคองเลิกทัพหนี แลจึงเสด็จทัพหลวงตาม แลท้าวผ่าคองนั้นแตก แลจับได้ตัวท้าวพระยา แลเสนาขุนหมื่นครั้งนั้นมาก แลทัพหลวงเสด็จกลับคืน

จากนั้นอีก ๒ ปี สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ทรงยกทัพไปตีเมืองกำแพงเพชร พระมหาธรรมราชาที่ ๒ แห่งสุโขทัยทรงออกรบด้วย แต่เพลี่ยงพล้ำต่อทัพกรุงศรีอยุธยา จึงออกถวายบังคมเป็นการยอมรับในอำนาจทางทหารของกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ทรงให้พระมหาธรรมราชาปกครองเมืองสุโขทัยต่อไป แต่ให้ขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาในฐานะเมืองประเทศราช ใน พ.ศ. ๑๙๓๑ ทรงยกทัพขึ้นไปชากังราวอีกครั้ง และเสด็จสวรรคตระหว่างเดินทัพกลับ

นอกจากเมืองชากังราวแล้ว สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ ยังทรงยกทัพไปล้านนาเพื่อจะยึดเอาเมืองเชียงใหม่ แต่ทรงได้เพียงเมืองลำปางที่ยอมอ่อนน้อมเท่านั้น

อนึ่ง พระราชกรณียกิจที่สำคัญทางฝ่ายพระพุทธศาสนาของพระองค์คือการสถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๗ ร่วมกับพระมหาเถระรูปสำคัญคือพระมหาเถรธรรมากัลญาณ โดยทรงสร้างพระศรีรัตนมหาธาตุสูง ๑๙ วา และยอดนพศูลสูง ๓ วา เป็นพระอารามสำคัญกลางพระนคร

ปรีดี พิศภูมิวิถี

เอกสารอ้างอิง

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

พระพุทธรูปปางนาคปรก
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเจ้าทองลัน
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระเจ้าทองลัน

สมเด็จพระเจ้าทองลัน หรือที่ปรากฏในเอกสารบางฉบับว่าพระเจ้าทองจันทร์ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงศรีอยุธยาที่ครองราชย์สั้นที่สุดคือเพียง ๗ วัน พระเจ้าทองลันเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ซึ่งเสด็จสวรรคตในขณะเสด็จไปรบกับหัวเมืองเหนือเมื่อ พ.ศ. ๑๙๓๑ เมื่อแผ่นดินว่างลงนั้น พระเจ้าทองลันพระราชโอรสได้ขึ้นสืบราชสมบัติขณะพระชนมายุได้ ๑๕ พรรษา ความช่วงนี้ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่า

> ศักราชได้ ๗๕๐ มะโรงศก (พ.ศ. ๑๙๓๑) เสด็จไปเอาเมืองชากังราวเล่า ครั้งนั้นสมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าทรงพระประชวรหนัก และเสด็จกลับคืน ครั้นเถิงกลางทางสมเด็จพระบรมราชาเจ้านฤพานและจึงเจ้าทองลันพระราชกุมาร ท่านได้เสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยาได้ ๗ วัน จึงสมเด็จพระราเมศวรยกพลมาแต่เมืองลพบุรี ขึ้นเสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยา และท่านจึงให้พิฆาตเจ้าทองลันเสีย

อย่างไรก็ดีพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิตระบุว่าขณะขึ้นครองราชย์มีพระชนมายุได้ ๑๗ พรรษา หลังจากนั้นได้ ๗ วัน สมเด็จพระราเมศวรซึ่งครองเมืองลพบุรีได้ยกทัพเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา จับพระเจ้าทองลันประหารชีวิตที่วัดโคกพระยา แล้วขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อมา

พระนามของพระเจ้าทองลันนี้เอกสารพงศาวดารเขียนหลายแบบ ทั้งทองจัน ทองจันทร์ ทองลัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่าที่ถูกควรเป็นทองลันดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์

ปรีดี พิศภูมิวิถี

เอกสารอ้างอิง

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, พลตรี ม.ร.ว. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต และผลงานคัดสรร.** กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ๒๕๕๒.

พระพุทธรูปปางขับพระวักกลิ
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเจ้ารามราชา
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระเจ้ารามราชา

สมเด็จพระเจ้ารามราชาทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงครองราชย์ที่กรุงศรีอยุธยาเป็นระยะเวลา ๑๕ ปี ซึ่งนับได้ว่าเป็นรัชกาลหนึ่งที่บ้านเมืองอยู่ในภาวะปกติสุข

สมเด็จพระเจ้ารามราชาเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระราเมศวรและเป็นพระราชนัดดาของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) เสด็จพระราชสมภพเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๙

พ.ศ. ๑๙๓๘ สมเด็จพระเจ้ารามราชาได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อจากพระราชบิดา ขณะเมื่อพระชนมายุประมาณ ๒๑ พรรษา (ดังที่ปรากฏในหลักฐานของวันวลิต) ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้ารามราชา หรือสมเด็จพระเจ้ารามราชาธิราช บางครั้งเรียกพระนามว่า สมเด็จพระยาราม หรือสมเด็จพระราม ปรากฏว่าในช่วงระยะเวลาที่ทรงครองราชย์อยู่นั้น กรุงศรีอยุธยาอยู่ในภาวะปกติสุข นอกจากนี้ได้ทรงริเริ่มส่งราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับอาณาจักรจีนเมื่อ พ.ศ. ๑๙๔๐ และในระยะเวลาต่อมายังได้ส่งทูตไปแลกเปลี่ยนสัมพันธไมตรีกันอยู่เสมอ เช่น ใน พ.ศ. ๑๙๔๗ ทรงส่งคณะทูตไปจีนเพื่อเจรจาความด้านการค้า จักรพรรดิจีนทรงมอบของกำนัลตอบแทน และพระราชทานหนังสือประวัติสตรีสุจริตให้ ๑๐๐ เล่ม ราชทูตสยามทูลขอกฎหมายจากเมืองจีนเพื่อนำไปเป็นแบบอย่างสำหรับประเทศ จักรพรรดิจีนก็พระราชทานให้ อย่างไรก็ดีการที่ทางพระเจ้ากรุงจีนทรงให้ความสนิทสนมกับเจ้านครอินทร์ เจ้าผู้ครองเมืองสุพรรณบุรีและเป็นพระราชนัดดาในสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ถึงกับทรงยกย่องว่าเป็นกษัตริย์อีกพระองค์หนึ่ง ก็ทำให้สมเด็จพระเจ้ารามราชาทรงระแวง ไม่ไว้วางพระทัยเจ้านครอินทร์มากยิ่งขึ้น

ในด้านความมั่นคงของอาณาจักรและการแผ่ขยายอำนาจของกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้ารามราชาได้ทรงพยายามขยายอำนาจไปยังอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรสุโขทัย แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ ยิ่งกว่านั้นตอนปลายรัชกาล ทรงมีข้อพิพาทกับเจ้าเสนาบดี ซึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดี เจ้าเสนาบดีได้หนีไปอยู่ฟากปทาคูจามซึ่งอยู่ตรงคลองคูจามหรือคลองบ้านข่อยตรงข้ามกับเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา เป็นที่ตั้งชุมชนไทยเชื้อสายจาม ต่อมาเจ้าเสนาบดีได้ร่วมกับเจ้านครอินทร์ยกกำลังจากเมืองสุพรรณบุรีมายึดกรุงศรีอยุธยา หลังจากนั้นได้กราบทูลเชิญเจ้านครอินทร์ขึ้นครองราชสมบัติ ณ กรุงศรีอยุธยา ทรงพระนามว่าสมเด็จพระนครินทราธิราช หรือสมเด็จพระอินทราชาแห่งราชวงศ์สุพรรณภูมิ ส่วนสมเด็จพระเจ้ารามราชาให้ไปครองเมืองปทาคูจามและเสด็จสวรรคตในเวลาต่อมาโดยไม่ปรากฏวัน เดือน ปีที่สวรรคต อย่างไรก็ดี เมื่อนับปีที่สมเด็จพระเจ้ารามราชาครองราชสมบัติ ณ กรุงศรีอยุธยาจาก พ.ศ. ๑๙๓๘ จนถึง พ.ศ. ๑๙๕๒ ซึ่งเป็นปีแรกแห่งการครองราชย์ของสมเด็จ

พระนครินทราธิราช ณ กรุงศรีอยุธยา รวมเป็นเวลา ๑๕ ปี สังคีติยวงศ์ระบุว่าสมเด็จพระเจ้ารามราช ผู้ทรงเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระราเมศวรนี้มีพระบุญญาธิการมากเช่นเดียวกับพระราชบิดา

เกี่ยวกับการสวรรคตของสมเด็จพระเจ้ารามราชาตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้นปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์อธิบายประกอบ และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ แต่พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธแลคำแปลกับสังคีติยวงศ์ได้กล่าวขัดแย้งกับเอกสารทั้ง ๒ เรื่องข้างต้น โดยกล่าวความว่า *"ในกาลต่อมานั้น พระเจ้าลุงของพระเจ้ารามราชา ทรงพระนามว่าพระเจ้านครอินท์ เปนเจ้าเมืองสุวรรณภูมิ (เมืองสุพรรณ) เปนญาติของพระเจ้าพงุมหานายก ยกพลมาแย่งชิงเอาราชสมบัติในกรุงศรีอยุธยานั้นได้แล้ว จับพระเจ้ารามราชานั้นสำเร็จโทษเสีย..."*

ปิยนาถ บุนนาค

เอกสารอ้างอิง

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๐.

ปิยนาถ บุนนาค. "ลักษณะการเมือง การปกครอง ระบบกฎหมายของไทยและลักษณะสังคมเศรษฐกิจของไทยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น." ใน เพ็ญศรี ดุ๊ก และปิยนาถ บุนนาค. **ประวัติศาสตร์ไทย ๑.** กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๔.

พนรัตน์ (แก้ว), สมเด็จพระ. **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธแลคำแปลกับจุลยุทธการวงศ์ ผูก ๒ เรื่องพงศาวดารไทย.** กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๕๐.

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๐.

ราชบัณฑิตยสภา. **เรื่องพระราชไมตรีในระหว่างกรุงสยามกับกรุงจีน.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (มิ้น เลาหเศรษฐี) ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๗๒)

สังคีติยวงศ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๖.

พระพุทธรูปปางทรงรับผลมะม่วง
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระนครินทราธิราช
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระนครินทราธิราช

สมเด็จพระนครินทราธิราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๖ แห่งกรุงศรีอยุธยา และพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์สุพรรณภูมิ ทรงครองราชย์ ณ กรุงศรีอยุธยาเป็นเวลา ๑๕ ปี เฉลิมพระนามว่าสมเด็จพระนครินทราธิราช (สมเด็จพระอินทราธิราช หรือสมเด็จพระอินทราชาธิราช) นับเป็นจุดเริ่มต้นที่ราชวงศ์สุพรรณภูมิจะได้ครองอำนาจอย่างเด็ดขาดในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างทั้งหมด ภายใต้พระมหากษัตริย์ราชวงศ์สุพรรณภูมิซึ่งได้ครองราชสมบัติที่กรุงศรีอยุธยาสืบต่อมาอีกหลายพระองค์

สมเด็จพระนครินทราธิราชเสด็จพระราชสมภพเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๒ เป็นพระราชนัดดาในสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์สุพรรณภูมิที่ครองราชย์ ณ กรุงศรีอยุธยา พระนามเดิมขณะครองเมืองสุพรรณบุรีก่อนขึ้นครองราชย์ที่กรุงศรีอยุธยาคือเจ้านครอินทร์ ทรงมีความสัมพันธ์กับจีนอย่างสนิทสนมถึงกับเคยเสด็จฯ ไปเฝ้าจักรพรรดิจีนเมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๐ เพื่อถวายเครื่องราชบรรณาการ ได้แก่ ช้างขอ (ช้างที่ฝึกแล้ว) เต่า และของพื้นเมือง เมื่อเสด็จกลับจักรพรรดิจีนได้พระราชทานเครื่องผ้านุ่งห่มเป็นชุดและผ้าแพรพรรณต่าง ๆ กลับมาด้วย ความสัมพันธ์ในระบบการทูตบรรณาการอย่างใกล้ชิดกับราชสำนักจีนเช่นนี้เอื้อประโยชน์แก่ฝ่ายที่มีสัมพันธไมตรีด้วย คือ ในทางการเมือง เนื่องจากจีนเป็นจักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่ การรับทูตจากเจ้าเมืองใดถือว่าเจ้าเมืองนั้นได้รับสิทธิธรรมในการเป็นผู้ปกครอง ส่วนในทางเศรษฐกิจ ระบบการทูตบรรณาการเปิดโอกาสให้มีการค้าขายกับจีนมากยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้แม้ว่าเจ้านครอินทร์เป็นเพียงเจ้าเมืองสุพรรณบุรี จักรพรรดิจีนก็ทรงให้ความสนิทสนมและทรงยกย่องว่าเป็นกษัตริย์อีกพระองค์หนึ่งในระดับเดียวกับสมเด็จพระเจ้ารามราชา

ต่อมาสมเด็จพระเจ้ารามราชาทรงมีข้อพิพาทกับเจ้าพระยามหาเสนาบดี อัครมหาเสนาบดี จนถึงกับเจ้าพระยามหาเสนาบดีต้องหนีไปขึ้นกับเจ้านครอินทร์และยกกำลังจากสุพรรณบุรีมายึดพระราชวัง แล้วกราบทูลเชิญเจ้านครอินทร์ขึ้นครองราชย์ ณ กรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๕๒ เฉลิมพระนามว่าสมเด็จพระนครินทราธิราช ขณะมีพระชนมายุได้ ๗๐ พรรษา ตามหลักฐานของวันวลิต ส่วนสมเด็จพระเจ้ารามราชาก็ได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้ไปครองเมืองปทาคูจาม เมื่อสมเด็จพระนครินทราธิราชขึ้นครองราชย์แล้วก็ยังคงส่งเสริมสัมพันธไมตรีกับจีนต่อไป ด้วยการส่งราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับจีนอย่างสม่ำเสมอ ส่งผลต่อความเจริญรุ่งเรืองทางการค้า เศรษฐกิจ และศิลปกรรมของไทยในช่วงต้นสมัยอยุธยา นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ปูพื้นฐานความเจริญรุ่งเรืองให้แก่กรุงศรีอยุธยาในระยะเวลาต่อมา

ผลของความมั่งคั่งทำให้มีการซื้อสินค้าอันงดงามประณีตและมีราคาสูงจากต่างประเทศเข้ามา ที่สำคัญ ได้แก่ ผ้าแพรพรรณหลากสี ผ้าต่วน เครื่องประดับ เครื่องใช้สอย และเครื่องปั้นดินเผาเคลือบชนิดต่าง ๆ ที่สวยงามจากจีนในสมัยราชวงศ์เหม็ง ซึ่งมีใช้กันอย่างแพร่หลายทั้งในราชสำนักและตามบ้านผู้มีฐานะของกรุงศรีอยุธยา

การติดต่อค้าขายกับภายนอกโดยเฉพาะกับจีนทำให้กรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางของการค้าขายทั้งภายในและภายนอกประเทศ มีการรับและการเรียนรู้เทคโนโลยีใหม่ ๆ มีการผลิตสินค้าเครื่องสังคโลกและเครื่องปั้นดินเผาส่งไปค้าขายกับต่างประเทศตามหมู่เกาะที่ใกล้เคียง เช่น มลายู ชวา และฟิลิปปินส์ นับเป็นสิ่งใหม่ ๆ ที่นอกเหนือไปจากการส่งสินค้าป่าประเภทต่าง ๆ เป็นสินค้าออกตามแบบเดิม ในระยะนี้เมืองบางเมืองในราชอาณาจักรได้กลายเป็นเมืองอุตสาหกรรมในการผลิตเครื่องสังคโลกและเครื่องปั้นดินเผา เช่น เมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัย และพิษณุโลก สมเด็จพระนครินทราธิราชได้ทรงขอช่างปั้นจีนมาสอนและทำเครื่องถ้วยชามในเมืองไทย และเนื่องจากพระองค์ทรงมีอำนาจเหนืออาณาจักรสุโขทัยด้วย ก็คงทรงเลือกเมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัยเป็นแหล่งอุตสาหกรรมการผลิตเครื่องสังคโลก เพราะเป็นแหล่งที่มีดินที่เหมาะแก่การทำเครื่องสังคโลก

ในด้านงานช่างศิลปกรรม มีการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามที่สำคัญตามเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ภายในราชอาณาจักร เช่น ที่เมืองสุพรรณภูมิหรือสุพรรณบุรีมีการสร้างพระปรางค์วัดพระศรีรัตน-มหาธาตุ การสร้างพระปรางค์เป็นพระเจดีย์ประธานคงเกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้นนี้เอง และแพร่หลายทั่วไปทั้งในเขตพระนครศรีอยุธยาและหัวเมืองสำคัญ เช่น ราชบุรี เพชรบุรี สุพรรณบุรี สิงห์บุรี สวรรคโลก ฯลฯ การนำเครื่องปั้นดินเผาเคลือบมาใช้เป็นเครื่องประดับสถาปัตยกรรมทางศาสนา เช่น กระเบื้องมุงหลังคา ช่อฟ้าบราลี รวมทั้งกระเบื้องปูพื้นโบสถ์วิหารที่พบตามวัดสำคัญต่าง ๆ ดังในเมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัยก็เกิดขึ้นในระยะนี้ รวมทั้งงานจิตรกรรมฝาผนังที่เขียนขึ้นตามผนังในโบสถ์วิหารและในพระสถูปเจดีย์ก็เริ่มแพร่หลาย ซึ่งล้วนได้รับอิทธิพลทางการช่างและศิลปกรรมจากจีน

นอกจากสมเด็จพระนครินทราธิราชได้ทรงสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่กรุงศรีอยุธยาในด้านการค้าขายกับต่างประเทศและความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปวิทยาการดังกล่าวมาแล้ว พระองค์ยังทรงเริ่มสร้างความมั่นคงและความยิ่งใหญ่ในทางการเมืองให้แก่อาณาจักรอยุธยาด้วย ดังทรงพยายามผนวกกรุงสุโขทัยและสุพรรณบุรีให้เข้ามาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๒ พระมหาธรรมราชาที่ ๓ แห่งสุโขทัยเจ้าเมืองพิษณุโลก (เมืองชัยนาทบุรี) เสด็จสวรรคต เมืองเหนือทั้งปวงเป็นจลาจลอันเนื่องมาจากพระยาบาลเมืองและพระยารามพระราชโอรสของพระมหาธรรมราชาที่ ๓ (บางท่านว่าเป็นพระราชโอรสของพระมหาธรรมราชาที่ ๒) ทรงแย่งชิงราชสมบัติแห่งกรุงสุโขทัยกัน เป็นเหตุให้สมเด็จพระนครินทราธิราชต้องเสด็จฯ ขึ้นไปถึงเมืองพระบาง (เมืองนครสวรรค์) แล้วทรงไกล่เกลี่ยให้พระยาบาลเมืองเป็นกษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัยครองเมืองพิษณุโลกอันเป็นเมืองหลวงและให้พระยารามเป็นเจ้าเมืองสุโขทัยอันเป็นเมืองเอก โดยต่างมีสถานะเป็นประเทศราชขึ้นต่ออยุธยา

ในครั้งนี้คงจะแยกเขตแดนเมืองสุโขทัยกับเมืองพิษณุโลกให้ปกครองเป็นต่างอาณาเขตกัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าตอนนี้สุโขทัยยอมรับอำนาจของอยุธยา อยุธยาเข้ามาไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทภายในได้ และยังมีอำนาจแต่งตั้งกษัตริย์ของสุโขทัย ตลอดจนจัดแบ่งการปกครองภายในให้แก่สุโขทัยด้วย

ในช่วงนี้เองยังได้เกิดปรากฏการณ์ที่แสดงให้เห็นว่าอยุธยาได้เปลี่ยนยุทธวิธีจากการใช้สงครามเป็นเครื่องมือในการขยายอำนาจขึ้นไปทางเหนือ เป็นการพยายามแทรกซึมเข้าไปในราชวงศ์สุโขทัยเพื่อควบคุมอย่างเด็ดขาด กล่าวคือเจ้าสามพระยาพระราชโอรสองค์หนึ่งของสมเด็จพระนครินทราธิราชได้เสกสมรสกับเจ้าหญิงสุโขทัย ซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางด้านราชวงศ์ระหว่างอาณาจักรเหนือคือสุโขทัยและอาณาจักรใต้คืออยุธยา ทั้งสองพระองค์ได้ทรงให้กำเนิดสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถซึ่งต่อมาจะทรงเป็นผู้รวมอาณาจักรเหนือและอาณาจักรใต้เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

นอกจากนี้ สมเด็จพระนครินทราธิราชยังได้โปรดเกล้าฯ ให้พระราชโอรสไปครองเมืองลูกหลวงต่าง ๆ เพื่อความมั่นคงของราชอาณาจักร ได้แก่ เจ้าอ้ายพระยาครองเมืองสุพรรณบุรีซึ่งเป็นเมืองลูกหลวง เจ้ายี่พระยาครองเมืองแพรกศรีราชา (เมืองสรรค์ คือบริเวณอำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาทในปัจจุบัน) และเจ้าสามพระยาครองเมืองชัยนาท (เมืองพิษณุโลก) ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านทางด้านเหนือในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๑๙๖๒-พ.ศ. ๑๙๖๗

สมเด็จพระนครินทราธิราชครองราชย์ได้ ๑๕ ปี ก็เสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๗

ปิยนาถ บุนนาค

เอกสารอ้างอิง

จุฬารักษ์ ดำริห์กุล. **นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยามรดกโลกทางวัฒนธรรม.** กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๖.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๐.

ปิยนาถ บุนนาค. "ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างพิษณุโลกกับอยุธยา." ใน **หนังสือรวมบทความทางวิชาการโครงการศูนย์สุโขทัยศึกษา.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๕. (จัดพิมพ์ในโอกาสครบรอบ ๒๓ ปี สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช)

พนรัตน์ (แก้ว), สมเด็จพระ. **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาภาษามคธแลคำแปลกับจุลยุทธการวงศ์ ผูก ๒ เรื่องพงศาวดารไทย.** กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๕๐.

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๐.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงสารประเสริฐ และฉบับกรมพระปรมานุชิต และพงศาวดารเหนือฉบับพระวิเชียรปรีชา (น้อย). พระนคร: คุรุสภา, ๒๕๐๔.

อุษณีย์ ธงไชย. "ความรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์อยุธยา." ใน กระทรวงศึกษาธิการ. กรมวิชาการ. **ประวัติศาสตร์ไทยจะเรียนจะสอนกันอย่างไร.** กรุงเทพฯ: การศาสนา, ๒๕๔๓.

พระพุทธรูปปางภุตตกิจ
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒
(เจ้าสามพระยา)

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๗ แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ ๓ ของสมเด็จพระนครินทราธิราช ทรงครองราชย์ พ.ศ. ๑๙๖๗-พ.ศ. ๑๙๙๑

ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเจ้าสามพระยาประสูติเมื่อใด แต่พงศาวดารฉบับวันวลิต (Van Vliet) ว่า เมื่อขึ้นครองราชสมบัติมีพระชนมายุ ๓๕ พรรษา เหตุที่ทำให้พระองค์ได้ราชสมบัติก็เพราะพระเชษฐา คือ เจ้าอ้ายพระยาผู้ครองเมืองสุพรรณบุรีกับเจ้ายี่พระยาผู้ครองเมืองแพรกศรีราชา (เมืองสรรค์) แย่งชิงราชสมบัติกันเมื่อพระราชบิดาสวรรคต โดยการทำยุทธหัตถีที่เชิงสะพานป่าถ่านในพระนครศรีอยุธยา แล้วสิ้นพระชนม์ด้วยกันทั้งคู่ ขุนนางผู้ใหญ่จึงไปอัญเชิญเจ้าสามพระยา ซึ่งขณะนั้นครองเมืองชัยนาท หรือเมืองพิษณุโลกขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒

ช่วงเวลาที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ขึ้นครองราชสมบัติเป็นสมัยเดียวกับช่วงต้นราชวงศ์หมิง (Ming) ของจีน (พ.ศ. ๑๙๑๑-พ.ศ. ๒๑๘๗) และจักรพรรดิหย่งเล่อ (Yong Le ครองราชย์ พ.ศ. ๑๙๔๕-พ.ศ. ๑๙๖๗) ทรงแผ่แสนยานุภาพทางทะเล โดยส่ง “กองเรือมหาสมบัติ” ขนาดใหญ่ให้มหาขันที นายพลเรือเจิ้งเหอ (Zheng He พ.ศ. ๑๙๑๔-พ.ศ. ๑๙๗๖) ออกสำรวจทางทะเล เจิ้งเหอและบางส่วนของกองเรือมหาสมบัติเคยแวะพระนครศรีอยุธยา ๒ ครั้ง ในการเดินทางครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๑๙๕๐-พ.ศ. ๑๙๕๑) ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ารามราชา และครั้งที่ ๖ (พ.ศ. ๑๙๖๔-พ.ศ. ๑๙๖๕) ในรัชกาลสมเด็จพระนครินทราธิราช การเดินทางของกองเรือมหาสมบัติครั้งที่ ๗ ซึ่งเป็นครั้งสุดท้าย (พ.ศ. ๑๙๗๔-พ.ศ. ๑๙๗๖) มีขึ้นในสมัยจักรพรรดิซวนเต๋อ (Xuan De ครองราชย์ พ.ศ. ๑๙๖๘-พ.ศ. ๑๙๗๘) ซึ่งตรงกับสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) แม้กองเรือจะไม่ได้แวะที่กรุงศรีอยุธยา แต่ก็ย่อมเป็นที่รับรู้ได้เพราะกองเรือมีถึง ๑๐๐ ลำ ลูกเรือ ๒๗,๕๐๐ คน อย่างไรก็ดี การแผ่แสนยานุภาพทางทะเลของจีนไม่ได้ทำให้สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ประสบความยุ่งยากแต่อย่างใด เพราะพระราชบิดาทรงวางพื้นฐานความสัมพันธ์ที่ดีไว้แล้วจากการที่พระองค์เคยเสด็จไปจีน ดังนั้นความสัมพันธ์ใน “ระบบบรรณาการ” กับจีนจึงดำเนินต่อมาด้วยดี

พระราชภารกิจแรกของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ คือ การถวายพระเพลิงพระศพพระเชษฐาทั้ง ๒ พระองค์ สถานที่นั้นโปรดให้สร้างพระมหาธาตุและพระวิหารเพื่อเป็นวัดซึ่งพระราชทานนามว่าวัดราชบูรณะ และที่พระเชษฐาทรงทำยุทธหัตถี โปรดให้ก่อพระเจดีย์ ๒ องค์

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ซึ่งถือว่ามีความถูกต้องทั้งเหตุการณ์และศักราช ได้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ไว้ดังนี้

๑. มีชัยชนะเหนืออาณาจักรขอม พ.ศ. ๑๙๗๔ สามารถยึดเมืองพระนครหรือนครธม (Angkor Thom) ซึ่งเป็นชัยชนะอย่างเด็ดขาด เป็นที่ยอมรับของนักประวัติศาสตร์ทั้งหลาย ไม่เหมือนกับชัยชนะของอยุธยาต่อเมืองพระนครครั้งก่อนหน้านั้น คือ ในสมัยสมเด็จพระเจ้าอู่ทองและสมเด็จขุนหลวงพะงั่ว ซึ่งเป็นที่โต้แย้งกันอยู่ว่ามีจริงหรือไม่ ชัยชนะในครั้งนี้ โปรดให้ "พระนครอินทร์" ราชโอรสครองที่เมืองพระนครด้วย และมีการกวาดต้อน "พระยาแก้ว พระยาไท" เชื้อพระวงศ์และขุนนางขอมพร้อมรูปประติมากรรมเข้ามา การได้เชื้อพระวงศ์และขุนนางขอมมาในครั้งนี้น่าจะมีผลต่อการปฏิรูปการปกครองในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑-พ.ศ. ๒๐๓๑) ในเวลาต่อมา

๒. ทรงตั้งพระราชโอรสเป็นสมเด็จพระราเมศวรที่พระมหาอุปราชซึ่งโปรดให้ตั้งขึ้นเป็นครั้งแรกไปครองเมืองพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ. ๑๙๘๑ แทนผู้ครองเมืองแต่เดิม ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์สุโขทัย การตั้งสมเด็จพระราเมศวรไปครองเมืองพิษณุโลกมีความสำคัญมาก เพราะเป็นจุดเริ่มต้นในการรวมอาณาจักรสุโขทัยให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับอาณาจักรอยุธยา เพราะสมเด็จพระราเมศวรมีพระราชมารดาเป็นเจ้าหญิงสุโขทัย ต่อมาสมเด็จพระราเมศวรขึ้นครองราชสมบัติที่กรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๑๙๙๑ มีพระนามว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงเห็นความสำคัญของเมืองพิษณุโลกมาก ถึงกับเสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๖ จนเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๑

๓. การโจมตีอาณาจักรล้านนา พ.ศ. ๑๙๘๕ และ พ.ศ. ๑๙๘๗ ทรงยกทัพไปตีเชียงใหม่หลังจากส่งพระราเมศวรไปปกครองพิษณุโลก แต่การตีเชียงใหม่ครั้งแรกไม่สำเร็จเพราะทรงพระประชวร ๒ ปีต่อมา (พ.ศ. ๑๙๘๗) ทรงยกทัพไป "ปราบพรรค" ซึ่งน่าจะเป็นเชียงใหม่ตามพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา คราวนี้มีชัยชนะได้เชลยถึง ๑๒๐,๐๐๐ คน หลักฐานจีนหมิงสือลู่ หรือจดหมายเหตุสมัยราชวงศ์หมิง ได้กล่าวยืนยันการตีเชียงใหม่โดยกองทัพของกรุงศรีอยุธยาไว้ด้วย และว่าทางเชียงใหม่ได้ขอพระราชลัญจกรแทนของเก่า เพราะถูกทำลายจากการสงครามในครั้งนี้ ซึ่งจักรพรรดิจีนก็พระราชทานให้

๔. การส่งทูตไปจีน สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ มีการส่งทูตนำบรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีนในลักษณะ "จิ้นก้ง" หรือ "จิ้มก้อง" เพื่อประโยชน์ในการค้าหลายครั้ง และค่อนข้างถี่ซึ่งอาจจะสอดคล้องกับการที่จีนส่งกองเรือมหาสมบัติมายังน่านน้ำของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และมหาสมุทรอินเดียก็ได้ หลักฐานจากจดหมายเหตุสมัยราชวงศ์หมิงได้กล่าวถึงว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ทรงส่งทูตไปถวายบรรณาการประมาณ ๑๐ ครั้ง บางครั้งส่งไปติดๆ กันปีต่อปี บางปี ๒ ครั้ง ซึ่งนับว่าผิดปกติ แต่อาจแสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองทางการค้าของ ๒ ประเทศก็ได้ บางครั้งมีการฟ้องจีนว่าทูตไทยถูกจามปาขัดขวางและกักตัว ให้จีนตักเตือนว่ากล่าวจามปาและปล่อยตัวคณะทูตด้วย มีอยู่ครั้งหนึ่งไทยขอพระราชลัญจกรซึ่งมีความสำคัญในการติดต่อแทนของเก่าเพราะถูกไฟไหม้

พระราชมนเทียร (พ.ศ. ๑๙๘๓) และไหม้พระที่นั่งตรีมุข (พ.ศ. ๑๙๘๔)

๕. ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงสร้างวัดราชบูรณะ (พ.ศ. ๑๙๖๗) และวัดมเหยงคณ์ (พ.ศ. ๑๙๘๑) ที่พระนครศรีอยุธยา

วันวลิต ผู้จัดการสำนักการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (V.O.C.) สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ได้กล่าวถึงสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) ในหนังสือพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒ ว่า

> ...พระองค์เป็นนักรบโดยกำเนิด ทรงเฉลียวฉลาด มีโวหารดี รอบคอบ มีความเมตตากรุณา พระองค์เอาใจใส่ดูแลทหารและข้าราชบริพารเป็นอย่างดี พระองค์ทรงเป็นนักเสรีนิยม ทรงสร้างและบูรณะวัดหลายแห่ง ทรงให้ความช่วยเหลือทั้งพระและคนยากจน พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความเมตตามากที่สุดเท่าที่ประเทศสยามเคยมี ทุกๆ ๑๐ ถึง ๑๕ วัน พระองค์จะเสด็จไปในเมืองและถามทุกข์สุขประชาชนว่า ทุกคนได้รับสิ่งของที่เขามีสิทธิ์ที่จะได้และได้รับความช่วยเหลือหรือไม่เพียงไร...

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) ทรงเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งของสมัยกรุงศรีอยุธยา พระองค์ทรงรวมอาณาจักรสุโขทัยเข้ากับอาณาจักรอยุธยา ทรงแผ่อำนาจครอบคลุมอาณาจักรขอมที่รุ่งเรืองและมีอำนาจมากที่เมืองพระนคร (Angkor) ทรงมีชัยชนะต่ออาณาจักรล้านนา ทรงติดต่อค้าขายกับจีน ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และทรงตั้งธรรมเนียมการมีพระมหาอุปราช สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๑ ทรงครองราชสมบัติรวม ๒๔ ปี

วุฒิชัย มูลศิลป์

เอกสารอ้างอิง

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา.** ๒ เล่ม. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

แชนด์เลอร์, เดวิด. **ประวัติศาสตร์กัมพูชา.** พรรณงาม เง่าธรรมสาร และคณะ, แปล. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๐.

ประพฤทธิ์ ศุกลรัตนเมธี และวินัย พงศ์ศรีเพียร. "จดหมายเหตุหมิงสือลู่เกี่ยวกับอยุธยา." ใน **ศรีชไมยาจารย์.** วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๔๕.

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๐.

วัน วลิต. **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒.** วนาศรี สามนเสน, แปล. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๓.

วุฒิชัย มูลศิลป์. “เมื่อประวัติศาสตร์โลกเกือบเปลี่ยนโฉมหน้า: การสำรวจทางทะเลของจีนสมัยต้นราชวงศ์หมิง (Ming).” **วารสารราชบัณฑิตยสถาน.** ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๑ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๓๕), หน้า ๓๗-๕๐.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, พลตรี ม.ร.ว. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต และผลงานคัดสรร.** กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ๒๕๕๒.

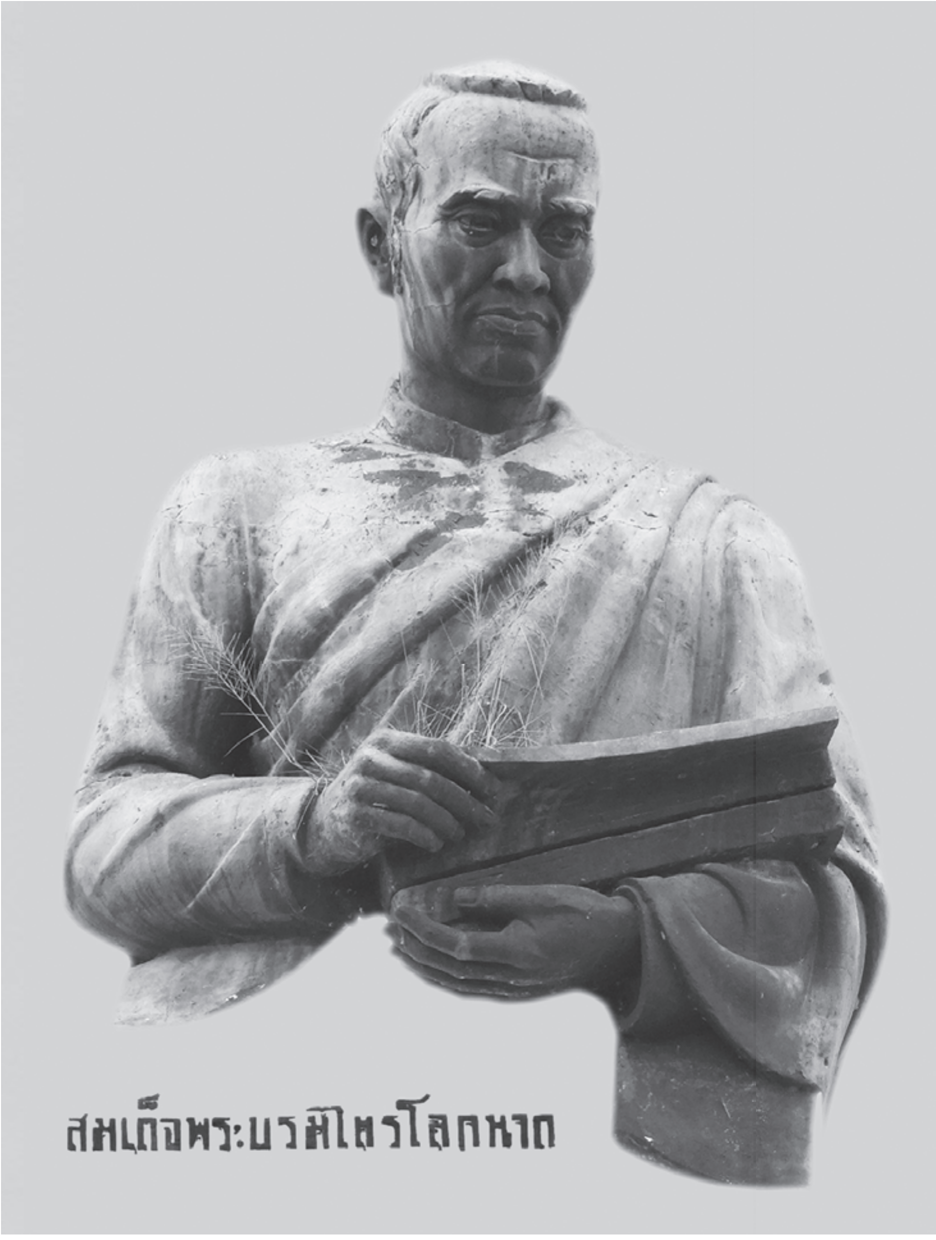
สืบแสง พรหมบุญ. **ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างไทยกับจีน ค.ศ. ๑๒๘๒-๑๘๕๓.** กาญจนี ละอองศรี, แปล. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๕.

Grimm, T. “Thailand in the Light of official Chinese Historiography. A Chapter in the ‘History of the Ming Dynasty.’ ” **The Journal of the Siam Society (JSS),** Vol. XLIX Part I (July 1960): pp. 1-20.

Liew-Herres, Foon Ming and Grabowsky, Folker. **Lan Na in Chinese Historiography.** Bangkok: Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, no date.

Wade, Geoff. “The Ming shi-lu as a Source for Thai History-Fourteenth to Seventeenth Centuries.” **Journal of Southeast Asian Studies,** 31, 2 (September 2000): pp. 249-294.

Wyatt, David K. **Thailand: A Short History.** Second Edition. New Haven: Yale University Press, 2003.

รูปหล่อครึ่งพระองค์สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
ประดิษฐาน ณ ศาลากลางจังหวัดพระนครศรีอยุธยา (หลังเดิม)

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) พระราชชนนีเป็นพระราชธิดาพระมหาธรรมราชาที่ ๓ หรือพระยาไสลือไท (บางแห่งว่าเป็นพระราชธิดาพระมหาธรรมราชาที่ ๒) ในพระราชวงศ์สุโขทัย แต่เสวยราชสมบัติอยู่ที่เมืองพิษณุโลก

ใน พ.ศ. ๑๙๗๔ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ โปรดให้เตรียมกองทัพใหญ่ไปตั้งประชุมพล ณ ทุ่งพระอุทัย นอกกรุงศรีอยุธยาทางตะวันออกเฉียงเหนือ จะยกไปทำสงครามเอาเมืองพระนครในแคว้นกัมพูชา เวลานั้นพระราชชนนีทรงพระครรภ์แก่ เสด็จออกตามไปส่งสมเด็จพระราชบิดาและประสูติสมเด็จหน่อพระพุทธเจ้าในกาลสมัยนั้น

เมื่อสมเด็จหน่อพระพุทธเจ้าทรงเจริญพระชนมายุ ๗ พรรษา พระราชบิดาโปรดให้พระราชชนนีเสด็จขึ้นไปเมืองพิษณุโลกเพื่อทรงเยี่ยมพระมหาธรรมราชา ครั้งนั้นโปรดให้สมเด็จหน่อพระพุทธเจ้าตามเสด็จไปด้วยพระราชชนนี ต่อมาเมื่อพระชนมายุ ๙ พรรษา สมเด็จพระราชบิดาโปรดให้สถาปนาพระนามว่า สมเด็จพระราเมศวร ครั้นถึง พ.ศ. ๑๙๘๔ สมเด็จพระราเมศวรเจริญพระชนมายุ ๑๐ พรรษา สมเด็จพระราชบิดาโปรดให้สถาปนาพระอิสริยยศตั้งขึ้นไว้เป็นที่พระมหาอุปราชแห่งกรุงศรีอยุธยา

พ.ศ. ๑๙๙๑ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เสด็จสวรรคต พระมหาอุปราชขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินลำดับที่ ๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ขณะมีพระชนมายุ ๑๗ พรรษา ทรงปกครองแผ่นดินแห่งกรุงศรีอยุธยานาน ๑๕ ปี และได้รวมแคว้นสุโขทัยเข้ามาร่วมเป็นแผ่นดินเดียวกับกรุงศรีอยุธยา ทรงปกครองได้เป็นปึกแผ่นต่อมาอีก ๒๕ ปี นับได้ว่ายาวนานยิ่งในสมัยอยุธยา

ช่วงเวลา ๔๐ ปีในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีพระราชดำริริเริ่มและทรงพระราชกรณียกิจสำคัญอันเป็นคุณประโยชน์ยิ่งนานาประการแก่การบริหารราชการ กระบวนการยุติธรรม ความมั่นคงของรัฐ การบำรุงรักษาศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมมหาชาติคำหลวงอันเป็นพระราชมรดกชิ้นสำคัญที่ตกทอดมาจนปัจจุบัน เป็นต้น ซึ่งพระราชดำริการใหม่ และพระราชกรณียกิจสำคัญเหล่านี้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงทำมาตลอดสมัยในระหว่างทรงปกครองแผ่นดิน

เมื่อสมัยแรกที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติและประทับ ณ พระราชวังเดิมที่พระราชบิดาเคยประทับ ไม่นานก็โปรดให้สร้างพระราชวังแห่งใหม่ขึ้น ณ บริเวณพื้นที่ที่อยู่ถัด

พระราชวังเดิมขึ้นไปทางเหนือใกล้แม่น้ำลพบุรี พระราชวังใหม่นี้ โปรดให้สร้างพระมหาปราสาทขึ้นเป็นประธานแห่งพระราชวังชื่อเบญจารัตนมหาปราสาท ประกอบด้วยพระราชมนเทียร พระตำหนัก เรือนหลวง คลังต่าง ๆ และบริวารสถานพร้อมตามขนบนิยมโดยโบราณราชประเพณี

การปกครองบ้านเมืองในพระราชอาณาจักรก่อนแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นการปกครองโดยพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจในการปกครอง โดยได้มอบสิทธิและหน้าที่ในอำนาจที่บุคคลในราชสกุลควรได้รับไปจัดการปกครองบ้านเล็กเมืองน้อยตามฐานะและขนาด ครั้นมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงตระหนักถึงความสำคัญ จึงเลิกส่งพระเจ้าลูกเธอพระเจ้าหลานเธอไปกินเมือง คงให้มีตำแหน่งอยู่ในราชธานี เพื่อป้องกันมิให้พระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอมีโอกาสซ่องสุมผู้คนเป็นกำลังก่อเหตุขึ้นในแผ่นดินเหมือนดังในกาลที่ผ่านมา การปฏิรูปการปกครองจึงเริ่มด้วยการจัดฐานะเมืองตามขนาดและความสำคัญ จัดตั้งเป็นเมืองเอก เมืองโท และเมืองตรี

การบริหารราชการแผ่นดินก่อนรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระมหากษัตริย์ทรงรับเป็นพระราชภาระและบริหารราชการแผ่นดินทั้งด้านการปกครอง การยุติธรรม การเศรษฐกิจ การเกษตรกรรม การศาสนา เป็นต้น โดยมีเจ้านาย ขุนนาง เจ้าพนักงานแบ่งรับสนองพระราชกิจได้บ้าง แต่ก็ยังมิได้เป็นระบบระเบียบที่ชัดเจนอย่างมีประสิทธิภาพ   กิจราชการต่าง ๆ อาจมีการปฏิบัติผิดกระทรวงล่วงกรมกัน อันเป็นผลให้ส่วนราชการไม่มั่นคงเรียบร้อย ย่อมไม่เป็นการดีแก่การบริหารราชการ ซึ่งราชการและสังคมสมัยนั้นกว้างขวางขึ้นกว่าสมัยก่อน ๆ

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้มีการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินขึ้นให้เป็นระเบียบใหม่ พลเมืองฝ่ายทหารตั้งอธิบดีเป็นผู้บริหารราชการเป็น “สมุหพระกลาโหม” และพลเมืองฝ่ายพลเรือนตั้งอธิบดีผู้บริหารราชการเป็น “สมุหนายก” ทั้งสองตำแหน่งนี้ให้มีตำแหน่งเป็น “อัครมหาเสนาบดี” รับสนองพระราชกิจเหนือขุนนางชั้นรองลงไปด้วย

ต่อมาโปรดให้ตั้งบุคคลขึ้นรับสนองพระราชกิจสำคัญสำหรับการบริหารราชการแผ่นดิน ๔ ฝ่าย อันเปรียบเป็นเสาหลักสำหรับค้ำจุนความมั่นคงและมั่งคั่งแก่บ้านเมือง เรียกว่า “จัตุสดมภ์” คือ ตำแหน่งอธิบดีกรมวัง อธิบดีกรมคลัง อธิบดีกรมเมือง (เวียง) และอธิบดีกรมนา

ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เกิดปรากฏการณ์ใหม่ขึ้นในสังคมแห่งกรุงศรีอยุธยา และในประวัติศาสตร์ชาติไทยในสมัยต่อมา กล่าวคือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้ตั้งและกำหนดศักดินาขึ้นสำหรับตัวบุคคลที่เป็นเจ้านาย ข้าราชการ และพลเมืองทุกบุคคลที่มีภูมิลำเนาในพระราชอาณาเขตแห่งกรุงศรีอยุธยา เพื่อยกฐานะและความสามารถในความเป็นมนุษย์ของแต่ละบุคคลให้ปรากฏเป็นที่ยอมรับทางสังคม ประเพณีนิยม ระบบราชการ สิทธิและผลประโยชน์กับกระบวนการยุติธรรม เป็นต้น

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้ตราพระราชกำหนดกฎมณเฑียรบาล เป็นกฎระเบียบในการปฏิบัติราชการมิให้เป็นความผิดต่อพระเจ้าแผ่นดิน มิให้บกพร่องแก่ราชการ มิให้เป็นเหตุแก่พระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศานุวงศ์ มิให้ทำความชั่วให้เป็นที่เสียพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้น อนึ่ง กฎมณเฑียรบาลซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถให้ตราขึ้นครั้งแรกเป็นพระราชกำหนดในแผ่นดินของพระองค์นั้น ได้ถือเป็นพระราชกำหนด เป็นกฎหมายสำหรับราชการในพระราชสำนักแห่งกรุงศรีอยุธยาต่อมาเป็นลำดับ ทั้งยังได้รับสืบต่อมาเป็นกฎมณเฑียรบาลสำหรับพระราชสำนักแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ด้วย

การรักษาและผดุงความมั่นคงของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งทรงเป็นพระประมุขแห่งพระราชอาณาเขตกับสถาบันราชการ สังคม พลเมือง และแว่นแคว้น มิให้มีเหตุเป็นภัยขึ้นภายใน หรือมาแต่ภายนอกจนนำมาซึ่งภัยเป็นอันตรายแก่ความสงบเป็นปกติสุข จึงต้องมีกฎหมายเพื่อยับยั้งห้ามปรามและปราบการณ์ต่าง ๆ ที่จะเป็นเหตุบั่นทอนความมั่นคงทั้งในส่วนพระเจ้าแผ่นดิน การบริหารราชการสวัสดิภาพของพลเมือง เพื่อมิให้เป็นจลาจลขึ้นในแผ่นดิน เป็นต้น

ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีกฎหมายว่าด้วยการรักษาความมั่นคง ซึ่งโปรดให้ตราขึ้น คือพระไอยการอาชญาหลวงกับพระไอยการลักษณะขบถศึก

เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นครองราชย์ ณ กรุงศรีอยุธยาได้ ๓ ปี ระหว่างนั้นทรงจัดการบริหารราชการให้เป็นปกติเรียบร้อย ดังการสร้างพระราชวังใหม่ การปฏิรูประบบข้าราชการเป็นต้น ในการศึกสงคราม พระเจ้าติโลกราชแห่งนครเชียงใหม่ได้ยกทัพมาตีเมืองพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๔

ต่อมา พ.ศ. ๑๙๙๘ เมืองมะละกาซึ่งเป็นเมืองขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยามาแต่ก่อน เจ้าเมืองตั้งตัวเป็นขบถ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้ส่งกองทัพลงไปปราบและได้เมืองมะละกาคืนมาดังเดิม อนึ่ง ในช่วงระยะเวลาของพระองค์ ปรากฏว่าทรงแผ่พระบรมเดชานุภาพเหนือดินแดนลาว กัมพูชาและทวายด้วย นอกจากนั้นยังทรงทำสงครามอีกหลายครั้งกับเชียงใหม่ เพื่อป้องกันเมืองกำแพงเพชร เมืองศรีสัชนาลัย และเมืองสุโขทัย หลังจากที่มีศึกสงครามกับฝ่ายล้านนานี้เอง ทำให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปเสวยราชย์ที่เมืองพิษณุโลกและคอยทรงบัญชาการรบ พระองค์เสด็จออกผนวชที่วัดจุฬามณี เมืองพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๘ ทรงพระผนวชเป็นเวลานานถึง ๘ เดือน หลังจากทรงลาพระผนวชแล้ว สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงครองราชย์อยู่ต่อไปที่เมืองพิษณุโลก และเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๐๓๑ ขณะพระชนมายุได้ ๕๖ พรรษา

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **พระราชวังและวัดโบราณในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา.** พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๑. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจำรัส เกียรติก้อง วันที่ ๓๑ ธันวาคม ๒๕๑๑)

ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. **ทวาทศมาส โคลงดั้น.** กรุงเทพฯ: ศิริมิตรการพิมพ์, ๒๕๒๑.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **นิทานโบราณคดี.** กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๖.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, พลตรี ม.ร.ว. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต และผลงานคัดสรร.** กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี, ๒๕๕๒.

______. **๕๐๐ ปี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ.** กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ๒๕๕๒.

พระพุทธรูปปางประสานบาตร
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๙ แห่งกรุงศรีอยุธยา และเป็นรัชกาลที่มีปัญหาไม่น้อยในประวัติศาสตร์ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุ-มาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ไม่ได้กล่าวถึงรัชกาลนี้ไว้ ขณะที่พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาไม่ได้กล่าวถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ แต่กล่าวถึงรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๒ เช่นเดียวกับพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิตที่กล่าวถึงรัชกาลสมเด็จพระอินทราชา อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า รัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราชที่ ๒ นั้นที่ถูกควรเรียกว่า รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ส่วนชื่ออินทราชานั้นเป็นพระนามของพระราชโอรสองค์หนึ่งของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่คงสิ้นพระชนม์ในการสู้รบเมื่อคราวที่พระเจ้าติโลกราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ยกทัพมาตีเมืองสุโขทัยเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๖

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ให้ข้อมูลว่าเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๖ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถขึ้นไปเสวยราชย์ที่เมืองพิษณุโลกเพื่อตั้งรับทัพพระเจ้าติโลกราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ และพระยายุทธิษเฐียรเจ้าเมืองเชลียงที่ยกทัพมาตีสุโขทัย พิษณุโลก และกำแพงเพชร ทรงให้สมเด็จพระบรมราชาธิราชเป็นกษัตริย์ครองที่อยุธยา ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวอาณาจักรอยุธยาจึงเสมือนมีกษัตริย์ ๒ พระองค์ คือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถปกครองเมืองพิษณุโลกองค์หนึ่ง และสมเด็จพระบรมราชาธิราชครองพระนครศรีอยุธยาอีกพระองค์หนึ่ง การมีกษัตริย์ ๒ พระองค์ปกครองพร้อมกันนี้ดำเนินต่อมาถึง พ.ศ. ๒๐๓๑ เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคตที่พิษณุโลก สมเด็จพระบรมราชาธิราชจึงเป็นกษัตริย์เพียงพระองค์เดียว พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า พระองค์ครองราชย์ต่อมาอีก ๓ ปี และเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๔ ดังนั้นถ้าหากจะนับช่วงเวลาครองราชย์จริงของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ โดยไม่นับช่วงที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถยังคงมีอำนาจอยู่ที่พิษณุโลกคือ ๓ ปี ระหว่าง พ.ศ. ๒๐๓๑-พ.ศ. ๒๐๓๔

พระราชประวัติของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารแต่ละฉบับไม่สอดคล้องกันนัก พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ และพระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียมระบุว่า

พ.ศ. ๑๙๙๗ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีพระราชโอรส

พ.ศ. ๒๐๐๙ พระบรมราชาผู้เป็นพระราชโอรสทรงผนวช

พ.ศ. ๒๐๑๐ สมเด็จพระราชโอรสเจ้าลาผนวชและตั้งเป็นพระมหาอุปราช

พ.ศ. ๒๐๑๓ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคต

พ.ศ. ๒๐๑๖ สมเด็จพระบรมราชาธิราชเจ้าขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

ข้อมูลดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีพระราชโอรสทรงพระนามว่าบรมราชา ซึ่งต่อมาได้ขึ้นครองราชสมบัติเป็นสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แต่ช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. ๒๐๑๓-พ.ศ. ๒๐๑๖ ก่อนได้ขึ้นครองราชย์ สมเด็จพระบรมราชาทรงทำอะไรไม่มีข้อมูลแน่ชัด รวมทั้งไม่ได้กล่าวถึงการที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถขึ้นไปครองราชย์ที่พิษณุโลก และมีกษัตริย์อีกองค์ปกครองที่พระนครศรีอยุธยา นอกจากนี้ช่วงเวลาต่าง ๆ ดูสับสนต่างจากพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ เช่น เรื่องปีสวรรคตของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ฯลฯ

เมื่อพิจารณาพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์อย่างละเอียดก็จะพบว่าไม่มีเนื้อความตอนใดกล่าวถึงความสัมพันธ์ที่ชัดเจนของสมเด็จพระบรมราชาและสมเด็จพระบรม-ไตรโลกนาถ นักวิชาการบางคนเห็นว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ น่าจะเป็นพระอนุชาสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยยกข้อมูลจากพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ตอนที่กล่าวถึงเหตุการณ์ พ.ศ. ๒๐๒๗ ที่ว่า *"สมเด็จพระเชฐาทีราชเจ้าแลสมเด็จพระราชโอรสสมเด็จพระบรมราชาทีราชเจ้าทรงพระผนวชทั้ง ๒ พระองค์"* ว่าไม่น่าจะเป็นไปได้ที่สมเด็จพระเชษฐาธิราชพระราชโอรสสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงพระราชสมภพเมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๕ ตามข้อมูลพระราช-พงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์จะผนวชพร้อมกันกับพระนัดดา (ในกรณีที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชเป็นพระราชโอรสสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) อย่างไรก็ดี นักวิชาการส่วนใหญ่เห็นพ้องกันว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชเป็นพระราชโอรสองค์หนึ่งของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเช่นเดียวกับสมเด็จพระเชษฐาธิราช แต่คงจะมีอายุต่างกันมาก สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่าน่าจะมีอายุต่างกัน ๒๐ ปีขึ้นไป สมเด็จพระเชษฐาธิราชนี้ใน พ.ศ. ๒๐๒๘ ได้รับการสถาปนาเป็นพระมหาอุปราช แต่ไม่ได้บอกแน่ชัดว่าเป็นมหาอุปราชเฉพาะหัวเมืองเหนือหรือทั่วราชอาณาจักร และใน พ.ศ. ๒๐๓๔ หลังจากสมเด็จพระบรมราชาธิราชเสด็จสวรรคตแล้วได้ขึ้นเสวยราชสมบัติที่พระนครศรีอยุธยา ทรงพระนามว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความสามารถยิ่งอีกพระองค์หนึ่ง พระราช-พงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ให้ข้อมูลว่าในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลก-นาถราว พ.ศ. ๒๐๓๑ เสด็จไปตีเมืองทวาย ส่วนพระราชกรณียกิจก่อนหน้านี้ที่มีการกล่าวถึงไว้คือการเสด็จไปวังช้างที่ตำบลไทรย้อยใน พ.ศ. ๒๐๒๖ และที่ตำบลสำฤทธ์บุรณใน พ.ศ. ๒๐๒๙ เมื่อเป็นกษัตริย์อย่างสมบูรณ์แล้ว พระราชกรณียกิจที่สำคัญคือการก่อกำแพงเมืองพิชัยใน พ.ศ. ๒๐๓๓

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๔ ส่วนพระราชโอรสของพระองค์ที่ผนวชพร้อมกับสมเด็จพระเชษฐาธิราชใน พ.ศ. ๒๐๒๗ ไม่ได้รับการกล่าวถึงในพระราชพงศาวดารอีกเลย

วรพร ภู่พงศ์พันธุ์

เอกสารอ้างอิง

"พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์." ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

"พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)." ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓.** กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๗.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

พระพุทธรูปปางห้ามมาร
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑๐ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงอยู่ในราชวงศ์สุพรรณภูมิ ครองราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๐๓๔-พ.ศ. ๒๐๗๒ รวมระยะเวลา ๓๘ ปี

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๕ ทรงพระนามเดิมว่า พระเชษฐาธิราช เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระชนนีของพระองค์มีเชื้อสายราชวงศ์พระร่วงแห่งกรุงสุโขทัย ต่อมาใน พ.ศ. ๒๐๒๗ ขณะพระชนมายุ ๑๒ พรรษา ทรงบรรพชาพร้อมกับพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ปีต่อมาทรงลาพระผนวชและได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นพระมหาอุปราช

เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๐๓๑ ที่เมืองพิษณุโลกนั้น สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ซึ่งรักษากรุงศรีอยุธยามาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๐๖ (เมื่อครั้งที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปประทับที่เมืองพิษณุโลกเป็นการถาวร) ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อมาจนกระทั่งเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๐๓๔ สมเด็จพระเชษฐาธิราช พระมหาอุปราชจึงเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ปีต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระมหาสถูป ๒ องค์ เพื่อบรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓

พระราชกรณียกิจที่สำคัญในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ สรุปได้ดังนี้

ด้านการปกครองและการสงคราม สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ โปรดเกล้าฯ ให้ทำพิธีปฐมกรรม คือพิธีพราหมณ์เบื้องต้นของการคล้องช้าง เมื่อ พ.ศ. ๒๐๔๐ ต่อมาทรงให้ยกกองทัพไปตีนครลำปางได้ใน พ.ศ. ๒๐๕๘ และใน พ.ศ. ๒๐๖๑ โปรดเกล้าฯ ให้แต่งตำราพิชัยสงครามขึ้นเพื่อใช้เป็นแบบแผนในการทำศึกสงคราม การจัดกองทัพ กระบวนเดินทัพ การตั้งทัพ และวิธีการสู้รบ อีกทั้งในปีเดียวกันนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้มีการสำรวจและทำบัญชีผู้คนเป็นครั้งแรก เรียกว่า “สารบาญชี” นอกจากนี้ยังมีการขุดลอกคลองศีรษะจระเข้และคลองทับนางไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย

อนึ่ง ถ้าพิจารณาจากพงศาวดารโยนกแล้ว อาจกล่าวได้ว่าในระหว่างที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ครองราชย์นั้น มีการทำสงครามกับอาณาจักรล้านนาอยู่หลายครั้ง จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๐๖๕ ทางกรุงศรีอยุธยาได้ขอเจริญสัมพันธไมตรีกับอาณาจักรล้านนา สงครามระหว่างอาณาจักรอยุธยากับอาณาจักรล้านนาจึงสิ้นสุดลง

ด้านศาสนา ใน พ.ศ. ๒๐๔๒ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระวิหารในวัดพระศรีสรรเพชญ์ และในปีต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ สูง ๘ วา หนัก ๕๓,๐๐๐ ชั่ง และหุ้มด้วยทองคำหนัก ๒๘๖ ชั่ง แล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๐๔๖ ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้มีพิธี

ฉลองพระ และถวายพระนามพระพุทธรูปว่า พระศรีสรรเพชญ์

ด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มีการติดต่อค้าขายและเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ เช่น มีการส่งทูตไปยังประเทศจีนหลายครั้ง ได้แก่ ใน พ.ศ. ๒๐๓๔ พ.ศ. ๒๐๕๘ และ พ.ศ. ๒๐๖๙ ส่วนประเทศตะวันตกนั้น ในรัชสมัยนี้มีชาติตะวันตกชาติแรกเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา คือ โปรตุเกส ซึ่งเข้ามาใน พ.ศ. ๒๐๕๔ โดยอัลฟองโซ เดอ อัลบูแกร์เกอ (Alfonso de Albuquerque) ผู้เป็นแม่ทัพใหญ่คุมกองเรือโปรตุเกสและเป็นข้าหลวงต่างพระองค์พระเจ้ามานูเอลแห่งโปรตุเกสมาประจำที่เมืองมะละกา ได้ส่งทูตเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาหลายครั้ง คือใน พ.ศ. ๒๐๕๔ พ.ศ. ๒๐๕๕ พ.ศ. ๒๐๕๙ และ พ.ศ. ๒๐๖๑ จนกระทั่งมีการทำสัญญาพระราชไมตรีกับต่างประเทศเป็นครั้งแรก โดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงอนุญาตให้โปรตุเกสเข้ามาตั้งสถานีการค้าที่กรุงศรีอยุธยาและเมืองปัตตานี รวมทั้งให้เข้ามาค้าขายและอาศัยอยู่ในเมืองนครศรีธรรมราช ทวาย และมะริดได้ด้วย

นอกจากนี้ ยังมีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นในรัชกาลอีก เช่น ใน พ.ศ. ๒๐๖๗ มีการทอดบัตรสนเท่ห์และมีการประหารขุนนางหลายคน ในปีต่อมาเกิดแผ่นดินไหว ใน พ.ศ. ๒๐๖๙ ก็เกิดข้าวยากหมากแพง และในปีเดียวกันนี้สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ โปรดเกล้าฯ สถาปนาสมเด็จหน่อพุทธางกูรเจ้าเป็นพระมหาอุปราชและให้เสด็จไปครองเมืองพิษณุโลก

เยเรเมียส ฟาน ฟลีต กล่าวถึงสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ว่าพระองค์ทรงทำให้พระราชอาณาจักรร่มเย็นเป็นสุข รุ่งเรืองและสมบูรณ์พูนสุขยิ่งกว่าในรัชกาลของพระเจ้าแผ่นดินสยามทุกพระองค์

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ เสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๒ มีพระชนมายุ ๕๗ พรรษา ทรงอยู่ในราชสมบัติรวม ๓๘ ปี

ปิยรัตน์ อินทร์อ่อน

เอกสารอ้างอิง

ขจร สุขพานิช. **ข้อมูลประวัติศาสตร์: สมัยอยุธยา.** กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๓.

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า.** กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๘.

ประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค), พระยา. **พงศาวดารโยนก.** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๘ ภาคที่ ๖๔ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๒.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๙ ภาคที่ ๖๔ (ต่อ) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๒.

ประวัติการทูตของไทย. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๑. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าดิลกฤทธิ์ กฤดากร ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๑)

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ฯ. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๐.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. ๒ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, พลตรี ม.ร.ว. **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต และผลงานคัดสรร**. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ๒๕๕๒.

สมจัย อนุมานราชธน. **การทูตของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา**. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม, ๒๔๙๓.

พระพุทธรูปปางทรงรับอุทกัง
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔
(หน่อพุทธางกูร)

สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ (หน่อพุทธางกูร) ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา พระนามเดิมสมเด็จพระอาทิตยเจ้า เป็นพระราชโอรสสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ที่คงจะประสูติแต่อัครมเหสี ตำแหน่งหน่อพุทธางกูรระบุในกฎมณเฑียรบาลว่า พระราชกุมารที่เกิดด้วยอัครมเหสีคือสมเด็จหน่อพระพุทธเจ้า ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งสูงสุดที่พระราชโอรส (เพียงพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง) ของอัครมเหสีมีโอกาสได้รับ ในประวัติศาสตร์ไทยมีสมเด็จหน่อพุทธางกูรขึ้นเป็นกษัตริย์เพียงพระองค์เดียว คือสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร ก่อนขึ้นเป็นกษัตริย์ที่อยุธยาทรงได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระมหาอุปราชครองเมืองพิษณุโลก

สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูรครองราชย์อยู่ประมาณ ๔–๕ ปี (พ.ศ. ๒๐๗๒-พ.ศ. ๒๐๗๖) เสด็จสวรรคตด้วยโรคไข้ทรพิษ อย่างไรก็ตาม ช่วงเวลาที่ครองราชย์พระราชพงศาวดารให้ข้อมูลไม่ตรงกันนัก พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ พระราชพงศาวดารกรุงสยามฉบับบริติชมิวเซียม และพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขากล่าวไว้ตรงกันว่า พ.ศ. ๒๐๔๙ สมเด็จพระอาทิตยวงศ์ได้เป็นที่พระมหาอุปราชครองเมืองพิษณุโลก พ.ศ. ๒๐๕๒ ขึ้นเสวยราชย์เป็นกษัตริย์ที่อยุธยา พ.ศ. ๒๐๕๖ เสด็จสวรรคต ขณะที่พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ระบุว่า พ.ศ. ๒๐๖๙ ได้เป็นที่อุปราชครองเมืองพิษณุโลก ขึ้นเสวยราชย์ที่อยุธยาใน พ.ศ. ๒๐๗๒ และเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๖ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยเห็นว่าข้อมูลพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ค่อนข้างน่าเชื่อถือ จึงเห็นพ้องกันว่ารัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูรมีระยะเวลา ๔ ปี คือระหว่าง พ.ศ. ๒๐๗๒-พ.ศ. ๒๐๗๖

พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูรไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารของไทย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะช่วงเวลาครองราชย์ค่อนข้างสั้น แต่พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิตให้ข้อมูลว่าพระองค์เป็นกษัตริย์ที่โปรดการสงคราม มีพระปรีชาสามารถมาก ทรงแต่งตั้งผู้ใจบุญและซื่อสัตย์ให้ดำรงตำแหน่งทางศาล เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม ทรงทำสงครามกับล้านช้างและพะโค แต่ตลอดระยะเวลาที่ทรงครองราชย์บ้านเมืองเต็มไปด้วยความยุ่งยากไม่มีเวลาสงบ

เมื่อสมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูรเสด็จสวรรคต สมเด็จพระรัฏฐาธิราชพระโอรสขึ้นเสวยราชสมบัติต่อ แต่อยู่ในตำแหน่งไม่นานราชสมบัติก็ตกแก่สมเด็จพระไชยราชาธิราช

วรพร ภู่พงศ์พันธุ์

เอกสารอ้างอิง

"พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์." ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

"พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)." ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓**. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับที่เป็นสมบัติของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๗.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. **สุริโยไท: ประวัติศาสตร์จากภาพยนตร์**. กรุงเทพฯ: รีดเดอร์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๗.

รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลีต (วัน วลิต). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๖.

พระพุทธรูปปางเสวยมธุปายาส
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระรัษฎาธิราช
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระรัษฎาธิราช

สมเด็จพระรัษฎาธิราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา อยู่ในราชวงศ์สุพรรณภูมิ สมเด็จพระรัษฎาธิราชหรือสมเด็จพระรัษฎาธิราชกุมารเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ (หน่อพุทธางกูรหรือสมเด็จพระอาทิตยวงศ์ ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๗๒- พ.ศ. ๒๐๗๖)

เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ ประชวรพระโรคไข้ทรพิษสวรรคต สมเด็จพระรัษฎาธิราชกุมารมีพระชนมายุเพียง ๕ พรรษา ได้เสด็จเสวยราชย์อยู่ ๕ เดือน พระไชยราชาก็ทรงชิงราชสมบัติและจับสมเด็จพระรัษฎาธิราชกุมารสำเร็จโทษเมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๗

หลักฐานพระราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ กล่าวตรงกันเรื่องพระชนมายุของสมเด็จพระรัษฎาธิราชและระยะเวลาอันสั้นที่ทรงครองราชย์ แต่ในส่วนเรื่องความสัมพันธ์ของพระไชยราชากับสมเด็จพระรัษฎาธิราชนั้นแตกต่างกันไปบ้าง สังคีติยวงศ์ระบุว่าพระไชยราชาเป็นพระภาคิไนยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ดังนั้นถ้านับตามภาษาสามัญคือเป็นลูกพี่ลูกน้องของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต ว่าเป็นพระญาติห่าง ๆ และปกครองพระราชอาณาจักรในฐานะผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าเป็นราชวงศ์ของสมเด็จพระรามาธิบดี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า พระไชยราชาน่าจะเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ต่างพระชนนีกับสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ และทรงครองเมืองพิษณุโลกก่อนที่จะเสด็จมาชิงราชสมบัติ ณ กรุงศรีอยุธยา

สุกัญญา บำรุงสุข

เอกสารอ้างอิง

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๓ (หมวดศาสนจักร) สังคีติยวงศ์. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๕.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, พลตรี ม.ร.ว. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต และผลงานคัดสรร.** กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ๒๕๕๒.

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฉบับเสริมการเรียนรู้ เล่ม ๓. กรุงเทพฯ: โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ, ๒๕๕๒.

หนังสือพระราชพงษาวดาร ฉบับพิมพ์ ร.ศ. ๑๒๐. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๐.

พระพุทธรูปปางฉันสมอ
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระไชยราชาธิราช
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระไชยราชาธิราช

สมเด็จพระไชยราชาธิราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑๓ แห่งกรุงศรีอยุธยา ครองราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๐๗๗-พ.ศ. ๒๐๘๙ สมเด็จพระไชยราชาธิราชเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ที่ประสูติแต่พระสนม เมื่อราว พ.ศ. ๒๐๔๒ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ สวรรคต สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ (เจ้าหน่อพุทธางกูรพระเชษฐาต่างพระมารดาของสมเด็จพระไชยราชาธิราช) เสด็จขึ้นครองราชย์ (พ.ศ. ๒๐๗๒-พ.ศ. ๒๐๗๖) ต่อมาสมเด็จพระรัษฎาธิราชพระราชโอรสเสด็จขึ้นครองราชย์ (พ.ศ. ๒๐๗๖-พ.ศ. ๒๐๗๗) เป็นเวลาเพียง ๕ เดือน สมเด็จพระไชยราชาธิราชทรงชิงราชสมบัติจากสมเด็จพระรัษฎาธิราชและให้สำเร็จโทษเสีย

สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จขึ้นครองราชสมบัติเมื่อพระชนมายุได้ ๓๕ พรรษา เป็นกษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถ ทรงส่งเสริมการค้ากับต่างประเทศ เสริมสร้างความมั่นคงของอาณาจักร มีการทำสงครามกับอาณาจักรข้างเคียงหลายครั้ง การสงครามระหว่างไทยกับพม่าเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยนี้ ในช่วงเวลานั้นอาณาจักรข้างเคียงมีกษัตริย์ที่เข้มแข็งปกครอง คือพม่ามีพระเจ้าตะเบงชะเวตี้ (พ.ศ. ๒๐๗๔-พ.ศ. ๒๐๙๔) ล้านช้างมีพระเจ้าโพธิสารราช หรือที่ชาวลาวออกพระนามว่าโพธิสาละราช (พ.ศ. ๒๐๖๓-พ.ศ. ๒๐๙๓) เขมรมีพระเจ้าจันทราชาหรือนักองค์จัน (พ.ศ. ๒๐๕๙-ราว พ.ศ. ๒๑๐๙) มีเพียงอาณาจักรล้านนาที่มีความยุ่งยากภายในเพราะการแย่งชิงราชสมบัติจึงอ่อนแอ ดังนั้น สมเด็จพระไชยราชาธิราชจึงต้องทรงทำสงครามกับเพื่อนบ้านหลายครั้ง ทั้งเพื่อปกป้องราชอาณาจักรและขยายอำนาจ นอกจากนี้ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ พระองค์ยังทรงเผชิญกับการกบฏของพระยานารายณ์ที่เมืองกำแพงเพชรแต่พระองค์ทรงสามารถปราบลงได้ พระยานารายณ์ถูกจับและถูกประหารชีวิตเมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๑ เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นหลังจากการยกทัพไปขับไล่พม่าที่เมืองเชียงไกรเชียงกราน หรือเรียกสั้น ๆ ว่าเชียงกราน (ปัจจุบันเรียกว่าเมืองอัตรัน Attaran) ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กับเมืองมะละแหม่งในพม่าตอนล่าง

สงครามระหว่างไทยกับพม่าครั้งแรกเกิดขึ้นหลังจากการสิ้นสุดของอาณาจักรพุกาม และเกิดการแตกแยกชิงอำนาจกันทั้งจากพวกพม่า มอญ และไทยใหญ่ ต่อมาพระเจ้าตะเบงชะเวตี้ทรงรวบรวมพม่าขึ้นใหม่ที่เมืองตองอูต่อจากพระเจ้ามหาสิริชัยสุระพระราชบิดาที่ทรงสถาปนาราชวงศ์ตองอูขึ้นมา พระเจ้าตะเบงชะเวตี้ทรงเริ่มขยายอำนาจลงมาทางใต้เพื่อปราบอาณาจักรมอญที่เมืองพะโคหรือหงสาวดี ซึ่งมั่งคั่งร่ำรวยจากการค้าและมีกำลังผู้คนมาก ทำให้พวกมอญหลบหนีลงมาที่เมืองเชียงกราน เมืองนี้อยู่ภายใต้การปกครองของไทย พระเจ้าตะเบงชะเวตี้ได้ยกกองทัพตามลงมาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๑ ทั้งนี้ตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐาน

จากข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ที่ว่า สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จไปเชียงไกรเชียงกราน

สมเด็จพระไชยราชาธิราชทรงทราบข่าวจึงเสด็จยกกองทัพไปขับไล่ ในจำนวนทหารที่ยกไปนี้ มีทหารอาสาโปรตุเกสหรือนักเผชิญโชคชาวโปรตุเกสร่วมไปด้วย ๑๒๐ คน ทั้งนี้ตามความเห็นของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งอ้างหลักฐานจากข้อเขียนของเฟอร์นาว เมนเดส ปินโต (Ferñao Mendes Pinto) นักเดินทางชาวโปรตุเกสที่เข้ามากรุงศรีอยุธยาและที่อื่นๆในเวลานั้น แต่ถ้าพิจารณาข้อเขียนดังกล่าว ปินโตกล่าวถึงทหารอาสา ๑๒๐ คน ในขณะที่กรุงศรีอยุธยาไปรบกับล้านนาในตอนปลายรัชกาล อย่างไรก็ดี น่าจะมีทหารอาสาชาวโปรตุเกสร่วมไปในกองทัพด้วย ทำนองเดียวกับที่มีนักเผชิญโชคชาวโปรตุเกสเป็นทหารอาสามาในกองทัพของพระเจ้าตะเบงชะเวตี้ ผลของสงครามไทย-พม่าครั้งแรกนี้คือ ไทยสามารถขับไล่กองทัพพม่าออกไปจากเมืองเชียงกรานได้

หลังจากเสร็จศึกพม่าได้ ๒ ปี (พ.ศ. ๒๐๘๓) อยุธยาได้ส่งกองทัพไปตีกัมพูชา ซึ่งขณะนั้นมีราชธานีอยู่ที่กรุงละแวก ภายใต้การปกครองของนักองค์จันหรือพระเจ้าจันทราชา ผู้เคยได้รับการชุบเลี้ยงที่กรุงศรีอยุธยาก่อนที่จะไปครองกัมพูชา แต่กองทัพไทยพ่ายแพ้ต่อกองทัพกัมพูชา ทหารไทยถูกจับเป็นเชลยจำนวนมาก

อาณาจักรที่สมเด็จพระไชยราชาธิราชทรงให้ความสำคัญมากเพราะมีผลต่อความมั่นคงของกรุงศรีอยุธยาคือล้านนา ในช่วงเวลานั้น ล้านนามีปัญหาภายในจากการแย่งชิงราชสมบัติกัน โดยเจ้าซายคำหรือท้าวซายคำได้แย่งชิงราชสมบัติจากพระราชบิดาคือพระเมืองเกศเกล้า (พ.ศ. ๒๐๖๙-พ.ศ. ๒๐๘๑) แล้วตั้งตนเป็นผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ แต่การปกครองของเจ้าซายคำทำให้ราษฎรเดือดร้อนมาก ขุนนางกับราษฎรจึงร่วมกันจับเจ้าซายคำปลงพระชนม์แล้วทูลเชิญพระเมืองเกศเกล้ามาปกครองเชียงใหม่เป็นครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๖ แต่ปกครองได้เพียง ๒ ปี ถึง พ.ศ. ๒๐๘๘ ก็ถูกขุนนางลอบปลงพระชนม์เพราะราษฎรยังคงได้รับความเดือดร้อน หลังจากนี้อาณาจักรล้านนามีความวุ่นวายมากขึ้น เพราะขุนนางแบ่งเป็นฝักฝ่าย และมีความเห็นแตกแยกกันว่าใครจะเป็นผู้ครองเชียงใหม่ต่อไป เพราะเชื้อพระวงศ์ของพระเมืองเกศเกล้าเหลือเพียงพระธิดา คือพระนางจิรประภา ขุนนางบางคนเห็นว่าควรเชิญเจ้าฟ้าเมืองเชียงตุงมาปกครอง บางคนเห็นว่าควรเชิญเจ้าฟ้าเมืองนาย ส่วนหนึ่งเห็นว่าควรเชิญพระเจ้าไชยเชษฐาโอรสของพระเจ้าโพธิสารราชแห่งอาณาจักรล้านช้างที่เกิดจากเจ้าหญิงเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพระธิดาของพระเมืองเกศเกล้าคือ พระนางยอดคำทิพย์หรือพระนางหอสูงให้มาปกครอง โดยฝ่ายที่จะให้พระเจ้าไชยเชษฐาเป็นผู้ครองเป็นฝ่ายชนะ และระหว่างการดำเนินการจึงทูลเชิญพระนางจิรประภาเป็นผู้ปกครองเชียงใหม่ไปก่อน

การที่อาณาจักรล้านช้างมีอำนาจแผ่ขยายมาปกครองอาณาจักรล้านนา ทำให้สมเด็จพระไชยราชาธิราชทรงเห็นอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาได้ชัดเจนขึ้น เพราะถูกกระหนาบจากอาณาจักรที่เข้มแข็งหลายอาณาจักร นอกจากนี้ เมื่อครั้งพระยานารายณ์ก่อการกบฏ ทางล้านช้าง

ยังให้ความช่วยเหลือพระยานารายณ์ด้วย ดังนั้นในขณะที่สถานการณ์ของล้านนายังไม่มั่นคง สมเด็จพระไชยราชาธิราชจึงเสด็จนำกองทัพที่มีพระยาพิษณุโลกเป็นแม่ทัพไปตีเชียงใหม่ในกลาง พ.ศ. ๒๐๘๘ แต่ไม่สำเร็จ

ด้วยความไม่วางพระทัยในสถานการณ์ สมเด็จพระไชยราชาธิราชจึงเสด็จนำทัพที่มีพระยาพิษณุโลกเป็นแม่ทัพไปตีเชียงใหม่เป็นครั้งที่ ๒ ในปลาย พ.ศ. ๒๐๘๙ ด้วยกำลังทหาร ๔๐๐,๐๐๐ คน ในจำนวนนี้เป็นทหารรับจ้างจากชาติต่างๆ ๗๐,๐๐๐ คน ทั้งนี้ตามข้อมูลของปินโตซึ่งน่าจะเกินความจริงไปมากและเป็นไปได้มากว่าในครั้งนี้มีทหารอาสาโปรตุเกส ๑๒๐ คน ร่วมในกองทัพด้วย ในคราวนี้ตีได้ลำพูน เชียงใหม่ พระนางจิรประภายอมอ่อนน้อม อย่างไรก็ดี เมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จกลับและสวรรคตในปลายปีนั้น ทางล้านนาก็ได้ทูลเชิญพระไชยเชษฐาจากล้านช้างมาปกครอง ซึ่งได้ทรงปกครองอยู่ ๒ ปี ก็เสด็จกลับไปปกครองอาณาจักรล้านช้างเพราะพระเจ้าโพธิสารพระราชบิดาสิ้นพระชนม์

พระราชกรณียกิจที่สำคัญอีกประการหนึ่งของสมเด็จพระไชยราชาธิราช คือการส่งเสริมการค้าต่างประเทศ เป็นไปได้ว่าการทำสงครามกับเพื่อนบ้านหลายครั้ง ทำให้กรุงศรีอยุธยาลดความสำคัญทางการค้าระหว่างประเทศลง หลักฐานจีนสมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ. ๑๙๑๑-พ.ศ. ๒๑๘๗) แสดงให้เห็นว่าการทูตในระบบบรรณาการหยุดชะงัก ไม่มีการส่งทูตไปยังราชสำนักจีนเลย นอกจากนั้นหลักฐานโปรตุเกสแสดงให้เห็นว่าความสนใจของพ่อค้าโปรตุเกสที่มีต่อสินค้าและการค้าที่กรุงศรีอยุธยาก็ลดลง โดยโปรตุเกสให้ความสำคัญในการค้ากับพม่ามากกว่า เพราะมะละกาซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของโปรตุเกสสามารถติดต่อกับเมืองท่าของพม่าได้สะดวกกว่าที่กรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้ การเกิดเพลิงไหม้พระนครศรีอยุธยาเมื่อปลาย พ.ศ. ๒๐๘๘ เป็นเวลาถึง ๓ วัน มีบ้านเรือนถูกไฟไหม้ ๑๐,๐๕๐ หลัง ย่อมมีผลกระทบอย่างมากต่อการค้าระหว่างประเทศ

แม้ว่าสถานการณ์จะไม่เอื้ออำนวยต่อการค้านัก สมเด็จพระไชยราชาธิราชก็ยังทรงหาวิธีการส่งเสริมการค้าและทำให้การเดินเรือสะดวกรวดเร็ว โดยโปรดให้ขุดคลองลัดเพื่อย่นระยะทางของแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยปัจจุบันไปถึงปากคลองบางกอกใหญ่ซึ่งปัจจุบันกลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมคือคลองบางกอกน้อย

เพื่อให้การค้ามีความยุติธรรม สมเด็จพระไชยราชาธิราชจึงโปรดให้จัดระบบตราชั่ง โดยใช้เครื่องชั่งตวงที่ทางราชการรับรองมาตรฐานในการซื้อขายข้าวปลาอาหาร

จากบันทึกของวันวลิตหรือเยเรเมียส ฟาน ฟลีต ซึ่งเป็นผู้จัดการสำนักการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาที่กรุงศรีอยุธยาได้กล่าวว่า สมเด็จพระไชยราชาธิราชทรงรักความยุติธรรม ทรงเกลียดและขจัดความชั่วร้าย มีพระทัยกว้างขวาง สนพระทัยในวิทยาการสมัยใหม่ ทรงจ้างนักเผชิญโชคชาวโปรตุเกสเป็นองครักษ์ ๑๒๐ คน และให้สอนทหารไทยใช้ปืนไฟ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา แม้จะทำสงครามหลายครั้ง แต่พระองค์ก็ทรงทำให้บ้านเมืองรุ่งเรืองและราษฎรร่ำรวย

หลังจากเสด็จกลับจากเชียงใหม่ในสงครามครั้งที่ ๒ สมเด็จพระไชยราชาธิราชก็เสด็จสวรรคตในปลาย พ.ศ. ๒๐๘๙ โดยถูกท้าวศรีสุดาจันทร์พระสนมเอกวางยาพิษผสมในนมโคให้เสวย พระองค์ไม่มีพระราชโอรสธิดาที่เกิดจากพระมเหสี แต่มีพระราชโอรสที่เกิดแต่ท้าวศรีสุดาจันทร์ ๒ องค์ คือ พระยอดฟ้ากับพระศรีศิลป์ เมื่อพระองค์สวรรคต พระยอดฟ้าพระชนมายุ ๑๑ พรรษา ได้ครองราชสมบัติต่อโดยมีท้าวศรีสุดาจันทร์เป็นผู้สำเร็จราชการ

วุฒิชัย มูลศิลป์

เอกสารอ้างอิง

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

ปินโต, เฟอร์ดินันต์ เมนเดซ. "การท่องเที่ยว การเดินทาง และการผจญภัยของเฟอร์ดินันต์ เมนเดซ ปินโต." ใน **รวมเรื่องแปล หนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ ๓.** นันทา วรเนติวงศ์, แปล. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๓๘.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและพงศาวดารเหนือ เล่ม ๑-๒. พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๔.

ฟลอรีช, มาเรีย ดา กงไซเซา. **ชาวโปรตุเกสและสยามสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖.** มธุรส ศุภผล, แปล. กรุงเทพฯ: ออร์คิด, ๒๕๔๗.

ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. นายพันตรี หลวงเรืองเดชอนันต์ (ทองดี ธนรัชต์), แปล. พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๓.

วัน วลิต. **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒.** วนาศรี สามนเสน, แปล. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๓.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, พลตรี ม.ร.ว. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต และผลงานคัดสรร.** กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี, ๒๕๕๒.

สงวน โชติสุขรัตน์. **สารคดีจากลานทอง ประวัติศาสตร์ลานนาไทย.** พระนคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๐๓.

สิลา วีระวงส์. **ประวัติศาสตร์ลาว.** สมหมาย เปรมจิตต์, แปล. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๐.

Simms, Peter and Sanda. **The Kingdoms of Laos, Six Hundred Years of History.** Surrey: Curzon, 1999.

Wyatt, David K. **Thailand: A Short History.** Second Edition. New Haven: Yale University Press, 2003.

พระพุทธรูปปางปลงอายุสังขาร
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระแก้วฟ้า
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระแก้วฟ้า
(สมเด็จพระยอดฟ้า)

สมเด็จพระแก้วฟ้า หรือสมเด็จพระยอดฟ้า ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑๔ แห่งกรุงศรีอยุธยาในราชวงศ์สุพรรณภูมิ เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระไชยราชาธิราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๗๗-พ.ศ. ๒๐๘๙) กับท้าวศรีสุดาจันทร์พระสนมเอกฝ่ายซ้าย ประสูติประมาณ พ.ศ. ๒๐๗๙ มีพระอนุชาพระองค์หนึ่งพระนามว่าพระศรีศิลป์ พระชันษาอ่อนกว่าพระองค์ ๖ ปี

เมื่อได้ทรงครองราชย์สืบต่อจากสมเด็จพระราชบิดาใน พ.ศ. ๒๐๘๙ นั้น สมเด็จพระแก้วฟ้ามีพระชนมายุเพียง ๑๑ พรรษา พระราชพงศาวดารบันทึกว่า *"นางพระยาแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ ผู้เป็นสมเด็จพระชนนีช่วยทำนุบำรุงประคองราชการแผ่นดิน"* สถานการณ์การเมืองในราชสำนักขณะนั้นคงจะไม่มั่นคงนัก พระเทียรราชาเชื้อพระวงศ์ฝ่ายสมเด็จพระไชยราชาธิราชซึ่งน่าจะเป็นกำลังสำคัญในการช่วยว่าราชการแผ่นดินได้ กลับเกรงราชภัย เสด็จไปทรงผนวชที่วัดราชประดิษฐานตลอดรัชกาลของสมเด็จพระแก้วฟ้า

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต ว่า สมเด็จพระแก้วฟ้าโปรดการล่าสัตว์ *"ทรงม้าไปตามป่าตามทุ่งและไร่นา ชนช้าง ทรงพระแสงฝึกหัดขัตติยวิชา"* นอกจากนี้ยังบันทึกว่า *"ในรัชกาลของพระองค์บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ทุกแห่งหน มิได้อดอยากแห้งแล้ง"* แต่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ ระบุสอดคล้องต้องกันว่า เมื่อทรงครองราชย์ได้ไม่นาน เกิดนิมิตร้ายหลายประการ เมื่อครั้งที่สมเด็จพระแก้วฟ้าเสด็จออกสนาม ทรงให้ชนช้าง งาช้างพระยาไฟหักเป็น ๓ ท่อน เวลาค่ำช้างต้นพระฉัททันต์ร้องเป็นเสียงคนร้องไห้ ประตูไพชยนต์ร้องเป็นอุบาทว์เสมือนหนึ่งเป็นลางร้ายที่บอกเหตุที่จะบังเกิดขึ้นแก่ยุวกษัตริย์พระองค์นี้

เหตุเกิดเนื่องจากท้าวศรีสุดาจันทร์พระชนนีผู้สำเร็จราชการภายในพระราชวังไปมีความสัมพันธ์ฉันชู้สาวกับพันบุตรศรีเทพผู้เฝ้าหอพระ ท้าวศรีสุดาจันทร์เลื่อนพันบุตรศรีเทพให้เป็นขุนชินราชรักษาหอพระข้างใน และต่อมาก็ให้เป็นขุนวรวงศาธิราช เมื่อพระนางทรงครรภ์กับขุนวรวงศาธิราชแล้ว จึงได้คิดอ่านยกขุนวรวงศาธิราชเป็นพระเจ้าแผ่นดิน โดยอ้างว่าสมเด็จพระแก้วฟ้าพระโอรสนั้นยังทรงพระเยาว์นัก สนพระทัยแต่จะเล่น พระสติปัญญาไม่พอที่จะว่าราชการแผ่นดิน *"เราคิดว่าจะให้ขุนวรวงศาธิราชว่าราชการแผ่นดิน กว่าราชบุตรเราจะจำเริญวัยขึ้น"* เมื่อขุนวรวงศาธิราชได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ใน พ.ศ. ๒๐๙๑ ขุนวรวงศาธิราชก็สำเร็จโทษสมเด็จพระแก้วฟ้า ณ วัดโคกพระยา ส่วนพระศรีศิลป์พระอนุชามีพระชนมายุเพียง ๗ พรรษา จึงไม่ได้ถูกประหารไปในคราวนั้น

จดหมายเหตุโหรระบุว่า พระแก้วฟ้าถูกสำเร็จโทษ วันอาทิตย์ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีจอ จ.ศ. ๙๑๐ ตรงกับวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๐๙๑ ทรงอยู่ในราชสมบัติ ๒ ปีเศษ พระชนมายุได้ ๑๓ พรรษาเศษ

สุกัญญา บำรุงสุข

เอกสารอ้างอิง

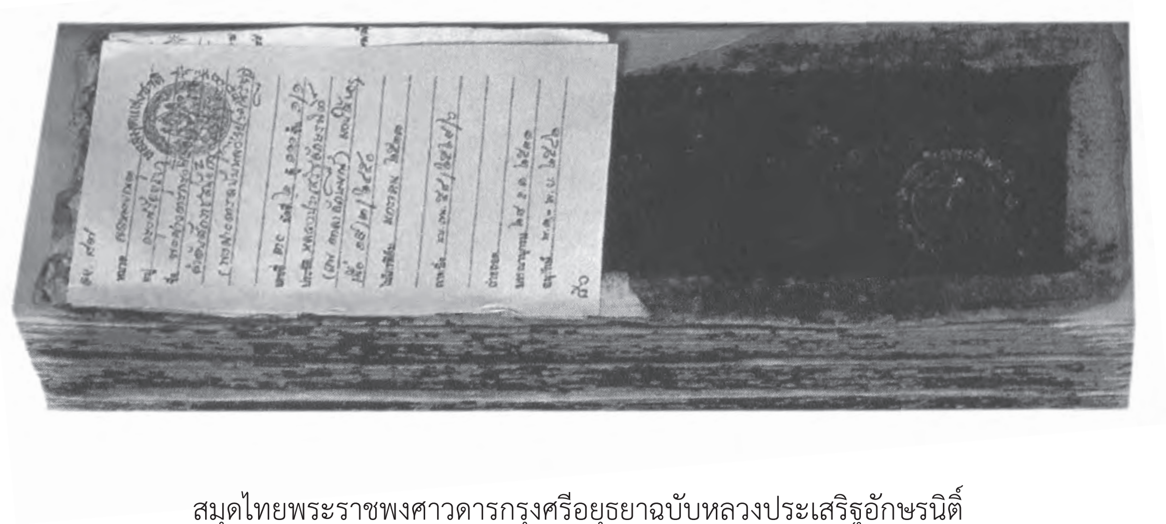
คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๓ (หมวดศาสนจักร) สังคีติยวงศ์. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๕.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, พลตรี ม.ร.ว. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต และผลงานคัดสรร.** กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ๒๕๕๒.

หนังสือพระราชพงษาวดาร ฉบับพิมพ์ ร.ศ. ๑๒๐. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๐.

สมุดไทยพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์

ขุนวรวงศาธิราช

ขุนวรวงศาธิราชเป็นขุนนางไทยสมัยอยุธยา ในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช (พ.ศ. ๒๐๗๗-พ.ศ. ๒๐๘๙) และรัชกาลสมเด็จพระยอดฟ้า (แก้วฟ้า) (พ.ศ. ๒๐๘๙-พ.ศ. ๒๐๙๑) ได้เลื่อนยศและตำแหน่งด้วยการสนับสนุนของท้าวศรีสุดาจันทร์พระสนมเอกของสมเด็จพระไชยราชาธิราชและเป็นพระมารดาของสมเด็จพระยอดฟ้า ขุนวรวงศาธิราชครองราชสมบัติอยู่เพียงไม่นานก็ถูกเจ้านายและขุนนางกลุ่มหนึ่งจับตัวประหารชีวิตพร้อมกับท้าวศรีสุดาจันทร์และธิดา

ประวัติและเรื่องราวของขุนวรวงศาธิราชปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับ เช่น ฉบับพระราชหัตถเลขา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ฉบับจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนฯ ฉบับของบริติชมิวเซียม ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ฯลฯ รวมทั้งปรากฏในจดหมายเหตุโหรและบันทึกของชาวต่างชาติ เช่น เฟอร์นาว เมนเดส ปินโต (Ferñao Mendes Pinto) ชาวโปรตุเกสที่เดินทางท่องเที่ยวผจญภัยเข้ามากรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาธิราช เยเรเมียส ฟาน ฟลีต (Jeremias van Vliet) ซึ่งเข้ามาประจำอยู่ที่สถานีการค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาในกรุงศรีอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. ๒๑๗๒-พ.ศ. ๒๑๙๙) ซึ่งเนื้อความในเอกสารดังกล่าวจะแตกต่างกันในรายละเอียดและวันเวลา

ขุนวรวงศาธิราชเดิมเป็นพนักงานรักษาหอพระข้างหน้าในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา มีบรรดาศักดิ์เป็นพันบุตรศรีเทพ เมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคตใน พ.ศ. ๒๐๘๙ พระยอดฟ้า พระราชโอรสของพระองค์กับท้าวศรีสุดาจันทร์พระสนมเอก เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ขณะมีพระชนมายุเพียง ๑๑ พรรษา ยังไม่ทรงสามารถว่าราชการได้ ท้าวศรีสุดาจันทร์พระชนนีจึงเป็นผู้สำเร็จราชการ เรียกกันทั่วไปว่า แม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์

ท้าวศรีสุดาจันทร์พบกับพันบุตรศรีเทพที่หอพระข้างหน้า เกิดพอใจรักใคร่ จึงมีพระเสาวนีย์ให้พระยาราชภักดีสับเปลี่ยนตำแหน่งราชการให้ขุนชินราชรักษาหอพระข้างในไปเป็นพันบุตรศรีเทพรักษาหอพระข้างหน้า แต่งตั้งพันบุตรศรีเทพเป็นขุนชินราชรักษาหอพระข้างใน เพราะเหตุว่าเป็นข้าหลวงเดิมจะได้รับราชการใกล้ชิดพระองค์ยิ่งขึ้น ต่อมาเมื่อทรงครรภ์กับขุนชินราช จึงดำริจะยกราชสมบัติให้ แล้วให้เลื่อนขุนชินราชขึ้นเป็นขุนวรวงศาธิราช ปลูกจวนให้อยู่ที่ริมศาลาสารบัญชีใกล้กำแพงพระราชวัง ให้สิทธิ์ในการเกณฑ์และคุมกำลังคน รวมทั้งให้นั่งว่าราชการที่จวนในวังตรงประตูดินริมต้นหมัน เพื่อให้ขุนนางทั้งหลายรับรู้และเกรงกลัวในอำนาจ เมื่อขุนนางผู้ใหญ่ คือพระยามหาเสนา เป็นห่วงราชการแผ่นดิน จึงถูกท้าวศรีสุดาจันทร์กำจัด แล้วมีพระเสาวนีย์ให้ตั้งขุนวรวงศาธิราชว่าราชการแผ่นดินแทน โดยอ้างเหตุว่าพระยอดฟ้ายังทรงพระเยาว์และเหตุการณ์ทางหัวเมืองเหนือยังไม่สงบ

ความในพระราชพงศาวดารระบุไว้ชัดเจนว่า เมื่อท้าวศรีสุดาจันทร์ตรัสสั่งให้ปลัดวังนำราชยานเครื่องสูงออกไปรับขุนวรวงศาธิราชแห่เข้าวังแล้วนั้น จึงให้ตั้งการ *“...พระราชพิธีราชาภิเษกยกขุนวรวงศาธิราชขึ้นเป็นเจ้าพิภพกรุงเทพทวารดีศรีอยุธยา จึงเอานายจันทร์ ผู้น้องขุนวรวงศาธิราชอยู่บ้านมหาโลกเป็นมหาอุปราชา...”* หลังจากนั้นพระยอดฟ้าก็ทรงถูกสำเร็จโทษ

เมื่อขุนวรวงศาธิราชอยู่ในราชสมบัติ ซึ่งพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาส่วนใหญ่ระบุว่า ๕ เดือน แต่ปินโตว่า ๖๖ วัน ฟาน ฟลีตว่า ๔๐ วัน และฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่า ๔๒ วันนั้น ไม่ได้ประกอบกรณียกิจสำคัญแต่อย่างใด นอกจากให้สับเปลี่ยนตำแหน่งเจ้าเมืองในหัวเมืองเหนือที่กระด้างกระเดื่อง เพื่อประโยชน์ในการปกครอง และสนใจเรื่องช้างสำคัญ คือ เมื่อสมุหนายกกราบทูลข่าวพบช้างสำคัญที่เมืองลพบุรี หรือเมื่อพนักงานกรมช้างไล่ต้อนโขลงช้างเถื่อนเข้ามาทางวัดแม่นางปลื้ม มาเข้าเพนียดวัดซอง (เป็นเพนียดเดิมก่อนย้ายไปที่ทุ่งทะเลหญ้า) ขุนวรวงศาธิราชสนพระทัยจะออกไปจับช้างด้วยพระองค์เองทั้ง ๒ ครั้ง แต่ที่เมืองลพบุรีนั้นได้สั่งให้กรมการเมืองไปจับ สุดท้ายเมื่อขุนวรวงศาธิราชออกไปจับช้างที่เพนียดวัดซอง จึงเป็นสาเหตุให้เจ้านายและขุนนางกลุ่มหนึ่งคบคิดกันกำจัดด้วยการล้อมจับขุนวรวงศาธิราชและท้าวศรีสุดาจันทร์กับธิดา ขณะที่ขบวนเรือประทับไปถึงคลองสระบัว และฆ่าเสียทั้ง ๓ คน

หลังจากกำจัดขุนวรวงศาธิราชสำเร็จแล้ว กลุ่มเจ้านายและขุนนาง ได้แก่ ขุนพิเรนทรเทพ เชื้อพระวงศ์ (ต่อมาคือสมเด็จพระมหาธรรมราชา) ขุนอินทรเทพ (ต่อมาคือเจ้าพระยาศรีธรรมาโศกราช เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช) หลวงศรียศ (ต่อมาคือเจ้าพระยามหาเสนา) หมื่นราชเสน่หาในราชการ (ต่อมาคือเจ้าพระยามหาเทพ) และหมื่นราชเสน่หานอกราชการ (ต่อมาคือพระยาภักดีนุชิต) จึงได้ถวายราชสมบัติแก่พระเฑียรราชา เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาส่วนใหญ่ไม่ยกย่องและไม่นับขุนวรวงศาธิราชอยู่ในลำดับพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา แม้จะมีความระบุว่ามีทั้งพิธีบรมราชาภิเษกและพิธีอุปราชาภิเษกด้วยก็ตาม และต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จารึกพระนามพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ ที่ฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ จำนวน ๓๗ องค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้หล่อไว้ด้วยทองแดง แล้วตั้งไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่หอราชกรมานุสรและหอพระราชพงศานุสร ตรงกำแพงแก้ว หลังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม) ไม่ปรากฏว่ามีพระพุทธรูปจารึกนามขุนวรวงศาธิราชอยู่ด้วย หรือแม้แต่ในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงวิจารณ์ “เรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหาอุปราช” ก็ไม่ทรงกล่าวถึงการอุปราชาภิเษกนายจันทร์น้องชายของขุนวรวงศาธิราชเป็นวังหน้า เพราะไม่ได้ทรงนับขุนวรวงศาธิราชเป็นกษัตริย์

ส่วนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ “อธิบายรัชกาลครั้งกรุงเก่า” ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕ และ “อธิบายเรื่องในสมัยขุนวรวงศาธิราช” ในพระราช-

พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา โดยทรงเรียงรัชกาลพระยอดฟ้าเป็นพระมหากษัตริย์อยุธยาลำดับที่ ๑๔ และรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเป็นลำดับที่ ๑๕ ไม่ทรงนับรัชกาลขุนวรวงศาธิราช เพราะเหตุว่า *"เรื่องพงศาวดารตอนนี้เป็นเรื่องของความชั่วไม่น่าอธิบาย"* อย่างไรก็ตาม พระองค์ทรงวินิจฉัยเรื่องพระเฑียรราชาได้ราชสมบัติไว้อย่างละเอียดเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายตามที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสสั่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ สรุปพระมติที่ทรงวินิจฉัยไว้ว่า ก่อนที่สมเด็จพระไชยราชาธิราชจะสวรรคตใน พ.ศ. ๒๐๘๙ นั้น พระองค์ตรัสสั่งให้พระยอดฟ้าเป็นรัชทายาทขึ้นครองราชสมบัติ ให้พระเฑียรราชาอนุชาต่างพระมารดาเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน มีท้าวศรีสุดา-จันทร์พระชนนีเป็นผู้สำเร็จราชการฝ่ายใน ต่อมาเมื่อท้าวศรีสุดาจันทร์สมัครรักใคร่กับพันบุตรศรีเทพผู้เป็นญาติและเป็นพนักงานเฝ้าหอพระ จึงสั่งให้ย้ายไปเป็นตำแหน่งขุนชินราช พนักงานเฝ้าหอพระของพระชนนี เพื่อให้ใกล้ชิดกันยิ่งขึ้น แล้วอ้างว่าเป็นราชินิกุลจึงเลื่อนเป็นที่ขุนวรวงศาธิราชอยู่ในกรมวังเมื่อขุนนางผู้ใหญ่ เช่น พระยามหาเสนา ที่สมุหพระกลาโหมทราบเรื่องความสัมพันธ์ ขุนวรวงศาธิราชจึงทูลแนะนำให้ท้าวศรีสุดาจันทร์กำจัดเสีย รวมทั้งคิดกำจัดพระเฑียรราชาจากตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินด้วย จึงทำให้พระเฑียรราชาทูลลาไปผนวช ท้าวศรีสุดาจันทร์จึงได้อำนาจทั้งหมดเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน จากนั้นก็แต่งตั้งให้ขุนวรวงศาธิราชเป็นผู้บังคับการล้อมพระราชวัง มีไพร่พลพรรคพวกเป็นกำลังอยู่ประจำในพระราชวัง

ใน พ.ศ. ๒๐๙๐ ท้าวศรีสุดาจันทร์ทรงครรภ์กับขุนวรวงศาธิราช ไม่สามารถออกว่าราชการได้ จึงสร้างศาลาในพระราชวังอยู่ริมประตูดินใกล้ต้นหมัน ให้ขุนวรวงศาธิราชอยู่ประจำเป็นผู้รับรับสั่งในราชกิจทั้งปวง ทำให้มีอำนาจเสมือนเป็นผู้สำเร็จราชการทั่วทั้งพระราชวัง ต่อมาสมเด็จพระยอดฟ้าถูกขุนวรวงศาธิราชสำเร็จโทษ โดยที่ท้าวศรีสุดาจันทร์ไม่ทราบมาก่อน และต้องยอมราชาภิเษกให้ขุนวรวงศาธิราชขึ้นครองราชย์ มีพระศรีศิลป์พระอนุชาของสมเด็จพระยอดฟ้าซึ่งมีพระชนมายุเพียง ๗ พรรษา เป็นรัชทายาท และแต่งตั้งนายจันทร์ บ้านมหาโลก น้องชายของขุนวรวงศาธิราชเป็นเจ้าพระยามหาอุปราช หัวหน้าข้าราชการ

ส่วนบรรดาเจ้านายและขุนนางที่เข้ากับพระยอดฟ้านั้น เมื่อขุนวรวงศาธิราชปลงพระชนม์สมเด็จพระยอดฟ้าแล้ว จึงตกลงกันว่าหากกำจัดขุนวรวงศาธิราชและท้าวศรีสุดาจันทร์ได้ ก็จะถวายราชสมบัติแก่พระเฑียรราชา ซึ่งขณะนั้นยังทรงผนวชอยู่ และร่วมกันเสี่ยงเทียนพิสูจน์ให้เห็นเป็นนิมิตเมื่อขุนวรวงศาธิราชประสงค์จะออกไปจับช้างที่เพนียดวัดซองโดยกระบวนเรือ ขุนพิเรนทรเทพและพรรคพวกจึงจับขุนวรวงศาธิราชและท้าวศรีสุดาจันทร์ฆ่าเสีย แล้วอัญเชิญพระศรีศิลป์รัชทายาทกลับพระราชวัง ส่วนธิดาของขุนวรวงศาธิราชกับท้าวศรีสุดาจันทร์ต่อมาก็ถูกกำจัดด้วย แล้วจึงทูลเชิญพระเฑียรราชาให้ลาผนวช เสด็จขึ้นครองราชย์พระนามว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จากนั้นจึงปูนบำเหน็จความชอบให้บรรดาผู้ร่วมดำเนินการทั้งหลายโดยทั่วกัน

ศิรินันท์ บุญศิริ

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑-๒.** กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๒.

______. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด).** พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

______. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕. (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพ พระวิสุทธาธิบดี (สง่า ปราสุสรมหาเถร ป.ธ. ๘) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๕)

______. **พระราชพงศาวดารพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

______. **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลีต (วัน วลิต).** กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๖.

______. **รวมผลงานแปลเรื่องบันทึกการเดินทางของเมนเดส ปินโต.** กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๘.

กระทรวงธรรมการ. กรมศึกษาธิการ. **หนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพิมพ์ ร.ศ. ๑๒๐ เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๐.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชกรัณยานุสร.** กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๑.

______. **พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดารกับเรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหาอุปราช.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเป็นกรณีพิเศษ นางพรเพ็ญ ดาราวงษ์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันเสาร์ที่ ๑๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๔๒)

ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. **อธิบายเบ็ดเตล็ดในเรื่องพงศาวดารสยาม.** พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพราพรรณ ท.จ. รัตน จปร ๓ ชายาในสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร เมื่อปีขาล พ.ศ. ๒๔๖๙)

พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ฯ. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๐.

พระพุทธรูปปางโอฬาริกนิมิต
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
(พระเฑียรราชา)

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑๕ แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และเป็นพระอนุชาต่างพระชนนีของสมเด็จพระไชยราชาธิราช เสด็จขึ้นครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๙๑ มีพระนามเดิมก่อนขึ้นเสวยราชย์ว่าพระเฑียรราชา

เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระไชยราชาใน พ.ศ. ๒๐๘๙ แล้ว พระเฑียรราชาทรงหลีกราชภัยด้วยการเสด็จออกผนวช ดังความในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุว่า

> ครั้นถวายพระเพลิงพระไชยราชาเสร็จแล้ว ฝ่ายพระเฑียรราชาซึ่งเป็นพระวงศ์สมเด็จพระไชยราชานั้นจึงดำริว่า ครั้นกูจะอยู่ในฆราวาส บัดนี้เห็นภัยจะยังเกิดมีเป็นมั่นคง ไม่เห็นสิ่งใดที่จะเป็นที่พึ่งได้ เห็นแต่พระพุทธศาสนาและผ้ากาสาวพัตร์ อันเป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์จะเป็นที่พำนักพ้นภัยอุปัทวันตราย ครั้นดำริแล้วก็ออกไปอุปสมบทเป็นภิกษุภาวะอยู่ ณ (วัด) ราชประดิษฐาน

แม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์และขุนวรวงศาธิราชจึงมีอำนาจในการปกครองบ้านเมือง โดยตั้งขุนวรวงศาธิราชเป็นกษัตริย์ ต่อมาขุนพิเรนทรเทพและเหล่าขุนนางร่วมกันกำจัดขุนวรวงศาธิราชและแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์แล้วอัญเชิญพระเฑียรราชาให้ลาผนวชและขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๑ ทรงพระนามว่าพระมหาจักรพรรดิ ได้ทรงสถาปนาให้ขุนพิเรนทรเทพเป็นพระมหาธรรมราชาครองเมืองพิษณุโลก และพระราชทานพระธิดาคือพระวิสุทธิกษัตรีย์ให้เป็นมเหสี นอกจากนั้นยังทรงสถาปนาขุนนางที่มีส่วนช่วยเหลือในการขึ้นครองราชย์ให้มีตำแหน่งต่างกันไป

ต่อมาเกิดกบฏขึ้นภายในพระราชอาณาจักรคือกบฏพระศรีสิน (ศรีศิลป์) พระศรีสินผู้นี้พงศาวดารระบุว่าเป็นพระราชโอรสองค์รองในสมเด็จพระไชยราชาธิราช เมื่อขุนพิเรนทรเทพสถาปนาสมเด็จพระเฑียรราชาขึ้นเสวยราชย์นั้นพระองค์โปรดให้เลี้ยงพระศรีสินไว้ และเมื่อพระศรีสิน *"อายุได้ ๑๓ ปี ๑๔ ปี จึงออกบวชเป็นสามเณรอยู่ ณ วัดราชประดิษฐาน"* ต่อมาใน พ.ศ. ๒๑๐๔ พระศรีสินเป็นกบฏ พงศาวดารระบุว่าครั้งนั้นขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งต้องราชอาญาได้เข้าร่วมด้วยฝ่ายกบฏหลายคน อาทิ พระยาสีหราชเดโช พระยาท้ายน้ำ พระพิชัยรณฤทธิ์ และหมื่นภักดีสรรค์ ที่สำคัญคือในคราวกบฏครั้งนั้น พระศรีสินยังได้พระสังฆราชวัดป่าแก้วให้ฤกษ์ ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชวัดป่าแก้วนี้มีศักดิ์

เป็นถึงเจ้าคณะฝ่ายขวา ที่ตำแหน่งสมเด็จพระวันรัตน์ เหตุการณ์ครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิมิได้เป็นที่ยอมรับนับถือในหมู่ขุนนางผู้ใหญ่ตลอดรวมถึงพระราชาคณะบางองค์ ยังมีหลักฐานปรากฏเพิ่มเติมว่าหลังเหตุการณ์กบฏพระศรีสินแล้ว *"เมียน้อยขุนนางโจทย์ว่า ผัวเข้าด้วยพระศรีสิน ถามเป็นสัตย์ ตรัสให้ฆ่าเสียเป็นอันมาก"*

นอกจากสงครามภายในแล้ว ประวัติศาสตร์อยุธยายังบันทึกสงครามอีกหลายครั้งในรัชกาลของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ โดยเฉพาะสงครามที่ทำกับละแวกและกับหงสาวดี การรบกับละแวกนั้นเป็นการตอบโต้พระเจ้ากรุงละแวกที่ฉวยโอกาสคราวที่กรุงศรีอยุธยาติดศึกกับพระเจ้าตะเบงชะเวตี้แห่งกรุงหงสาวดี ใน พ.ศ. ๒๐๙๑ ยกกำลังมากวาดต้อนครัวอพยพชาวปราจีนบุรีไปเมืองละแวก พงศาวดารเขมรฉบับปลีกได้ลำดับความว่า

> ครั้นเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพัติเสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้ากรุงสยาม ณ กรุงเทพทวาราวดีศรีอายุทธยา จุลศักราช ๙๐๐ เศษ เป็นคริสต์ศักราช ๑ เศษ เป็นศึกกับมอรหงษาเขมรยกเข้ามารบกระนาบจนถึงเมืองประทิว คือ ตำบลบางนา บางพระขนง ในแม่น้ำเจ้าพระยานี้ แต่หาได้ขึ้นไปถึงกรุงศรีอายุทธยาเก่าไม่

เมื่อเสร็จศึกพม่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงโปรดให้แต่งทัพใหญ่ไปตีเขมรเป็นการตอบแทนใน พ.ศ. ๒๐๙๙ พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ระบุว่า โปรดให้พระยาองค์สวรรคโลกซึ่งเป็นเจ้านายเขมรที่มาพำนักอยู่ในราชอาณาจักรอยุธยาได้กินเมืองสวรรคโลกอยู่ยกไปเป็นทัพหลวง แต่การรบครั้งนั้นอยุธยายกไปทั้งทัพบกและทัพเรือ ปรากฏว่าทัพเรือยกไปไม่ทันทัพบก เป็นเหตุให้เสียทัพและ *"เสียพระญาองคสวรรคโลก นายกองและช้างม้ารี้พลมาก"* เหตุการณ์เดียวกันนี้มีปรากฏในพงศาวดารเขมร จ.ศ. ๑๒๑๗ และพระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา ฉบับพระองค์นพรัตน์ ซึ่งระบุว่าพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาโปรดให้เจ้าพระยาโองซึ่งเป็นพระเชษฐาของพระเจ้าจันทราชา (คือพระยาละแวกขณะนั้น) และก็น่าจะเป็นบุคคลเดียวกับพระยาองค์สวรรคโลกในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ยกทัพไทยมาด้วยไพร่พล ๙๐,๐๐๐ ข้างพระจันทราชาเสด็จออกรับศึกที่เมืองโพธิสัตว์จนได้รับชัยชนะเจ้าพระยาโองราชาสุรคตในศึกครั้งนั้น

ส่วนการสงครามกับพม่าในช่วงรัชกาลของพระมหาจักรพรรดิมีด้วยกันทั้งสิ้น ๓ ครั้ง ครั้งแรกได้แก่ศึกตะเบงชะเวตี้ใน พ.ศ. ๒๐๙๑ ส่วนอีกสองครั้งเป็นคราวศึกพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองใน พ.ศ. ๒๑๐๖ และ พ.ศ. ๒๑๑๒ ทัพพม่าที่ยกเข้ามาทำศึกในสมัยนี้เป็นทัพขนาดใหญ่ มีจำนวนไพร่พลเรือนแสน รวมแล้วมากกว่ากำลังข้างอยุธยา อีกทั้งทัพพม่ายังประกอบด้วยกองกำลังที่มีองค์ประกอบของกำลังพลที่หลากหลาย ทั้งยังมีทหารรับจ้างโปรตุเกสและอาวุธปืนไฟที่ทันสมัยมาใช้ในการรบ

สงครามครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๑ นับเป็นเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นบริเวณรอบเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา และเป็นการสูญเสียวีรสตรีพระองค์สำคัญ กองทัพอยุธยาต้องตั้งรับทัพพม่าที่เคลื่อนพลเข้ามาประชิดพระนครมากกว่าครั้งใดๆในประวัติศาสตร์ไทย หลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุว่า กองทัพของพระเจ้าตะเบงชะเวตี้นั้นประกอบด้วย *"พล ๓๐ หมื่น ช้างเครื่อง ๗๐๐ ม้า ๓๐,๐๐๐"* ส่วนพงศาวดารพม่าระบุจำนวนไพร่พลของพม่าต่างออกไปประมาณได้ว่าไพร่พลและม้าช้างซึ่งรวมกำลังทั้งทัพหน้า ทัพหลวง และทัพหลังแล้วจะนับไพร่รวมได้ ๑๒๐,๐๐๐ ม้า ๑๖,๘๐๐ และช้าง ๔๘๐ เชือก

สงครามใน พ.ศ. ๒๐๙๑ เป็นการเปิดศักราชใหม่ให้กับประวัติศาสตร์สงครามของอยุธยา เพราะอยุธยาต้องเผชิญกับคู่ต่อสู้ซึ่งมีศักยภาพทางทหารที่ไม่ได้ต่ำไปกว่าอยุธยาแต่อย่างใด สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงเป็นผู้จัดระบบยุทธศาสตร์การรับศึกพม่า โดยใช้ตัวพระนครเป็นฐานรับศึกมาตั้งแต่คราวสงครามตะเบงชะเวตี้ พ.ศ. ๒๐๙๑ ยุทธศาสตร์นี้มุ่งใช้ปัจจัยด้านสภาพที่ตั้งหรือยุทธภูมิที่ได้เปรียบของพระนครหลวงรับศึกที่มีกำลังเหนือกว่า ทั้งนี้ดังที่ทราบกันดีว่ากรุงศรีอยุธยานั้นแกร่งด้วยปราการธรรมชาติ คือมีแม่น้ำล้อมรอบเป็นคูพระนครอยู่ทุกทิศ นอกจากนี้กรุงศรีอยุธยายังมีปราการประดิษฐ์ คือกำแพงล้อมรอบ ซึ่งในคราวสงคราม พ.ศ. ๒๐๙๑ นั้นน่าจะเป็นเพียงกำแพงที่พูนดินปักไม้ระเนียด ที่สำคัญคืออยุธยายังมีข้อได้เปรียบด้านฤดูกาล เพราะในเดือน ๑๒ น้ำเหนือจะหลากลงท่วมทุ่ง เป็นเหตุให้พม่าต้องถอนทัพ พม่าจึงมีเวลาจำกัดในการตี ยุทธวิธีที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิและนักการทหารในยุคของพระองค์ใช้รับศึกพม่าคือการสร้างค่ายขึ้นป้องกันพระนครในทุกด้านเพื่อป้องกันไม่ให้พม่าเข้ามาตั้งค่ายประชิดคูเมืองและก่อหอรบยิงปืนโทรมพระนคร ยุทธวิธีนี้เป็นการรักษาเมืองไม่ให้บอบช้ำจากการโจมตีของข้าศึก พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

> ตรัสให้พระยาจักรีออกไปตั้งค่ายลุมพลี พล ๑๕,๐๐๐ ล้วนใส่เสื้อแดงหมวกแดง ฝ่ายมหานาคบวชอยู่วัดภูเขาทอง สึกออกตั้งค่ายกันทัพเรือ ตั้งค่ายแต่วัดภูเขาทองลงมาจนมาวัดป่าพลู พรรคพวกสมกำลังญาติโยมทาสชายทาสหญิงของมหานาค ช่วยกันขุดคูนอกค่ายกันทัพเรือ จึงเรียกว่า คลองมหานาค เจ้าพระยามหาเสนาถือพล ๑๐,๐๐๐ ออกตั้งค่ายบ้านดอกไม้ป้อมท้องนาหันตรา พลใส่เสื้อเขียวหมวกเขียว พระยาพระคลังถือพล ๑๐,๐๐๐ ตั้งป้อมท้ายคูพลให้ใส่เสื้อเหลืองหมวกเหลือง พระสุนทรสงครามถือพล ๑๐,๐๐๐ ตั้งค่ายป้อมจำปาพลใส่เสื้อดำหมวกดำ และบรรดาปราการพระนครนั้น ก็ตกแต่งป้องกันเป็นสามารถ

กล่าวโดยสรุปคือศึกครั้งนั้นพระมหาจักรพรรดิทรงมุ่งใช้พระนครเป็นฐานรับศึก ปล่อยให้พม่าเข้ามาตั้งทัพได้ถึงชานพระนคร และภายหลังเมื่อพม่าถอยทัพ จึงค่อยแต่งทัพออกตามตี

ในสงคราม พ.ศ. ๒๐๙๑ หลักฐานในพงศาวดารชั้นหลังได้กล่าวถึงการอันพระอัครราชมเหสีออกพระนามพระสุริโยทัย ได้ออกรบกันพระสวามีจนสิ้นพระชนม์ แต่ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ซึ่งชำระในสมัยอยุธยาระบุแต่เพียงว่า

> ครั้นเสวยราชสมบัติได้ ๗ เดือน พระยาหงษาปังเสวกี ยกพลมายังพระนครศรีอยุธยาในเดือน ๔ นั้น เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ์เจ้า เสด็จออกไปรบศึกหงษานั้นสมเด็จพระองคมเหษี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระราชบุตรีเสด็จทรงช้างออกไปโดยเสด็จด้วย และเมื่อได้รบศึกหงษานั้นทัพหน้าแตกมาปะทะทัพหลวงเป็นโกลาหลใหญ่ และสมเด็จพระองคมเหษี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระราชบุตรีนั้น ได้รบด้วยข้าศึกเถิงสิ้นชนม์กับคอช้างนั้น

เป็นไปได้ว่าในสงครามครั้งนั้นข้างฝ่ายพระมหาจักรพรรดิคงจะทรงเสียเจ้าราชนิกุลฝ่ายหญิงรวมถึงสมเด็จพระอัครมเหสีจริง การสูญเสียครั้งนั้นจึงเป็นที่จดจำเล่าขานสืบมาจนสมัยปลายอยุธยา แต่ข้อเท็จจริงที่จดจำและบันทึกต่อกันมาผิดแผกไปจากความในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ดังเห็นได้ในคำให้การชาวกรุงเก่า อย่างไรก็ดี เหตุการณ์เดียวกันนี้ไม่ได้มีระบุไว้ในหลักฐานตะวันตกและหลักฐานข้างพม่า

ภายหลังศึกตะเบงชะเวตี้ใน พ.ศ. ๒๐๙๑ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ทรงจัดการป้องกันพระนครให้แข็งแรงกว่าก่อน ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงประมวลว่า ทรงสร้างกำแพงเมืองขึ้นใหม่ให้เป็นกำแพงก่ออิฐถือปูน เพื่อให้พร้อมป้องกันอาวุธปืนใหญ่ ซึ่งพม่านำเข้ามาใช้ควบคู่กับทหารอาสาต่างชาติโดยเฉพาะทหารอาสาโปรตุเกส นอกจากนี้ยังทรงให้รื้อกำแพงเมืองสุพรรณบุรีด้านตะวันตก เมืองลพบุรีด้านเหนือ และเมืองนครนายกด้านตะวันออก เพื่อไม่ให้ข้าศึกเข้ายึดไปใช้เป็นประโยชน์ ทั้งยังโปรด “*ให้ตั้งพิจารณาเลขสมสังกัดพรรค์ได้ฉกรรจ์ลำเครื่องแสนเศษ*” ซึ่งก็คือให้สำรวจราษฎรทำบัญชีสำมะโนครัวใหม่ ให้รู้ว่ามีชายฉกรรจ์สำหรับจะรบพุ่งข้าศึกได้สักเท่าใด ทั้งยังทรงให้ตั้งหัวเมืองใหม่ มีเมืองนนทบุรี เมืองสาครบุรี และเมืองนครชัยศรี ในปริมณฑลรายรอบพระนครอันจะสะดวกแก่การเรียกหาผู้คนเวลาเกิดศึกสงคราม ในด้านทัพเรือได้โปรดให้แปลงเรือแซเป็นเรือไชย และเรือศีรษะสัตว์ต่าง ๆ ซึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงให้อรรถาธิบายว่า เรือแซนั้นเป็นเรือยาวตีกรรเชียงสำหรับใช้บรรทุกของกับคนไปด้วยกันย่อมเดินช้า จึงให้แก้เป็นเรือไชย คือแก้เป็นอย่างเรือดั้งที่ใช้ในกระบวนเสด็จสำหรับบรรทุกทหารปืนเล็กเป็นพลพายสามารถไปรบพุ่งได้รวดเร็ว นอกจากนี้ยังเสด็จไปจับช้างหลายครั้ง คือในปี พ.ศ. ๒๐๙๓ พ.ศ. ๒๐๙๗ พ.ศ. ๒๑๐๐ พ.ศ. ๒๑๐๒ และ พ.ศ. ๒๑๐๕ เพื่อเป็นการหาพาหนะเพิ่มเติมมาไว้ใช้ในการศึกสงคราม

นอกเหนือจากการจัดการป้องกันพระนครตามกล่าวข้างต้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิยังทรงมีสันถวไมตรีกับล้านช้าง หรือสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราช ซึ่งทรงกำลังเผชิญปัญหาเดียวกับกรุงศรีอยุธยา คือถูกหงสาวดีคุกคาม มีหลักฐานปรากฏในคำจารึกที่พระเจดีย์ศรีสองรักษ์เมืองด่านซ้าย จังหวัดเลย ว่าด้วยพระมหาจักรพรรดิกับพระไชยเชษฐาธิราช พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ทำพิธีปักปันเขตแดนกัน ใน พ.ศ. ๒๑๐๓ ซึ่งเป็นเวลาที่พระเจ้าบุเรงนองแห่งหงสาวดีได้แผ่อำนาจเข้าสู่ล้านนาและเข้ายึดเมืองเชียงใหม่ได้ตั้งแต่วันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๑๐๑

สงครามกับพม่าครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๑๐๖ นั้นเรียกกันในประวัติศาสตร์ไทยว่าสงครามช้างเผือก เพราะพระเจ้าบุเรงนองส่งราชทูตเข้ามาทูลขอพระราชทานช้างเผือกจากสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เมื่อถูกปฏิเสธ พระเจ้าบุเรงนองจึงจัดแต่งทัพพม่ามาโจมตีกรุงศรีอยุธยา ทัพพม่าสามารถเข้ามาถึงกรุงได้ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิต้องเสด็จออกไปเจรจาความสงบศึก โดยโปรดให้ตั้งพลับพลาขึ้นระหว่างวัดหน้าพระเมรุและวัดหัสดาวาส ยอมรับไมตรีของพม่าและพระราชทานช้าง ๔ เชือกให้ พร้อมทั้งให้พระราเมศวร พระยาจักรี และพระยาสุนทรสงครามไปเป็นตัวประกันที่พม่า พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาบันทึกเหตุการณ์ไว้ว่า

> ครั้นรุ่งขึ้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์ พร้อมด้วยมุขมนตรีกวีชาติราชครูโหราโยธาหาญข้ามไป เสด็จขึ้นบนพระที่นั่ง ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีพร้อมด้วยท้าวพระยามุขมนตรีทั้งปวงเสด็จมา สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าร้องอัญเชิญเสด็จ สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีเสด็จขึ้นบนพระที่นั่งแล้วตรัสว่า สมเด็จพระเจ้าพี่เราให้อาราธนาพระพุทธปฏิมากรเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า มาเป็นประธานก็ดีอยู่แล้ว ขอจงเป็นสักขีพยานเถิด อันแผ่นดินกรุงเทพมหานครศรีอยุธยานี้ ยกถวายไว้แด่สมเด็จพระเจ้าพี่เรา แต่ทว่าน้องท่านให้มาขอช้างเผือก ๒ ช้าง พระเจ้าพี่มิได้ให้ บัดนี้ต้องยกพยุหโยธาหาญมาโดยวิถีทุเรศกันดารจะขอช้างเผือกอีก ๒ ช้าง เป็น ๔ ช้าง พระเจ้าพี่จะว่าประการใด สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าก็ตรัสบัญชาให้ สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีตรัสว่า จะขอพระราเมศวรไปเลี้ยงเป็นพระราชโอรส ถ้าพระเจ้าพี่เราให้แล้วจะยกทัพกลับไป สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าตรัสตอบว่า ขอไว้เถิด จะได้สืบประยูรวงศ์ สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีตรัสว่า พระมหินทราธิราชผู้น้องนั้นก็สืบวงศ์ได้อยู่ อันจะเอาไว้ด้วยกัน ถ้าพระเจ้าพี่เราสวรรคตแล้ว ดีร้ายพี่น้องจะหม่นหมองมีความพิโรธกัน สมณพราหมณามุขมนตรีอาณาประชาราษฎร์จะได้ความเดือดร้อน สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าขัดมิได้ก็บัญชาตาม สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีตรัสว่า จะขอพระยาจักรีและพระสุนทรสงครามไปด้วยพระราชโอรส สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าก็ยอมให้ แล้วตรัสว่า อาณาประชา

> ราษฎรหัวเมืองและข้าขอบขัณฑเสมาซึ่งกองทัพจับไว้นั้น ขอไว้สำหรับพระนครเถิด สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีก็บัญชาให้ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้าส่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระราเมศวร และพระยาจักรี พระสุนทรสงคราม กับช้างพลายเผือก ๔ ช้าง คือพระคเชนทโรดม พระบรมไกรสร พระรัตนากาศ พระแก้วทรงบาศ ให้สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีแล้วเสด็จเข้าพระราชวัง

นอกจากนั้น พระเจ้าบุเรงนองยังมีบัญชาให้กรุงศรีอยุธยาต้องส่งเครื่องราชบรรณาการอันมีช้างศึก ๓๐ ช้าง เงิน ๓๐๐ และส่วยอันเก็บได้จากเมืองตะนาวศรีไปถวายทุกปี พงศาวดารพม่ายังระบุเพิ่มเติมว่าในศึกครั้งนั้น เมื่อพระเจ้าหงสาวดีเสด็จกรีธาทัพกลับซึ่งตรงกับวันอังคารที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๑๐๗ พระองค์ได้ทรงกวาดต้อนเชลยศึกไปเป็นจำนวนมาก ซึ่งมีเหล่าผู้ชำนาญนาฏศิลป์ดนตรีชายหญิง สถาปนิก ช่างศิลป์ ช่างเหล็ก ช่างไม้ ช่างผม เหล่าวิเสทคนครัว ช่างทองแดง ช่างย้อม (ผ้า) ช่างทอง ช่างทำเครื่องเงิน หมอรักษาช้าง ม้า จิตรกร ช่างทำเครื่องหอม ช่างเงิน ช่างแกะหิน ช่างปูนปั้น ช่างแกะไม้ และช่างปั้นหม้อ

ผลจากสงครามครั้งนั้นทำให้สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงสละราชสมบัติ และสมเด็จพระมหินทราธิราชขึ้นสืบราชบัลลังก์แทน พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่หาได้มีบารมีมากพอ อีกทั้งก่อนที่สมเด็จพระมหินทราธิราชจะขึ้นเสวยราชสมบัติ ก็ได้เกิดกรณีการชิงตัวพระเทพกษัตรีย์ ใน พ.ศ. ๒๑๐๗ ซึ่งราชสำนักอยุธยาส่งไปให้สมเด็จพระไชยเชษฐาธิราชกษัตริย์ล้านช้าง เพื่อให้อภิเษกขึ้นเป็นอัครมเหสีตามที่กษัตริย์ล้านช้างขอพระราชทานมา พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุว่า พระมหาธรรมราชาเป็นผู้ที่อยู่เบื้องหลังเหตุครั้งนั้น เพราะพระองค์เป็นผู้ให้ม้าเร็วถือหนังสือไปถวายพระเจ้าหงสาวดี ทำให้พระเจ้าหงสาวดีสามารถส่งคนมาชิงตัวพระเทพกษัตรีย์ไปได้ กล่าวได้ว่าเหตุการณ์นี้เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่นำมาซึ่งความร้าวฉานระหว่างหัวเมืองเหนือกับกรุงศรีอยุธยา

ความขัดแย้งระหว่างอยุธยาและพิษณุโลกที่ทวีความรุนแรงขึ้น ภายหลังจากที่สมเด็จพระมหินทราธิราชขึ้นเสวยราชย์นั้น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุว่า

> ครั้งนั้นเมืองเหนือทั้งปวงเป็นสิทธิ์แก่พระมหาธรรมราชาเจ้า อนึ่ง การแผ่นดินในกรุงพระมหานครศรีอยุธยาพระมหาธรรมราชาบังคับบัญชาลงมาประการใด สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดินต้องกระทำตามทุกประการก็ขุ่นเคืองพระราชหฤทัย จึงเอาความนั้นไปกราบทูลสมเด็จพระราชบิดา สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าช้างเผือกก็น้อยพระทัย...

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๑๐๙ (โดยประมาณ) สมเด็จพระมหินทราธิราชทรงนำกำลังสมทบกับกำลังของพระไชยเชษฐา กรุงศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้าง) ยกขึ้นทำศึกกับพระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองพิษณุโลกเป็นเหตุให้สัมพันธไมตรีระหว่างราชสำนักอยุธยาและพิษณุโลกขาดสะบั้นลง พระมหาธรรมราชาเสด็จออกไปยังราชสำนักพระเจ้าหงสาวดี ขณะที่พระมหาจักรพรรดิเสด็จขึ้นไปรับพระราชธิดาพระวิสุทธิกษัตรีย์กับสมเด็จพระเอกาทศรถลงมายังกรุงศรีอยุธยา

ฐานะของพระมหาธรรมราชาและเมืองพิษณุโลกภายหลังสงคราม พ.ศ. ๒๑๐๖ นั้น มิได้ต่างไปจากเมืองประเทศราชของหงสาวดี หากแต่ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหาธรรมราชากับกรุงศรีอยุธยาซึ่งมีมาลึกซึ้งแต่เดิมยังเป็นแรงเหนี่ยวรั้งอยู่ พระมหาธรรมราชาจึงมีฐานะไม่ต่างไปจาก *"เจ้าสองฝ่ายฟ้า"* หากต่อมาภายหลังสมเด็จพระมหินทราธิราชกษัตริย์อยุธยาได้ใช้วิธีรุนแรง คือสมคบกับพระไชยเชษฐาธิราชแห่งล้านช้างนำกำลังขึ้นตีพิษณุโลก เป็นเหตุให้พระมหาธรรมราชาจำเป็นต้องหันเข้าพึ่งบารมีพระเจ้าบุเรงนองเพื่อคานอำนาจฝ่ายอยุธยา เป็นชนวนนำมาซึ่งสงครามในปี พ.ศ. ๒๑๑๑-พ.ศ. ๒๑๑๒

หลักฐานในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและพงศาวดารพม่าระบุต้องกันว่า เหตุที่พระเจ้าบุเรงนองทรงกรีธาทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาอีกคำรบหนึ่งใน พ.ศ. ๒๑๑๒ นั้น ก็เนื่องด้วยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิซึ่งได้กระทำสัตย์สาบานว่าจะจงรักภักดียอมตนเป็นเจ้าประเทศราชต่อกรุงหงสาวดีได้คิดแข็งข้อเป็นกบฏ และยังหักหาญขึ้นไปเทครัวเมืองพิษณุโลกซึ่งเป็นเมืองประเทศราชของกรุงหงสาวดีภายใต้การปกครองของ *"เจ้าฟ้าสองแคว"* ซึ่งเป็นพระยศที่พระเจ้าบุเรงนองทรงสถาปนาให้กับพระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองในขอบขัณฑสีมาหงสาวดี การกระทำดังกล่าวนี้เท่ากับเป็นการท้าทายอำนาจของพระเจ้าบุเรงนอง จึงจำเป็นที่พระองค์จะต้องเปิดศึกกับอยุธยาอีกครั้ง

หากยึดหลักฐานข้างพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาก็มีความเป็นไปได้ว่า ก่อนเกิดศึกสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงสละราชสมบัติไปแล้วในราว พ.ศ. ๒๑๐๘ หลังเหตุการณ์การชิงตัวพระเทพกษัตรีย์ ๑ ปี หลังจากนั้นก็เสด็จไปประทับที่วังหลัง ขณะนั้นพระชนมายุได้ ๕๙ พรรษา ไม่มีหลักฐานระบุแน่ชัดว่าพระองค์ออกผนวชที่วัดใด และออกผนวชเมื่อไร แต่หลักฐานในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุว่า *"พระเจ้าช้างเผือก เวณราชสมบัติแล้ว ถึงเดือน ๓ ก็เสด็จขึ้นเมืองลพบุรี ตรัสให้บูรณะอารามพระศรีรัตนมหาธาตุให้บริบูรณ์ และแต่งปะขาวนางชี ๒๐๐ กับข้าพระให้อยู่รักษาพระมหาธาตุ แล้วก็เสด็จลงมายังกรุงพระมหานครศรีอยุธยา"* เป็นไปได้ว่าจะทรงผนวชอยู่จนถึงปี พ.ศ. ๒๑๑๐ หรือต้น พ.ศ. ๒๑๑๑ เป็นอย่างช้า แล้วจึงเสด็จลาพระผนวชเพื่อขึ้นครองแผ่นดินอีกคำรบหนึ่งตามการอัญเชิญของสมเด็จพระมหินทราธิราช ในปีถัดมาคือใน พ.ศ. ๒๑๑๑ พระเจ้าบุเรงนองก็กรีธาทัพใหญ่เข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง ครั้งนี้ทางกรุงศรีอยุธยาเตรียมการตั้งรับเข้มแข็ง พระเจ้าบุเรงนองไม่อาจตีหักพระนครได้โดยง่าย แต่แล้วสมเด็จพระมหาจักรพรรดิก็เสด็จสวรรคตระหว่างศึก พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ระบุว่า

ศักราช ๙๓๐ มะโรงศก (พ.ศ. ๒๑๑๑) ในเดือน ๑๒ นั้น พระเจ้าหงสายกพลมาแต่เมืองหงสา ครั้นเถิงวันศุกร์ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑ พระเจ้าหงสามาเถิงกรุงพระนครศรีอยุธยา ตั้งทัพตำบลหล่มพลี และเมื่อเศิกหงสา เข้าล้อมพระนครศรีอยุธยานั้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเจ้าทรงพระประชวรนฤพาน...

พงศาวดารที่ชำระในสมัยหลังระบุว่า *"ทรงประชวนหนัก ประมาณ ๒๕ วัน ก็เสด็จสวรรคต"* หลักฐานในพงศาวดารพม่าระบุว่า ภายหลังจากพระเจ้าหงสาวดีล้อมกรุงศรีอยุธยาแล้วเป็นเวลา ๔ เดือน *"พระเจ้าอยุธยาทรงพระนามว่าพระสาธิราชา (เธียรราชา) ที่ทรงผนวชและเป็นขบถนั้นสิ้นพระชนม์ ในวันศุกร์ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๖ จุลศักราช ๙๓๑ (พ.ศ. ๒๑๑๒)"*

สุเนตร ชุตินธรานนท์

เอกสารอ้างอิง

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ไทยรบพม่า.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๑.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, พลตรี ม.ร.ว. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต และผลงานคัดสรร.** กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี, ๒๕๕๒.

สุเนตร ชุตินธรานนท์. **พม่ารบไทย: ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๐.

พระพุทธรูปปางสนเข็ม
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระมหินทราธิราช
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระมหินทราธิราช

สมเด็จพระมหินทราธิราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑๖ แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับสมเด็จพระสุริโยทัย เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิสวรรคต สมเด็จพระมหินทราธิราชทรงขึ้นครองราชย์ รัชกาลของสมเด็จพระมหินทราธิราชอาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงที่อยุธยาเกิดความระส่ำระสายทั้งเหตุการณ์ภายในประเทศและศึกสงครามกับพม่า

เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จออกผนวชหลังจากสิ้นศึกสงครามกับพม่าใน พ.ศ. ๒๑๐๖ แล้ว สมเด็จพระมหินทราธิราชไม่ทรงวางพระทัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองพิษณุโลกว่าจะไปฝักใฝ่พม่า จึงลอบติดต่อพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้าง) ให้ยกทัพมาตีเมืองพิษณุโลก ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๑๑๑ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงลาผนวช แต่ต้องเผชิญกับศึกพม่าที่นำโดยพระเจ้าบุเรงนอง ในระหว่างสงครามนั้นเอง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิสวรรคต

การสงครามครั้งนั้น กรุงศรีอยุธยาถูกพม่าปิดล้อมนานกว่า ๕ เดือน พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ระบุความในช่วงรัชกาลสมเด็จพระมหินทราธิราชไว้ว่า

> ศักราช ๙๓๐ มะโรงศก (พ.ศ. ๒๑๑๑) ในเดือน ๑๒ นั้น พระเจ้าหงสายกพลมาแต่เมืองหงสา ครั้นเถิงวันศุกร์ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑ พระเจ้าหงสาเถิงกรุงพระนครศรีอยุธยา ตั้งทัพตำบลหล่มพลี และเมื่อเศิกหงสาเข้าล้อมพระนครศรีอยุธยานั้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเจ้าทรงพระประชวรนฤพาน และครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระมหินทราธิราช ตรัสมิได้นำพาการเศิก แต่พระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวนั้นตรัสเอาพระทัยใส่ และเสด็จไปบัญชาการที่จะรักษาพระนครทุกวัน ครั้นแลสมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าตรัสรู้ว่า พระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวเสด็จไปบัญชาการเศิกทุกวันดังนั้นก็มิไว้พระทัย ก็ให้เอาพระเจ้าลูกเธอพระศรีเสาวนั้นไปฆ่าเสีย ณ วัดพระราม ครั้งนั้นการเศิกซึ่งจะรักษาพระนครนั้นก็คลายลง
>
> ครั้งเถิงศักราช ๙๓๑ มะเส็งศก (พ.ศ. ๒๑๑๒) ณ วันอาทิตย์ แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๙ เพลารุ่งแล้วประมาณ ๓ นาฬิกา ก็เสียกรุงพระนครศรีอยุธยาแก่พระเจ้าหงสา ครั้นเถิงวันศุกร์ ขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๑๒ ทำการปราบดาภิเษกสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าเสวยราชสมบัติกรุงพระนครศรีอยุธยา อนึ่งเมื่อพระเจ้าหงสาเสด็จกลับคืนไปเมืองหงสานั้น พระเจ้าหงสาเอาสมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าขึ้นไปด้วย

สมเด็จพระมหินทราธิราชทรงครองราชย์ ๒ ครั้ง รวมเวลาได้ ๗ ปี คราวแรกเสวยราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๖ พระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา เสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๑๑๒ พระชนมายุได้ ๓๔ พรรษา เอกสารล้านนากล่าวว่าเป็นสิ้นวงศ์ที่สืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าพรหมแห่งเชียงรายเชียงแสน

ปรีดี พิศภูมิวิถี

เอกสารอ้างอิง

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ไทยรบพม่า.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๑.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, พลตรี ม.ร.ว. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต และผลงานคัดสรร.** กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี, ๒๕๕๒.

สุเนตร ชุตินธรานนท์. **พม่ารบไทย: ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๐.

พระพุทธรูปปางนาคาวโลก
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า

สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑๗ แห่งกรุงศรีอยุธยา เสด็จพระราชสมภพเมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๗ เดิมรับราชการมีบรรดาศักดิ์เป็นขุนพิเรนทรเทพเจ้ากรมพระตำรวจขวา ซึ่งมีส่วนร่วมในการปราบขุนวรวงศาธิราชและแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์ แล้วอัญเชิญพระเฑียรราชาให้ลาผนวชขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

หลังจากที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๑ แล้ว ทรงสถาปนาขุนนางสำคัญที่มีส่วนช่วยเหลือให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ที่สำคัญดังนี้ ขุนพิเรนทรเทพเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าให้ครองเมืองพิษณุโลก และพระราชทานพระวิสุทธิกษัตรีย์พระราชธิดาให้เป็นพระมเหสี ขุนอินทรเทพให้เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมาโศกราชเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช หลวงศรียศเป็นเจ้าพระยามหาเสนา ที่สมุหกลาโหม หมื่นราชเสน่หาในราชการเป็นเจ้าพระยามหาเทพ หมื่นราชเสน่หานอกราชการเป็นพระยาภักดีนุชิต พระยาพิชัยเป็นเจ้าพระยาพิชัย พระยาสวรรคโลกเป็นเจ้าพระยาสวรรคโลก

เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าไปครองเมืองพิษณุโลกนั้น ต่อมาพระวิสุทธิกษัตรีย์มีพระราชธิดาและพระราชโอรสเป็นลำดับคือ พระสุพรรณกัลยา สมเด็จพระนเรศวร และสมเด็จพระเอกาทศรถ เมื่อเกิดสงครามช้างเผือกระหว่างอยุธยากับพม่าใน พ.ศ. ๒๑๐๖ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าได้พยายามป้องกันเมืองพิษณุโลกและหัวเมืองเหนือไว้ด้วยความสามารถ แต่เมื่อจวนจะเสียเมือง สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้ายอมอ่อนน้อมต่อพม่า พม่าเห็นการปฏิบัติของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าแล้ว จึงตั้งให้เป็นเจ้าเมืองพิษณุโลก แต่ขึ้นอยู่ภายใต้อาณัติของพม่า ภายหลังที่เสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๑๑๒ แล้ว จึงได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๑ ขณะนั้นมีพระชนมายุได้ ๕๔ พรรษา

ในรัชกาลของสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้ามีเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์เกิดขึ้นดังนี้

ใน พ.ศ. ๒๑๑๓ พระยาละแวกยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา แต่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าสามารถป้องกันเมืองไว้ได้ โดยขับไล่กองทัพพระยาละแวกไป ต่อมาอีก ๓ ปี กองทัพพระยาละแวกยกเข้ามาโจมตีอยุธยาอีก แต่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าก็ป้องกันเมืองไว้ได้ การที่ข้าศึกสามารถขึ้นมาประชิดพระนครได้ง่ายดังนี้ ทำให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าโปรดให้ขุดคูขื่อหน้าทางด้านทิศตะวันออกของเกาะเมืองให้กว้างขึ้น ทรงสร้างป้อมมหาชัยขึ้นที่บริเวณแม่น้ำป่าสักและแม่น้ำลพบุรีมาบรรจบกัน และทรงสถาปนาพระราชวังหน้าขึ้นเพื่อให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระมหาอุปราช

ใน พ.ศ. ๒๑๒๔ เกิดกบฏญาณพิเชียรขึ้นแถบเมืองลพบุรี แต่สามารถปราบปรามให้สงบเรียบร้อยลงได้

ใน พ.ศ. ๒๑๒๙ และ พ.ศ. ๒๑๓๐ สามารถขับไล่กองทัพพระเจ้าหงสาวดีที่มาล้อมกรุงศรีอยุธยาให้พ่ายแพ้กลับไป และในการปราบปรามหัวเมืองต่าง ๆ ที่กระด้างกระเดื่องเช่นหัวเมืองเขมรให้อยู่ในอำนาจกรุงศรีอยุธยานั้น สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถทรงออกรบทุกครั้ง ทำให้กองทัพอยุธยาสามารถยับยั้งการรุกรานของเมืองอื่น ๆ ได้อีกระยะหนึ่ง ครั้นต่อมาจุลศักราช ๙๕๒ ปีขาล สัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๑๓๓ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าสวรรคต พระชนมายุได้ ๗๖ พรรษา อยู่ในราชสมบัติได้ ๒๒ ปี

ปรีดี พิศภูมิวิถี

เอกสารอ้างอิง

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. **การเมืองในประวัติศาสตร์ยุคสุโขทัย-อยุธยา พระมหาธรรมราชาธิราช.** กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๓.

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ประดิษฐาน ณ ทุ่งภูเขาทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระมหาธรรมราชากับพระวิสุทธิกษัตรีย์ ประสูติที่เมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๘ มีพระพี่นาง ๑ พระองค์คือสมเด็จพระสุพรรณกัลยา มีพระอนุชาพระองค์หนึ่งคือสมเด็จพระเอกาทศรถ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสืบเชื้อสายทั้งราชวงศ์สุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา ทรงใช้ชีวิตในวัยเยาว์ที่เมืองพิษณุโลก ก่อนจะถูกนำพระองค์ไปพม่าเมื่อพระชนมายุได้ ๙ พรรษา และประทับที่พม่าจนพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา ดังนั้นพระองค์จึงทรงเจริญวัยขึ้นท่ามกลางภาวะสงครามที่ไทยต้องเป็นฝ่ายตั้งรับจากการจู่โจมของพม่า ท่ามกลางความขัดแย้งในพระราชวงศ์ของไทย ท่ามกลางความดูแคลนเหยียดหยามเมื่อไทยอยู่ในฐานะประเทศราชของพม่า

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จกลับจากพม่า ทรงเห็นว่ากรุงศรีอยุธยาเสื่อมโทรมอย่างเห็นได้ชัด ป้อมค่ายถูกทำลายรื้อถอน ผู้คนถูกกวาดต้อนไปพม่า ความมั่งคั่งร่ำรวยที่สั่งสมกันมากว่าสองร้อยปีและความสมบูรณ์พูนสุขลดลงไปเพราะสงครามและขาดแคลนแรงงาน ร่องรอยความเสียหายจากการสงครามยังปรากฏให้เห็นโดยทั่วไป เพราะไม่มีการบูรณปฏิสังขรณ์ อีกทั้งยังมีกองทัพพม่าประจำอยู่เพื่อป้องกันไม่ให้กรุงศรีอยุธยากระด้างกระเดื่อง ส่วนทางตะวันออก เขมรก็ได้ส่งกองทัพมาซ้ำเติมโดยกวาดต้อนผู้คนและทรัพย์สมบัติในยามที่กรุงศรีอยุธยาเสื่อมอำนาจ

สมเด็จพระมหาธรรมราชาทรงมอบหมายให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงปกครองหัวเมืองเหนือโดยประทับอยู่ที่เมืองพิษณุโลกหลังจากเสด็จกลับจากพม่าไม่นานนัก คือใน พ.ศ. ๒๑๑๔ ในระยะเวลา ๑๔ ปีที่ทรงปกครองหัวเมืองเหนืออยู่นั้น ทรงดำเนินการหลายอย่างที่จะมีความสำคัญในอนาคต เช่น การฝึกหัดข้าราชการ การรวบรวมกำลังคนที่หลบหนีพม่า การฝึกฝนยุทธวิธีการรบ การสร้างขวัญกำลังใจให้เกิดขึ้นมาใหม่ ดังนั้นหัวเมืองเหนือจึงเป็นฐานเริ่มต้นที่สำคัญในการกอบกู้เอกราชของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

การที่เขมรโจมตีถึงเมืองหลวงและชายแดนของกรุงศรีอยุธยาทำให้กรุงศรีอยุธยาสามารถอ้างเหตุผลเพื่อการเสริมสร้างกำลังขึ้นได้ เพราะเพียงระยะก่อนการประกาศอิสรภาพใน พ.ศ. ๒๑๒๗ เขมรส่งกองทัพเข้ามาถึง ๕ ครั้ง คือใน พ.ศ. ๒๑๑๓ พ.ศ. ๒๑๑๘ พ.ศ. ๒๑๒๒ พ.ศ. ๒๑๒๔ และ พ.ศ. ๒๑๒๕ ทั้งใน พ.ศ. ๒๑๒๔ ยังเกิดกบฏญาณพิเชียรที่ลพบุรี การที่ต้องต่อสู้ป้องกันและขับไล่ศัตรูและต้องปราบปรามกบฏภายใน ทำให้ต้องมีการเสริมสร้างกำลังไพร่พลและเตรียมการป้องกันให้เข้มแข็ง ดังใน พ.ศ. ๒๑๒๓ มีการขยายแนวกำแพงเมืองไปถึงแนวแม่น้ำ

การหาจังหวะประกาศอิสรภาพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชน่าจะเกิดขึ้นหลังจากการไปเฝ้าพระเจ้านันทบุเรงในโอกาสขึ้นครองราชย์ใหม่ และทรงได้แสดงฝีมือช่วยกษัตริย์พม่าปราบเจ้าฟ้าไทยใหญ่เมืองคังได้สำเร็จ การที่พม่าตัดถนนเข้ามากำแพงเพชร ยิ่งต้องทำให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเร่งหาโอกาสให้เร็วขึ้น ดังนั้นในปลาย พ.ศ. ๒๑๒๖ เมื่อพระองค์ได้รับมอบหมายให้ไปช่วยพระเจ้านันทบุเรงปราบเมืองอังวะ จึงทรงเดินทัพไปช้าๆ เพื่อหาจังหวะโจมตีหงสาวดี ระหว่างที่พระเจ้านันทบุเรงไม่อยู่หรืออย่างน้อยเพื่อให้มีโอกาสนำคนไทยที่ถูกกวาดต้อนไปกลับคืนประเทศ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประกาศอิสรภาพที่เมืองแครงในเขตแดนพม่าตอนล่าง อันเป็นถิ่นเดิมของมอญ ใน พ.ศ. ๒๑๒๗ หลังจากที่ทรงรับรู้ว่าพม่าวางแผนกำจัดพระองค์เหมือนกัน พระองค์ประกาศว่า *“ตั้งแต่วันนี้กรุงศรีอยุธยาขาดทางไมตรีกับกรุงหงสาวดี มิได้เป็นมิตรกันดังแต่ก่อนไป”* แล้วส่งคนไปชักชวนให้คนไทยที่ถูกกวาดต้อนกลับกรุงศรีอยุธยา เป็นที่น่าสังเกตว่าการประกาศอิสรภาพในครั้งนี้ทรงกระทำในขณะที่ทรงเป็นรัชทายาท โดยที่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชยังไม่ทรงทราบ

พระเจ้านันทบุเรงไม่เปิดโอกาสให้ไทยได้ตั้งตัวติด ในทันทีที่ทราบว่าแผนการกำจัดสมเด็จพระนเรศวรมหาราชของพระองค์ล้มเหลว และสมเด็จพระนเรศวรมหาราชประกาศอิสรภาพ จึงทรงส่งกองทัพติดตามโจมตีสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทันที อย่างไรก็ดี การโจมตีของกองทัพพม่าแต่ละครั้งมีแต่แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเป็นแม่ทัพที่ปรีชาสามารถและกล้าหาญ ความเก่งกล้าของกองทัพพม่าที่เคยมีในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง (พ.ศ. ๒๐๙๔–พ.ศ. ๒๑๒๔) ได้หมดไปเมื่อเผชิญกับกองทัพกรุงศรีอยุธยาของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับสมเด็จพระอนุชาธิราช การที่ทรงใช้ “พระแสงปืนต้นข้ามแม่น้ำสะโตง” (พ.ศ. ๒๑๒๗) และ “พระแสงดาบคาบค่าย” (พ.ศ. ๒๑๒๘) ล้วนเป็นเรื่องเล่าขานให้เห็นถึงความกล้าหาญของแม่ทัพไทย กองทัพพม่าขนาดใหญ่มีรี้พลมากมายถึง ๒๕๐,๐๐๐ คน และนำโดยพระเจ้านันทบุเรง ใน พ.ศ. ๒๑๒๙–พ.ศ. ๒๑๓๐ ยังถูกกองทัพไทยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับพระอนุชาขับไล่ออกไปและประสบความเสียหายอย่างยับเยิน ยังผลให้การโจมตีของกองทัพพม่าต้องว่างเว้นไปถึง ๓ ปี การล่าถอยของกองทัพพม่าในครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าอิสรภาพของเมืองไทยเป็นเรื่องที่ปลอดภัยและยั่งยืน และในปีเดียวกันนี้ยังทรงทำให้กัมพูชาอยู่ในอำนาจกรุงศรีอยุธยาได้อีกครั้งด้วย

ก่อนที่จะถึงศึกใหญ่จากพม่าในรอบสอง มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกิดขึ้นที่กรุงศรีอยุธยา นั่นคือในปลายเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๑๓๓ สมเด็จพระมหาธรรมราชาเสด็จสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงได้ขึ้นเสวยราชสมบัติ พร้อมกันนี้ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นเสมือนกษัตริย์องค์ที่ ๒ “พระองค์ดำ” และ “พระองค์ขาว” จึงเป็นพระนามที่ชาวตะวันตกเรียกขานพระนามตามสีพระวรกายกษัตริย์ไทยทั้งสองพระองค์ตามลำดับ

กองทัพพม่าเริ่มโจมตีกรุงศรีอยุธยาเป็นระลอกสอง ใน พ.ศ. ๒๑๓๓ หลังการผลัดแผ่นดินเพียง ๔ เดือน โดยมีพระมหาอุปราชาเป็นแม่ทัพคุมพล ๒๐๐,๐๐๐ คน มาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงนำทัพออกไปรับมือกับข้าศึกที่เมืองสุพรรณบุรีและสามารถขับไล่กองทัพพม่าออกไปได้อย่างง่ายดาย ทำให้ทัพพม่าเสียหายอย่างยับเยิน ๒ ปีต่อมาพระมหาอุปราชาได้ทรงนำทัพพม่ามาอีกในสงครามที่มีความสำคัญและเป็นที่เลื่องลือในการสู้รบระหว่างประเทศทั้งสอง นั่นคือแม่ทัพทั้งสองฝ่ายพร้อมด้วยแม่ทัพรองได้ทำยุทธหัตถีกันที่หนองสาหร่าย เมืองสุพรรณบุรี เมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๑๓๕

ผลของการทำยุทธหัตถีคือพระมหาอุปราชาถูกฟันสิ้นพระชนม์บนคอช้าง ส่วนอีกคู่สมเด็จพระเอกาทศรถก็ทรงได้ชัยชนะอีกเช่นกัน หลังสงครามครั้งนี้ โฉมหน้าของการสงครามได้เปลี่ยนไป พม่าไม่กล้ายกกองทัพมาโจมตีไทยอีกและเว้นว่างไปนานกว่า ๑๐๐ ปี และไทยกลับเป็นฝ่ายตอบโต้พม่าบ้าง พม่าจึงต้องเป็นฝ่ายตั้งรับแทน

สงครามยุทธหัตถีไม่เพียงแต่พลิกสถานการณ์ใหม่ในความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่าเท่านั้น แต่ยังรวมถึงเพื่อนบ้านอื่น ๆ ด้วย เขมรถูกสมเด็จพระนเรศวรมหาราชตอบโต้ โดยทรงยกกองทัพไปโจมตีถึงกรุงละแวกใน พ.ศ. ๒๑๓๖ สงครามดำเนินมาถึงต้นปีถัดมา แม้ว่ากองทัพไทยจะยึดกรุงละแวกจับพระยาศรีสุพรรณมาธิราชอนุชาพระยาละแวกได้ แต่พระยาละแวกคือนักพระสัฏฐาสามารถหลบหนีเข้าไปในเขตแดนลาวได้และสิ้นพระชนม์ที่นั่น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกกองทัพไปตีเขมรอีกครั้งใน พ.ศ. ๒๑๔๖ คราวนี้ได้รับชัยชนะอย่างเด็ดขาด แต่การตอบโต้ส่วนใหญ่ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้นกระทำต่อพม่าซึ่งกำลังเสื่อมอำนาจและแตกแยก อันเป็นผลจากความอ่อนแอที่ไม่สามารถปราบกรุงศรีอยุธยาได้ และแม้ว่าการยกกองทัพไปโจมตีพม่าจะเต็มไปด้วยความยากลำบากเพราะต้องขึ้นไปที่สูงที่เป็นภูเขา แต่กองทัพไทยก็ยกไปถึง ๕ ครั้ง คือใน พ.ศ. ๒๑๓๕ พ.ศ. ๒๑๓๗ พ.ศ. ๒๑๓๘ พ.ศ. ๒๑๔๒ และ พ.ศ. ๒๑๔๗ ซึ่งเป็นการยกทัพครั้งสุดท้ายของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพราะเสด็จสวรรคตในระหว่างทางที่เมืองหางเมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๑๔๘ การขยายอำนาจของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทำให้เขตแดนกรุงศรีอยุธยาแผ่ออกไปได้กว้างไกลที่สุดนับแต่สถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา คือครอบคลุมทั้งเขตแดนมอญ พม่า ล้านนา ไทยใหญ่ ล้านช้าง และเขมร

แม้ว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจะทรงอุทิศเวลาเกือบตลอดรัชสมัยให้กับสงครามเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงและความยิ่งใหญ่ให้กับกรุงศรีอยุธยา แต่ความมั่นคงและยิ่งใหญ่มิได้อยู่เฉพาะเพียงชัยชนะของสงครามเท่านั้น หากขึ้นกับวินัยและขวัญของประชาชนด้วย ดังที่พระองค์ขอคำมั่นจากบุคคลที่อัญเชิญพระองค์ขึ้นครองราชย์ การควบคุมกำลังคนอย่างมีประสิทธิภาพ การสร้างวินัยที่ต้องเชื่อฟังพระองค์และเคารพกฎหมายอย่างเคร่งครัด การลดความละโมบของประชาชนถึงขนาดไม่สนใจทองที่ทิ้งอยู่กลางถนน พระองค์ทรงกวดขันเรื่องเหล่านี้อย่างจริงจัง ถึงกับปลอมพระองค์ออกตรวจตราบ้านเมืองและสอดส่องทุกข์สุขของประชาชนด้วยพระองค์เอง

นอกจากนี้ความมั่นคงยังขึ้นกับความมั่งคั่งร่ำรวยของอาณาจักรด้วย ซึ่งสิ่งที่จะได้มาก็โดยการค้าระหว่างประเทศ โปรตุเกสในฐานะที่เป็นชาติตะวันตกชาติแรกที่เข้ามาค้าขายและเผยแผ่ศาสนายังคงดำเนินกิจการอยู่ และอาวุธปืนของโปรตุเกสก็เป็นที่ต้องการของไทยมาก ต่อมาใน พ.ศ. ๒๑๔๗ ฮอลันดาซึ่งมาค้าขายที่ปัตตานีเมื่อ ๓ ปีที่แล้วก็เข้ามาถึงกรุงศรีอยุธยา การติดต่อค้าขายเช่นนี้ไม่เพียงแต่ทำให้เกิดความมั่งคั่งมั่นคง แต่ยังทำให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีโลกทัศน์กว้างไกลยิ่งขึ้น ถึงกับมีการส่งทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับฮอลันดาก่อนที่จะสวรรคตเล็กน้อย ส่วนการค้ากับชาติเอเชีย การค้ากับจีนมีความสำคัญมาก เพียงหนึ่งปีหลังการประกาศอิสรภาพทรงส่งทูตไปยังราชสำนักหมิง (พ.ศ. ๑๙๑๑-พ.ศ. ๒๑๘๗) ซึ่งปกครองจีนในเวลานั้น เพื่อขอพระราชทานตราแผ่นดินแทนของเก่าที่ถูกพม่ายึดไป และจากนี้การค้ากับจีนก็ได้เริ่มขึ้นใหม่ แน่นอนว่าการค้าทางทะเลของไทยขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางในทะเลด้านตะวันออกอันรวมถึงญี่ปุ่นด้วย เมื่อญี่ปุ่นในสมัยโตโยโตมิ ฮิเดโยชิ (พ.ศ. ๒๐๗๙-พ.ศ. ๒๑๔๑) มีแผนการใหญ่ที่จะยึดครองจีนและเริ่มต้นโดยการส่งกองทัพเข้าไปเพื่อยึดครองเกาหลีซึ่งเป็นรัฐบรรณาการของจีนก่อนใน พ.ศ. ๒๑๓๕ (ซึ่งเป็นปีเดียวกันกับสงครามยุทธหัตถี) สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเสนอที่จะส่งกองทัพเรือไทยไปช่วยจีนปราบญี่ปุ่น แต่จักรพรรดิจีนได้ปฏิเสธข้อเสนอของไทย

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จสวรรคต พ.ศ. ๒๑๔๘ เมื่อพระชนมายุ ๕๐ พรรษา ทรงครองราชสมบัติ ๑๕ ปี ไม่ทรงมีพระราชโอรส พระอนุชาคือสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จขึ้นครองราชสมบัติต่อ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงได้รับการยกย่องเชิดชูในประวัติศาสตร์ไทยที่ทรงกอบกู้เอกราช ทำให้บ้านเมืองมีความมั่นคง มีอำนาจที่ยิ่งใหญ่ และมีความเจริญรุ่งเรือง ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่และมีความสำคัญมากพระองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย

วุฒิชัย มูลศิลป์

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. **สมเด็จพระนเรศวรมหาราช: ๔๐๐ ปีแห่งการครองราชย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๐.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา**. ๒ เล่ม. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ไทยรบพม่า**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๑.

______. **พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๐.

ประพฤทธิ์ ศุกลรัตนเมธี และวินัย พงศ์ศรีเพียร. “จดหมายเหตุหมิงสือลู่เกี่ยวกับอยุธยา.” ใน **ศรีชไมยาจารย์**. วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๔๕.

พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๐.

วัน วลิต. **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒.** วนาศรี สามนเสน, แปล. กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๓.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, พลตรี ม.ร.ว. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต และผลงานคัดสรร.** กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี, ๒๕๕๒.

สืบแสง พรหมบุญ. **ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างไทยกับจีน ค.ศ. ๑๒๘๒-๑๘๕๓.** กาญจนี ละอองศรี, แปล. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๕.

สุเนตร ชุตินธรานนท์. **พม่ารบไทย: ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า.** พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๐.

Wade, Geoff. "The Ming shi-lu as a Source for Thai History-Fourteenth to Seventeenth Centuries." **Journal of Southeast Asian Studies,** 31, 2 (September 2000): pp. 249-294.

Wyatt, David K. **Thailand: A Short History.** Second Edition. New Haven: Yale University Press, 2003.

พระพุทธรูปปางถวายเนตร
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเอกาทศรถ
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระเอกาทศรถ

สมเด็จพระเอกาทศรถทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑๙ แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้ากับพระวิสุทธิกษัตรีย์ เป็นพระอนุชาในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเอกาทศรถประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๑๐๓ ที่เมืองพิษณุโลกเมื่อครั้งที่พระราช-บิดาทรงดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองพิษณุโลก สมเด็จพระเอกาทศรถทรงได้รับการขนานพระนามในหมู่ชาวตะวันตกว่าพระองค์ขาว พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ว่าสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๘

เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถขึ้นครองราชย์นั้น เป็นเวลาที่มีศึกสงครามหลายครั้งเข้ามาประชิดพระนคร อีกทั้งการสวรรคตของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่เมืองหางก็ยิ่งทำให้คนอยุธยารู้สึกเสียขวัญและหมดที่พึ่ง สมเด็จพระเอกาทศรถซึ่งทรงออกรบร่วมกับพระเชษฐาธิราชทุกครั้งจึงเป็นทั้งที่พึ่งและเป็นขวัญกำลังใจในการที่จะสร้างความเชื่อมั่นและความสามัคคีในการต่อสู้กับข้าศึกได้อีก หลังจากที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จสวรรคต สมเด็จพระเอกาทศรถทรงเชิญพระบรมศพกลับกรุงศรีอยุธยาและถวายพระเพลิงอย่างสมพระเกียรติ แล้วสถาปนาวัดวรเชตุขึ้นเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ในรัชกาลของสมเด็จพระเอกาทศรถนับได้ว่าเป็นยุคสมัยของความสงบสุขอีกครั้งหนึ่ง เพราะไม่มีศึกสงครามใด ๆ เข้ามาประชิดพระนครอีก ทั้งยังมีชาวต่างชาติเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารมากกว่าก่อน พระองค์เองทรงติดต่อกับต่างชาติด้วย ดังปรากฏสำเนาพระราชสาส์นที่ทรงส่งไปยังอุปราชโปรตุเกสที่เมืองกัว

พระราชพงศาวดารบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถว่าเมื่อทรงขึ้นครองราชย์แล้ว พญาตองอูและพญาล้านช้างได้ส่งพระราชสาส์นและเครื่องราชบรรณาการมาถวาย ในรัชกาลของพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีอาสวยุชหรือพระราชพิธีแข่งเรือขึ้น จากนั้นโปรดให้หล่อพระพุทธปฏิมา ๕ พระองค์ และมีพิธีเฉลิมฉลองพระพุทธรูปเหล่านั้น

ในด้านกฎหมาย โปรดให้ตั้งพระราชกำหนดกฎหมายพระอัยการและส่วยสัดพัฒนาการขนอนตลาดเพื่อกำหนดพิกัดการเสียภาษีขึ้น

สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๓ ทรงครองราชย์อยู่ ๖ ปี ทั้งนี้เดิมเชื่อว่ารัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถมีระยะเวลานานกว่านั้น แต่จากข้อมูลที่พบในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต และจดหมายเหตุปีเตอร์ ฟลอริส (Peter Floris) ซึ่งเดินทางเข้ามาทำงานกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในสยามระหว่าง พ.ศ. ๒๑๕๔-พ.ศ. ๒๑๕๘ ระบุตรงกันว่า สมเด็จพระนเรศวร

มหาราชสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๘ และสมเด็จพระเอกาทศรถสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๓ พระชนมายุได้ ๕๑ พรรษา

พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ระบุว่า สมเด็จพระเอกาทศรถมีพระราชโอรส ๒ พระองค์ คือเจ้าฟ้าสุทัศน์และเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคย์ แต่ในสังคีติยวงศ์กับเอกสารฟานฟลีตและเอกสารฮอลันดากล่าวว่าสมเด็จพระอินทราชา (พระเจ้าทรงธรรม หรือพระศรีศิลป์) เป็นพระราชโอรสองค์หนึ่งของสมเด็จพระเอกาทศรถ

ปรีดี พิศภูมิวิถี

เอกสารอ้างอิง

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๔๑.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, พลตรี ม.ร.ว. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต และผลงานคัดสรร.** กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ๒๕๕๒.

พระพุทธรูปปางห้ามพระแก่นจันทน์
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระศรีเสาวภาคย์

สมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒๐ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงอยู่ในราชวงศ์สุโขทัย ครองราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๑๕๓-พ.ศ. ๒๑๕๔ รวมระยะเวลา ๑ ปี ๒ เดือน เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเอกาทศรถ

บันทึกของชาวต่างประเทศระบุว่าสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์เหลือพระเนตรเพียงข้างเดียวด้วยเหตุทรงพระประชวร เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จสวรรคต พระองค์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้วถวายพระเพลิงพระบรมศพพระราชบิดาตามราชประเพณี รัชกาลของพระองค์แทบไม่ปรากฏบันทึกเหตุการณ์ใด ๆ สมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ถูกพระอินทราชาพระโอรสอีกพระองค์หนึ่งในสมเด็จพระเอกาทศรถชิงราชสมบัติ (พงศาวดารบางฉบับว่า พระศรีศิลป์) และถูกสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ พระศพฝังไว้ ณ วัดโคกพระยา เมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๔

เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในรัชกาลของสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์คือ การกบฏของพวกอาสาญี่ปุ่นในตอนต้นรัชกาล เหตุการณ์นี้พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาทุกฉบับกล่าวตรงกันว่าเกิดขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเพียงครั้งเดียว แต่ในเอกสารต่างชาติระบุว่า กบฏอาสาญี่ปุ่นเกิดขึ้น ๒ ครั้ง คือ ในรัชสมัยของสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ครั้งหนึ่ง และในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมอีกครั้งหนึ่ง

เอกสารของปีเตอร์ ฟลอริส (Peter Floris) กล่าวถึงเหตุการณ์ภายหลังการสวรรคตของสมเด็จพระเอกาทศรถว่า

> ...เมื่อสมเด็จพระเอกาทศรถสวรรคตใน ค.ศ. ๑๖๑๐ ราชสมบัติตกอยู่แก่พระราชโอรสองค์ที่ ๒ กษัตริย์องค์ใหม่ทรงโปรดฯ ให้ประหาร Jockcrommewaye ผู้ซึ่งทูลสมเด็จพระเอกาทศรถจนเป็นเหตุให้พระราชโอรสองค์ใหญ่ถูกประหารชีวิต Jockcrommewaye มีทหารอาสาญี่ปุ่นฝักใฝ่อยู่มาก ทหารอาสาญี่ปุ่นประมาณ ๒๘๐ คน บุกเข้าจับกุมพระมหากษัตริย์ บังคับให้พระองค์ทรงประหารขุนนางที่เป็นเหตุให้ Jockcrommewaye ถูกประหาร...

และเอกสารของสปรินเกล (Sprinckel) ได้กล่าวไว้ว่า

> ...มีแผนการที่จะยึดครองกรุงศรีอยุธยาแต่ทำไม่สำเร็จขณะพระมหากษัตริย์ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ แต่เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว หัวหน้าขบถคือออกพระนายไวยก็เริ่ม

ดำเนินการเพื่อจะขึ้นเป็นกษัตริย์ แต่ประชาชนไม่นิยมด้วย ต่างพากันฝักใฝ่เข้าข้างพระราชโอรสของกษัตริย์ พระราชโอรสจึงได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ พวกฮอลันดาเองก็เข้าข้างพระราชโอรสสู้รบกับพวกออกพระนายไวย เมื่อพระราชโอรสของกษัตริย์ (ซึ่งได้เป็นกษัตริย์) สวรรคต พระอนุชาองค์เล็กจึงได้เป็นกษัตริย์...

จากข้อความที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่ามีการกบฏเกิดขึ้นในช่วงเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อของการผลัดแผ่นดินด้วย

ปิยรัตน์ อินทร์อ่อน

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลีต (วัน วลิต)**. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๖.

ขจร สุขพานิช. **ข้อมูลประวัติศาสตร์: สมัยอยุธยา**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๓.

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๘ ภาคที่ ๖๔ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๒.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๙ ภาคที่ ๖๔ (ต่อ) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๒.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. ๒ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

โยเนะโอะ, อิชิอิ และคณะ. **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๓๐.

พระพุทธรูปปางประทับเรือขนาน
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงอยู่ในราชวงศ์สุโขทัย เสด็จพระราชสมภพเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๕ ครองราชสมบัติระหว่าง พ.ศ. ๒๑๕๔-พ.ศ. ๒๑๗๑ รวมระยะเวลา ๑๗ ปี รัชสมัยของพระองค์ทรงส่งเสริมการค้ากับต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ทำให้อยุธยากลายเป็นเมืองท่าที่สำคัญยิ่งกว่ารัชสมัยใด ๆ ที่ผ่านมา อีกทั้งทรงส่งเสริมพระพุทธศาสนาอย่างมาก

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมีพระนามเดิมว่าพระอินทราชา (พงศาวดารบางฉบับว่า พระศรีศิลป์) เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเอกาทศรถ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า พระมารดาเป็นพระสนม ชาวบางปะอิน ซึ่งสมเด็จพระเอกาทศรถทรงได้เป็นบาทบริจาริกา เมื่อครั้งเรือพระที่นั่งล่มที่บางปะอิน

พระอินทราชาทรงผนวชอยู่ที่วัดระฆังจนได้เป็นพระพิมลธรรมอนันตปรีชา ขณะบวชอยู่มีศิษย์มากมาย จมื่นศรีสรรักษ์ขุนนางสำคัญคนหนึ่งมาถวายตัวเป็นบุตรบุญธรรม และซ่องสุมกำลังพลไว้เป็นจำนวนมาก แล้วบุกเข้าพระราชวังหลวงเพื่อชิงราชสมบัติจากสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์ จับสมเด็จพระศรีเสาวภาคย์สำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ แล้วอัญเชิญพระพิมลธรรมฯ ลาผนวช เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๔ และเพื่อเป็นการตอบแทนที่จมื่นศรีสรรักษ์ช่วยเหลือพระองค์ จึงทรงแต่งตั้งให้จมื่นศรีสรรักษ์เป็นพระมหาอุปราช แต่ก็ประชวรแล้วสิ้นพระชนม์ อยู่ในตำแหน่งได้เพียง ๑๐ วัน เท่านั้น

หลังเสด็จขึ้นครองราชย์ เกิดกบฏอาสาญี่ปุ่นขึ้น ตามพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายฉบับกล่าวตรงกันว่า พวกญี่ปุ่นประมาณ ๕๐๐ คน ยกเข้ามาในท้องสนามหลวงจะคุมพระองค์สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมซึ่งเสด็จออกมาฟังพระสงฆ์บอกหนังสือ ณ พระที่นั่งจอมทองสามหลัง สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงปลอมพระองค์เป็นพระสงฆ์ เสด็จหลบออกจากพระราชวังไปพร้อมกับบรรดาพระสงฆ์จากวัดประดู่โรงธรรม ฝ่ายพระมหาอำมาตย์รวบรวมพลได้ก็ต่อสู้กับพวกญี่ปุ่นและขับไล่จนแตกพ่าย หนีลงเรือไปจากกรุงศรีอยุธยา ในการครั้งนี้ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระมหาอำมาตย์เป็นเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์เพื่อตอบแทนความดีความชอบ

ส่วนในเอกสารต่างชาติกล่าวถึงพวกอาสาญี่ปุ่นประมาณ ๒๘๐ คน ซึ่งเหลือรอดจากการกบฏครั้งแรกบุกเข้าไปในพระราชวัง จับสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมไว้เพื่อต่อรองผลประโยชน์ เมื่อฝ่ายกองทหารอยุธยารวบรวมกำลังพลได้ ตีโต้กลับไป พวกญี่ปุ่นจึงล่าถอยโดยลงเรือหนีจากกรุงศรีอยุธยาไป แต่อย่างไรก็ตามกองทหารอาสาญี่ปุ่นก็ยังคงอยู่ตลอดมา มิได้ถูกยุบเลิกจากเหตุการณ์ดังกล่าว

พระราชกรณียกิจที่สำคัญในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ได้แก่

ด้านการสงคราม ถ้ายึดตามพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาแล้ว กรุงศรีอยุธยามีศึกสงครามกับพม่าเพียงครั้งเดียว คือ เมื่อศึกกองทัพพม่า-มอญยกมาล้อมเมืองตะนาวศรี เมืองตะนาวศรีร้องขอให้อยุธยาส่งกองทัพไปช่วย สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจึงโปรดให้พระยาพิชัยสงครามเป็นแม่ทัพยกไป แต่เมื่อถึงเมืองสิงขรปรากฏว่าเมืองตะนาวศรีเสียแก่พม่าแล้ว จึงทรงให้ยกทัพกลับ แต่ในหนังสือเรื่องไทยรบพม่าของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวถึงสงครามอีกหลายครั้งที่กรุงศรีอยุธยาต้องเผชิญ ได้แก่ สงครามกับล้านช้าง พ.ศ. ๒๑๕๕ ซึ่งกองทัพล้านช้างยกลงมาถึงเมืองละโว้ และตั้งทัพอยู่ถึง ๔ เดือน ในช่วงที่อยุธยากำลังมีปัญหาเรื่องกบฏอาสาญี่ปุ่นอยู่ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเสด็จนำทัพเคลื่อนเข้าประชิดเมืองละโว้ (ลพบุรี) แต่กองทัพล้านช้างถอยทัพไปก่อน จึงทรงให้กองทัพตามตีจนกองทัพล้านช้างแตกพ่ายไป

สงครามกับพม่า กรุงศรีอยุธยาทำสงครามกับพม่าถึง ๓ ครั้ง คือ ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๑๕๖ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมโปรดให้เจ้าเมืองทวายไปตีเมืองเร (ye ภาษาไทยว่าเมืองเยหรือเย้ ส่วนภาษาพม่าออกเสียงว่า เร เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของอ่าวเมาะตะมะทางตอนใต้ของพม่า เหนือเมืองมะริด) เมื่อตีได้และจับพระอนุชาของพระเจ้าอังวะ ซึ่งมาดูแลเมืองเรอยู่ส่งมายังกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าอังวะจึงยกกองทัพมาตีเมืองทวาย เจ้าเมืองทวายเสียชีวิตในสนามรบ และเสียเมืองทวายแก่พม่า แต่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงส่งกองทัพของพระยาสวรรคโลกและพระยาพิไชยไปช่วยเหลือ สามารถป้องกันเมืองตะนาวศรีและยึดเมืองทวายคืนมาได้ กองทัพพม่าจึงแตกพ่ายไป ต่อมาใน พ.ศ. ๒๑๕๘ พม่ายกทัพมายังเมืองเชียงใหม่ซึ่งกำลังมีปัญหาการเมืองภายใน (เชียงใหม่เคยเป็นเมืองขึ้นของพม่าก่อนที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจะทรงยึดมาได้) เมื่อกองทัพของพระเจ้าอังวะมาถึง พระเจ้าเชียงใหม่ได้รวบรวมผู้คนไปตั้งมั่นสู้ที่เมืองลำปาง สามารถรักษาเมืองได้ระยะหนึ่ง แต่เมื่อกองทัพพม่าได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าเมืองน่านจึงสามารถยึดเมืองเชียงใหม่ได้ พระเจ้าอังวะทรงแต่งตั้งเจ้าเมืองน่านเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๑๖๐ มีข้อตกลงว่าไทยจะยอมรับว่าเมืองเมาะตะมะเป็นของพม่าและพม่าจะยอมรับว่าเมืองเชียงใหม่เป็นของไทย หลังจากนั้นไทยเว้นสงครามกับพม่าไปจนถึง พ.ศ. ๒๑๖๕ พม่าได้ส่งกองทัพยึดเมืองทวายได้ กองทัพจากกรุงศรีอยุธยายกไปช่วยไม่ทันจึงเสียเมืองทวายให้แก่พม่าไป

สงครามกับกัมพูชา พ.ศ. ๒๑๖๔ สมเด็จพระไชยเชษฐากษัตริย์กัมพูชาได้ย้ายราชธานีไปอยู่ที่เมืองอุดงฦาไชย และไม่ยอมส่งบรรณาการให้แก่กรุงศรีอยุธยา (กัมพูชาเป็นประเทศราชของกรุงศรีอยุธยามาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช) สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงยกกองทัพทั้งทัพบกและทัพเรือไปยังกัมพูชา โดยพระองค์จะทรงเป็นแม่ทัพบก และให้พระศรีศิลป์เป็นแม่ทัพเรือ สมเด็จพระไชยเชษฐาทรงใช้วิธีเจรจาเพื่อหน่วงเวลาและรวบรวมกำลังไพร่พลเตรียมพร้อมรบ ทัพเรือของพระศรีศิลป์เมื่อต้องรอเป็นเวลานานก็เริ่มขาดแคลนเสบียงจนต้องถอยทัพก่อน สมเด็จพระ

ไชยเชษฐาจึงส่งกองทัพออกโจมตีกองทัพไทยแตกพ่าย

ด้านการต่างประเทศ ในรัชกาลนี้นอกจากโปรตุเกสและฮอลันดาแล้ว ยังมีชาติตะวันตกชาติใหม่เข้ามาติดต่อค้าขายกับไทย คือ อังกฤษและเดนมาร์ก บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาและเมืองปัตตานีเมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๕ และขออนุญาตตั้งสถานีการค้าที่กรุงศรีอยุธยา ส่วนเดนมาร์กนั้น บริษัทอินเดียตะวันออกของเดนมาร์กเข้ามาติดต่อค้าขายที่มะริดและตะนาวศรีเมื่อ พ.ศ. ๒๑๖๔

ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม การค้ากับฮอลันดาเจริญรุ่งเรืองมาก กรุงศรีอยุธยากับฮอลันดาทำสนธิสัญญาทางการค้ากันเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๑๖๐ โดยผู้แทนของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาเป็นผู้ลงนาม ตามสัญญาระบุว่าฮอลันดาได้สิทธิพิเศษในการซื้อหนังสัตว์จากกรุงศรีอยุธยา ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งกับโปรตุเกสและอังกฤษ โปรตุเกสได้ยึดเรือของฮอลันดาลำหนึ่งไว้ แต่ทางกรุงศรีอยุธยาบังคับให้คืนเรือนั้น โปรตุเกสจึงโจมตีเรือของไทย ทำให้ไทยกับโปรตุเกสบาดหมางกันจนกระทั่งปลายรัชกาลจึงคลี่คลายไป อย่างไรก็ตาม การที่กรุงศรีอยุธยาให้ความช่วยเหลือฮอลันดาทำให้ความสัมพันธ์แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ส่วนความสัมพันธ์กับอังกฤษนั้น ใน พ.ศ. ๒๑๖๒ เรือของอังกฤษกับเรือของฮอลันดาเกิดสู้รบกันในอ่าวเมืองปัตตานี แต่เหตุการณ์ก็ยุติลงได้

ด้านศาสนา สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงส่งเสริมพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ใน พ.ศ. ๒๑๖๕ โปรดให้มีการชะลอพระมงคลบพิตรจากที่ตั้งเดิมด้านตะวันออกของพระราชวังมาไว้ด้านตะวันตก (ที่ประดิษฐานอยู่ในปัจจุบัน) แล้วโปรดให้ก่อพระมณฑปครอบพระมงคลบพิตร

ใน พ.ศ. ๒๑๖๑ เมืองสระบุรีมีใบบอกเข้ามาว่ามีผู้พบรอยพระพุทธบาทบนเขาสุวรรณบรรพต จึงเสด็จไปทอดพระเนตรเอง และโปรดอุทิศถวายที่ดินป่าโดยรอบกว้างด้านละ ๑ โยชน์ (ประมาณ ๑๖ กิโลเมตร) แก่พระพุทธศาสนา แล้วโปรดให้สร้างมณฑปสวมรอยพระพุทธบาท สร้างพระอุโบสถและพระอารามขึ้น แล้วให้ฝรั่งตัดถนนหลวงกว้าง ๑๐ วา ยาวตั้งแต่เชิงเขาสุวรรณบรรพตจนถึงตำบลท่าเรือ และโปรดให้สร้างพระตำหนักท่าเจ้าสนุก เพื่อเป็นที่ประทับแรมเมื่อเวลาเสด็จมานมัสการพระพุทธบาท การก่อสร้างพระพุทธบาทและศาสนสถานอื่น ๆ โดยรอบใช้เวลาถึง ๔ ปี จึงแล้วเสร็จ นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้แต่งวรรณคดีเรื่องกาพย์มหาชาติ และรวบรวมพระไตรปิฎกให้ครบจบบริบูรณ์ด้วย

พระราชกรณียกิจที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือการตรา “พระธรรมนูญกระทรวงศาล” ขึ้นใน พ.ศ. ๒๑๖๗ ซึ่งกำหนดหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ว่าด้วยเขตอำนาจศาลต่าง ๆ ในการพิจารณาพิพากษาคดีแต่ละประเภท ตลอดจนอำนาจหน้าที่ของขุนนางตำแหน่งต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษาและตระลาการ บทบัญญัติเกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ของข้าราชการใหญ่น้อยทั่วราชอาณาจักรทั้งฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนในการใช้ตราประจำตำแหน่งปฏิบัติราชการตามอำนาจหน้าที่

สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเสด็จสวรรคตราวเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๑๗๑ มีพระชนมายุ ๓๖ พรรษา รวมระยะเวลาครองราชสมบัติ ๑๗ ปี

ปิยรัตน์ อินทร์อ่อน

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของ ฟาน ฟลีต (วัน วลิต).** กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๖.

ขจร สุขพานิช. **ข้อมูลประวัติศาสตร์: สมัยอยุธยา.** กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๓.

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า.** กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๘.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๘ ภาคที่ ๖๔ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๒.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๙ ภาคที่ ๖๔ (ต่อ) พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม). พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๑๒.

ประวัติการทูตของไทย. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๑. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าดิลกฤทธิ์ กฤดากร ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๑)

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. ๒ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.

โยเนะโอะ, อิชิอิ และคณะ. **ความสัมพันธ์ไทย-ญี่ปุ่น ๖๐๐ ปี.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๓๐.

สมจัย อนุมานราชธน. **การทูตของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา.** พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม, ๒๔๙๓.

พระพุทธรูปปางป่าเลไลยก์
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเชษฐาธิราช
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระเชษฐาธิราช

สมเด็จพระเชษฐาธิราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๗๑ - พ.ศ. ๒๑๗๒ เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม มีพระอนุชาคือพระอาทิตยวงศ์

พระราชพงศาวดารระบุเหตุการณ์ตอนสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมสวรรคตไว้ว่า เมื่อพระเจ้าทรงธรรมสวรรคต เสนาพราหมณ์ทั้งหลายโดยมีออกญากลาโหมสุริยวงศ์เป็นประธานได้พร้อมใจกันเลือกพระราชโอรสองค์โตในพระเจ้าอยู่หัวองค์ก่อน ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ขณะที่มีพระชนมายุได้ ๑๕ พรรษา แต่อยู่มาเพียง ๗ วัน พระศรีศิลป์ผู้เป็นพระอนุชาของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมก็พิโรธว่าเหล่าเสนามนตรีไม่ยอมยกราชบัลลังก์ให้พระองค์ พระองค์จึงทรงหลบหนีไปเมืองเพชรบุรีเพื่อซ่องสุมกองกำลัง ต่อเมื่อสมเด็จพระเชษฐาธิราชทรงทราบความก็โปรดให้แต่งทัพออกไปสู้รบโดยสามารถพระศรีศิลป์ถูกจับกุม นำองค์ไปสำเร็จโทษที่วัดโคกพระยาตามโบราณราชประเพณี

ครั้นอยู่มา ๔ เดือนเศษ มารดาของออกญากลาโหมสุริยวงศ์ถึงแก่กรรม มีข้าราชการทั้งหลายทั้งปวงในราชสำนักออกไปช่วยงานเป็นจำนวนมาก ข้าหลวงเดิมของพระเจ้าอยู่หัวจึงไปกราบทูลสมเด็จพระเชษฐาธิราชว่าออกญากลาโหมอาจจะก่อกบฏ โดยรวบรวมกองกำลังไพร่พลเอาไว้มาก พระเจ้าอยู่หัวโปรดให้ทหารไปนำตัวออกญากลาโหมเข้ามา แต่จมื่นสรรเพธภักดีซึ่งเป็นขุนนางฝ่ายออกญากลาโหมนำความออกไปแจ้งให้ทราบก่อน เมื่อเป็นดังนั้นออกญากลาโหมจึงเห็นว่าการต่าง ๆ ที่ได้ทำลงไปนั้นไม่มีประโยชน์ เพราะพระเจ้าแผ่นดินไม่เห็นความดีความชอบ จึงคิดที่จะชิงราชบัลลังก์โดยมีขุนนางเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก

สมเด็จพระเชษฐาธิราชไม่ทรงได้ทันระวังองค์เมื่อเห็นกองกำลังของออกญากลาโหมบุกเข้ามาในพระราชวัง จึงทรงหลบหนีไปกับพวกข้าหลวงเดิม เมื่อเจ้าออกญากลาโหมทราบความก็สั่งให้พระยาเดโช พระยาท้ายน้ำตามไปจับกุมตัว ตามไปทันที่ป่าโมกน้อย แล้วนำพระองค์ไปสำเร็จโทษ

สมเด็จพระเชษฐาธิราชครองราชย์ได้ ๑ ปี ๗ เดือน ตามหลักฐานพระราชพงศาวดารไทย แต่พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิตว่าครองราชย์ได้ ๘ เดือนเท่านั้น

ปรีดี พิศภูมิวิถี

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ชุมนุมพระนิพนธ์.** กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, ๒๕๔๓.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, พลตรี ม.ร.ว., แปล. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต.** กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี, ๒๕๕๒.

พระพุทธรูปปางทรงรับมธุปายาส
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระอาทิตยวงศ์
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระอาทิตยวงศ์

สมเด็จพระอาทิตยวงศ์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒๓ แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๒ สืบต่อจากสมเด็จพระเชษฐาธิราช เมื่อเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ก่อการกบฏ จับสมเด็จพระเชษฐาธิราชสำเร็จโทษ เจ้าพระยากลาโหมไม่ยอมรับราชบัลลังก์ที่เหล่าเสนาทั้งปวงมอบให้ โดยให้เหตุผลว่ามิได้ปรารถนาในราชบัลลังก์แต่ได้กระทำเพราะความจำเป็น เหล่าเสนาทั้งปวงจึงได้ถวายราชสมบัติแด่สมเด็จพระอาทิตยวงศ์ซึ่งขณะนั้นมีพระชนมายุเพียง ๙ พรรษาเท่านั้น

หลังจากที่ทรงประกอบพิธีราชาภิเษกแล้ว ปรากฏความในพระราชพงศาวดารว่าพระอาทิตยวงศ์มิได้ว่าราชการใดๆ เพราะยังทรงพระเยาว์นัก เมื่อเป็นดังนี้เหล่าเสนามาตย์จึงเห็นพ้องว่าอาณาจักรจำเป็นจะต้องมีผู้นำ จึงเห็นสมควรมอบราชบัลลังก์ให้เจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ ซึ่งพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิตว่า เจ้าพระยากลาโหมสั่งให้นำสมเด็จพระอาทิตยวงศ์ไปสำเร็จโทษตามราชประเพณี

สมเด็จพระอาทิตยวงศ์ครองราชสมบัติได้ ๓๘ วัน ตามที่ปรากฏในเอกสารของวันวลิต

ปรีดี พิศภูมิวิถี

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ชุมนุมพระนิพนธ์.** กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, ๒๕๔๓.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, พลตรี ม.ร.ว., แปล. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลีต.** กรุงเทพ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ๒๕๕๒.

พระพุทธรูปปางลอยถาด
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ปราสาททอง เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒๔ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๗๒-พ.ศ. ๒๑๙๙ ตามหลักฐานของตะวันตก สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเป็นพระญาติสนิทของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

ก่อนขึ้นครองราชย์ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ในราชสำนักของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระเชษฐาธิราช ได้แก่ ตำแหน่งออกญาศรีวรวงศ์ และออกญา (หรือเจ้าพระยา) กลาโหม แต่ต่อมาด้วยบารมีทางการเมืองและกำลังคนที่สนับสนุน จึงได้ทรงปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์หลังเหตุการณ์แย่งชิงราชสมบัติช่วง พ.ศ. ๒๑๗๑-พ.ศ. ๒๑๗๒

เมื่อสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเสด็จสวรรคต พระศรีศิลป์พระอนุชาในสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงก่อการกบฏ ออกญาศรีวรวงศ์และออกญาเสนาภิมุข (ยามาดะ นางามาสะ หัวหน้ากองอาสาญี่ปุ่น) ได้ร่วมกันปราบปรามและสนับสนุนให้สมเด็จพระเชษฐาธิราชขึ้นครองราชย์ หลังจากนั้นไม่นานสมเด็จพระเชษฐาธิราชทรงมีเหตุขัดแย้งกับออกญาศรีวรวงศ์ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เป็นออกญากลาโหม เกิดการต่อสู้ขึ้น ออกญากลาโหมสามารถเข้ายึดพระราชวังหลวงได้ และจับสมเด็จพระเชษฐาธิราชสำเร็จโทษเสีย แล้วอัญเชิญพระอาทิตยวงศ์พระอนุชาขึ้นครองราชสมบัติแทน ออกญากลาโหมได้ลดคู่แข่งทางการเมืองลงไปเป็นลำดับ เช่น ส่งออกญาเสนาภิมุขและกองอาสาญี่ปุ่นออกไปปราบกบฏที่นครศรีธรรมราชเพื่อให้ห่างไกลเรื่องการเมือง ท้ายที่สุดออกญากลาโหมก็ได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์แทนสมเด็จพระอาทิตยวงศ์ซึ่งยังทรงพระเยาว์เกินกว่าที่จะปกครองแผ่นดินด้วยพระองค์เองได้

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงปกครองบ้านเมืองด้วยพระปรีชาสามารถและความเด็ดขาด ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในช่วง ๑๐ ปีแรกของการครองราชย์ให้ลุล่วงไปได้ เช่น กรณีหัวเมืองและหัวเมืองประเทศราชบางแห่งไม่ยอมสวามิภักดิ์กรุงศรีอยุธยา หรือเจ้านายในราชวงศ์เก่าบางพระองค์อาจเป็นชนวนให้ขุนนางในราชสำนักที่มีอำนาจอิทธิพลและบารมีก่อกบฏได้ จะเห็นได้ว่าพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมถูกสำเร็จโทษไปเกือบหมด เช่น ใน พ.ศ. ๒๑๘๕ “เจ้าท่าทราย” พระราชโอรสพระองค์หนึ่งของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมก่อกบฏขึ้นในพระราชวังหลวง แต่ก็ถูกปราบและถูกสำเร็จโทษไป ขุนนางคนสำคัญ ๆ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมถูกลิดรอนอำนาจและถูกกำจัดลงไปเรื่อย ๆ เริ่มตั้งแต่ก่อนที่จะขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีการลงโทษประหารชีวิตออกญากำแพงเพชร ลอบฆ่าออกญาเสนาภิมุข และใน พ.ศ. ๒๑๗๙ ออกญาพิษณุโลกถูกกล่าวหาว่าคิดกบฏและถูกตัดสินประหารชีวิต เป็นต้น

ในช่วงแรกของรัชกาล สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงพยายามจัดการกับปัญหาในหัวเมืองและหัวเมืองประเทศราช ทรงปราบกบฏที่เมืองละคอน (ลำปาง) และนครศรีธรรมราช และเมื่อสุลต่านปัตตานีไม่ยอมส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองเป็นบรรณาการมาถวาย ก็ทรงส่งกองทัพไปพยายามตีเมืองปัตตานีใน พ.ศ. ๒๑๗๗ แม้ว่ากองทัพอยุธยาไม่สามารถตีเมืองปัตตานีได้ แต่ "นางพญาตานี" องค์ใหม่ก็ยอมส่งเครื่องบรรณาการมาถวายใน พ.ศ. ๒๑๗๘ ในช่วงปลายรัชกาลเกิดกบฏของตระกูล "สุลต่านสุลัยมาน" ที่สงขลา กรุงศรีอยุธยาส่งกองทัพไปปราบหลายครั้งแต่ก็ไม่สามารถปราบได้ อาจสรุปได้ว่าโดยทั่วไปแล้วสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงพยายามรักษาความสงบและทรงขยายพระราชอำนาจไปสู่หัวเมืองต่าง ๆ ในบริเวณอ่าวไทย เนื่องจากเมืองท่าต่าง ๆ ในอ่าวไทยและคาบสมุทรมลายูอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรทางเศรษฐกิจ

สำหรับด้านเศรษฐกิจ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง การค้ากับต่างประเทศเจริญรุ่งเรืองมาก โดยเฉพาะการค้ากับฮอลันดา (ผ่านบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา หรือ V.O.C.) และการค้ากับเมืองท่าต่าง ๆ ในอนุทวีปอินเดีย บริษัท V.O.C. ส่งออกของป่า หนังกระเบน แร่ดีบุก และข้าวสารจากเมืองไทย สินค้าที่สำคัญที่สุดสำหรับการค้าของฮอลันดากับญี่ปุ่น ได้แก่ หนังกวาง หนังกระเบน และไม้ฝางจากไทย ฮอลันดาจึงต้องการสิทธิพิเศษทางการค้า สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงยอมให้บริษัท V.O.C. ได้สิทธิผูกขาดในการส่งออกหนังสัตว์เป็นเวลาหนึ่งปีเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๗ เพื่อแลกเปลี่ยนกับกองเรือฮอลันดามาช่วยกองทัพอยุธยารบกับปัตตานี หลังจากนั้นได้พระราชทานสิทธิพิเศษนี้โดยถาวร สยามติดต่อกับชาวโปรตุเกสทั้งทางด้านการค้าและการทูต สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงแลกเปลี่ยนคณะทูตกับอุปราชโปรตุเกส ยังผลให้ความสัมพันธ์กับโปรตุเกสและสเปนที่เคยตึงเครียดตั้งแต่ต้นรัชกาลและในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น

นอกจากนี้ พ่อค้าอินเดีย เปอร์เซีย อาร์มีเนีย เดินเรือมาเมืองไทยเป็นประจำ และเรือหลวงไทยก็ไปค้าขายที่เมืองท่าในเบงกอล ชายฝั่งโคโรมันเดลและคุชราฐ พ่อค้าจากเมืองท่าต่าง ๆ ในอินเดียนำผ้าฝ้าย ผ้าพิมพ์ลาย ผ้าวาดลายมาขายในอยุธยา และซื้อสินค้า เช่น ช้าง ดีบุก กับสินค้าจีนนำกลับไปอินเดีย

รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองตรงกับช่วงที่การค้านานาชาติในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กำลังเฟื่องฟูเป็นพิเศษ เนื่องจากตลาดโลกต้องการสินค้าจากภูมิภาคนี้ เช่น เครื่องเทศ พริกไทย และของป่าบางชนิด ด้วยจังหวะและโอกาสที่เหมาะสมนี้ ราชอาณาจักรสยามจึงได้เข้ามามีส่วนร่วมใน "ยุคสมัยแห่งการค้า" ส่งผลให้ท้องพระคลังได้รับผลประโยชน์และนำกำไรมาสู่สยามอย่างต่อเนื่องตลอดรัชกาล

ในด้านการบริหารราชการแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงปรับปรุงวิธีการปกครองให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น โดยโปรดให้ขุนนางที่เป็นเจ้าเมืองเข้ามาพำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยา แล้ว

ทรงส่งผู้รั้งเมืองไปปกครองหัวเมืองแทน ขุนนางฝ่ายปกครองชั้นผู้ใหญ่เหล่านี้มีหน้าที่ต้องเข้าเฝ้าที่ศาลาลูกขุนในพระราชวังหลวงทุกวัน หรืออีกนัยหนึ่งคือทรงพยายามดึงพระราชอำนาจทางการเมืองเข้าสู่ส่วนกลางมากขึ้น นอกจากนั้นสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงตระหนักถึงปัญหาที่เกิดจากการที่สังคมขาดกฎหมายที่ใช้รักษาระเบียบ ในรัชกาลพระองค์จึงมีการตรากฎหมายขึ้นหลายลักษณะ เช่น พระไอยการทาษ พระไอยการลักษณะมรดก พระไอยการลักษณะกู้หนี้ และพระไอยการลักษณะอุธร

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ๆ และทรงสร้างพระตำหนักและพระราชวังหลายแห่ง ดังปรากฏเป็นมรดกด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมมาจนทุกวันนี้ พระองค์โปรดให้สร้างพระราชวังและวัดชุมพลนิกายารามที่บางปะอิน ปราสาทนครหลวงบนเส้นทางไปพระพุทธบาท พระตำหนักธารเกษมที่พระพุทธบาท พระที่นั่งจักรวรรดิ์ไพชยนต์ และพระวิหารสมเด็จในพระราชวังหลวงที่กรุงศรีอยุธยา แต่ผลงานที่โดดเด่นที่สุดในรัชกาลนี้ ได้แก่ วัดไชยวัฒนาราม ซึ่งเป็นพระอารามหลวงฝ่ายอรัญวาสีซึ่งสร้างขึ้นในสถานที่ที่เคยเป็นบ้านของพระชนนีของพระองค์ สถาปัตยกรรมที่วัดแห่งนี้สะท้อนอิทธิพลเขมร เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงส่งช่างไปถอดแบบการสร้างปราสาทมาจากราชอาณาจักรเขมร นอกจากนั้นในช่วงที่จุลศักราชกำลังจะเวียนมาครบ ๑ พันปี (พ.ศ. ๒๑๑๘-พ.ศ. ๒๑๘๒) ราษฎรเกิดความวิตกว่าจะถึงกลียุค สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงโปรดให้จัดงานพระราชพิธีลบศักราชมีการทำบุญทำทานเป็นเวลาหลายวัน ในช่วงเดียวกันนั้นมีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามในราชธานีและบริเวณใกล้เคียงกว่าหนึ่งร้อยแห่ง

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๑๙๙ รัชกาลของพระองค์เป็นช่วงเวลาของความรุ่งเรืองทางด้านการค้ากับต่างประเทศและการบริหารราชการแผ่นดินแบบรวมศูนย์ แม้ว่าพระองค์จะทรงพระปรีชาสามารถปกครองบ้านเมืองด้วยความสงบเรียบร้อยมาตลอดรัชกาล แต่เมื่อสิ้นรัชกาลกลับมีปัญหาความขัดแย้งกันในหมู่เจ้านายและขุนนาง เกิดการต่อสู้ การแย่งชิงราชสมบัติซึ่งพระนารายณ์พระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าปราสาททองประสูติแต่พระมเหสีที่เป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้ขึ้นครองราชย์ในลำดับถัดมา สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีทั้งสายพระโลหิตราชวงศ์สุโขทัยและราชวงศ์ปราสาททอง

ธีรวัต ณ ป้อมเพชร

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๘.

โบราณราชธานินทร์, พระยา. **เรื่องกรุงเก่า.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๙.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด). กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

Baker, Chris (et al.) **Van Vliet's Siam.** Chiang Mai: Silkworm, 2005.

Boxer, C. R. (ed). **A True Description of the Mighty Kingdoms of Japan & Siam.** by François Caron and Joost Schouten. London: Argonaut Press, 1935.

พระพุทธรูปปางทรงรับหญ้าคา
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จเจ้าฟ้าไชย
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จเจ้าฟ้าไชย

สมเด็จเจ้าฟ้าไชยทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒๕ แห่งกรุงศรีอยุธยา ในราชวงศ์ปราสาททอง ครองราชย์ใน พ.ศ. ๒๑๙๙ เป็นระยะเวลาเพียง ๙ เดือน สมเด็จเจ้าฟ้าไชยเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง อาจจะประสูติเมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงดำรงพระยศที่ออกญากลาโหมสุริยวงศ์ เพราะพระราชพงศาวดารกล่าวว่าประสูตินอกราชสมบัติ ปรากฏพระนามเดิมก่อนเสวยราชย์ในพระราชพงศาวดารว่า พระเจ้าลูกเธอพระองค์อินทร์ และรับพระราชทานพระนามว่าเจ้าฟ้าไชยเมื่อโสกันต์แล้ว

ก่อนที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองสวรรคตได้ทรงมอบราชสมบัติและพระแสงขรรค์ชัยศรีให้แก่สมเด็จเจ้าฟ้าไชย หลังจากนั้น ๓ วัน ก็เสด็จสวรรคต สมเด็จเจ้าฟ้าไชยจึงทรงขึ้นครองราชสมบัติต่อมา

เมื่อทรงได้ราชสมบัติแล้ว สมเด็จพระนารายณ์ซึ่งเป็นพระราชโอรสองค์หนึ่งของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้ส่งคนออกมาคบคิดเป็นความลับกับสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาเพื่อที่จะชิงราชสมบัติ เวลาค่ำสมเด็จพระนารายณ์ทรงพาพระขนิษฐาของพระองค์ลอบหนีออกจากประตูผ่านสระแก้วไปเฝ้าสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา เมื่อกำลังพลที่ซ่องสุมไว้พร้อมแล้ว ก็ยกเข้ามาในพระราชวังจับกุมสมเด็จเจ้าฟ้าไชยไปสำเร็จโทษที่วัดโคกพระยา

ปรีดี พิศภูมิวิถี

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

พระพุทธรูปปางรำพึงธรรม
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา

สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒๖ แห่งกรุงศรีอยุธยา ในราชวงศ์ปราสาททอง ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๙๙-พ.ศ. ๒๑๙๙ ระยะเวลาเพียง ๒ เดือน ๒๐ วัน สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาเป็นพระอนุชาในสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองขึ้นครองราชย์นั้น ปรากฏความในพระราชพงศาวดารว่าน้องผู้นี้มีน้ำใจกักขฬะมิได้มีหิริโอตตัปปะ จะตั้งให้เป็นพระมหาอุปราชต่างพระเนตรพระกรรณมิได้ จึงทรงตั้งขึ้นเป็นเจ้าพระ ให้ตั้งบ้านเรือนหลวงอยู่ริมวัดสุทธาวาส

เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สมเด็จเจ้าฟ้าไชยขึ้นเสวยราชสมบัติ สมเด็จพระนารายณ์และสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาซึ่งเป็นพระเจ้าอาร่วมกันคบคิดยึดราชบัลลังก์ และให้สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาขึ้นครองราชย์แทน

หลังจากที่สมเด็จพระศรีสุธรรมราชาขึ้นครองราชย์แล้ว โปรดให้สมเด็จพระนารายณ์เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่พระองค์เองกลับไม่ได้บริหารราชการแผ่นดินโดยชอบธรรม เพียง ๒ เดือนเศษก็เกิดกรณีความขัดแย้งขึ้น เมื่อสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาทอดพระเนตรเห็นพระราชกัลยาณีพระขนิษฐาในสมเด็จพระนารายณ์และต้องพระทัย หากแต่พระราชกัลยาณีไม่มีพระประสงค์ด้วย จึงหลบหนีออกมาจากพระตำหนักและไปเฝ้าพระเชษฐาธิราช สมเด็จพระนารายณ์น้อยพระทัยมากตรัสว่า *“อนิจจาพระเจ้าอา เรานี้คิดว่าสมเด็จพระบิตุราชสวรรคตแล้ว ยังแต่พระเจ้าอาก็เหมือนพระบรมราชบิดายังอยู่ จะได้ปกป้องราชวงศานุวงศ์สืบไป ควรหรือมาเป็นได้ดังนี้”* แล้วก็มีพระดำริที่จะจัดการสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา โดยมีเหล่าขุนนางที่จงรักภักดีเข้าร่วมด้วยเป็นจำนวนมาก

สมเด็จพระนารายณ์โปรดให้จัดกองทัพ ให้ขุนเสนาไชยขันจันทราชาเทพ ขุนทิพมนตรี ขุนเทพมนตรี ขุนสิทธิคชรัตน์ ขุนเทพศรีธรรมรัตน์คุมกำลังพลอยู่รักษาพระราชวังบวรสถานมงคล จากนั้นพระองค์เสด็จโดยช้างพระที่นั่งยกพลมาแต่วังหน้าไปทางหน้าวัดพลับพลาชัย จากนั้นกลุ่มอาสาญี่ปุ่นนำโดยพระยาเสนาภิมุข พระยาไชยสูร และทหารญี่ปุ่น ๔๐ นาย มาขอเข้าร่วมกองทัพด้วย กองทัพฝ่ายสมเด็จพระนารายณ์สามารถเข้าไปถึงพระที่นั่งจักรวรรดิ์ไพชยนต์ได้ มีขุนนางต่าง ๆ เข้าสวามิภักดิ์อีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์โปรดให้ไปประจำจุกช่องล้อมวงตามประตูวังทิศต่าง ๆ ต่อมาสมเด็จพระศรีสุธรรมราชานำกองทัพหลวงออกต่อสู้กัน โดยทหารสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาประจำที่หลังศาลาลูกขุน สมเด็จพระนารายณ์ยกกองทัพเข้าไปประชิดยิงต่อสู้กัน ทหารอาสาฝ่ายสมเด็จพระนารายณ์ยิงปืนนกสับต้องที่พระพาหุสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา ข้างฝ่ายทหารสมเด็จพระศรีสุธรรมราชายิงปืนต้องพระบาทซ้ายสมเด็จพระนารายณ์ จากนั้นทหารฝ่ายสมเด็จพระศรีสุธรรมราชา

ก็แตกเข้าไปในพระราชวังแล้วปิดประตูไว้ สมเด็จพระนารายณ์โปรดให้ยกพลตามพบว่าสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาหนีออกไปวังหลัง จึงเสด็จขึ้นพระราชมนเทียรพระวิหารสมเด็จ แล้วโปรดให้ออกไปตามจับตัวสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาที่วังหลังไปสำเร็จโทษที่วัดโคกพระยา

ปรีดี พิศภูมิวิถี

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนารายณ์มหาราช
ประดิษฐานที่วงเวียนพระนารายณ์ จังหวัดลพบุรี

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒๗ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงครองราชย์เป็นระยะเวลา ๓๒ ปี ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๙๙-พ.ศ. ๒๒๓๑ เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เชื่อกันว่าพระราชชนนีสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นพระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จพระราชสมภพเมื่อราว พ.ศ. ๒๑๗๔ หรือ พ.ศ. ๒๑๗๕ เพราะพระราชพงศาวดารบันทึกว่าใน พ.ศ. ๒๑๙๙ นั้นทรงสั่งให้ประกอบพระราชพิธีเบญจเพสในเดือนยี่ เมื่อแรกประสูตินั้นพระประยูรญาติเห็นเป็น ๔ กร จึงขนานพระนามว่า “สมเด็จพระนารายณ์” มีพระราชอนุชาร่วมพระชนกหลายพระองค์ และมีพระขนิษฐภคินีร่วมพระชนนีเดียวกันคือเจ้าฟ้าศรีสุวรรณ หรือพระราชกัลยาณี ซึ่งต่อมาโปรดให้สถาปนาขึ้นเป็น กรมหลวงโยธาทิพ

ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงศึกษาเล่าเรียนกับพระภิกษุหลายสำนัก ทั้งทรงชำนาญในศิลปศาสตร์เป็นอย่างดี เมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเสด็จสวรรคตและสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาขึ้นครองราชย์สืบต่อมาได้ ๒ เดือนแล้ว สมเด็จพระนารายณ์มหาราชขณะดำรงพระยศที่กรมพระราชวังบวรได้ทรงยึดอำนาจและเสด็จขึ้นครองราชย์ เฉลิมพระนามตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

> สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสรรเพชญ์ บรมมหาจักรพรรดิศวรราชาธิราช ราเมศวรธราธิบดี ศรีสฤษดิรักษสังหาร จักรวาฬาธิเบนทร สุริเยนทราธิบดินทร์ หริหรินทราธาดาธิบดี ศรีสุวิบูลย์คุณอขนิฐจิตรรุจี ศรีภูวนาทิตย ฤทธิพรหมเทพาดิเทพบดินทร ภูมินทราธิราช รัตนาภาศมนุวงษ์ องค์เอกาทศรุฐ วิสุทธยโสดม บรมอาชาธยาศัยสมุทัยดโนรมนต์อนันตคุณ วิบุลสุนทร บวรธรรมิกราชเดโชไชย ไตรโลกนารถบดินทร์วรินทราธิราช ชาติพิชิตทิศพลญาณสมันต์ มหันตวิปผาราฤทธิวิไชย ไอสวรรยาธิปัติขัติยวงษ์องค์ปรมาธิบดี ตรีภูวนาธิเบศร โลกเชษฐวิสุทธมกุฏรัตนโมฬี ศรีประทุมสุริยวงศ์องค์สรรเพชญ์พุทธางกูรบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว

อย่างไรก็ดีพระนามของพระองค์ที่ปรากฏในจารึกวัดจุฬามณี พ.ศ. ๒๒๒๔ ว่า “*พระศรีสรรเพชญ์ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีศินทรมหาจักรพรรดิศวรราชาธิราชรามเศวรธรรมิกราชเดโชไชยบรมเทพาดิเทพตรีภูวนาธิเบศรโลกเชษฐวิสุทธิมกุฎพุทธางกูร บรมจักรพรรดิศวรธรรมิกราชาธิราช*”

หลังจากที่ทรงขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. ๒๑๙๙ แล้ว สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงประกอบพระราชกรณียกิจเป็นอเนกประการ ทั้งการทำนุบำรุงบ้านเมือง การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร โดยใน พ.ศ. ๒๒๐๘-พ.ศ. ๒๒๐๙ โปรดให้สถาปนาเมืองลพบุรีขึ้นเป็นที่ประทับอีกแห่งหนึ่ง เพื่อรักษาความมั่นคงของราชบัลลังก์ และเป็นการสร้างที่ประทับเพื่อพระราชกรณียกิจส่วนพระองค์ ปรากฏหลักฐานในเอกสารหลายฉบับทั้งไทยและต่างประเทศว่ารัชกาลของพระองค์มีความยิ่งใหญ่เหนือรัชกาลอื่นโดยเฉพาะเรื่องการติดต่อกับต่างประเทศ เป็นเหตุให้ประวัติศาสตร์อยุธยาในช่วงรัชกาลของพระองค์มีเอกสารมากมายที่มีประโยชน์ยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย

การศึกสงครามในช่วงต้นแผ่นดินนั้นมีทั้งสงครามในและนอกพระนคร ทรงยกทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ ส่วนในพระนครก็เกิดกบฏพระไตรภูวนาทิตยวงศ์ขึ้น พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาบันทึกว่าพระไตรภูวนาทิตยวงศ์กับพระองค์ทองคิดการกบฏ ทั้งสองพระองค์เป็นพระอนุชาต่างพระชนนีกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่การกบฏครั้งนี้ไม่สำเร็จ ทั้งสองพระองค์ถูกจับกุมสำเร็จโทษพร้อมพรรคพวกอีกจำนวนหนึ่งซึ่งเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เช่น ออกญาพลเทพ ออกญากลาโหม ออกญาพัทลุง ออกพระศรีภูริปรีชา เป็นต้น ทำให้สมเด็จพระนารายณ์มหาราชไม่ไว้วางพระราชหฤทัยขุนนางเดิม และทรงเพิ่มความสนิทสนมกับชาวต่างชาติมากขึ้น

ในเรื่องของการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา สิ่งที่สะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าทรงเป็นองค์พุทธมามกะและองค์ศาสนูปถัมภกของพระพุทธศาสนาก็คือ พระราชดำรัสตอบแก่ราชทูตฝรั่งเศส เชวาลิเยร์ เดอ โชมอง (Chevalier de Chaumont) เมื่อราชทูตได้กราบบังคมทูลชักจูงให้พระองค์ทรงเปลี่ยนไปนับถือคริสต์ศาสนา แต่พระองค์มีพระราชดำรัสตอบว่าจะให้ทรงละทิ้งศาสนาที่บรรพบุรุษของพระองค์นับถือมากว่าสองพันปีได้อย่างไร แต่เมื่อใดที่พระผู้เป็นเจ้าทรงปรารถนาให้พระองค์เปลี่ยนศาสนาแล้วก็จะทรงยินยอมตามนั้น

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดียิ่ง และอาจนับได้ว่าการพระพุทธศาสนาในช่วงรัชกาลของพระองค์ได้เจริญรุ่งเรืองมาก ทรงบูรณะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองลพบุรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงเชิญพระพุทธสิหิงค์ลงมายังอยุธยา ดังที่ปรากฏในวรรณคดีสำคัญของยุคคือโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์ เอกสารสำคัญในรัชกาลที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาคือพระราชปุจฉาที่ทรงมีไปถึงพระสงฆ์ผู้ทรงภูมิธรรมเพื่อทรงไต่ถามข้อสงสัย ซึ่งในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ปรากฏชื่อพระพรหมมุนี วัดปากน้ำประสบ และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้ถวายวิสัชนาพระราชปุจฉาอยู่เสมอๆ ธรรมเนียมปฏิบัติเช่นนี้ยังปรากฏเป็นหลักฐานต่อมาว่าพระมหากษัตริย์อยุธยาโปรดที่จะมีพระราชปุจฉาเรื่องทางโลกและทางธรรมแก่พระสงฆ์หรือพระราชาคณะที่ทรงนับถือ เช่นพระเพทราชาก็ยังทรงปฏิบัติสืบมา จึงแสดงให้เห็นว่านับแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชลงมาแล้ว การเอาใจใส่พระสงฆ์มีเพิ่มมากขึ้นกว่าก่อนมาก

ในด้านงานวรรณกรรม ปรากฏว่าวรรณคดีไทยได้รับความนิยมและเฟื่องฟูเป็นอย่างยิ่ง เพราะสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเป็นกวีด้วยพระองค์หนึ่ง พระราชนิพนธ์สำคัญคือสมุทรโฆษคำฉันท์ (ตอนต้น) และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระมหาราชครูแต่งจินดามณีขึ้นเป็นตำราเรียน

สำหรับความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ในช่วงรัชสมัยเป็นการเปิดโลกทัศน์ของสยามออกสู่ตะวันตกมากขึ้น ทรงติดต่อกับประเทศในภูมิภาคตะวันออก เช่น จีน ญี่ปุ่น ชวา ญวน อินเดีย และประเทศในดินแดนตะวันตกนับแต่เปอร์เซียจนถึงประเทศในทวีปยุโรป ในช่วงต้นรัชกาลมีกลุ่มบาทหลวงมิชชันนารีเดินทางเข้ามาเผยแผ่ศาสนาและสืบทอดกิจการของคริสต์ศาสนา ซึ่งพระองค์ก็ทรงอนุเคราะห์ที่ดินให้ปลูกสร้างอาคาร และพระราชทานเสรีภาพในการเผยแผ่ศาสนา การที่สังคมอยุธยามีพ่อค้าและบาทหลวงต่างชาติเดินทางเข้ามามากเช่นนี้ ทำให้บทบาทของชาวต่างชาติมีมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าพระยาวิไชเยนทร์หรือคอนสแตนติน ฟอลคอน (Constantin Phaulkon) ชาวกรีกซึ่งเข้ารับราชการเป็นลำดับจนถึงตำแหน่งว่าที่สมุหนายกและกำกับดูแลพระคลัง ทั้งยังมีบทบาทในการเริ่มต้นความสัมพันธ์ระหว่างราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์มหาราชกับประเทศฝรั่งเศสด้วย

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงส่งคณะทูตสยามไปฝรั่งเศสหลายครั้ง ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๔ ทรงจัดให้ออกพระพิพัฒน์ราชไมตรีเป็นราชทูต ออกขุนศรีวิสารสุนทรเป็นอุปทูต ออกขุนนครวิชัยเป็นตรีทูต เดินทางโดยเรือกำปั่นฝรั่งเศส แต่ทว่าเคราะห์ร้ายที่เรือไปแตกที่นอกฝั่งเกาะมาดากัสการ์

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๒๒๗ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระวิตกที่คณะทูตชุดแรกสูญหายไป จึงโปรดให้ออกขุนวิชัยวาทิตและออกขุนพิชิตไมตรีกับบาทหลวงวาเชต์ (Vachet) ผู้เป็นล่ามเดินทางไปสืบข่าวคณะทูตชุดแรก เมื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงทราบว่าคณะราชทูตสยามชุดก่อนเรือแตกอับปางลง ก็ทรงดำริที่จะแต่งทูตมาเป็นการสนองตอบ จึงทรงส่งเมอสิเออร์ เชอวาลิเยร์ เดอ โชมอง เป็นเอกอัครราชทูต พร้อมคณะเดินทางเข้ามาถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๒๒๘

การต้อนรับคณะทูตและพระราชสาส์นจากฝรั่งเศสเป็นไปด้วยความยิ่งใหญ่อลังการและสมพระเกียรติยศพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทำให้การต้อนรับคณะทูตจากฝรั่งเศสซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ทรงดูแลพวกตนเป็นอย่างดี ครั้นเมื่อคณะทูตฝรั่งเศสจะเดินทางกลับสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงจัดแต่งคณะทูตขึ้นชุดหนึ่ง ประกอบด้วยออกพระวิสุทธสุนทร (ปาน) เป็นราชทูต ออกหลวงกัลยาราชไมตรีเป็นอุปทูต ออกขุนศรีวิสารวาจาเป็นตรีทูต เดินทางไปเจริญพระราชไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทั้งหมดออกเดินทางจากกรุงศรีอยุธยาเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๒๒๘ ไปถึงเมืองแบรสต์ (Brest) เมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๒๒๙ เมื่อได้เข้าเฝ้าทูลเกล้าฯ ถวายพระราชสาส์นแล้ว ก็ได้เยี่ยมชมสถานที่ต่าง ๆ ในประเทศฝรั่งเศส นับได้ว่าการเจริญพระราชไมตรีครั้งนี้เป็นครั้งที่ยิ่งใหญ่และได้รับการกล่าวขานมากที่สุด

ในปลายรัชกาล สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระประชวร พระเพทราชาและออกหลวงสรศักดิ์พระโอรสบุญธรรมร่วมกับขุนนางอีกจำนวนหนึ่งยึดอำนาจ ด้วยเกรงว่าอำนาจของชาวต่างชาติ

จะมีมากเกินไปและเป็นอันตรายต่อราชอาณาจักร เจ้าพระยาวิไชเยนทร์จึงถูกสำเร็จโทษประหารชีวิต พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จกรมพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ระบุไว้ดังนี้

> ศุภมัสดุศักราช ๑๐๕๐ ปีมะโรงสำเรทศก สมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าเสด็จขึ้นไปเมืองลพบุรีอยู่ประมาณเดือนหนึ่งทรงประชวรหนักลง วันหนึ่งหม่อมปีย์เสด็จออกมาสรงพระพักตร์อยู่ ณ ศาลา พญาสุรศักดิ์เข้าไปจะจับ หม่อมปีย์วิ่งเข้าไปในที่บรรทมร้องว่าทูลกระหม่อมแก้วช่วยเกล้ากระหม่อมดิฉันด้วย สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวตรัสว่า ไอ้พ่อลูกนี้คิดทรยศจะเอาสมบัติแล้ว มีพระราชโองการสั่งให้ประจุพระแสงปืนข้างที่ แล้วให้หาพญาเพทราชา พญาสุรศักดิ์ก็เข้าไปยืนอยู่ที่พระทวารทั้งสองคน สมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าเสด็จบรรทมอยู่ ยื่นพระหัตถ์คลำเอาพระแสงปืนเผยอพระองค์จะลุกขึ้นก็ลุกขึ้นมิได้กลับบรรทมหลับพระเนตร

จากนั้นกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ก็ถูกสำเร็จโทษ ดังที่พระราชพงศาวดารฉบับพระจักรพรรดิพงศ์บรรยายไว้ว่า “*พญาวิไชเยนทร์เดินไปประมาณเส้นหนึ่ง รักษาองค์เอาตะบองตีท้องหักล้มลง แล้วพญาสุรศักดิ์เข้าไปจับหม่อมปีย์ได้ เอาไปล้างเสียทั้งพญาวิไชเยนทร์*” ส่วนสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้นได้เสด็จสวรรคตในอีก ๑ เดือนต่อมา คือในวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ ณ พระที่นั่งสุทธาสวรรค์ในบริเวณพระราชวังเมืองลพบุรี

การที่ในรัชกาลของพระองค์มีการติดต่อกับต่างชาติมากเช่นนี้เอง ทำให้มีเอกสารหลักฐานที่เรียบเรียงโดยชาวต่างชาติจำนวนมากที่อธิบายเรื่องราวสภาพสังคมและการเมืองของสยามไว้ ทั้งได้พรรณนาพระรูปลักษณะของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไว้ด้วย ดังที่นิโคลาส์ แชร์แวส ชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๐-พ.ศ. ๒๒๓๑ บรรยายไว้ว่า

> พระองค์ทรงมีพระรูปพรรณสันทัด พระอังสาค่อนข้างยกสูง ใบพระพักตร์ยาวพระฉวีวรรณคล้ำ ดวงพระเนตรแจ่มใสและเต็มไปด้วยประกาย แสดงว่าทรงมีพระปรีชาญาณมาก และในพระวรกายเป็นส่วนรวมมีลักษณะท่าทีที่แสดงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่และสง่างามมาก กอปรด้วยพระอัธยาศัยอันอ่อนโยนและเมตตาอารี ยากนักที่ผู้ใดได้ประสบพระองค์แล้ว จะเว้นความรู้สึกเคารพนับถืออย่างยิ่งและความรักอย่างสูงเสียได้

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีพระราชธิดา ๑ พระองค์ คือ เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ และมีพระอนุชาคือเจ้าฟ้าอภัยทศและเจ้าฟ้าน้อย ซึ่งประทับที่อยุธยาและก็ถูกจับสำเร็จโทษที่เมืองลพบุรีใน พ.ศ. ๒๒๓๑ ด้วย

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงได้รับการถวายพระราชสมัญญามหาราช เนื่องจากทรงประกอบพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่เป็นอเนกประการ ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ในหนังสือไทยรบพม่าว่า

> ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ถึงไม่มีการศึกสงครามใหญ่หลวงเหมือนอย่างครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรก็ดี เหตุสำคัญซึ่งอาจจะมีผลร้ายแรงแก่บ้านเมืองเกิดขึ้นหลายครั้งหลายคราว ถ้าหากสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงพระปรีชาสามารถ ให้รัฐาภิบายนโยบายเหมือนอย่างสมเด็จพระนารายณ์แล้ว จะปกครองบ้านเมืองไว้ได้โดยยาก ด้วยเหตุนี้ทั้งไทยและชาวต่างประเทศแต่ก่อนมา จึงยกย่องสมเด็จพระนารายณ์ว่าเป็นมหาราชพระองค์หนึ่ง

ดังนั้นจึงนับได้ว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์สำคัญยิ่งพระองค์หนึ่งของประวัติศาสตร์อยุธยา

ปรีดี พิศภูมิวิถี

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **พระราชพงศาวดารฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๔๑.

______ . **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี. **ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค ๑.** พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐.

เดอ แบส. **บันทึกความทรงจำของบาทหลวง เดอะ แบส เกี่ยวกับชีวิตและมรณกรรมของก๊องสตังซ์ ฟอลคอน.** สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, ๒๕๕๐.

นิโกลาส์ แชร์แวส. **ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม.** สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, ๒๕๕๐.

บุปผา ทิพย์สภาพกุล. **ประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช.** ลพบุรี: วิทยาลัยครูเทพสตรี, ๒๕๓๕.

พระพุทธรูปปางปลงกรรมฐาน
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเพทราชา
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระเพทราชา

สมเด็จพระเพทราชาทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒๘ แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงครองราชย์เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ หลังสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จสวรรคต อย่างไรก็ตามได้ทรงยึดอำนาจทางการเมืองไว้เรียบร้อยแล้วตั้งแต่เดือนพฤษภาคมขณะเมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ ด้วยการเข้ายึดพระราชวังที่เมืองลพบุรีซึ่งในขณะนั้นเป็นที่ประทับของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระเพทราชาทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวง ด้วยเหตุที่ทรงเป็นชาวบ้านพลูหลวงในสุพรรณบุรีตามที่ระบุไว้ในพระราชพงศาวดาร

ก่อนขึ้นครองราชย์ สมเด็จพระเพทราชาทรงดำรงตำแหน่งเจ้ากรมพระคชบาล ควบคุมกองช้างหลวง มีกำลังพลในสังกัดจำนวนหลายพัน นอกจากนั้นยังทรงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระราชวงศ์ในฐานะที่พระมารดาเป็นพระนม และพระขนิษฐาเป็นพระสนมของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

การที่สมเด็จพระเพทราชาประสบความสำเร็จในการเข้ายึดพระราชวังที่ลพบุรีก็ด้วยอาศัยกำลังพลที่มี โดยได้หลวงสรศักดิ์ผู้เป็นบุตรชายเป็นกำลังสำคัญ และการสนับสนุนจากขุนนางสยามหลายรายกลุ่มพระสงฆ์โดยเฉพาะในเมืองลพบุรี ด้วยสาเหตุที่ไม่พอใจในอำนาจอิทธิพลของเจ้าพระยาวิไชเยนทร์ (คอนสแตนติน ฟอลคอน) และกลุ่มบาทหลวงชาวฝรั่งเศส รวมทั้งกองทหารของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ที่ได้เข้ามาประจำการ ณ ป้อมที่เมืองบางกอก

เมื่อสมเด็จพระเพทราชากับหลวงสรศักดิ์ยึดอำนาจได้สำเร็จแล้ว ก็ได้สำเร็จโทษเจ้าฟ้าพระอนุชาทั้งสองพระองค์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และพระปีย์ซึ่งเป็นโอรสบุญธรรมของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และจัดการประหารชีวิตเจ้าพระยาวิไชเยนทร์ ชาวฝรั่งเศสในเมืองไทยส่วนใหญ่ถูกจับขังหมด ส่วนที่เป็นทหารประจำการอยู่ที่บางกอกก็ถูกกองทัพของพระเพทราชาล้อมอยู่จนถึงปลายปี พ.ศ. ๒๒๓๑ จึงทำสัญญากับฝ่ายสยามเพื่อได้ออกไปนอกประเทศ

แม้ว่าสมเด็จพระเพทราชาหรือที่ขนานพระนามว่า “พระมหาบุรุษ” จะเป็นผู้ที่ขับไล่ชาวฝรั่งเศสออกไปจากเมืองไทยได้สำเร็จในช่วงที่การเมืองกำลังล่อแหลม แต่การสถาปนาราชวงศ์ใหม่ในกรุงศรีอยุธยาก็เป็นสาเหตุให้เกิดการกบฏในรัชกาลของพระองค์หลายครั้ง เช่น กบฏธรรมเถียร โดยมีพระสงฆ์ผู้อ้างตนเป็นพระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนำสมัครพรรคพวกจากบริเวณนครนายกเข้ามาประชิดกรุงศรีอยุธยา แต่ก็ถูกปราบปรามไปได้ นอกจากนี้ยังเกิดกบฏขึ้นที่นครราชสีมา ๒ ครั้ง ครั้งแรกนำโดยพระยายมราช (สังข์) และครั้งที่ ๒ โดย “ผู้วิเศษ” ชื่อบุญกว้าง ส่วน “กบฏ” ทางใต้นั้น หลักฐานตะวันตกระบุว่าเป็นการแข็งเมืองของหัวเมืองประเทศราชปัตตานี ในขณะที่พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาระบุว่า พระยายมราช (สังข์) ย้ายการต่อสู้กับราชสำนักจากเมือง

นครราชสีมาไปสู่นครศรีธรรมราช อย่างไรก็ตามสมเด็จพระเพทราชาและขุนหลวงสรศักดิ์ ซึ่งดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรืออุปราช ก็สามารถปราบกบฏเหล่านี้ได้สำเร็จในที่สุด

รัชกาลสมเด็จพระเพทราชาเคยถูกมองว่าเป็นจุดเริ่มต้นการ "โดดเดี่ยวตนเอง" ของราชอาณาจักรสยาม ภายหลังยุคที่มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศอย่างกว้างขวางและต่อเนื่องมาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมาจนถึงสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่หากพิจารณาจากหลักฐานชั้นต้นแล้ว จะเห็นว่าในสมัยสมเด็จพระเพทราชา สยามมิได้ปิดประเทศแต่ประการใด แม้ว่าสมเด็จพระเพทราชาจะทรงระวังและเลือกที่จะไม่ติดต่อกับฝรั่งเศสและอังกฤษในระดับที่เป็นทางการอีกต่อไป แต่พระองค์ก็ทรงตระหนักอยู่ตลอดเวลาว่า รายได้ของรัฐนั้นส่วนหนึ่งมาจากการค้าขายกับต่างชาติ การส่งออกดีบุก หนังสัตว์ หนังปลากระเบน ไม้ฝาง และสินค้าของป่าอื่น ๆ ในแต่ละปีนำรายได้มหาศาลมาสู่ท้องพระคลัง ในทางกลับกัน การนำเข้าเงิน ทองแดง ผ้าฝ้ายอินเดีย ผ้าไหมแพรจีน และสินค้าหายากหรือฟุ่มเฟือยอีกหลายรายการก็ทำให้ตลาดในสยามคึกคักอยู่เป็นประจำ และทำให้ราชสำนักได้บริโภคหรือซื้อสิ่งของเหล่านี้ตามที่ต้องการ สมเด็จพระเพทราชาจึงมิได้ทรงละเลยการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศแต่ประการใด ในปีแรกที่ได้ขึ้นครองราชย์ก็ได้ทรงลงพระนามในสนธิสัญญาฉบับใหม่กับบริษัท V.O.C. ของฮอลันดา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะทรงเห็นว่า หากสยามมีสัญญาที่แนบแน่นกับฮอลันดา อาจทำให้ฝรั่งเศสไม่กล้ายกทัพเข้ามาโจมตี อย่างไรก็ตามการค้าระหว่างราชสำนักสยามกับฮอลันดาในสมัยนี้มิได้เฟื่องฟูเหมือนดังรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีความขัดแย้งกันบ้าง เช่น ในเรื่องการตีราคาผ้าที่บริษัท V.O.C. นำเข้ามาขายให้ราชสำนัก สรุปได้ว่าทั้งทางไทยและทางฮอลันดาต่างก็ผิดหวังซึ่งกันและกันในแง่การค้าขาย

พ่อค้าอังกฤษเอกชน (country traders) ก็ยังคงเข้ามาค้าขายในเมืองไทย แม้ว่าบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจะเลิกสนใจเมืองไทยแล้ว ส่วนนักการทูตและพ่อค้าฝรั่งเศสนั้นหมดบทบาทลงไป อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระเพทราชาทรงสั่งปล่อยตัวบาทหลวงฝรั่งเศสคณะมิสซังต่างประเทศกรุงปารีส (Missions Étrangères de Paris) ออกจากคุก พร้อมกับทรงอนุญาตให้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและสอนหนังสือตามปกติ

ในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา การค้าของไทยกับจีนและญี่ปุ่นก็ยังคงมีอยู่ การค้าเอกชนของจีนกับดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รุ่งเรืองขึ้น ภายหลังจากที่ราชวงศ์ชิงยกเลิกกฎห้ามมิให้ชาวจีนเดินเรือออกนอกประเทศ พ่อค้าจากฟูเจี้ยนและกวางตุ้งจึงหลั่งไหลเข้ามาทำการค้าในทะเลแถบนี้ ทำให้มีชาวจีนอพยพเข้ามาในราชอาณาจักรสยามมากขึ้น และอิทธิพลของขุนนางเชื้อสายจีนในราชสำนักสยามก็เพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ส่วนทางด้านญี่ปุ่นนั้น แม้ว่าจะมีกฎระเบียบเคร่งครัดห้ามมิให้เรือต่างชาติเข้าไปค้าขายได้ ยกเว้นเรือจีนกับเรือฮอลันดา สมเด็จพระเพทราชาทรงส่งเรือสำเภาหลวงไปค้าขายที่เมืองท่านางาซากิหลายลำได้เพราะต้นหนและลูกเรือที่เป็นคนจีนเกือบทั้งสิ้น เรือสำเภาจากอยุธยาจึงสามารถเข้าไปค้าขายได้ เพราะทางการญี่ปุ่นยอมอนุโลมว่าเรือจากสยามนั้นถือว่าเป็น

"เรือจีน" ประเภทหนึ่ง

สมเด็จพระเพทราชากับพระมหาอุปราชทรงแต่งเรือส่งไปค้าขายในอินเดียเช่นกัน แต่ในช่วงนี้การสงครามและปัญหาการค้าของอินเดียเองทำให้การค้าระหว่างสยามกับอินเดียลดน้อยลง

ความสัมพันธ์กับรัฐเพื่อนบ้านไม่ค่อยมีปัญหา เมื่อพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทน์) แห่งราชอาณาจักรล้านช้าง ทรงขอกองทัพไทยไปช่วยรบกับเมืองหลวงพระบาง สมเด็จพระเพทราชามีพระบรมราชโองการให้พระยานครราชสีมาเป็นแม่ทัพนำกองกำลังของสยามไปช่วยเวียงจันทน์ เมื่อหลวงพระบางรู้ว่ามีกองทัพไทยมาถึงเวียงจันทน์แล้วก็ยอม "ประโนมน้อม" ต่อกรุงเวียงจันทน์ พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตจึงส่งพระราชบุตรีมาถวายถึงกรุงศรีอยุธยา ซึ่งสมเด็จพระเพทราชาก็ได้พระราชทานต่อให้แก่พระมหาอุปราชตามที่ทรงขอ

สมเด็จพระเพทราชาเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๒๔๖ ถึงแม้จะมีพระราชโอรสจากกรมหลวงโยธาเทพพระราชธิดาสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่ผู้ที่ได้สืบราชสมบัติต่อไป ได้แก่ พระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (ขุนหลวงสรศักดิ์) ทรงพระนามว่าสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ หรือพระเจ้าเสือ

ธีรวัต ณ ป้อมเพชร

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๘.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด). กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

Farrington, Anthony & Dhiravat na Pombejra. **The English Factory in Siam, 1612-1685,** vol. 2. London: The British Library, 2007.

Hutchinson, E.W. **1688 Revolution in Siam** (Mémoire of Father Claude de Bèze). Hong Kong: University of Hong Kong, 1968.

Ishii, Yoneo. **The Junk Trade from Southeast Asia. Translations from the Tôsen Fusetsu-gaki, 1674-1723.** Singapore: ISEAS, 1998.

Jacq-Hergoualc'h, Michel. **Étude historique et critique du livre de Simon de La Loubère "Du Royaume de Siam".** Paris: Editions Recherches sur les civilisations, 1987.

พระพุทธรูปปางสรงน้ำฝน
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘
(พระเจ้าเสือ)

สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (ราษฎรนิยมเรียกว่า พระเจ้าเสือ) ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒๙ แห่งกรุงศรีอยุธยาและเป็นพระองค์ที่ ๒ แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวง ครองราชย์ระหว่าง ปี พ.ศ. ๒๒๔๖-พ.ศ. ๒๒๕๑ พงศาวดารว่าเสด็จพระราชสมภพจุลศักราช ๑๐๒๔/พ.ศ. ๒๒๐๕ และครองราชย์เมื่อพระชนมายุได้ ๔๑ พรรษา คือเมื่อ พ.ศ. ๒๒๔๖ ครองราชย์อยู่ ๖ ปีเศษ สวรรคต พ.ศ. ๒๒๕๒

พระราชประวัติของพระองค์นั้นปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ประสูติแต่ราชธิดาเจ้าเมืองเชียงใหม่ เมื่อคราวที่เสด็จยกทัพไปรบด้วยหัวเมืองในจุลศักราช ๑๐๒๓ แต่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้พระราชทานราชธิดาองค์นี้ให้แก่สมเด็จพระเพทราชาไว้ ต่อมาในจุลศักราช ๑๐๒๔ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้เสด็จไปนมัสการพระพุทธชินราชพระพุทธชินสีห์ที่เมืองพิษณุโลก พระราชธิดาเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้โดยเสด็จด้วย และมีพระประสูติกาลพระโอรสที่ตำบลบ้านโพธิ์ประทับช้าง แขวงเมืองพิจิตรในเดือนอ้ายปีขาลนั้น

เมื่อพระราชโอรสมีพระชันษามากขึ้น สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงโปรดปรานและใช้สอยในกิจราชการอยู่เป็นนิจ ทั้งได้ให้ไปฝึกหัดการช้างกับพระเพทราชาซึ่งกำกับกรมคชบาลจนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ที่หลวงสรศักดิ์ กระทั่งปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หลวงสรศักดิ์และกลุ่มขุนนางได้ร่วมคิดปฏิวัติเพื่อมอบอำนาจให้สมเด็จพระเพทราชา หลังจากที่สมเด็จพระเพทราชาขึ้นครองราชย์แล้ว หลวงสรศักดิ์ได้รับพระราชทานตำแหน่งที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทำราชการสืบมา ครั้นสมเด็จพระเพทราชาสวรรคต กรมพระราชวังบวรขึ้นครองราชย์สืบมาขณะที่พระชนมายุได้ ๓๖ พรรษา

ในช่วงระยะเวลาที่ทรงครองราชย์ สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ ได้ทรงทำนุบำรุงพระราชวงศ์และการพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก ทรงสถาปนาพระราชมารดาเลี้ยงซึ่งเป็นพระอัครมเหสีกลางของสมเด็จพระเพทราชาขึ้นเป็นกรมพระเทพามาตย์ และทรงสถาปนาวัดโพธิ์ประทับช้างขึ้นเป็นอนุสรณ์นิวาสสถานที่ประสูติ ทั้งได้ทรงซ่อมแปลงพระมณฑปพระมงคลบพิตรให้เป็นพระวิหารใหญ่ และทรงปฏิสังขรณ์มณฑปพระพุทธบาทเมืองสระบุรีให้เป็นมณฑปทรง ๕ ยอดด้วย ส่วนการทำนุบำรุงบ้านเมืองนั้น โปรดให้ขุดคลองโคกขามให้ตรง เพื่อให้การเดินทางสะดวกขึ้น ไม่ต้องเสียเวลาเหมือนแต่ก่อน

ในรัชกาลของพระองค์นี้โปรดการเสด็จประพาสตามหัวเมืองต่าง ๆ เช่น สมุทรสาคร อ่างทอง เพชรบุรี สระบุรี เป็นต้น จึงปรากฏตำนานสำคัญเรื่องพันท้ายนรสิงห์และเรื่องเสด็จออกไปชกมวยกับชาวบ้านที่แขวงเมืองวิเศษไชยชาญ

สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ คือเจ้าฟ้าเพชรและเจ้าฟ้าพร เมื่อขึ้นครองราชย์แล้วโปรดให้สถาปนาเจ้าฟ้าเพชรขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ส่วนเจ้าฟ้าพรโปรดให้เรียกว่าพระบัณฑูรน้อย ทั้งสองพระองค์ได้ช่วยราชการในแผ่นดินมาโดยลำดับ ในจุลศักราช ๑๐๖๔ (พ.ศ. ๒๒๔๕) ปีมะเมีย จัตวาศก พระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จล้อมช้างเถื่อนแถบเมืองนครสวรรค์ ระหว่างทางโปรดให้ตั้งค่ายหลวงที่ตำบลบ้านหูกวาง ในบริเวณนั้นมีบึงน้ำขนาดใหญ่ มีพระบรมราชโองการให้กรมพระราชวังบวรและพระบัณฑูรน้อยปรับถมบึงน้ำให้ราบเป็นทางเสด็จ เพื่อจะได้ไม่ต้องอ้อมไปไกล ทั้งสองพระองค์เกณฑ์ไพร่พลถมคูเสร็จภายในวันหนึ่ง แต่เมื่อพระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปบนคูนั้นช้างพระที่นั่งเหยียบหล่มถลำลงไปหน่อยหนึ่ง สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ พิโรธมากคิดว่าพระราชโอรสทั้ง ๒ คิดการกบฏ โปรดให้จับลงอาญาทั้ง ๒ พระองค์จนกว่าจะเสด็จคืนพระนคร พระราชโอรสทั้ง ๒ พระองค์ให้ข้าหลวงรีบไปเฝ้ากรมพระเทพามาตย์ ให้ขึ้นมาทูลขอพระราชทานอภัยโทษ

ในรัชกาลของพระองค์ปรากฏหลักฐานต่างประเทศเช่นหลักฐานฝรั่งเศสว่ามีความพยายามในการรื้อฟื้นพระราชไมตรีให้ดีคงเดิมอีก ขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงอำนวยความสะดวกให้พ่อค้าวาณิชต่างชาติ เช่น อังกฤษ ฮอลันดา เข้ามาตั้งห้างร้านสินค้าในอยุธยามากขึ้นด้วย

ในปลายรัชกาลนั้น หลังจากเสด็จกลับจากทรงสักการะรอยพระพุทธบาทเมืองสระบุรีแล้วก็ทรงพระประชวร ทรงเวนราชสมบัติให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคล จากนั้นก็เสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์เมื่อ พ.ศ. ๒๒๕๒ มีพระชนมายุรวม ๔๖ พรรษา

ปรีดี พิศภูมิวิถี

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ชุมนุมพระนิพนธ์.** กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, ๒๕๔๓.

พระพุทธรูปปางอุ้มบาตร
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙
(พระเจ้าท้ายสระ)

สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ) ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓๐ แห่งกรุงศรีอยุธยา ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๒๕๒-พ.ศ. ๒๒๗๕

ก่อนขึ้นเสวยราชสมบัติ เจ้าฟ้าเพชรหรือกรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้รับราชการอยู่ก่อนแล้ว เมื่อเสวยราชย์ได้เสด็จไปประทับ ณ พระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ซึ่งตั้งอยู่กลางสระน้ำทางทิศตะวันตกของบริเวณพระราชวังหลวง อันเป็นเหตุให้คนทั่วไปขนานพระนามว่าพระเจ้าท้ายสระ หลังจากนั้นก็ทรงสถาปนาพระบัณฑูรน้อย เจ้าฟ้าพรพระอนุชาธิราชขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว ทรงบูรณปฏิสังขรณ์มณฑปพระพุทธบาทและจัดงานสมโภชใหญ่ จากนั้นทรงบูรณะวัดมเหยงคณ์นอกพระนคร พร้อมกับที่พระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงบูรณะวัดกุฎีดาวขึ้น ใน พ.ศ. ๒๒๕๓ นักเสด็จเจ้าเมืองเขมรเกิดวิวาทกับนักแก้วฟ้าสะจอง ฝ่ายนักแก้วฟ้าสะจองไปขอความช่วยเหลือจากทัพญวนให้มาตีเขมร ทำให้นักเสด็จต้องหลบหนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ โปรดให้ตั้งบ้านเรือนแถบวัดค้างคาวในกำแพงพระนครตอนใต้ ต่อมาสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ โปรดให้ยกทัพไทยไปช่วยรบเขมรเพื่อตีเมืองคืน กองทัพเรือและกองทัพบกสามารถล้อมเมืองเขมรได้ จนในที่สุดนักแก้วฟ้าสะจองยอมอ่อนน้อมเป็นเมืองขึ้นของอยุธยาต่อไป ใน พ.ศ. ๒๒๖๘ เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยกรมพระราชวังบวรไปยังวัดป่าโมก เนื่องจากเจ้าอธิการวัดนั้นกราบบังคมทูลเรื่องน้ำเซาะตลิ่งหน้าวัด และเกรงว่าพระนอนจะทรุดลงน้ำ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชะลอพระพุทธไสยาสน์องค์นั้นเข้ามาและสร้างพระวิหารครอบไว้

ในด้านการปกครองนั้น สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกพระราชกำหนดฉบับหนึ่งในจุลศักราช ๑๐๘๙ ชื่อพระราชกำหนดวิธีปกครองหัวเมือง ว่าด้วยหน้าที่ของผู้ปกครองหัวเมืองในเรื่องต่างๆ เช่น การพิจารณาความ การดูแลทุกข์สุขของราษฎร ตลอดจนการปฏิบัติตนและสิ่งที่พึงกระทำเพื่อให้ราษฎรอยู่อย่างผาสุก ทั้งได้ทรงขุดคลองมหาไชยที่ขุดค้างอยู่แต่ครั้งแผ่นดินก่อนให้แล้วเสร็จ และโปรดให้ขุดคลองเกร็ดน้อยลัดคุ้งบางบัวทองให้ตรงเพื่อให้ราษฎรเดินทางสะดวกยิ่งขึ้น

การฟื้นฟูไมตรีกับฝรั่งเศสและการค้าขายยังไม่ประสบความสำเร็จ เพราะทางฝรั่งเศสยังต้องการเมืองท่ามะริดอยู่ต่อไป กับต้องการสิทธิ์ในการเผยแผ่คริสต์ศาสนาจนเกินไป ทำให้ความสัมพันธ์ไม่ราบรื่น

ตลอดรัชกาล ส่วนกับประเทศสเปนนั้นพระองค์ได้เสด็จออกรับราชทูตของพระเจ้าฟิลิปป์ใน พ.ศ. ๒๒๖๑

สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ มีพระราชโอรสธิดา ๕ พระองค์ คือ เจ้าฟ้านเรนทร เจ้าฟ้าหญิงเทพ เจ้าฟ้าหญิงปทุม เจ้าฟ้าอภัย และเจ้าฟ้าปรเมศ เมื่อทรงพระประชวรหนักในตอนปลายรัชกาลได้พระราชทานราชสมบัติให้แก่เจ้าฟ้าอภัย เพราะเจ้าฟ้านเรนทรทรงผนวชเป็นภิกขุภาวะ แต่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลไม่ยอม เห็นว่าจะต้องให้ราชสมบัติแก่เจ้าฟ้านเรนทร ในที่สุดทำให้เกิดศึกแย่งราชบัลลังก์ระหว่างเจ้าฟ้าอภัยและกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระอนุชาธิราช

สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ เสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๕ ทรงครองราชย์ได้ ๒๔ ปี

ปรีดี พิศภูมิวิถี

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

พระพุทธรูปปางประดิษฐานรอยพระพุทธบาท
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ หรือสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา พระนามเดิมคือเจ้าฟ้าพร เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๒ ในสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ) กับพระอัครมเหสี พระเชษฐาคือเจ้าฟ้าเพชรซึ่งต่อมาเป็นสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ) เจ้าฟ้าพรประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๔ ใน พ.ศ. ๒๒๔๖ เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนกเสด็จขึ้นครองราชย์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เรียกเจ้าฟ้าพรว่า พระบัณฑูรน้อย ในรัชกาลต่อมา สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าพระองค์นี้ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า)

สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรทรงมีบทบาทสำคัญในการปฏิสังขรณ์และบูรณะศาสนสถานในกรุงศรีอยุธยา ทรงเป็นแม่กองกำกับการปฏิสังขรณ์วัดกุฎีดาวโดยเสด็จไปทอดพระเนตรหนึ่งหรือสองเดือนครั้งหนึ่ง เป็นเวลา ๓ ปีเศษการปฏิสังขรณ์จึงแล้วเสร็จ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๒๖๘ เจ้าอธิการวัดป่าโมกแจ้งแก่พระยาราชสงครามว่า พระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมกนั้นน้ำกัดเซาะตลิ่งพังเข้ามาถึงพระวิหารแล้ว อีกไม่นานพระพุทธไสยาสน์อาจจะพังลงน้ำเสีย พระยาราชสงครามจึงกราบบังคมทูลสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ) พระองค์ทรงปรึกษาเหล่าเสนาบดีว่าควรจะรื้อพระพุทธไสยาสน์ไปก่อใหม่ หรือควรจะชะลอไปไว้ที่ใหม่ พระยาราชสงครามได้ไปตรวจดูแล้วเห็นว่าอาจชะลอลากไปได้จึงกราบบังคมทูล แต่กรมพระราชวังบวรไม่ทรงเห็นด้วย ตรัสว่าพระพุทธไสยาสน์นั้นองค์ใหญ่โตนัก หากชะลอลากไปอาจจะหักพัง เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศได้ เห็นควรรื้อไปก่อใหม่ให้งามยิ่งกว่าเก่า พระยาราชสงครามจึงทูลอาสาว่าจะดำเนินการชะลอลากให้สำเร็จโดยขอถวายชีวิตเป็นเดิมพัน พระราชาคณะทั้งปวงก็เห็นชอบด้วย สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ จึงโปรดให้พระยาราชสงครามดำเนินการจนสำเร็จ โดยพระองค์และกรมพระราชวังบวรเสด็จไปทอดพระเนตรอยู่เนือง ๆ กรมพระราชวังบวรได้ทรงพระราชนิพนธ์บันทึกการชะลอพระพุทธไสยาสน์ครั้งนั้นไว้เป็นโคลงสี่สุภาพจำนวน ๖๙ บท เรียกกันต่อมาว่าโคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมก

สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ ครั้งหนึ่งทั้งสองพระองค์เสด็จประพาสป่าหัวเมืองนครนายก คืนหนึ่งขณะทรงช้างไล่ช้างป่าอยู่นั้นช้างทรงสมเด็จพระอนุชาธิราชวิ่งไม่ทันยั้งโถมเข้าแทงท้ายช้างพระที่นั่งจนควาญท้ายตกจากหลังช้างและช้างทรงก็เจ็บ สมเด็จพระอนุชาธิราชตกพระทัยกลัวพระราชอาญา รีบตามเสด็จไปเฝ้าและกราบบังคมทูลว่าเป็นเวลาที่เมฆบดบังดวงจันทร์พอดี จึงทรงเห็นไม่ถนัด เมื่อกระชั้นก็ทรงรั้งช้างไว้ไม่ทันสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ มิได้กริ้วพระราชอนุชาแต่อย่างใด ทรงพระกรุณาโปรดงดโทษให้

เมื่อสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ ประชวรใกล้สวรรคต ได้มีพระราชกระแสรับสั่งให้พระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าอภัย พระราชโอรสองค์ที่ ๒ ได้รับราชสมบัติ สมเด็จพระอนุชาธิราชไม่ทรงยินยอม จึงเกิดสงครามกลางเมือง สมเด็จพระอนุชาธิราชทรงเป็นฝ่ายชนะ จึงได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวงเป็นลำดับที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๗๕

ในแผ่นดินนี้มีเจ้าต่างเมืองมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารหลายองค์ เช่น เมื่อเจ้าเมืองหงสาวดีคิดกบฏต่อกรุงอังวะ เจ้าเมืองเมาะตะมะชื่อนักวารุตองเกรงว่าหงสาวดีจะยกมาตีเมืองเมาะตะมะด้วย จึงพาไพร่พลหนีมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ฝ่ายเจ้ากรุงอังวะเมื่อรู้ว่ารามัญเมืองเมาะตะมะหนีกบฏมาอยู่กรุงศรีอยุธยาอย่างมีความสุข ก็ส่งราชทูตเชิญราชบรรณาการมาเจริญพระราชไมตรีกับกรุงศรีอยุธยาด้วยความขอบพระทัย ทางฝ่ายกัมพุชประเทศ เมื่อเจ้าเมืองทั้งสองคือนักพระรามาธิบดีกับนักพระศรีไชยเชษฐ์สู้รบกับพวกญวนไม่ได้ ก็ได้พาไพร่พลหนีมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารกรุงศรีอยุธยา ในตอนต้นรัชกาล นักพระแก้วฟ้าแห่งกัมพูชาได้ส่งช้างพังเผือกช้างหนึ่งมาถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ และยังมีหัวเมืองต่าง ๆ เช่น นครศรีธรรมราช ไชยา ส่งช้างพลายลักษณะพิเศษเข้ามาถวายด้วย

ด้านการพระพุทธศาสนา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศโปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานหลายแห่ง เช่น พระมหาเจดีย์และพระอารามวัดภูเขาทอง และโปรดที่จะเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธบาทเป็นประจำทุกปี ทั้งยังได้โปรดให้อาราธนาพระราชาคณะพร้อมด้วยคณะสงฆ์ไปยังลังกาทวีปเพื่อเผยแผ่และฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปตามคำทูลขอของพระเจ้ากิตติศิริราชสีห์ผู้ครองกรุงสิงขัณฑนครแห่งลังกาทวีป ทำให้เกิดมีพระสงฆ์ในลังกานิกายสยามวงศ์ที่มีชื่อเสียงเป็นที่เคารพศรัทธาของชาวลังกาตราบเท่าทุกวันนี้

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ศิลปะวรรณคดีเจริญรุ่งเรือง พระองค์ทรงเป็นกวีผู้ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีไว้หลายเรื่อง นอกจากโคลงชะลอพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมก ซึ่งเป็นบันทึกเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่าแล้ว ยังมีโคลงสุภาษิตอีก ๕ เรื่อง ซึ่งนักวิชาการวรรณคดีสันนิษฐานว่าเป็นพระราชนิพนธ์ ได้แก่ โคลงพาลีสอนน้อง โคลงราชสวัสดิ์ โคลงทศรถสอนพระรามโคลงประดิษฐ์พระร่วง และโคลงราชานุวัตร พระราชโอรสและพระราชธิดาก็ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีเป็นมรดกสืบทอดมา ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ หรือเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร หรือเจ้าฟ้ากุ้ง ซึ่งเป็นสมเด็จกรมพระราชวังบวรในตอนต้นรัชกาล ทรงพระนิพนธ์กาพย์เห่เรือ กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก พระมาลัยคำหลวง และนันโทปนันทสูตรคำหลวง พระราชธิดาทั้งสองคือเจ้าฟ้าหญิงกุณฑลและเจ้าฟ้าหญิงมงกุฎได้ทรงฟังนิทานปันหยีของชวาที่นางข้าหลวงชาวมลายูเล่าถวาย เจ้าฟ้าหญิงกุณฑลทรงพระนิพนธ์บทละครเรื่องดาหลัง (อิเหนาใหญ่) และเจ้าฟ้าหญิงมงกุฎทรงพระนิพนธ์บทละครเรื่องอิเหนา (อิเหนาเล็ก) ซึ่งเป็นที่มาของวรรณคดีเรื่องเอกในต้นรัตนโกสินทร์ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ๒ เรื่อง คือ บทละครเรื่องดาหลังและอิเหนา

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสด็จสวรรคตในปีขาล แรม ๕ ค่ำ เดือน ๖ จ.ศ. ๑๑๒๐ (พ.ศ. ๒๓๐๑) รวมเวลาที่อยู่ในราชสมบัติ ๒๖ ปี พระชนมายุ ๗๘ พรรษา

กุสุมา รักษมณี

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑-๓.** กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๒.

______ . **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๒.

พระพุทธรูปปางเปิดโลก
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร

สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ) ประสูติแต่กรมหลวงพิพิธมนตรี (พระพันวัสสาน้อยหรือพระอัครมเหสีน้อย) มีพระเชษฐาร่วมพระราชชนกชนนีคือสมเด็จเจ้าฟ้าเอกทัศ (ทรงกรมเป็นกรมขุนอนุรักษ์มนตรี เสวยราชย์เป็นสมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ หรือสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์)

พระนามสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรมาจากพระนามเดิมคือสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอุทุมพร ด้วยสาเหตุตามที่บันทึกในพระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอนว่า ขณะสมเด็จพระราชชนนีทรงครรภ์นั้น สมเด็จพระราชชนกทรงพระสุบินว่ามีผู้ถวายดอกมะเดื่อ ซึ่งพระองค์ทรงทำนายว่า *"ดอกมะเดื่อเป็นคนหายากในโลกนี้"* เมื่อพระราชโอรสประสูติจึงพระราชทานนามว่า สมเด็จเจ้าฟ้าอุทุมพรราชกุมาร ส่วนราษฎรเรียกว่า เจ้าฟ้าดอกเดื่อหรือดอกมะเดื่อ (อุทุมพรแปลว่ามะเดื่อ) เมื่อสมเด็จพระราชชนกเสด็จขึ้นเสวยราชย์ใน พ.ศ. ๒๒๗๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต

ถึง พ.ศ. ๒๓๐๐ พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเทพพิพิธทรงปรึกษาเจ้าพระยาอภัยราชาผู้ว่าที่สมุหนายกและเจ้าพระยามหาเสนาพระยาพระคลัง แล้วกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตขึ้นดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล แทนที่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร กรมพระราชวังบวร พระราชโอรสประสูติแต่พระอัครมเหสีใหญ่ ซึ่งทรงกระทำผิดเป็นมหันตโทษ ต้องพระราชอาญาเฆี่ยนจนทิวงคตตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๙๘ แต่สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตได้ทรงทำเรื่องราวกราบบังคมทูลพระกรุณาว่าสมเด็จพระเชษฐา กรมขุนอนุรักษ์มนตรีมีอยู่ ขอพระราชทานให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจึงมีพระราชโองการตามที่บันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า

> กรมขุนอนุรักษ์มนตรีนั้นโฉดเขลาหาสติปัญญาและความเพียรมิได้ ถ้าจะให้ดำรงฐานาศักดิ์มหาอุปราชสำเร็จราชกิจกึ่งหนึ่งนั้น บ้านเมืองก็จะเกิดภัยพิบัติฉิบหายเสีย เห็นแต่กรมขุนพรพินิต กอปรด้วยสติปัญญาเฉลียวฉลาดหลักแหลม สมควรจะดำรงเศวตฉัตรครองสมบัติรักษาแผ่นดินสืบไปเหมือนดังคำปรึกษาท้าวพระยามุขมนตรีทั้งปวง

พร้อมกันนั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศก็มีรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีออกผนวช ณ วัดลมุดปากจั่น แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีอุปราชาภิเษก ณ พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท อัญเชิญสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตเถลิงถวัลยราชย์ที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตมิได้เสด็จประทับ ณ พระราชวังบวรฯ ยังคงประทับ ณ พระตำหนักสวนกระต่ายในพระราชวังหลวงดังเดิม

ถึง พ.ศ. ๒๓๐๑ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงพระประชวรหนัก เสด็จออก ณ พระที่นั่งทรงปืน มีพระราชดำรัสให้หาพระราชโอรสผู้ใหญ่ซึ่งประสูติจากพระสนม คือ กรมหมื่นเทพพิพิธ กรมหมื่นจิตรสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ และกรมหมื่นเสพภักดี มาเฝ้าพร้อมกัน ตรัสมอบพระราชสมบัติแก่กรมพระราชวังบวรฯ ให้พระเจ้าลูกเธอทั้ง ๔ กรมถวายสัตย์ยอมเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทต่อหน้าพระที่นั่ง ฝ่ายสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีซึ่งทรงผนวชอยู่ เมื่อทรงทราบเรื่องสมเด็จพระราชชนกทรงพระประชวรหนัก ก็ลาผนวชเสด็จมาประทับ ณ พระตำหนักสวนกระต่าย

เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสด็จสวรรคต เจ้าสามกรม มีกรมหมื่นจิตรสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ และกรมหมื่นเสพภักดี ก็เร่งระดมอาวุธและผู้คนจะก่อการกบฏ กรมพระราชวังบวรฯ มีพระบัณฑูรให้หาท้าวพระยาข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่ประชุมพร้อมกันอยู่ที่ศาลาลูกขุนเข้ามาเฝ้า ณ พระตำหนักสวนกระต่ายเพื่อปรึกษาราชการแผ่นดิน และโปรดให้นิมนต์พระราชาคณะ ๕ รูป ให้ไปว่ากล่าวโน้มน้าวเจ้าสามกรมให้สมัครสมานสามัคคีถึงสองครั้ง เจ้าสามกรมจึงมาเฝ้ากระทำสัตย์ถวาย

เมื่อสรงพระบรมศพและอัญเชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานบนพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์แล้ว กรมพระราชวังบวรฯ ทรงปรึกษาเป็นความลับกับสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี แล้วให้กุมตัวเจ้าสามกรมสำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์

สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรเสด็จขึ้นครองราชย์ แต่สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีสมเด็จพระเชษฐาแสดงพระองค์ปรารถนาในราชสมบัติ เสด็จขึ้นอยู่แต่บนพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรทรงเห็นเป็นพระเชษฐาร่วมพระอุทรจึงยอมถวายราชสมบัติ ขณะเสด็จดำรงราช-อาณาจักรได้เพียง ๑๐ วัน แล้วถวายบังคมลาออกทรงพระผนวช ณ วัดเดิม จากนั้นเสด็จประทับ ณ วัดประดู่

ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ขุนนางที่เป็นพี่น้องกับพระสนมเอกประพฤติชั่ว จนขุนนางผู้ใหญ่ร่วมคิดกับกรมหมื่นเทพพิพิธซึ่งกราบถวายบังคมลาทรงผนวช ณ วัดกระโจม จะกำจัดสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ โดยจะเชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร ซึ่งตอนนี้พระราชพงศาวดารบันทึกพระนามว่าขุนหลวงหาวัดลาผนวชมาเสวยราชสมบัติ สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรมิได้ทรงห้าม แต่กลับไปเฝ้าสมเด็จพระเชษฐาธิราช ถวายพระพรแจ้งเรื่องผู้คิดกบฏและขอรับพระราชทานชีวิตเหล่ากบฏ สมเด็จพระเจ้าเอกทัศจึงมีพระราชโองการให้จับพวกกบฏลงพระราชอาญาเฆี่ยนแล้วจำไว้ ส่วนกรมหมื่นเทพพิพิธให้สึกแล้วเนรเทศไปเกาะลังกา

ถึง พ.ศ. ๒๓๐๓ พระเจ้าอลองพญากษัตริย์พม่ายกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา ขุนนางและราษฎรพากันไปกราบทูลวิงวอนให้สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรลาพระผนวชออกมาช่วยสมเด็จพระเชษฐาธิราชบัญชาการป้องกันพระนคร ทรงถอดถอนข้าราชการดีที่ต้องโทษออกมาช่วยราชการ และให้จำคุกขุนนางที่ประพฤติชั่ว สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรทรงเตรียมการทั้งเรื่องไพร่พล เสบียงอาหาร ค่ายคูประตูหอรบ ทรงบัญชาการรบอย่างเข้มแข็ง เมื่อการรบถึงขั้นระดมยิงปืนใหญ่ใส่กัน ได้เสด็จทรงช้างต้นพลายแสนพลพ่ายเลียบพระนคร ทรงตรวจตราและกำชับเจ้าหน้าที่ให้ระวังรักษาทุก ๆ หน้าที่ พม่ารุกประชิดพระนครตั้งแต่วันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๕ ถึงวันขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๖ ก็ต้องเลิกทัพกลับไป เพราะพระเจ้าอลองพญาถูกปืนใหญ่แตกต้องพระวรกายขณะทรงบัญชาการจุดปืนใหญ่ และสิ้นพระชนม์ที่นอกด่านเมืองตาก

หลังสงคราม สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรเสด็จขึ้นเฝ้าสมเด็จพระเชษฐาธิราชเนือง ๆ แต่ค่ำวันหนึ่งกลับมีพระราชโองการให้เข้าเฝ้าถึงที่ข้างใน ครั้นเสด็จเข้าไปทอดพระเนตรเห็นสมเด็จพระเจ้าเอกทัศถอดพระแสงดาบพาดพระเพลาอยู่ ก็เข้าพระทัยว่าทรงรังเกียจ จะทำร้าย มิให้อยู่ในฆราวาส สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรจึงเสด็จลงเรือพระที่นั่งไปวัดโพธิ์ทองคำหยาด ทรงพระผนวช แล้วเสด็จกลับเข้ามาประทับ ณ วัดประดู่

พ.ศ. ๒๓๐๗ พระเจ้ามังระกษัตริย์พม่าให้เกณฑ์ทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา เมื่อทัพพม่าใกล้พระนคร สมเด็จพระเจ้าเอกทัศโปรดให้นิมนต์พระสงฆ์พระราชาคณะที่อยู่วัดนอกเมืองให้เข้ามาอยู่วัดในพระนคร สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรก็เสด็จเข้ามาประทับที่วัดราชประดิษฐาน ขุนนางและราษฎรชวนกันไปทูลเชิญเสด็จให้ลาผนวชออกช่วยป้องกันพระนคร ก็ไม่ทรงลาผนวช แม้เมื่อเสด็จออกบิณฑบาต ชาวเมืองจะได้ชวนกันเขียนหนังสือห่อใส่บาตรทูลวิงวอนให้ลาผนวชเป็นจำนวนมากทุก ๆ วันก็ตาม

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน พ.ศ. ๒๓๑๐ เนเมียวสีหบดีแม่ทัพพม่าได้คุมพระภิกษุสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรหรือขุนหลวงหาวัดหรือขุนหลวงวัดประดู่ และพระราชวงศ์ไปพม่า เมื่อถึงเมืองอังวะ พระเจ้ามังระให้สึกออกเป็นคฤหัสถ์ และให้เชื้อพระวงศ์กษัตริย์เมืองไทยไปตั้งบ้านเรือนที่เมืองจักไก (หรือจักกาย ปัจจุบันเรียกสะกาย) ตรงข้ามแม่น้ำกับเมืองอังวะ สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรสวรรคตที่อังวะเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๙

ปัจจุบันมีหนังสือที่รวมพิมพ์เอกสารเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยา ๓ เรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร คือหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัด ต้นฉบับเดิมเป็นภาษามอญ และหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า ต้นฉบับเดิมเป็นภาษาพม่า เป็นเรื่องที่พระเจ้าอังวะให้ถามเชลยไทยที่จับไปเมืองพม่าครั้ง พ.ศ. ๒๓๑๐ เกี่ยวกับพงศาวดารและขนบธรรมเนียมไทย ซึ่งย่อมมีคำให้การของสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรด้วย หนังสืออีกเรื่องคือคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ฉบับนี้เป็นเอกสารจากหอหลวงของไทยว่าด้วยภูมิสัณฐานพระนครศรีอยุธยาและขนบธรรมเนียมต่าง ๆ และมีเรื่องพระราชพงศาวดารปลาย

อยุธยาอีกช่วงหนึ่ง เพียงแต่มีเรื่องพระราชพิธีลงสรงเจ้าฟ้าและพิธีโสกันต์เจ้าฟ้าของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอุทุมพรด้วย

นอกจากสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรจะทรงพระปรีชาสามารถ พร้อมทั้งสติปัญญา คุณธรรม และพระปรีชาสามารถด้านการปกครองและการสงครามดังกล่าวแล้ว พระราชพงศาวดารยังได้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจด้านบำรุงพระศาสนา คือโปรดให้สร้างวัดอุทุมพรอารามและให้ปฏิสังขรณ์หลังคาพระมณฑปพระพุทธบาท หุ้มทองสองชั้น สิ้นทอง ๒๔๔ ชั่ง

วีณา โรจนราธา

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: ไอเดียสแควร์, ๒๕๓๕.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. **คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๔.

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๐.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๒ พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และจุลยุทธการวงศ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระพุทธรูปปางลีลา
อุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ
สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ปัจจุบันประดิษฐานภายในหอราชกรมานุสร วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ
(สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์)

สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ หรือสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ มีพระนามตามพระสุพรรณบัฏว่าสมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๓๓ หรือพระองค์สุดท้ายของกรุงศรีอยุธยา เป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ประสูติแต่กรมหลวงพิพิธมนตรี (พระพันวัสสาน้อยหรือพระอัครมเหสีน้อย) และเป็นพระเชษฐาร่วมพระราชชนกชนนีกับสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร

พระนามสมเด็จพระเจ้าเอกทัศมาจากพระนามเดิมคือสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าเอกทัศ เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๒๗๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้เป็นสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรี

หลังจากที่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทิวงคตใน พ.ศ. ๒๒๙๘ จนถึง พ.ศ. ๒๓๐๐ กรมหมื่นเทพพิพิธพระเจ้าลูกเธอผู้ใหญ่ซึ่งกำเนิดแต่พระสนมได้ปรึกษาเจ้าพระยาอภัยราชาผู้ว่าที่สมุหนายกและเจ้าพระยามหาเสนาพระยาพระคลัง กราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานให้สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรขณะทรงดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตขึ้นดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราช ซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงเห็นชอบ แม้สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตจะทำเรื่องกราบบังคมทูลขอพระราชทานให้สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีพระเชษฐาร่วมพระอุทรเป็นกรมพระราชวังบวรฯ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศกลับมีพระราชโองการดังปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า *“กรมขุนอนุรักษ์มนตรีนั้นโฉดเขลาหาสติปัญญาและความเพียรมิได้ ถ้าจะให้ดำรงฐานาศักดิ์มหาอุปราชสำเร็จราชการกึ่งหนึ่งนั้นบ้านเมืองก็จะเกิดภัยพิบัติฉิบหายเสีย”* และมีพระราชดำรัสสั่งสมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีว่า *“จงไปบวชเสียอย่าให้กีดขวาง”* สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีทรงกลัวพระราชอาญา จำพระทัยทูลลาไปทรงผนวชแล้วเสด็จประทับ ณ วัดลมุดปากจั่น

เมื่อสมเด็จพระราชชนกทรงพระประชวรใกล้เสด็จสวรรคต สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีก็ทรงลาผนวช เสด็จมาประทับ ณ พระตำหนักสวนกระต่าย เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเสด็จสวรรคตแล้ว ได้ทรงให้คำปรึกษาสมเด็จพระอนุชาธิราชซึ่งทรงดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลให้จับตัวเจ้าสามกรม คือ กรมหมื่นจิตรสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ และกรมหมื่นเสพภักดีซึ่งเป็นกบฏ และให้สำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์

พระราชพงศาวดารบางฉบับ เช่น ฉบับพระราชหัตถเลขา บันทึกโดยตรงว่าเมื่อสมเด็จพระอนุชาธิราชเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรแล้ว สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีทรงแสดงพระองค์ปรารถนาในราชสมบัติ เสด็จขึ้นอยู่แต่บนพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ เป็นที่มาแห่งการที่พระราชพงศาวดารจารึกพระนามอีกพระนามหนึ่งว่า สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรจึงยอมถวายราชสมบัติ แล้วกราบถวายบังคมลาออกทรงพระผนวช

พระราชพงศาวดารบางฉบับ เช่น พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) บันทึกเพียงว่า เมื่อกำจัดเจ้าสามกรมแล้ว กรมพระราชวังบวรฯ จะถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเชษฐาธิราช แต่สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์มนตรีไม่ทรงรับ ไม่ทรงต้องการให้ผิดรับสั่งของสมเด็จพระราชชนก แต่เรื่องเสด็จอยู่ ณ พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์นั้นตรงกัน และที่สุดสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรก็ถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเชษฐาธิราชหลังจากครองราชย์เพียง ๑๐ วัน แล้วถวายบังคมลาออกทรงพระผนวชประทับ ณ วัดประดู่ พระราชพงศาวดารจึงบันทึกพระนามว่า ขุนหลวงหาวัด

เมื่อสมเด็จพระเจ้าเอกทัศเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว กรมหมื่นเทพพิพิธก็กราบถวายบังคมลาออกทรงผนวชด้วย แต่ต่อมาเมื่อเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าเอกทัศทรงยอมให้พระราชมนตรีบริรักษ์ (ปิ่น) จางวางมหาดเล็กและหมื่นศรีสรรักษ์พี่และน้องพระสนมเอกกระทำชั่วในพระราชวังและประมาทหมิ่นขุนนางผู้ใหญ่ พระภิกษุกรมหมื่นเทพพิพิธก็ได้ร่วมกับเจ้าพระยาอภัยราชา พระยายมราช พระยาเพชรบุรี หมื่นทิพเสนา กับนายจุ้ย นายแพงจัน เข้าเฝ้าขุนหลวงหาวัด ทูลปรึกษาจะกำจัดสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ และจะทูลเชิญขุนหลวงหาวัดให้ลาผนวชกลับมาครองราชย์ดังเดิม ขุนหลวงหาวัดมิได้ปฏิเสธ แต่กลับเข้าเฝ้าสมเด็จพระเชษฐาธิราช ถวายพระพรแจ้งเหตุให้ทรงทราบ แต่ขอพระราชทานชีวิตคนเหล่านั้นไว้ สมเด็จพระเจ้าเอกทัศจึงมีพระราชโองการให้จับเหล่ากบฏมาเฆี่ยนและจองจำไว้ ส่วนกรมหมื่นเทพพิพิธนั้น ให้เนรเทศไปลังกาทวีปพร้อมเรือของสมณทูต

ในสมัยเดียวกันนี้ ทางประเทศพม่า ราชวงศ์อลองพญาตั้งตัวเป็นใหญ่ปราบปรามหัวเมืองพม่ามอญไว้ในอำนาจแล้ว ใน พ.ศ. ๒๓๐๓ ก็ยกทัพเข้าตีกรุงศรีอยุธยาทางเมืองกุย ตีหัวเมืองเรื่อยมาจนถึงสุพรรณบุรี ขุนนางและประชาราษฎรชวนกันไปกราบทูลวิงวอนขุนหลวงหาวัด เชิญเสด็จลาผนวชมาช่วยราชการแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรทรงลาผนวชออกมาช่วยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศบัญชาการรบป้องกันพระนคร จนพม่าต้องยกทัพกลับไปเพราะลูกปืนใหญ่แตกต้องพระวรกายพระเจ้าอลองพญาขณะทรงบัญชาการจุดปืนใหญ่บาดเจ็บสาหัส และสิ้นพระชนม์ระหว่างถอยทัพถึงนอกด่านเมืองตาก

หลังสงคราม พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า ค่ำวันหนึ่งสมเด็จพระเจ้าเอกทัศมีพระราชโองการให้สมเด็จพระอนุชาธิราชเข้าเฝ้าที่ข้างใน โดยทรงถอดพระแสงดาบพาดพระเพลา สมเด็จพระอนุชาธิราชก็ทรงเข้าพระทัยว่าทรงรังเกียจ จะทำร้าย มิให้อยู่ในฆราวาส จึงเสด็จออก

ทรงพระผนวชอีกครั้ง

พ.ศ. ๒๓๐๗ พระเจ้ามังระ กษัตริย์พม่าให้เกณฑ์ทัพใหญ่เข้าตีกรุงศรีอยุธยาทั้งจากทางเหนือและทางใต้ ทัพหัวเมืองของไทยไม่อาจรับทัพพม่า มีเพียงชาวบ้านบางระจันที่สามารถรับศึกพม่าได้ถึง ๗ ครั้ง แต่ก็ต้องพ่ายแพ้เพราะกรุงไม่ยอมส่งอาวุธไปช่วย ฝ่ายข้าราชการในกรุงก็แตกสามัคคีจนไม่อาจรบชนะพม่าได้

เมื่อพม่าใกล้ถึงพระนคร สมเด็จพระเจ้าเอกทัศโปรดให้นิมนต์พระสงฆ์พระราชาคณะที่อยู่วัดนอกเมืองเข้ามาอยู่ในพระนคร ซึ่งขุนหลวงหาวัดหรือขุนหลวงวัดประดู่ก็เสด็จเข้ามาประทับที่วัดราชประดิษฐาน ขุนนางและราษฎรพากันกราบทูลวิงวอน รวมทั้งเขียนหนังสือห่อใส่บาตรขณะทรงบิณฑบาตให้ลาผนวช แต่ก็ไม่ทรงลาผนวชอีก

เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตก พม่าเข้ากรุงได้ สมเด็จพระเจ้าเอกทัศเสด็จหนี พระราชพงศาวดารบางฉบับว่าเสด็จไปโดยลำพังพระองค์เดียว แต่บางฉบับว่าลงเรือน้อยไปกับมหาดเล็กสองคน ได้รับความทุกข์ลำบากจนเสด็จสวรรคต พระราชพงศาวดารบางฉบับว่า ชนทั้งปวงนำพระศพมาฝังไว้ แต่บางฉบับก็ว่าพวกพม่าไปพบสมเด็จพระเจ้าเอกทัศที่บ้านจิก (ข้างวัดสังฆาวาส) ทรงอดอาหารกว่า ๑๐ วัน พอถึงค่ายโพธิ์สามต้นก็สวรรคต สุกี้พระนายกองให้เชิญพระศพฝังไว้ที่โคกพระเมรุตรงหน้าวิหารพระมงคลบพิตร อันเป็นที่ทำพระเมรุท้องสนามหลวงครั้งกรุงเก่า รอเมื่อว่างราชการจะถวายพระเพลิง แต่หลังจากนั้นอีกเพียง ๗ เดือน เจ้าตากหรือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้กลับมาตีค่ายโพธิ์สามต้นได้ และให้ขุดพระศพพระเจ้าแผ่นดินซึ่งพระนายกองฝังไว้นั้น อัญเชิญใส่พระโกศตามสังเขป ทำพระเมรุหุ้มด้วยผ้าขาว แล้วเชิญพระโกศตั้งในพระเมรุตั้งเครื่องบูชาสักการะพอสมควร ให้นิมนต์พระสงฆ์ที่เหลืออยู่มาสดับปกรณ์ ทรงถวายไทยทาน แล้วถวายพระเพลิง

สมเด็จพระเจ้าเอกทัศทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่บำเพ็ญพระราชกรณียกิจด้านทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นนิจ ในเอกสารเก่าที่รวมไว้ในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวงว่าทรงสร้างวัดลมุด วัดครุธธา ทรงตั้งอยู่ในธรรมสุจริต เสด็จไปนมัสการพระศรีสรรเพชญ์ทุกเวลามิได้ขาด พระบาทจงกรมอยู่เป็นนิจ ทรงตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ในรัชสมัยนี้พระราชพงศาวดารได้บันทึกเหตุการณ์สำคัญทางพระพุทธศาสนาคือ กำปั่นทูตที่ออกไปส่งพระสงฆ์ไปอุปสมบทกุลบุตรสืบพระพุทธศาสนา ณ ลังกาทวีปตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้กลับเข้ามา จึงทรงพระกรุณาให้แต่งกำปั่นใหม่ใน พ.ศ. ๒๓๐๑ ให้อาราธนาพระวิสุทธาจารย์ พระวรญาณมุนีพระราชาคณะ ๒ รูป พระสงฆ์อันดับ ๓ รูป ไปลังกาทวีปกับข้าหลวง เพื่อออกไปผลัดพระสงฆ์ซึ่งไปครั้งก่อนให้กลับมา ที่ลังกาพระอุบาล พระอริยมุนี และพระสงฆ์ที่ออกไปครั้งก่อนได้บวชกุลบุตรชาวสิงหลเป็นภิกษุถึงเจ็ดร้อยเศษ สามเณรพันคน พระสงฆ์ที่ออกไปครั้งหลังบวชชาวสิงหลเป็นภิกษุอีกสามร้อยสามเณรก็มาก อยู่ได้ปีเศษ พระภิกษุไทยก็เดินทางกลับ คงแต่พระอุบาลีและพระสงฆ์อันดับอยู่บ้าง

วีณา โรจนราธา

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒**. กรุงเทพฯ: ไอเดียสแควร์, ๒๕๓๕.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. **คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๔.

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๐.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. "พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า." ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๑**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๕๑.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๒ พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒.

"พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)." ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และจุลยุทธการวงศ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระมหากษัตริย์ไทย

สมัยธนบุรี

พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
ประดิษฐาน ณ วงเวียนใหญ่ กรุงเทพมหานคร

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
(สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช)

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี หรือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพระนามเมื่อครองราชย์ตามพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า สมเด็จพระบรมราชาที่ ๔ และมีพระนามที่ราษฎรเรียกเมื่อล่วงรัชกาลแล้วว่า ขุนหลวงตาก ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์เดียวของกรุงธนบุรี

พระราชประวัติเมื่อทรงพระเยาว์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นนิทานเชิงอภินิหาร เพราะบันทึกไว้ในหนังสืออภินิหารบรรพบุรุษ ซึ่งพอสรุปเฉพาะส่วนสำคัญของพระราชประวัติว่า เสด็จพระราชสมภพใน พ.ศ. ๒๒๗๗ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา บิดาชื่อไหยฮอง มารดาชื่อนางนกเอี้ยง บิดาเป็นขุนพัฒน์นายอากรบ่อนเบี้ย เจ้าพระยาจักรีสมุหนายกรับเลี้ยงในฐานะบุตรบุญธรรม ให้ชื่อว่า สิน ครั้นเติบใหญ่ศึกษาเล่าเรียนในสำนักพระอาจารย์ทองดีมหาเถระ ณ วัดโกษาวาสน์ จากนั้นได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ได้รับยศเป็นหลวงยกกระบัตร แล้วได้เลื่อนเป็นพระยาตาก

พระราชประวัติช่วงนี้ได้มีผู้ศึกษาวิเคราะห์กันมาก วันพระราชสมภพนั้นหากยึดจดหมายเหตุโหรว่าเสด็จสวรรคตเมื่อพระชนมพรรษาได้ ๔๘ พรรษา ๑๕ วัน และหากเป็นวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จพระราชสมภพวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๗๗ เรื่องพระชาติภูมิสรุปได้ว่าทรงเป็นชาวไทยเชื้อสายจีน บิดามาจากมณฑลกวางตุ้ง มารดาเป็นคนไทย และจากเอกสารราชวงศ์ชิงและเอกสารภาคเอกชนจีนกล่าวถึงพระนามว่า *"เจิ้งเจา"* ซึ่งแปลว่า กษัตริย์แซ่เจิ้ง (ตรงกับเสียงจีนแต้จิ๋วว่า *"แต้"*) และพระนามเดิมคือ สิน

พระราชพงศาวดารได้บันทึกถึงตอนที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท สมเด็จพระอนุชาธิราชในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชครั้งยังทรงเป็นนายสุจินดามหาดเล็กหนีพม่าไปพึ่งเจ้าตาก ณ เมืองจันทบุรี เจ้าตากก็รับชุบเลี้ยงไว้ตั้งเป็นพระมหามนตรี เพราะรู้จักคุ้นเคยกันแต่ก่อนกรุงศรีอยุธยายังไม่เสียแก่พม่า และการที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ ก็แสดงว่าทรงได้รับการศึกษาและทรงรอบรู้ขนบธรรมเนียมประเพณีไทย

อย่างไรก็ตาม ยังมีพระราชพงศาวดารฉบับย่อย ๆ ที่บันทึกเชื้อสายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแตกต่างกันออกไป เช่น พระราชพงศาวดารเหนือเลขที่ ๔๗ กล่าวว่า พระยานักเลงมีเชื้อสายพระเจ้ามักกะโท ทรงพระนามพระยาตาก ตั้งเมืองใหม่ที่ธนบุรี และสมุดไทยดำฉบับหมายเลข ๒/ฆ กล่าวว่า เดิมชื่อจีนแจ้ง เป็นพ่อค้าเกวียนก่อนที่จะมีความชอบในแผ่นดินจนได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่ ณ เมืองตาก ซึ่งก็ตรงกับที่พระราชพงศาวดารฉบับความพิสดาร เช่น ฉบับพระราชหัตถเลขาบันทึกเรื่องหนังสือพุทธทำนายของมหาโสภิตอธิการวัดใหม่ว่า เมื่อพระนครเสียแก่พม่าแล้ว

จะมีบุรุษพ่อค้าเกวียนได้เป็นพระยาครองเมืองบางกอกได้ ๑๐ ปี ต้องเสียเมืองแก่พม่าให้เสด็จไปอยู่เมืองลพบุรี ซึ่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็ได้เสด็จไปประทับเมืองลพบุรี ๗ วันพอเป็นเหตุ อาจเพราะทรงเป็นพ่อค้าเกวียนจึงทรงชำนาญภูมิประเทศ และทรงเชี่ยวชาญรับสั่งได้หลายภาษาทั้งจีน ลาว และญวน

พระราชพงศาวดารฉบับความพิสดารเริ่มบันทึกเรื่องสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๘ สมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ ตั้งแต่ยังทรงเป็นพระยาตากมาช่วยราชการสงครามป้องกันพม่าซึ่งยกทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยา พระยาตากมีฝีมือการรบเข้มแข็งจึงได้เลื่อนตำแหน่งเป็นพระยาวชิรปราการ เจ้าเมืองกำแพงเพชร ระหว่างทำศึกรักษาพระนคร แม้จะพยายามบัญชาการรบและต่อสู้ข้าศึกจนสุดความสามารถ แต่ด้วยความอ่อนแอของผู้บัญชาการและการขาดการประสานงานที่ดีระหว่างแม่ทัพนายกอง ทำให้พระยาวชิรปราการเกิดความท้อแท้ใจหลายครั้ง เมื่อเห็นว่าถึงจะอยู่ช่วยรักษากรุงก็ไม่เกิดประโยชน์อันใด พระยาวชิรปราการจึงตัดสินใจพาสมัครพรรคพวกประมาณ ๕๐๐ คน พระราชพงศาวดารบางฉบับว่าประมาณ ๑,๐๐๐ คน ยกออกจากค่ายวัดพิชัยตีฝ่าทัพพม่าไปทางทิศตะวันออกในเดือนยี่ พ.ศ. ๒๓๐๙

พระยาวชิรปราการนำพรรคพวกสู้รบชนะพม่าที่ไล่ติดตามไปตลอดทาง จนกิตติศัพท์ความสามารถเป็นที่เลื่องลือ ทำให้มีผู้คนมาขอเข้าเป็นบริวารมากมาย ที่ไม่ยอมอ่อนน้อมก็จำต้องตีหักเอาค่ายได้ เส้นทางการเดินทัพออกจากค่ายวัดพิชัยนอกกำแพงเมืองไปบ้านข้าวเม่า บ้านสัมบัณฑิต บ้านโพสังหาร บ้านพรานนก ผ่านเมืองนครนายก ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ครั้นถึงเมืองระยอง พระยากำแพงเพชรคาดการณ์ว่าคงเสียกรุงแล้วจึงตั้งตัวเป็นเจ้าเพื่อรวบรวมผู้คนกู้แผ่นดิน พวกบริวารจึงเรียกว่าเจ้าตากแต่นั้นมา ขณะนั้นทางกรุงศรีอยุธยายังไม่เสียแก่พม่า เจ้าตากจึงระวังตัวมิให้คนทั้งหลายเห็นว่าเป็นกบฏ และให้เรียกคำสั่งเพียงพระประศาสน์อย่างเจ้าเมืองเอก พระระยองพาพรรคพวกออกมาต้อนรับแต่โดยดี แต่ก็ยังมีกรมการเมืองบางส่วนคิดแข็งข้อ พระยาวชิรปราการรู้จึงวางแผนปราบผู้คิดร้ายแตกพ่ายไป และเข้ายึดเมืองระยองเป็นสิทธิ์ขาด

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในวันที่ ๗ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๐ ผู้มีอำนาจบางคนคิดตั้งตัวเป็นใหญ่ พระยาจันทบุรีซึ่งเดิมเคยสัญญาว่าจะเป็นไมตรีกับเจ้าตากก็ไม่ทำตามสัญญา เจ้าตากจึงยกทัพไปปราบ เข้ายึดได้จันทบุรีและตราดตามลำดับ หลังจากยึดเมืองตราดได้แล้ว เจ้าตากก็ยกทัพกลับมาตั้งมั่นที่จันทบุรีและใช้เป็นที่จัดเตรียมกำลังพล เสบียงอาหาร อาวุธยุทโธปกรณ์ รวมทั้งต่อเรือได้ ๑๐๐ ลำ

หลังจากสิ้นฤดูมรสุมเจ้าตากก็ยกทัพออกจากจันทบุรีเข้าปากแม่น้ำเจ้าพระยาในเดือน ๑๒ ปีเดียวกัน เมื่อยึดเมืองธนบุรีได้แล้วจึงบุกเข้าโจมตีค่ายโพธิ์สามต้นที่พระนครศรีอยุธยา และสามารถยึดค่ายโพธิ์สามต้นได้ใน ๒ วัน ขับไล่พม่าออกไปจากพระนครศรีอยุธยา รวมเวลาที่ไทยสูญเสียเอกราชแก่พม่าคราวนั้นเพียง ๗ เดือน เจ้าตากได้จัดการบ้านเมืองให้อยู่ในสภาพปกติ จัดหาที่ประทับให้แก่บรรดาเจ้านายที่ถูกพม่าคุมตัวไว้แต่ยังไม่ทันส่งไปพม่า จัดการปลดปล่อยผู้คนที่ถูกกักขัง พร้อมทั้ง

แจกจ่ายทรัพย์สินเครื่องอุปโภคบริโภคโดยถ้วนหน้า แล้วให้จัดการพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าเอกทัศพอสมพระเกียรติเท่าที่จะทำได้ในขณะนั้น จากนั้นก็อพยพผู้คนมาตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองธนบุรี ซึ่งในเวลานั้นนับว่ามีชัยภูมิเหมาะสมกว่ากรุงศรีอยุธยา เมื่อย้ายมาประทับที่กรุงธนบุรีแล้ว เจ้าตากทำพิธีปราบดาภิเษกขึ้นครองราชสมบัติ แต่ไม่มีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่าเมื่อใด ทางราชการจึงกำหนดเอาวันแรกสุดที่เสด็จออกขุนนาง ตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุโหรเป็นวันคล้ายวันปราบดาภิเษก คือวันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๑๑

ภายหลังปราบดาภิเษกแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงดำเนินการสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงทันที โดยนอกจากจะทรงทำสงครามขับไล่พม่ากว่า ๑๐ ครั้งแล้ว ยังทรงปราบปรามบรรดาคนไทยที่แยกตัวไปตั้งเป็นชุมนุมต่าง ๆ มีชุมนุมเจ้าพระยาพิษณุโลก (เรือง) ชุมนุมเจ้าพระฝาง (เรือน) ชุมนุมเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนู) และชุมนุมเจ้าพิมาย หรือกรมหมื่นเทพพิพิธพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ กระทั่งถึง พ.ศ. ๒๓๑๓ จึงสามารถมีชัยเหนือชุมนุมต่าง ๆ ได้ทั้งหมด ส่งผลให้ชาติไทยกลับมารวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกครั้ง หลังศึกอะแซหวุ่นกี้ใน พ.ศ. ๒๓๑๘ แล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงดำเนินการขยายพระราชอาณาเขตของกรุงธนบุรีออกไปอีกจนกว้างใหญ่ไพศาล ทิศเหนือได้ถึงเมืองเชียงใหม่ ทิศใต้ตลอดหัวเมืองตานี (ปัตตานี) ทิศตะวันออกตลอดกัมพูชาจำปาศักดิ์จดญวนใต้ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือตลอดเวียงจันทน์ หัวเมืองพวน และนครหลวงพระบาง ทิศตะวันตกจดเมืองมะริดและตะนาวศรี ออกมหาสมุทรอินเดีย

ส่วนการฟื้นฟูประเทศนั้น แม้ว่าตลอดรัชสมัยจะเต็มไปด้วยการศึกสงคราม สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชยังเอาพระทัยใส่ดูแลโดยใกล้ชิด ทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองทั้งในด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม เช่น โปรดให้ชำระกฎหมาย โปรดให้พิจารณาตัดสินคดีความต่าง ๆ ตามปกติไม่ให้คั่งค้างแม้ในยามสงคราม โปรดให้ส่งสำเภาหลวงไปค้าขายถึงเมืองจีนตลอดถึงอินเดียตอนใต้ โปรดให้ขุดคูคลองเพื่อประโยชน์ด้านการค้าขายและด้านยุทธศาสตร์ไปพร้อมกัน โปรดให้ขยายพื้นที่ให้ทหารควบคุมไพร่พลทำนา นอกจากนี้ ยังทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์บางตอน ทั้งยังโปรดให้การอุปถัมภ์เหล่ากวี ให้รวบรวมบรรดาช่างฝีมือและให้ฝึกสอนทุกแผนกเท่าที่มีครูสอน โปรดให้บำรุงการศึกษาตามวัดวาอารามต่าง ๆ ให้ตั้งหอหนังสือหลวงรวบรวมตำราต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายเมื่อคราวเสียกรุง โปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดวาอารามใหม่ และให้คัดลอกพระไตรปิฎกที่ยังหลงเหลือจากเมืองนครศรีธรรมราชสร้างเป็นฉบับหลวง และโปรดให้เขียนสมุดภาพไตรภูมิในสำนักสมเด็จพระสังฆราชเป็นต้น การฟื้นฟูบ้านเมืองเกือบทุกด้านนี้ได้รับการสืบสานสร้างเสริมจนสำเร็จสมบูรณ์ในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ครั้นล่วงถึงปลายรัชกาล สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชใฝ่พระราชหฤทัยในทางศาสนาทำให้สำคัญพระองค์ว่าบรรลุโสดาบัน เกิดความวุ่นวายทั้งแผ่นดิน ผู้คนถูกลงโทษโดยปราศจากความผิดมีเพิ่มขึ้นทุกวัน ชาวกรุงเก่าบางพวกจึงรวมตัวกันก่อการกบฏ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้

พระยาสรรค์ (สรรคบุรี) ขึ้นไปปราบกบฏ แต่พระยาสรรค์กลับเข้ากับพวกกบฏยกทัพมาตีกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงรับผิดและยอมเสด็จออกผนวช ณ วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) ในระหว่างนั้นกรุงธนบุรีเกิดความวุ่นวายฆ่าฟันกันไม่เว้นแต่ละวัน เกิดสงครามกลางเมืองระหว่างกรมขุนอนุรักษ์สงคราม (พระเจ้าหลานเธอในสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) เป็นฝ่ายพระยาสรรค์ กับพระยาสุริยอภัย (สมเด็จพระเจ้าหลานเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) ซึ่งนำทัพเมืองนครราชสีมามาปราบกบฏ พระยาสุริยอภัยเป็นฝ่ายมีชัยในที่สุด พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ครั้งเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกซึ่งกำลังยกทัพไปตีเขมรทราบข่าวการจลาจลจากพระยาสุริยอภัย ก็เลิกทัพกลับถึงกรุงธนบุรี หลังจากไต่สวนจนทราบเหตุการณ์ทั้งปวงแล้ว ให้บรรดาข้าราชการพิจารณาปรึกษาโทษสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และสำเร็จโทษเมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้มีพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่แก่ปวงชนชาวไทย ทางราชการจึงกำหนดให้วันที่ ๒๘ ธันวาคมของทุกปีเป็นวันสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และให้มีรัฐพิธีถวายสักการะ ณ พระบรมราชานุสาวรีย์ที่วงเวียนใหญ่ กรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๗ สืบมาทุกปี และเมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ คณะรัฐมนตรีมีมติให้เทิดพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

วีณา โรจนราธา

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: ไอเดียสแควร์, ๒๕๓๕.

คณะกรรมการมูลนิธิสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. **สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช.** กรุงเทพฯ: ศรีบุญเรืองพับลิเคชั่น, ๒๕๓๓.

“จดหมายเหตุโหร.” และ “พระราชพงศาวดารเหนือ.” ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒.

ต้วน ลี่ เซิง. **พลิกต้นตระกูลไทย.** กรุงเทพฯ: พิราบสำนักพิมพ์, ม.ป.ป.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี.** กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๒๙.

“พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม).” และ “พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม).” ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๓.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒.

อภินิหารบรรพบุรุษ. ม.ป.ท., ๒๔๗๓. (สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตโปรดให้พิมพ์เปน ของชำร่วยในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าปิยภักดีนารถ สุประดิษฐ์)

พระมหากษัตริย์ไทย

สมัยรัตนโกสินทร์

พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
ประดิษฐาน ณ มุขกระสันตะวันออก พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีพระนามเดิมว่า ด้วงหรือทองด้วง เสด็จพระราชสมภพที่กรุงศรีอยุธยา เมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๒๗๙ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เป็นพระโอรสในสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกซึ่งมีพระนามเดิมว่า ทองดี สืบเชื้อสายมาจากเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช รับราชการในกรมอาลักษณ์เป็นพระอักษรสุนทร พระราชชนนีมีพระนามว่า หยกหรือดาวเรือง เมื่อทรงเจริญพระชนมพรรษาได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรขณะดำรงพระยศสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เมื่อทรงอุปสมบทและลาพระผนวชแล้วกลับเข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กหลวง เมื่อมีพระชนมพรรษา ๒๕ พรรษา สมเด็จพระเจ้าเอกทัศทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นหลวงยกกระบัตร เมืองราชบุรี และได้สมรสกับธิดาตระกูลคหปตนีที่ตำบลอัมพวา แขวงเมืองสมุทรสาคร ชื่อนาก (สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี)

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้เอกราชและสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเข้ารับราชการในกรุงธนบุรีเป็นพระราชวรินทร์ เจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา ทรงเป็นกำลังสำคัญของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช คู่กับสมเด็จพระอนุชาธิราช (สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท) ทำศึกสงครามกู้บ้านเมืองหลายครั้งและได้เลื่อนบรรดาศักดิ์โดยลำดับ ดังนี้

พ.ศ. ๒๓๑๑ โดยเสด็จปราบชุมนุมเจ้าพิมาย ได้เลื่อนเป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์ จางวางกรมพระตำรวจ พ.ศ. ๒๓๑๒ ทรงเป็นแม่ทัพไปตีเขมรได้เมืองพระตะบองและเสียมราฐ พ.ศ. ๒๓๑๓ ได้เลื่อนเป็นพระยายมราชว่าที่สมุหนายก พ.ศ. ๒๓๑๔ เลื่อนเป็นเจ้าพระยาจักรี เป็นแม่ทัพไปตีเขมร พ.ศ. ๒๓๑๗ ทรงเป็นแม่ทัพหน้าไปตีเชียงใหม่ และลงมาช่วยรบกับพม่าที่เมืองราชบุรีจนชนะ พ.ศ. ๒๓๑๘ ทรงเป็นแม่ทัพรบต้านทัพพม่าที่เมืองพิษณุโลกเป็นสามารถ จนอะแซหวุ่นกี้แม่ทัพพม่าขอดูตัวและกล่าวสรรเสริญ ดังบันทึกในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า *"รูปก็งาม ฝีมือก็เข้มแข็ง สู้รบเราผู้เป็นผู้เฒ่าได้ จงอุตสาห์รักษาตัวไว้ ภายหน้าจะได้เป็นกษัตริย์เป็นแท้"* สงครามครั้งนั้น เมืองพิษณุโลกถูกล้อมจนขาดเสบียงอาหาร จำต้องทิ้งเมือง ตีหักไปตั้งมั่นที่เมืองเพชรบูรณ์ แต่พอดีอะแซหวุ่นกี้ถูกเรียกตัวกลับ พ.ศ. ๒๓๑๙ ทรงเป็นแม่ทัพไปตีหัวเมืองตะวันออกได้เมืองจำปาศักดิ์ เมืองโขง เมืองอัตปือ และเกลี้ยกล่อมได้เมืองตะลุง เมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ และเมืองขุขันธ์ ถึง พ.ศ. ๒๓๒๐ จึงทรงได้รับพระมหากรุณาปูนบำเหน็จเป็น เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก พ.ศ. ๒๓๒๑ ทรงเป็นแม่ทัพไปตีเวียงจันทน์ หลวงพระบาง และอัญเชิญพระแก้วมรกตกับพระบางลง

มายังกรุงธนบุรี และใน พ.ศ. ๒๓๒๓ ทรงเป็นแม่ทัพไปปราบจลาจลเมืองเขมร แต่เมื่อทรงทราบข่าวจลาจลในกรุงธนบุรี จึงยกทัพกลับมากรุงธนบุรี เสด็จกลับถึงกรุงธนบุรีเมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ ประทับบนศาลาลูกขุนมหาดไทย ตัดสินสำเร็จโทษสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แล้วเหล่าขุนนางและราษฎรทั้งหลายพร้อมกันกราบบังคมทูลเชิญสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกขึ้นครองราช-สมบัติ วันนี้ถือเป็นวันสถาปนามหาจักรีบรมราชวงศ์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงรับอัญเชิญเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว โปรดให้ย้ายพระนครมาทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเยื้องกับกรุงธนบุรีพระนครเดิม ด้วยมีพระราชดำริว่าฝั่งตะวันออกมีชัยภูมิดีกว่า และสามารถป้องกันข้าศึกได้ดีกว่า โปรดให้ตั้งพิธียกเสาหลักเมืองเมื่อวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ และให้ก่อสร้างพระราชวังล้อมด้วยไม้ระเนียดไว้ก่อน พอให้ตั้งการพระราชพิธีปราบดาภิเษกโดยสังเขปเมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๕ จากนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างพระบรมมหาราชวัง พระราชวังบวรสถานมงคล และพระนครอย่างถาวรต่อไป

เมื่อก่อสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๓๒๗ จึงอัญเชิญพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) จากพระราชวังเดิมกรุงธนบุรี มาประดิษฐานในพระอุโบสถ และเมื่อสร้างพระนครแล้วเสร็จใน พ.ศ. ๒๓๒๘ โปรดให้กระทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ ให้ถูกต้องตามโบราณราชประเพณี และให้มีการสมโภชพระนครต่อเนื่องกัน พระราชทานนามพระนครว่า *“กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุทธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบูรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์”* ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลงสร้อย *“บวรรัตนโกสินทร์”* เป็น *“อมรรัตนโกสินทร์”*

ในเวลาเดียวกับการสร้างพระนครซึ่งล้อมด้วยกำแพง ป้อม และคูเมืองนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงให้ตระเตรียมเสบียงอาหาร อาวุธทั้งซื้อและหล่อเอง และต่อเรือรบไว้ต่อสู้ข้าศึกที่สำคัญคือพม่า และใน พ.ศ. ๒๓๒๘ พม่าก็ยกกองทัพมาถึง ๙ ทัพ ด้วยกำลังพลมากกว่าไทยถึงเท่าตัว แต่กลับมีข้อเสียเพราะไม่สามารถเข้าถึงกรุงพร้อมกัน ขณะที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงกำหนดยุทธศาสตร์โดยให้ออกไปสกัดทัพพม่าไม่ให้ถึงเมืองหลวง ให้ต่อสู้ทัพสำคัญก่อน ทัพใดเสร็จศึกก็ให้หนุนไปช่วยด้านอื่น ทำให้ตีทัพพม่าแตกพ่ายไปทุกทัพ

ครั้น พ.ศ. ๒๓๒๙ พระเจ้าปดุงกษัตริย์พม่ายกทัพมารบแก้ตัว เปลี่ยนยุทธวิธีการรบโดยเตรียมยุ้งฉางมาพร้อม ตั้งค่ายใหญ่ที่ท่าดินแดงและสามสบ เมืองกาญจนบุรี ตั้งค่ายชักปีกกาถึงกัน ขุดสนามเพลาะปักขวากหนาแน่น และทำสะพานเชื่อมถึงกัน แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเป็นแม่ทัพทรงตีค่ายท่าดินแดง และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท สมเด็จพระอนุชาธิราชทรงตีค่ายสามสบ ระดมกำลังเพียง ๓ วัน พม่าก็แตกพ่ายไปสิ้น

ในปีต่อมา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงเสด็จนำทัพไปตีเมืองทวายของพม่าเป็นการตอบแทน แต่ไม่อาจตีหักได้สำเร็จ เพราะเส้นทางทุรกันดารและขัดสนเสบียงอาหาร

อย่างไรก็ตามใน พ.ศ. ๒๓๓๔ ทวาย ตะนาวศรี และมะริดได้ขอสวามิภักดิ์ต่อไทย แต่พอพม่ายกลงมาทั้ง ๓ เมืองเกรงกลัวจึงกลับไปขึ้นกับพม่าอีกใน พ.ศ. ๒๓๓๖

พม่ายังพยายามจะชิงหัวเมืองทางเหนือหรือดินแดนล้านนาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๓๐ จนถึง พ.ศ. ๒๓๔๘ กองทัพไทยและล้านนาได้ร่วมกันต่อสู้จนขับไล่พม่าออกไปจากล้านนา และยังได้เชียงตุง แสนหวี เมืองลื้อ สิบสองปันนาไว้ในราชอาณาจักรไทยด้วย

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชยังได้ทรงขยายพระราชอาณาเขต โดยการทำสงครามและโดยการอุปถัมภ์ค้ำจุนประเทศอื่น ๆ รอบพระราชอาณาจักร ดังนี้

ลาว เป็นประเทศราชของไทยแล้วในสมัยกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงทรงแต่งตั้งกษัตริย์ลาวที่ทรงไว้วางพระทัยให้ปกครองเวียงจันทน์ ทั้งเมื่อกษัตริย์หลวงพระบางคิดจะเอาใจออกห่างไปพึ่งพม่า เจ้าอนุแห่งเวียงจันทน์ยังช่วยไปตีหลวงพระบาง จับกษัตริย์หลวงพระบางส่งมากรุงเทพมหานคร

เขมร เป็นประเทศราชของไทยเช่นกัน ภายในประเทศเกิดจลาจล พระบาทสมเด็จพระพุทธยอด-ฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้พระยายมราช (แบน) ไประงับเหตุ รักษาราชการในเมืองเขมร และพานักองเองเข้ามากรุงเทพมหานคร ทรงชุบเลี้ยงคู่กับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ถึง ๑๒ ปี จึงทรงแต่งตั้งเป็นสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีออกไปครองกรุงกัมพูชา และเมื่อสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีพิราลัย ก็โปรดให้สมเด็จฟ้าทะละหะเป็นผู้สำเร็จราชการ จนนักองจันท์ พระราชโอรสสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีเจริญวัย จึงทรงแต่งตั้งเป็นสมเด็จพระอุทัยราชาครองกรุงกัมพูชา

ญวน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเกื้อหนุนองเชียงสือที่หนีภัยกบฏไกเซินมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารจนกู้ชาติบ้านเมืองได้ ถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทองเป็นราชบรรณาการเมื่อตั้งตนเป็นจักรพรรดิ ทรงพระนามพระเจ้าเวียดนามยาลองจึงเลิกถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทอง แต่มีพระราชสาส์นและถวายสิ่งของมีค่าด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้เชิญพระราชสาส์นพร้อมเครื่องสำหรับกษัตริย์ไปพระราชทาน

มลายู ตั้งแต่ศึกสงคราม ๙ ทัพ เมื่อสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงขับไล่พม่าออกไปจากภาคใต้แล้ว ได้เสด็จลงไปปราบหัวเมืองใต้ได้เมืองตานี (ปัตตานี) แล้ว ไทรบุรี กลันตัน และตรังกานูก็ยอมอ่อนน้อม โปรดให้เมืองสงขลาและเมืองนครศรีธรรมราชควบคุมดูแล

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชยังทรงรักษาสัมพันธไมตรีกับจีนราชวงศ์ชิงสืบต่อจากสมัยกรุงธนบุรี เพราะได้ประโยชน์จากการค้าสำเภา รวมทั้งเปิดรับชาวตะวันตกที่เข้ามาค้าขาย มีโปรตุเกสและอังกฤษ เป็นต้น

พระราชกรณียกิจด้านทะนุบำรุงบ้านเมือง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชต้องทรงดำเนินการไปพร้อมกับการสงคราม เพราะเป็นเรื่องของการฟื้นฟูประเทศ ด้วยมีพระราชประสงค์

“สร้างให้เหมือนสมัยบ้านเมืองดี” ซึ่งมีผลด้านจิตวิทยาทำให้อาณาประชาราษฎร์มีขวัญและกำลังใจ และยังมีผลทำให้ประเทศข้างเคียงเกรงขามเมื่อเห็นว่าบ้านเมืองไทยบริบูรณ์รุ่งเรืองดุจเดิม

การจัดระเบียบการปกครอง ทรงยึดแบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา มีอัครมหาเสนาบดีสมุห-พระกลาโหมดูแลหัวเมืองฝ่ายใต้ สมุหนายกดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือ กรมท่าดูแลหัวเมืองฝ่ายตะวันตก จัดการปกครองแบบจตุสดมภ์ คือ เวียง วัง คลัง นา หัวเมืองแบ่งเป็นหัวเมืองชั้นเอก ชั้นโท ชั้นตรี ชั้นจัตวา และหัวเมืองประเทศราช

ด้านกฎหมายบ้านเมือง โปรดให้ชำระพระราชกำหนดกฎหมายให้ถูกต้อง แล้วให้อาลักษณ์ชุบเส้นหมึกไว้ ประทับตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ และบัวแก้ว ซึ่งเป็นตราของสมุหนายก สมุห-พระกลาโหม และพระคลัง แสดงว่าใช้บังคับทั่วราชอาณาจักร กฎหมายนี้เรียกกันว่ากฎหมายตราสามดวง

ด้านศาสนา ใน พ.ศ. ๒๓๓๑ โปรดให้สังคายนาพระไตรปิฎกที่วัดนิพพานารามซึ่งได้พระราชทานนามใหม่ว่า วัดพระศรีสรรเพ็ชญดาราม ปัจจุบันคือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ นับเป็นการสังคายนาลำดับที่ ๙ ของโลก และยังโปรดให้ตรากฎพระสงฆ์ควบคุมสมณปฏิบัติและข้อพึงปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนอีกหลายฉบับ รวมทั้งพระราชกำหนดกวดขันศีลธรรมข้าราชการและพลเมือง

ด้านขนบธรรมเนียมประเพณีและศิลปวัฒนธรรม โปรดให้รื้อฟื้นและทรงอุปภัมภ์ทุกแขนง โปรดให้สร้างปราสาทพระราชวัง วัดวาอาราม เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดสระเกศ และวัดสุทัศนเทพวราราม โปรดให้รื้อฟื้นพระราชพิธีสำคัญ ๆ ครั้งกรุงศรีอยุธยามาจัดทำอย่างถูกต้องตามแบบแผนราชประเพณี ทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้มีประกาศ มีการจดจารบันทึกไว้เป็นแบบแผนสืบมา ตั้งแต่พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีสมโภชพระนคร พระราชพิธีพืชมงคล พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พิธีทรงผนวชสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระราชพิธีโสกันต์ พระราชพิธีสมโภชพระเศวตกุญชร การออกพระเมรุและพระราชพิธีถวายพระเพลิงหรือพระราชทานเพลิงที่ท้องสนามหลวง โปรดให้รวบรวมพระราชพงศาวดารและเอกสารสำคัญของบ้านเมืองที่กระจัดกระจายมาชำระเรียบเรียงขึ้นใหม่ ทรงส่งเสริมนักปราชญ์ราชกวี สร้างงานวรรณกรรมสำคัญ โดยทรงเป็นผู้นำทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับยาวครบสมบูรณ์และเพลงยาวรบพม่าที่ท่าดินแดง เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๒ พระชนมพรรษา ๗๒ พรรษา ทรงดำรงสิริราชสมบัติ ๒๘ ปี

พระนาม “พระพุทธยอดฟ้า” เป็นพระนามจากการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ถวายพระนามพระพุทธรูปทรงเครื่อง ๒ พระองค์หน้าฐานชุกชีพระพุทธมหามณีรัตน-ปฏิมากร ซึ่งทรงสร้างเพื่อเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์รัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ โดยถวายพระนามว่าพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระพุทธเลิศหล้าสุลาลัย แล้วโปรดให้เรียกพระนามแผ่นดิน

ที่เรียกกันว่าแผ่นดินต้นเป็นแผ่นดินพระพุทธยอดฟ้า และแผ่นดินกลางเป็นแผ่นดินพระพุทธเลิศหล้าสุลาลัย (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนเป็นพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ส่วนพระราชสมัญญานาม “มหาราช” นั้น คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้ถวายพระราชสมัญญานามเป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และให้เปลี่ยนชื่อวันจักรี วันที่ ๖ เมษายน เป็นวันพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและวันที่ระลึกมหาจักรีบรมราชวงศ์

วีณา โรจนราธา

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: ไอเดียสแควร์, ๒๕๓๕.

กระทรวงศึกษาธิการ. **หนังสืออ้างอิงวิชาภาษาไทย ประวัติวรรณคดี.** พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, ๒๕๑๑.

คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี. **ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-รัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๒๕-พ.ศ. ๒๓๙๔ เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕.

จรรยา ประชิตโรมรัน, พลตรี. **พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา. **พระบรมราชจักรีวงศ์.** กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, ๒๕๔๗.

ทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค), เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๑.

ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๗.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. **เรื่องพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม.** พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๐. (นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ พิมพ์ช่วยในงานคล้ายวันประสูติ พ.ศ. ๒๕๐๐)

พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ประดิษฐาน ณ มุขกระสันตะวันออก พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชกับสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระนามเดิม ฉิม ทรงพระราชสมภพเมื่อวันพุธที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๑๐ ณ นิวาสสถานตำบลอัมพวา สมุทรสงคราม ซึ่งขณะนั้นกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว ขณะที่ประสูตินั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชยังทรงรับราชการเป็นหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้โดยเสด็จพระบรมราชชนกในการศึกสงครามตลอดมา ทั้งก่อนและหลังเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงปราบดาภิเษกขึ้นครองราชสมบัติเป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรีเมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๕ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพระเกียรติยศเป็นเจ้าฟ้าต่างกรม ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรและได้ทรงรับราชการใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ดูแลงานต่างพระเนตรพระกรรณเสมอมา ใน พ.ศ. ๒๓๔๙ ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่พระมหาอุปราช หลังจากที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทเสด็จสวรรคต

ใน พ.ศ. ๒๓๕๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒ แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี ทรงประกอบพระราชกรณียกิจที่สร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่บ้านเมืองเป็นอเนกประการ ทำให้บ้านเมืองสงบและอุดมสมบูรณ์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยถือได้ว่าเป็นยุคทองของวรรณคดีเพราะวรรณคดีของชาติรุ่งเรืองมาก ได้ทรงส่งเสริมงานศิลปะทุกประเภท ทรงพระปรีชาสามารถในงานวรรณกรรมและบทละครเป็นอย่างยิ่ง ทรงพระราชนิพนธ์งานวรรณกรรมและบทละครต่าง ๆ ที่ทรงคุณค่าไว้จำนวนมาก เช่น เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน (บางตอน) บทละครเรื่องอิเหนา รามเกียรติ์ คาวี ไกรทอง มณีพิชัย สังข์ทอง ไชยเชษฐ์ กาพย์เห่เรือ และบทพากย์โขนตอนเอราวัณ นาคบาศ และนางลอย พระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ ว่าเป็นยอดของบทละครรำ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในคำนำบทละครเรื่องรามเกียรติ์ว่า *"นักเลงหนังสือก็ดี นักเลงดูละครก็ดี ต้องยอมรับทั้งนั้นว่าเป็นหนังสืออันดี เป็นบทกลอนไพเราะและถ้อยคำสำนวนดี เป็นตัวอย่างดียิ่งอันหนึ่งแห่งจินตกวีนิพนธ์ในภาษาไทยเรา สมควรแล้วที่จะเป็นหนังสือซึ่งจะรักษาไว้เป็นแบบแผน"* สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงยกย่องว่า *"ส่วนบทละครนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์เป็นจินตกวีอย่าง*

วิเศษที่สุดองค์ ๑”

บทพระราชนิพนธ์ต่างๆ นอกจากจะมีความไพเราะงดงามแล้ว ยังให้ความรู้ด้านการศึกษาขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมด้วย เช่น ประเพณีโสกันต์ ประเพณีงานพระเมรุ

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังสนพระราชหฤทัยด้านศิลปะการดนตรีเป็นอย่างยิ่ง ทรงเชี่ยวชาญและโปรดซอสามสาย พระองค์มีซอคู่พระหัตถ์อยู่คันหนึ่ง พระราชทานนามว่า “ซอสายฟ้าฟาด” ในรัชสมัยของพระองค์ศิลปะด้านนาฏกรรมเจริญรุ่งเรืองมาก ความงดงามไพเราะทั้งบทและกระบวนการรำได้ปรับปรุงและใช้เป็นแบบแผนทางนาฏศิลป์ของชาติมาจนปัจจุบัน และศิลปะด้านการดนตรีก็เจริญรุ่งเรืองทั้งทางมโหรี ปี่พาทย์ และขับร้อง ทั้งยังทรงงานศิลปกรรมที่ทรงคุณค่ายิ่งไว้อีกหลายประการ เช่น หน้าหุ่นพระยารักใหญ่และพระยารักน้อย ลวดลายพระที่นั่งสนามจันทร์ซึ่งเป็นพระที่นั่งไม้ขนาดเล็ก หุ่นพระพักตร์พระพุทธรูปประธานวัดอรุณราชวราราม บานประตูพระวิหารวัดสุทัศนเทพวรารามที่แกะเป็นรูปป่าเขาลำเนาไพรและสิงสาราสัตว์นานาชนิด เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้ขยายอาณาเขตพระบรมมหาราชวังและทรงสร้างสวนสำหรับประพาสไว้ในพระบรมมหาราชวังที่สร้างไว้เดิมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เรียกว่าสวนขวา ให้มีความงดงามบริบูรณ์ การสร้างสวนขวานี้มีนัยสำคัญเกี่ยวกับราชการบ้านเมืองคือทำให้ปรากฏพระเกียรติยศแสดงให้นานาประเทศเห็นว่าไทยมีกำลังสร้างราชธานีได้ใหม่เหมือนดังราชธานีเดิมครั้งกรุงศรีอยุธยา เมื่อชาวต่างประเทศและหัวเมืองประเทศราชมาเฝ้า โปรดเกล้าฯ ให้พนักงานพาไปชมความงามของสวนขวา ซึ่งเป็นที่สรรเสริญพระเกียรติยศไปนานาประเทศ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้ออกประกาศยกเลิกธรรมเนียมการยิงกระสุนในระหว่างเสด็จพระราชดำเนินเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่อาณาประชาราษฎร์ ทรงได้ช้างเผือกเอกมาสู่พระบารมีถึง ๓ ช้าง ถือว่าเป็นมิ่งมงคลเพิ่มพูนพระเกียรติยศ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ธงที่ชักในเรือกำปั่นหลวงที่ไปค้าขายยังนานาประเทศทำรูปช้างสีขาวอยู่กลางวงจักรติดในธงพื้นแดง และใช้เป็นธงชาติไทยต่อมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเปลี่ยนมาเป็นธงไตรรงค์เช่นปัจจุบัน

ด้านการค้ากับต่างประเทศ ปรากฏว่าการค้ากับจีนและประเทศทางตะวันตกเฟื่องฟูมาก ทรงส่งเสริมการค้ากับต่างประเทศ โดยทรงส่งเรือสำเภาไปค้าขายกับจีน เขมร ญวน มลายู มีเรือสินค้าของหลวงเดินทางไปจีนเป็นประจำ รวมทั้งประเทศตะวันตกต่าง ๆ เช่น โปรตุเกส อังกฤษ นำรายได้เข้าสู่ประเทศจำนวนมาก

ในด้านสังคม ทรงพระราชดำริว่าการสูบฝิ่นเป็นอันตรายแก่ผู้สูบ ทั้งก่อให้เกิดคดีอาชญากรรมขึ้นมาก แม้ฝิ่นจะนำรายได้จำนวนมากเข้าพระคลังหลวง แต่ด้วยพระมหากรุณาธิคุณที่มีต่อราษฎร ทรงตราพระราชกำหนดห้ามมิให้ซื้อขายและสูบฝิ่น ทรงกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนไว้อย่างหนัก

ในด้านปกครองนั้น ทรงริเริ่มการแต่งตั้งเจ้านายให้กำกับราชการกระทรวงต่าง ๆ หลายพระองค์ เช่น โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ทรงกำกับราชการกรมมหาดไทย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิพลเสพสำเร็จราชการกรมพระกลาโหม และพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) สำเร็จราชการกรมพระคลัง (คือกรมท่า) การให้เจ้านายกำกับราชการกระทรวงต่าง ๆ นับเป็นพระราชดำริที่มีความสำคัญต่อการบริหารราชการแผ่นดิน เพราะเจ้านายจะได้ทรงเรียนรู้การบริหารงานซึ่งเป็นประโยชน์ในเวลาต่อมาเป็นอย่างยิ่ง

ส่วนการพระศาสนา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ริเริ่มการประกอบพิธีวิสาขบูชาขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๖๐ เป็นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ พระราชกรณียกิจในการฟื้นฟูประเพณีการจัดงานวันวิสาขบูชาได้เป็นประเพณีสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน และโปรดเกล้าฯ ให้มีการแก้ไขวิธีสอบพระปริยัติธรรมซึ่งเดิมแบ่งเป็น ๓ ขั้น คือ เปรียญตรี เปรียญโท และเปรียญเอก โดยโปรดให้กำหนดวิธีสอบเป็น ๙ ประโยค ผู้สอบได้ ๓ ประโยคขึ้นไปนับว่าเป็นเปรียญ นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้มีการสังคายนาบทสวดมนต์ และมีพระราชดำริว่าพระสงฆ์ในลังกาทวีปเป็นสมณวงศ์เดียวกับพระสงฆ์ในสยามประเทศ และเคยมีสมณไมตรีติดต่อกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่ขาดการติดต่อไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้ส่งสมณทูตไปลังกาเพื่อทราบการพระศาสนาและศาสนาวงศ์ในลังกาทวีปด้วย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมืองที่ปากลัดต่อจากที่ค้างไว้ พระราชทานนามว่า เมืองนครเขื่อนขันธ์ แล้วโปรดให้ย้ายครัวมอญเมืองปทุมธานีไปอยู่ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ และใน พ.ศ. ๒๓๖๒ โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงเป็นแม่กองสร้างเมืองสมุทรปราการ ให้เป็นเมืองป้อมปราการสำหรับป้องกันข้าศึกที่ใช้เส้นทางเดินทัพมาตีไทยทางทะเล

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงครองสิริราชสมบัติเป็นเวลา ๑๕ ปี เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ ขณะพระชนมพรรษา ๕๖ พรรษา พระองค์มีพระราชโอรสและพระราชธิดา รวม ๗๓ พระองค์

องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศยกย่องพระเกียรติคุณให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นบุคคลสำคัญของโลกในอภิลักขิตสมัยครบรอบ ๒๐๐ ปี แห่งพระบรมราชสมภพ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ นับว่าทรงเป็นคนไทยลำดับที่ ๓ ที่ได้รับการประกาศเกียรติคุณนี้

กฤษฎา บุณยสมิต

เอกสารอ้างอิง

กนกวลี ชูชัยยะ และกฤษฎา บุณยสมิต. **บุคคลสำคัญของไทยที่โลกยกย่อง**. กรุงเทพฯ: เมธีทิปส์, ๒๕๔๖.

คณะอนุกรรมการประชาสัมพันธ์การจัดงานพระบรมราชานุสรณ์ปี ๒๕๒๑. **เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธ-เลิศหล้าฯ ในศุภวาระครบ ๒๐๐ ปี วันพระบรมราชสมภพ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๑**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ยันฮี, ๒๕๒๑.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒**. กรุงเทพฯ: ไอเดียสแควร์, ๒๕๔๖.

ใต้ร่มพระบารมีจักรีนฤบดินทร์ สยามินทราธิราช. กรุงเทพฯ: ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๗. (ราชบัณฑิตยสถานจัดพิมพ์ในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗๕ พรรษา)

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒**. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๐๔.

ปถพีรดี. “งานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่อุทยานพระบรมราชานุสรณ์ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม วันที่ ๘-๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖.” **สกุลไทย**. ปีที่ ๔๙ ฉบับที่ ๒๕๒๑ (กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖): หน้า ๑๑๖-๑๑๗.

มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒ เล่ม ๓ จุลศักราช ๑๑๗๑-๑๑๗๔**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

เรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒. กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, ๒๕๔๓.

พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประดิษฐาน ณ มุขกระสันตะวันออก พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระนามเดิมว่าหม่อมเจ้าทับ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร) กับเจ้าจอมมารดาเรียม (ต่อมาภายหลังทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระศรีสุลาลัย) เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันจันทร์ที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๐ ณ พระราชวังเดิม กรุงธนบุรี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ครั้น พ.ศ. ๒๓๔๙ สมเด็จพระราชบิดาทรงได้รับอุปราชาภิเษกเป็นพระมหาอุปราช จึงทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าทับ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ทำพิธีโสกันต์เป็นการพิเศษ และเมื่อครบปีที่จะทรงพระผนวช ก็โปรดเกล้าฯ ให้ทรงพระผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วเสด็จไปประทับจำพรรษา ณ วัดราชสิทธาราม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จขึ้นครองราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๓๕๒ พระองค์เจ้าทับทรงรับราชการสนองพระเดชพระคุณจนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ใน พ.ศ. ๒๓๕๖ โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาทรงกรมเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงกำกับราชการกรมท่า กรมพระคลังมหาสมบัติ และกรมพระตำรวจว่าความฎีกา ซึ่งเป็นราชการสำคัญเกี่ยวกับความมั่นคง ความมั่งคั่งของชาติ และความสงบสุขของราษฎร พระองค์มีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเลี้ยงพระมิได้ขาด ทรงตั้งโรงทานเลี้ยงดูราษฎรที่อัตคัดขัดสน ณ บริเวณหน้าวังท่าพระซึ่งเป็นที่ประทับในขณะนั้น ด้านการค้าทรงแต่งสำเภาหลวงและสำเภาส่วนพระองค์ไปค้าขายที่เมืองจีน สร้างความมั่งคั่งให้ชาติอย่างยิ่ง ฐานะส่วนพระองค์ก็มั่นคงจนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเรียกว่าเจ้าสัว จอห์น ครอว์เฟิด ทูตของผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดียส่งมาเจรจาทางพระราชไมตรี แสดงความเห็นไว้ในเอกสารของจอห์น ครอว์เฟิด สรุปได้ว่ากรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงว่าราชการสิทธิ์ขาดทั้งด้านการต่างประเทศและการค้า ทรงเป็นเจ้านายที่ฉลาดหลักแหลมที่สุดในบรรดาเจ้านายและขุนนางข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในราชสำนักสยาม

ใน พ.ศ. ๒๓๖๓ พม่ายกกำลังมาตั้งยุ้งฉางสะสมเสบียงอาหารเตรียมทำศึกที่ปลายด่านเมืองกาญจนบุรี กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงได้รับพระบรมราชโองการให้คุมกำลังไปขัดตาทัพที่ตำบลปากแพรก ริมแม่น้ำน้อย เป็นเวลาประมาณปีเศษ พม่าเลิกทัพกลับไปโดยไม่ต้องรบกัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๓๖๗ โดยมิได้ตรัสมอบการสืบพระราชสันตติวงศ์ พระสังฆราช พระราชาคณะผู้ใหญ่ พระบรมวงศานุวงศ์ และเสนาบดีผู้ใหญ่ร่วมประชุมปรึกษาหารือกัน เห็นควรมอบสิริราชสมบัติให้กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์รักษาแผ่นดินสืบไป

นับเป็นอเนกชนนิกรสโมสรสมมุติ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อวันพุธที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ มีพระปรมาภิไธยซึ่งจารึกในพระสุพรรณบัฏเหมือนรัชกาลที่ ๑ และ ๒ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏถวายพระปรมาภิไธยใหม่ใน พ.ศ. ๒๓๙๔ ว่า "พระบาทสมเด็จพระปรมาทิวรเสฎฐมหาเจษฎาบดินทร์ สยามมินทรวโรดม บรมธรรมมิกมหาราชาธิราชบรมนารถบพิตร พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว"

พระราชกิจสำคัญของพระมหากษัตริย์คือการบำบัดทุกข์บำรุงสุขของราษฎร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสืบทอดหลักการปกครองตามพระราชประเพณีด้วยความตั้งพระทัยเป็นอย่างยิ่ง โปรดให้ขุนนาง ข้าราชการผู้ใหญ่เข้าเฝ้าถวายข้อราชการวันละ ๒ ครั้ง ดังจะเห็นพระราชจริยวัตรจากพระราชานุกิจที่บันทึกว่า

> เวลาเสด็จออกจวน ๔ โมง (๑๐ นาฬิกา)...อัครมหาเสนาบดีนั่งตรงช่องกลางระหว่างเสาที่ ๒ และที่ ๓ จตุสดมภ์ เจ้าประเทศราชนั่งเหนือเสาที่ ๒ ข้าราชการนอกนั้นเฝ้าหลามลงมาจนหน้าลับแล...

อีกช่วงหนึ่งเสด็จออกเวลา

> ...ยามหนึ่ง (๒๑ นาฬิกา) เสด็จออก...ถ้าอย่างเร็วไม่มีราชการเสด็จขึ้น ๒ ยาม (เที่ยงคืน) ถ้ามีราชการขึ้น ๘ ทุ่ม (๒ นาฬิกา) โดยมาก ถ้ามีราชการสำคัญที่คับขันเสด็จออกทุ่มหนึ่ง (๑๙ นาฬิกา) เสวยในฉากแล้วขึ้นพระแท่น อยู่จนกระทั่งเวลาตี ๑๑ (๕ นาฬิกา) จึงเสด็จขึ้น

ในการปกครองบ้านเมือง โปรดให้ตั้งบ้านเป็นเมือง ๒๕ เมือง ส่วนใหญ่อยู่ทางภาคอีสาน ทรงปลูกฝังให้ราษฎรร่วมรับผิดชอบต่อสังคมโดยการตราพระราชกำหนดโจรห้าเส้น ซึ่งกำหนดให้ราษฎรช่วยกันดูแลระมัดระวังโจรผู้ร้ายภายในรัศมี ๕ เส้นจากบ้านเรือนตน นอกจากนี้ ยังมีการตั้งกลองวินิจฉัยเภรีให้ราษฎรร้องทุกข์ถวายฎีกาได้ทุกเวลา

ตั้งแต่ต้นรัชกาล การศึกกับพม่าเริ่มลดน้อยลงเนื่องจากพม่ามีปัญหาภายใน และเผชิญภัยภายนอกจากการคุมคามของอังกฤษ ในการนี้อังกฤษชักชวนไทยให้ช่วยรบกับพม่าด้วยเห็นเป็นศัตรูกันมานาน ไทยไปช่วยอังกฤษตีได้เมืองมะริด ทวาย เมาะตะมะ และวางแผนจะขึ้นไปตีหงสาวดี ตองอูต่อ แต่เกิดบาดหมางกันจึงยกทัพกลับ ต่อมาอังกฤษได้ชัยชนะเหนือพม่าโดยเด็ดขาด ตั้งแต่นั้น พม่าไม่สามารถยกทัพมารุกรานไทยได้อีก คงเหลือภัยที่ไทยต้องระวัง คือ ญวน ลาว เขมร ทรงทำสงคราม

อานามสยามยุทธเป็นเวลาเกือบ ๑๕ ปี สงครามสิ้นสุดลงโดยไม่มีผู้แพ้ชนะ ทำสัญญาสงบศึกใน พ.ศ. ๒๓๙๐ นอกจากนี้ทรงจัดการบ้านเมืองบริเวณชายแดนให้สงบทั้งด้านหัวเมืองลาว หัวเมืองตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวเมืองปักษ์ใต้ ในด้านการป้องกันประเทศ โปรดให้สร้างป้อมปราการเพิ่มขึ้นหลายแห่ง ต่อเรือรบสำหรับใช้ในแม่น้ำ และเรือกำปั่นที่ออกทะเลได้จำนวนมาก โปรดให้ช่างชำนาญการหล่อเหล็กจากจีนมาหล่อปืนใหญ่หลายกระบอก

ในช่วงปลายรัชกาล มหาอำนาจตะวันตกเริ่มเข้ามามีบทบาทด้วยการขอเจริญทางพระราชไมตรี โดยมีนโยบายเรือปืนหนุนหลัง เป็นปัญหาที่ประเทศจะต้องเผชิญต่อไป พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นการณ์ไกล ดังกระแสพระราชดำรัสที่มีต่อสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ที่เข้าเฝ้าในพระที่ตอนปลายรัชกาลใน พ.ศ. ๒๓๙๓ ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ว่า “*การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่งให้ระวังให้ดีอย่าให้เสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่ดีควรจะเรียนร่ำเอาไว้ ก็เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว*” ซึ่งการณ์ต่อมาก็เป็นดังเช่นที่ทรงคาดไว้ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ใช้เงินพระราชทรัพย์จากการค้าสำเภาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เรียกว่า เงินถุงแดง มาชดใช้ให้ฝรั่งเศส เท่ากับได้ใช้เพื่อกู้บ้านกู้เมืองตามพระราชปณิธาน

รัชสมัยของพระองค์ได้รับยกย่องว่ามีความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและการพระศาสนาเป็นอย่างยิ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระปรีชาสามารถในการนำรายได้เข้าสู่ท้องพระคลังมาตั้งแต่ก่อนขึ้นครองราชย์ ครั้นเมื่อเสวยราชย์แล้ว ทรงสร้างความเป็นปึกแผ่นทางเศรษฐกิจด้วยการประหยัดรายจ่ายและเพิ่มพูนรายได้แผ่นดิน โดยการแก้ไขวิธีเก็บภาษีอากรแบบเดิม เช่น เปลี่ยนเก็บอากรค่านาจากหางข้าวมาเป็นเงิน ทรงตั้งภาษีอากรใหม่อีก ๓๘ ชนิด และทรงกำหนดระบบเจ้าภาษีนายอากรใหม่ โดยรัฐเก็บภาษีเองเฉพาะภาษีที่สำคัญบางอย่าง นอกนั้นให้เจ้าภาษีนายอากรประมูลรับเหมาผูกขาดไป ทั้ง ๓ วิธีดังกล่าว เพิ่มพูนรายได้ให้หลวงอย่างมาก

ส่วนการค้าสำเภาที่สร้างความมั่งคั่งอย่างมาก ครั้นปลายรัชกาลเริ่มลดความสำคัญลง เพราะชาวตะวันตกเริ่มใช้เรือกำปั่นใบซึ่งมีประสิทธิภาพดีกว่าเข้ามาค้าแทน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภายหลังจากที่ทำสนธิสัญญาเบอร์นีย์กับอังกฤษใน พ.ศ. ๒๓๖๙ ส่งผลให้การค้ากับต่างประเทศขยายตัวมากขึ้น สินค้าออกที่สำคัญในขณะนั้น คือ น้ำตาลและข้าว ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการผลิตจากการเกษตรแบบพอมีพออยู่ มาเป็นการผลิตเพื่อส่งเป็นสินค้าออก กล่าวคือ ทำนาเพื่อส่งออกข้าว และปลูกอ้อยเพื่อเป็นวัตถุดิบในโรงงานน้ำตาล ดังจะเห็นได้จากกรณีการขุดคลองแสนแสบเพื่อประโยชน์ในราชการสงคราม ต่อมาได้เปลี่ยนบทบาทมาเป็นการเปิดพื้นที่สำหรับปลูกข้าวและอ้อยแทน ซึ่งสร้างรายได้ให้หลวงมาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเอาพระทัยใส่ต่อปัญหาในการทำมาหากินของราษฎร ดังปรากฏในพระบรมราชโองการที่มีไปถึงเจ้าเมืองต่าง ๆ ใน พ.ศ. ๒๓๘๖ เมื่อเกิดภาวะ

ฝนแล้งว่า *"...สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว จะใคร่ทรงทราบ การไร่นา น้ำฝน น้ำท่าให้ถ้วนถี่แน่นอน ให้พระยาไชยวิชิต พระปลัด กรมการว่ากล่าวตรวจดูแลให้เจ้าเมือง กรมการ ราษฎรทำไร่นาให้ทั่วกันให้เต็มภูมิฐาน ให้ได้ผลเม็ดข้าวในปีมะโรง ฉอศกให้จงมาก..."*

ในด้านพระศาสนา ทรงเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกตามพระราชประเพณี มีพระราชศรัทธาอย่างแรงกล้าในพระพุทธศาสนา พระองค์โปรดผู้ที่มีศรัทธาทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา ดังพระดำรัสของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ *"ในรัชกาลที่ ๓ ใครมีใจศรัทธาสร้างวัดก็เป็นคนโปรด"* ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามและพระพุทธรูปจำนวนมาก ทรงประกอบพระราชกุศลทุกวาระ และโดยส่วนพระองค์เองทรงบาตรทุกเช้า ในพระราชานุกิจบันทึกว่า *"แต่ถึงจะเสด็จออกอยู่จนดึกเท่าไร เวลาเช้าคงเสด็จลงทรงบาตรตามเวลา ไม่ได้เคลื่อนคลาด"* ทรงนิมนต์พระสงฆ์เข้ามาถวายพระธรรมเทศนาในพระบรมมหาราชวังเป็นประจำ โปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมพระไตรปิฎก และประกอบพระราชกุศลในลักษณะเช่นนี้อีกหลายประการ แม้ภาษีอากรบางอย่างที่สร้างรายได้ให้มากแต่เป็นบาปก็โปรดเกล้าฯ ให้งดเสีย ได้แก่ ภาษีฝิ่นเพราะเป็นของชั่ว ทำลายราษฎรให้อ่อนแอ อากรค่าน้ำและอากรค่ารักษาเกาะซึ่งเก็บจากผู้เก็บไข่จะละเม็ดอันเป็นการส่งเสริมให้ราษฎรฆ่าสัตว์ มีพระราชศรัทธาบำเพ็ญพระราชกุศลให้สัตว์ทั้งหลายรอดชีวิต

นอกจากนี้ยังมีพระทัยกว้าง ในรัชสมัยของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎและยังทรงพระผนวชอยู่ ทรงตั้งนิกายสงฆ์ใหม่คือคณะธรรมยุติกนิกาย ก็ทรงสนับสนุน ดังจะเห็นได้จากพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ความว่า

> ...ส่วนทูลกระหม่อมทรงตั้งพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย เป็นการต่อสู้อย่างยิ่งมิใช่เล่น ท่านก็มิใช่แต่ไม่ออกพระโอษฐคัดค้านอันหนึ่งอันใด กลับพระราชทานที่วัดบวรนิเวศฯ ให้เป็นที่เสด็จมาประทับอยู่เป็นที่ตั้งธรรมยุติกนิกาย และยกย่องให้เป็นราชาคณะผู้ใหญ่ จนถึงเป็นผู้สอบไล่พระปริยัติธรรมจนจวนสวรรคตทีเดียว จึงได้ขอเลิกเรื่องห่มผ้าแหวกอกแต่อย่างเดียวเท่านั้น...

ผลอีกประการหนึ่งที่เกิดจากการที่ทรงพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา คือความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปกรรมแขนงต่างๆ โดยเฉพาะสถาปัตยกรรม ซึ่งมีลักษณะเฉพาะเป็นพระราชนิยม เช่น การเปลี่ยนแปลงส่วนหลังคาโบสถ์ ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันประดับกระเบื้องเคลือบจานชามจีน เช่นที่วัดราชโอรสาราม จิตรกรรมก็มีลักษณะผสมผสานแบบจีน

ปลายรัชกาล กระแสพระราชดำริเกี่ยวกับผู้สืบราชสมบัติ ก็แสดงให้เห็นถึงน้ำพระทัยที่ทรงรักและห่วงใยบ้านเมืองยิ่ง ทรงมอบให้เสนาบดีผู้ใหญ่ประชุมปรึกษากันว่าพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดที่มีวัยวุฒิปรีชารอบรู้ เป็นศาสนูปถัมภก ปกป้องไพร่ฟ้าประชาชน รักษาแผ่นดินให้เป็นสุขสวัสดิ์ เป็นที่ยินดีแก่มหาชน ก็ให้พร้อมใจกันยกพระองค์นั้นขึ้นเสวยราชย์ การครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าพระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ว่า

> ...มาจนชั้นปลายที่สุดจวนจะสวรรคต ใช่ว่าท่านจะไม่มีพระราชประสงค์จะให้พระราชโอรสสืบสันตติวงศ์เมื่อใด แต่หากท่านไม่มั่นพระทัยในพระราชโอรสของท่านว่าองค์ใดอาจจะรักษาแผ่นดินได้ เพราะท่านรักแผ่นดินมากกว่าพระราชโอรส จึงได้มอบคืนแผ่นดินให้แก่เสนาบดี ก็เพื่อประสงค์จะให้เลือกเชิญทูลกระหม่อม ซึ่งเห็นปรากฏอยู่แล้วว่าทรงพระสติปัญญาสามารถจะรักษาแผ่นดินได้ขึ้นรักษาแผ่นดินสืบไป นี่ก็เป็นการแสดงให้เห็นพระราชหฤทัยว่า ต้นพระบรมราชวงศ์ของเราย่อมรักแผ่นดินมากกว่าลูกหลานในส่วนตัว

แม้เมื่อทรงพระประชวรหนักก็โปรดให้ย้ายพระองค์ออกจากพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานองค์ตะวันออกซึ่งประทับอยู่ไปยังองค์ตะวันตกซึ่งจะไม่เกี่ยวข้องกับการจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อไป แสดงให้เห็นถึงน้ำพระทัยที่ทรงนึกถึงผู้อื่นและส่วนรวมก่อนพระองค์เอง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานองค์ตะวันตก เมื่อวันพุธที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ รวมพระชนมายุ ๖๓ พรรษา มีสายราชสกุลสืบเนื่องมา ๑๓ มหาสาขา คือ ศิริวงศ์ โกเมน คเนจร งอนรถ ลดาวัลย์ ชุมสาย ปิยากร อุไรพงศ์ อรณพ ลำยอง สุบรรณ สิงหรา และชมพูนุท

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๔๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ถวายพระราชสมัญญาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระมหาเจษฎาราชเจ้า” ซึ่งมีความหมายว่า “พระมหาราชเจ้าผู้มีพระทัยตั้งมั่นในการบำเพ็ญพระราชกิจ”

สุทธิพันธ์ ขุทรานนท์

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **ตำนานวัตถุสถานต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา และกรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย พระบรมราชชนนีพันปีหลวง.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ, ๒๕๓๐.

______ . **พระราชานุกิจ.** กรุงเทพฯ: ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๖.

______ . **เอกสารของครอว์ฟอร์ด.** ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, แปล. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕.

กระทรวงศึกษาธิการ. กรมวิชาการ. **แนวพระราชดำริเก้ารัชกาล.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๗.

คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี. **ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: สหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐.

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา. “พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เจษฎาราชเจ้า.” ใน **สดุดีบุคคลสำคัญ เล่ม ๑๙.** กรุงเทพฯ: บริษัท ที ฟิล์ม จำกัด, ๒๕๔๙.

ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๗.

พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๔๙.

มูลนิธิเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. **วัดยานนาวา/รัชกาลที่ ๓ พระบิดาแห่งการค้าไทย.** กรุงเทพฯ: ประดิพัทธ์, ๒๕๔๗.

วอเตอร์ เอฟ. เวลลา. **แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ.** พ.อ. นิจ ทองโสภิต, แปล. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ, ๒๕๓๐.

พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประดิษฐาน ณ มุขกระสันตะวันออก พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (เมื่อครั้งทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร) กับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี (เมื่อทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จเจ้าฟ้าบุญรอด พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ พระภคินีในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗

เมื่อทรงเจริญพระชนมายุได้ ๙ พรรษา ทรงเข้าสู่พระราชพิธีลงสรง ซึ่งจัดขึ้นเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๕ แล้วเฉลิมพระนามตามพระสุพรรณบัฏว่า “สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ สมมุติเทวาวงศ์ พงศาอิศวรกระษัตริย์ขัตติยราชกุมาร” ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๖๗ พระชนมายุ ๒๑ พรรษา ทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุตามราชประเพณี ครั้นทรงพระผนวชได้ ๑๕ วัน สมเด็จพระบรมชนกนาถก็เสด็จสวรรคต โดยไม่ได้มอบราชสมบัติให้แก่พระราชโอรสพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง พระบรมวงศานุวงศ์ได้พร้อมกันกราบบังคมทูลเชิญพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าทับ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระราชโอรสองค์ใหญ่ ซึ่งทรงว่าการพระคลังและการต่างประเทศต่างพระเนตรพระกรรณมาแต่เดิม ให้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓

ในระหว่างทรงพระผนวช สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎพระวชิรญาณมหาเถระทรงมีโอกาสเสด็จออกธุดงค์ไปยังปูชนียสถานต่าง ๆ ตามหัวเมือง ทำให้ทรงรู้จักผืนแผ่นดินไทยและสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนอย่างแท้จริง และโอกาสสำคัญอีกประการคือได้ทรงศึกษาวิชาภาษาต่างประเทศ ทำให้มีพระปรีชาญาณรู้เท่าทันสภาพเหตุการณ์ของโลกตะวันตกเป็นอย่างดี อันมีผลทำให้พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ทันสมัยในเวลาต่อมา ทรงนำสยามผ่านพ้นจากภัยของลัทธิล่าอาณานิคมของชาติมหาอำนาจตะวันตกมาได้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต โดยทรงมอบให้พระบรมวงศานุวงศ์และคณะเสนาบดีประชุมสรรหาเจ้านายที่เห็นสมควรขึ้นดำรงสิริราชสมบัติสืบไป ที่ประชุมจึงมีมติเป็นเอกฉันท์ให้อัญเชิญพระวชิรญาณมหาเถระให้ทรงลาสิกขาและขึ้นเสวยราชสมบัติ เป็นพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชกรณียกิจที่สำคัญยิ่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการรักษาเอกราชของชาติ เพราะในรัชสมัยของพระองค์และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นตรงกับสมัย

ลัทธิจักรวรรดินิยมที่ชาติมหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสกำลังแข่งขันแสวงหาอาณานิคม เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. ๒๓๙๔ ทรงตระหนักว่าถึงเวลาที่สยามต้องยอมเปิดสัมพันธภาพกับประเทศตะวันตก โดยทำสนธิสัญญาในลักษณะใหม่ เพราะประเทศเพื่อนบ้านก็เริ่มถูกอังกฤษและฝรั่งเศสเข้ายึดครองบ้างแล้ว ดังนั้นเมื่อสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งอังกฤษทรงแต่งตั้งเซอร์จอห์น เบาว์ริงเป็นอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็ม เชิญพระราชสาส์นมาเจรจาทำสนธิสัญญาทางไมตรีกับสยามใน พ.ศ. ๒๓๙๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้อนรับอย่างสมเกียรติ และยังได้โปรดเกล้าฯ ให้เซอร์จอห์น เบาว์ริงเข้าเฝ้า เพื่อเจรจากันเป็นการภายในแบบมิตรภาพก่อน ซึ่งเป็นที่ประทับใจของอัครราชทูตอังกฤษมาก การเจรจาเป็นทางการใช้เวลาไม่นานก็ประสบความสำเร็จ อังกฤษและสยามได้ลงนามในสนธิสัญญาไมตรีและพาณิชย์ต่อกันในวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๘ อันเป็นที่รู้จักกันในนามว่า สนธิสัญญาเบาว์ริง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางรากฐานในการยอมรับความเจริญก้าวหน้าแบบอารยประเทศมาใช้ในสยาม เช่น การรับชาวต่างประเทศเข้ามารับราชการด้วยการให้เป็นล่าม เป็นผู้แปลตำรา เป็นครูหัดทหารบกและโปลิศซึ่งโปรดให้จัดตั้งขึ้นตามแบบยุโรป เป็นนายเรือและนายช่างกลไฟ เรือหลวง และเป็นผู้ทำการต่าง ๆ อีกหลายอย่าง ทหารเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งแบ่งออกเป็น ๓ กอง คือ กองรักษาพระองค์อย่างยุโรป กองทหารหน้าเป็นกองกำลังสำคัญในการรักษาประเทศ และกองปืนใหญ่อาสาญวน ส่วนการทหารเรือ ทรงจัดตั้งกรมเรือกลไฟ มีการต่อเรือกลไฟขึ้นใช้หลายลำ ส่วนการฝึกหัดโปลิศนั้นถือว่าพระองค์ทรงเป็นพระผู้สถาปนากิจการตำรวจไทยขึ้นเป็นพระองค์แรก

นอกจากกิจการดังกล่าวยังมีงานสมัยใหม่เกิดขึ้นอีกเป็นอันมาก เช่น การสำรวจทำแผนที่ชายแดนพระราชอาณาเขต การตั้งโรงพิมพ์อักษรพิมพการในพระบรมมหาราชวังเพื่อพิมพ์หนังสือราชกิจจานุเบกษา เผยแพร่กฎหมาย คำสั่ง และข่าวราชการต่าง ๆ ให้ข้าราชการและประชาชนรับทราบเป็นหลักฐาน สร้างโรงกษาปณ์เพื่อใช้ทำเงินเหรียญแทนเงินพดด้วง ใช้อัฐทองแดงและดีบุกแทนเบี้ยหอย จัดตั้งศุลกสถาน สถานที่เก็บภาษีอากร มีถนนอย่างใหม่สำหรับใช้รถม้า เกิดตึกแถวและอาคารแบบฝรั่ง โรงสีไฟ โรงเลื่อยจักร ฯลฯ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรมได้อย่างบริบูรณ์ พระองค์สนพระราชหฤทัยทุกข์สุขของประชาชนเป็นสำคัญ ตลอดเวลา ๒๗ ปีที่ทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุได้ทรงรับทราบสภาพความเป็นอยู่และทุกข์สุขของประชาชนเป็นอย่างดี ดังนั้นเมื่อเสวยราชสมบัติแล้ว ทรงยกเลิกประเพณีที่ให้ทหารในขบวนเสด็จพระราชดำเนินยิงธนูผู้ที่มาแอบดูระหว่างเสด็จประพาสทางชลมารคและสถลมารค เลิกธรรมเนียมบังคับให้บ้านเรือนสองข้างทางเสด็จพระราชดำเนินปิดประตูหน้าต่างอย่างเช่นเมืองจีน ตรงกันข้ามกลับโปรดให้ราษฎรเข้าเฝ้าใกล้ชิด และมักจะพระราชทานเงินหรือสิ่งของแก่ประชาชนด้วยพระองค์อยู่เสมอ ทั้งยังโปรดเสด็จประพาสหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อเยี่ยมเยียนประชาชน และสร้างพระราชฐานที่ประทับแรมไว้ในหัวเมืองหลายแห่ง

นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่เอาพระทัยใส่ต่อทุกข์ของประชาชน เช่น มีพระราชดำรัสห้ามการทิ้งสัตว์ตายลงในน้ำ ทรงแนะนำการใช้เตาไฟในครัวแบบใหม่เพื่อป้องกันอัคคีภัย ทรงตักเตือนเรื่องการปิดประตูหน้าต่างให้เรียบร้อยเพื่อป้องกันโจรผู้ร้ายจะมาตัดช่องย่องเบา เมื่อเกิดดาวหางปีระกา พ.ศ. ๒๔๐๓ ก็ทรงมีประกาศอธิบายถึงธรรมชาติของสุริยจักรวาล ชี้แจงมิให้ประชาชนตื่นกลัว และในเมื่อจิตใจของประชาชนยังหวั่นเกรงว่าจะเกิดเหตุร้ายต่าง ๆ ก็ทรงแนะนำอุบายป้องกัน เช่น กลัวว่าปีนั้นจะเกิดความแล้งมีทุพภิกขภัยก็ให้รีบปลูกข้าวเบาแต่ต้นฤดู กลัวจะเกิดไข้ทรพิษระบาดก็แนะนำให้ไปปลูกฝีเสียที่โรงหมอ และให้ระวังรักษาความสะอาดของบ้านเรือน ซึ่งจะเป็นการส่งเสริมให้เกิดพลานามัยป้องกันโรคภัยไข้เจ็บได้ ในส่วนของกฎหมายต่าง ๆ ทรงเป็นนักนิติศาสตร์สำคัญพระองค์หนึ่งของชาติไทย เพราะจำนวนประกาศและกฎหมายต่าง ๆ ที่ตราออกใช้บังคับในรัชสมัย นับได้เกือบ ๕๐๐ ฉบับ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นที่ยอมรับนับถือว่าเป็นนักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา และได้ทรงปฏิรูปพระศาสนาให้ทันต่อการแผ่เข้ามาของศาสนาชาวตะวันตก เนื่องมาจากการเผยแผ่ของศาสนาคริสต์เข้ามาสู่สยามโดยบรรดาบาทหลวงซึ่งเป็นนักบวชนิกายโรมันคาทอลิก และมิชชันนารีซึ่งเป็นผู้เผยแผ่ศาสนานิกายโปรเตสแตนต์ ที่นำความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ทางการแพทย์ และทางอักษรศาสตร์ เข้ามาเผยแพร่โดยอาศัยเหตุผลในการชี้แจงประชาชนให้เข้าใจตามหลักเหตุผลและข้อเท็จจริง ทั้งยังมีเครื่องมือสมัยใหม่นำมาใช้ในการประชาสัมพันธ์ เช่น การพิมพ์พระคัมภีร์ออกแจกจ่าย การใช้บทบาททางการแพทย์และสาธารณสุขออกสร้างความนิยม เป็นต้น

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นดำรงสิริราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ ได้ทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้น ทรงก่อตั้งคณะธรรมยุติกนิกาย ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์พระอารามที่สร้างค้างในรัชกาลก่อนให้ลุล่วงเรียบร้อย ที่สำคัญยิ่งคือได้ทรงปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์เป็นงานใหญ่

พระเกียรติคุณในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากที่ปรากฏในประเทศแล้ว ยังแผ่ไพศาลไปยังประมุขประเทศต่าง ๆ ดังจะเห็นได้จากพระราชสาส์นที่เป็นลายพระราชหัตถเลขาและพระบรมฉายาลักษณ์ ภาพถ่ายพระบรมรูป พระราชหัตถเลขา และหนังสือภาษาอังกฤษส่วนพระองค์ซึ่งยังปรากฏอยู่ในปัจจุบัน พระองค์สนพระราชหฤทัยวิชาการความก้าวหน้าของตะวันตกกว้างขวางหลายแขนงทั้งด้านการเมืองการปกครอง ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ คณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ ฯลฯ

วิทยาการของตะวันตกที่สนพระราชหฤทัยมากเป็นพิเศษ คือวิชาวิทยาศาสตร์ สาขาดาราศาสตร์ โดยโปรดให้สร้างพระที่นั่งภูวดลทัศไนยขึ้นในพระบรมมหาราชวัง และได้ทรงสถาปนาระบบเวลามาตรฐานขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๐๑ ซึ่งเป็นเรื่องอัศจรรย์ยิ่งว่าทรงใช้เวลามาตรฐานโดยเทียบกับดวงดาวก่อนหน้าประเทศอังกฤษมหาอำนาจของโลกสมัยนั้นจะประกาศใช้เวลามาตรฐานด้วยวิธีเดียวกันใน พ.ศ. ๒๔๒๓

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคำนวณและพยากรณ์ล่วงหน้าไว้ ๒ ปีว่าในวันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ จะเกิดปรากฏการณ์สุริยุปราคาเต็มดวง เห็นได้ที่ตำบลหว้ากอ แขวงเมืองประจวบคีรีขันธ์ ด้วยพระราชประสงค์จะพิสูจน์ผลการคำนวณของพระองค์ จึงเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคไปยังบ้านหว้ากอ โดยเชิญแขกต่างประเทศ คือ เซอร์แฮรี ออต เจ้าเมืองสิงคโปร์ ทูตอังกฤษประจำประเทศไทย ดร.บรัดเลย์ มิชชันนารีชาวอเมริกัน และคณะดาราศาสตร์ฝรั่งเศส ราว ๑๐ คน พร้อมด้วยข้าราชบริพารที่ตามเสด็จขบวนใหญ่ ปรากฏว่าผลการพยากรณ์ของพระองค์ทุกขั้นตอนของสุริยคราส คือดวงอาทิตย์เริ่มมืด มืดเต็มดวง เริ่มสว่าง และสว่างเต็มดวง ที่เรียกว่าโมกขบริสุทธิตรงกับที่ทรงคำนวณพยากรณ์ไว้ทุกวินาที พระปรีชาสามารถของพระองค์ในครั้งนั้นจึงเป็นที่ยอมรับไปในหมู่นักวิทยาศาสตร์นานาชาติ แต่เมื่อเสด็จกลับมาแล้วก็ทรงพระประชวรด้วยพระโรคไข้มาลาเรีย และเสด็จสวรรคตในวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ รวมพระชนมพรรษาได้ ๖๔ พรรษา ทรงดำรงสิริราชสมบัติ ๑๗ ปี มีพระราชโอรสธิดารวม ๘๔ พระองค์ มีสายราชสกุลสืบเนื่องมา ๒๗ มหาสาขา

รัฐบาลไทยได้มีมติเทิดพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย” และกำหนดให้วันที่ ๑๘ สิงหาคมของทุกปีเป็น “วันวิทยาศาสตร์แห่งชาติ” นอกจากนั้นในโอกาสวันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี วันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศยกย่องพระเกียรติคุณให้พระองค์ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลก สาขาการศึกษา วัฒนธรรม สังคมศาสตร์ มานุษยวิทยา การพัฒนาสังคม และการสื่อสาร ประจำปี ๒๕๔๖-๒๕๔๗

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา

เอกสารอ้างอิง

กัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า. **มหามกุฏราชสันตติวงศ์.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๗.

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา. **เล่าเรื่องพระจอมเกล้า.** กรุงเทพฯ: ทวิพัตร (๒๐๐๔), ๒๕๔๘.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค). พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๔๗.

พิพัฒน์ พงศ์รพีพร. **สมุดภาพรัชกาลที่ ๔.** กรุงเทพฯ: พิพิธภัณฑ์ภาพมุมกว้าง กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๗.

รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔. กรุงเทพฯ: ทวิพัตร (๒๐๐๔), ๒๕๔๘.

พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประดิษฐาน ณ มุขกระสันตะวันออก พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชอนุชาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ซึ่งทรงสถาปนาพระเกียรติยศเสมอด้วยพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๒ ในแผ่นดิน

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชสมภพเมื่อวันอาทิตย์ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีมะโรง ตรงกับวันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๑ เป็นพระราชโอรสลำดับที่ ๕๐ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเป็นลำดับที่ ๓ ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี มีพระนามเดิมว่าเจ้าฟ้าจุฑามณี ในช่วงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชนั้น สมเด็จเจ้าฟ้าจุฑามณีประทับที่พระราชวังเดิม ต่อมาทรงได้รับการสถาปนาให้ทรงกรมเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๕ ขณะพระชนมายุได้ ๒๔ พรรษา ทรงบังคับบัญชากรมทหารแม่นปืนหน้าหลัง และอาสาญวน อาสาแขก อาสาจาม ทั้งได้ทรงคิดต่อเรือกลไฟ รวมทั้งได้ทรงเป็นแม่ทัพออกไปรบกับญวน ครั้นในช่วงรัชกาลมีชาวต่างชาติเดินทางเข้ามาเพื่อเจรจาทางการค้าและทำสนธิสัญญากับสยาม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงรับเป็นพระราชภาระในการรับรองคณะทูตและตรวจตราเนื้อหาของสนธิสัญญา เพราะทรงชำนาญภาษาต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๓๗๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ สร้างป้อมที่เมืองสมุทรสงครามขึ้นชื่อป้อมพิฆาตข้าศึก ตั้งอยู่ที่ริมแม่น้ำแม่กลองฝั่งตะวันออก ต่อจากวัดบ้านแหลมและสถานีรถไฟแม่กลอง ซึ่งต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้รื้อออกและก่อสร้างสถานที่ราชการ กระทั่งเป็นที่ตั้งศาลากลางจังหวัดในปัจจุบัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๓๙๔ แล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดการพระราชพิธีบวรราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอขึ้นเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๔ มีพระนามในพระสุพรรณบัฏว่า “สมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ มหันตวรเดโชไชย มโหหารคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ บวรจุลจักรพรรดิราชสังกาศ บวรธรรมิกราช บวรนาถบพิตร พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว”

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับ ณ บริเวณพระราชวังบวรสถานมงคล เสมอพระราชฐานะแห่งวังหน้า พระองค์ทรงรอบรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ เป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะภาษาต่างประเทศ และได้ทรงสมาคมกับชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในราชอาณาจักรด้วย ทำให้พระนาม The Second King เป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดี อาจกล่าวได้

ว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีส่วนร่วมในการพัฒนาสยามประเทศให้เข้าสู่ความทันสมัย

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลตำราปืนใหญ่จากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย พระองค์สนพระทัยการช่าง การต่อเรือ ตลอดจนจักรกลอื่น ๆ โดยเฉพาะการต่อเรือกลไฟนั้นเป็นที่โปรดปรานมาก นอกจากนี้ยังโปรดการท่องเที่ยวไปตามบ้านเมืองทั้งเหนือและใต้ เช่นที่บ้านสัมปะทวน แขวงเมืองนครชัยศรี ที่เมืองพนัสนิคมบ้าง แต่โปรดที่จะประทับที่พระตำหนักบ้านสีทาในแขวงเมืองสระบุรี การเสด็จประพาสหัวเมืองเป็นประโยชน์แก่ราชการบ้านเมืองเพราะได้ทรงศึกษาลักษณะภูมิประเทศ และทรงคุ้นเคยกับไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน รวมทั้งทรงเห็นปัญหาต่างๆ ที่แท้จริงของราษฎร ทั้งได้ทรงบูรณะวัดต่าง ๆ รอบพระนครอีกหลายแห่ง เช่น วัดราชผาติการาม วัดหงส์รัตนาราม เป็นต้น

ในด้านศิลปวัฒนธรรม พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดงานดุริยศิลป์เป็นพิเศษ ทรงประดิษฐ์ระนาดทุ้มเหล็กขึ้น และมีพระราชนิยมในเครื่องดนตรีประเภทเป่าเช่นแคน นอกจากนั้นมีพระราชนิพนธ์บทสักรวาไว้หลายบท พระราชนิพนธ์เพลงยาว พระราชนิพนธ์ทรงค่อนข้าราชการวังหน้า เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อวันอาทิตย์ แรม ๖ ค่ำ เดือน ๒ เวลาเช้าย่ำรุ่ง ตรงกับวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๘ พระชนมพรรษา ๕๘ พรรษา ทรงอยู่ในอุปราชาภิเษกสมบัติทั้งสิ้น ๑๕ ปี มีพระราชโอรสธิดารวม ๕๘ พระองค์

ปรีดี พิศภูมิวิถี

เอกสารอ้างอิง

ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับ พ.ศ. ๒๔๕๗. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, ๒๕๕๔.

พระบวรราชประวัติ แลพระบวรราชนิพนธ์ พระโอรสธิดา และกุลสันตติวงศ์ในกรมพระราชวังบวรฯ ทั้ง ๕ รัชกาล พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานบรรจุพระอัฐิพระโอรสธิดาในกรมพระราชวังบวรฯ ทั้ง ๕ พระองค์ ณ วัดชนะสงคราม เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐. กรุงเทพฯ: โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐.

พระบวรราชานุสาวรีย์ พระราชประวัติ และพระราชนิพนธ์บางเรื่อง ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๒๐.

ส. พลายน้อย [นามแฝง]. **เจ้าฟ้าจุฑามณี พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว.** กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, ๒๕๓๖.

______ . **พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า.** กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕.

อำพัน ตัณฑวรรธนะ. **หนังสือที่ระลึกวันตรงกับเสด็จสวรรคต ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ มกราคม ๒๕๒๒.** กรุงเทพฯ: พระจันทร์, ๒๕๒๑.

พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประดิษฐาน ณ มุขกระสันตะวันออก พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันอังคารที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๙๖ ในพระบรมมหาราชวัง มีพระนามเดิมว่าสมเด็จเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามกุฏ บุรุษยรัตนราชรวิวงศ์ วรุตมพงศบริพัตร สิริวัฒนราชกุมาร มีพระราชขนิษฐาและพระราชอนุชาร่วมสมเด็จพระบรมราชชนกชนนีอีก ๓ พระองค์ คือ สมเด็จเจ้าฟ้าจันทรมณฑล โสภณภควดี สมเด็จเจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์) และสมเด็จเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ (จอมพล สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช)

เมื่อทรงพระเยาว์ทรงได้รับการศึกษาทั้งด้านวิชาการและโบราณราชประเพณีตามธรรมเนียมเจ้าฟ้าพระราชกุมาร และมีครูสตรีชาวอังกฤษมาถวายพระอักษรภาษาอังกฤษเพิ่มเติมด้วย ทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมหมื่นพิฆเนศวรสุรสังกาศเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ แล้วเลื่อนเป็นกรมขุนพินิตประชานาถเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ ตามลำดับ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นพระชนมพรรษาเพียง ๑๕ พรรษา ทรงได้รับราชสมบัติตามคำกราบบังคมทูลอัญเชิญของเจ้านายและเสนาบดีผู้ใหญ่ที่ประชุมปรึกษาเห็นพร้อมกัน และมีพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๑ แต่โดยที่ยังทรงพระเยาว์ ในระยะเวลาห้าปีแรกในรัชกาล เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค ต่อมาคือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) จึงรับหน้าที่เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ส่วนการในพระราชสำนักนั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ทรงรับกำกับดูแล ตราบจนกระทั่งพระชนมพรรษาถึงเกณฑ์ที่จะทรงผนวช ก็ได้ทรงผนวช ณ พระพุทธรัตนสถานในพระบรมมหาราชวังชั่วระยะเวลาสั้นๆ มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นพระอุปัชฌาจารย์ เมื่อทรงลาสิกขาแล้ว ทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๖ และทรงรับราชภาระบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เองสืบมา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอยู่ในสิริราชสมบัติยาวนานกว่าพระมหากษัตริย์ในอดีตกาล ได้ทรงประกอบพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ในมงคลสมัยเมื่อทรงครองสิริราชสมบัติได้ ๔๐ ปีเสมอด้วยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา อันเป็นรัชสมัยที่ยืนยาวที่สุดเท่าที่เคยปรากฏมาในพระราชพงศาวดาร

ตลอดเวลาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑-พ.ศ. ๒๔๕๓) ประเทศสยามอยู่ในช่วงเวลาที่อาจเรียกได้ว่าเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างยุคเก่าและยุคใหม่ ภัยจากการล่าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจทางตะวันตกปรากฏชัดเจน โดยเฉพาะอังกฤษได้เข้าครอบครองอินเดีย พม่า และมลายูจนหมดสิ้น ในขณะเดียวกันกับที่ฝรั่งเศสก็เข้ามายึดครองดินแดนในอินโดจีนทั้งญวน ลาว และเขมร ตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว เหตุกระทบกระทั่งชายแดนระหว่างไทยกับชาติมหาอำนาจทั้งสองจึงมีอยู่เสมอ การภายในประเทศนั้นก็เป็นเวลาที่ทรงพระราชดำริปฏิรูปบ้านเมืองในทุก ๆ ด้าน เพื่อให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงของโลก และเกิดประโยชน์ยั่งยืนแก่ประเทศและประชาชนโดยส่วนรวม กิจการทุกด้านที่ได้ทรงวางรากฐานไว้ดีแล้วในรัชกาล ได้เป็นคุณานุคุณแก่การพัฒนาประเทศในเวลาต่อมาอย่างแจ้งชัด

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ได้เสด็จพระราชดำเนินเยือนต่างประเทศอย่างเป็นทางการ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๓ เมื่อครองราชย์ได้เพียง ๒ ปี ได้เสด็จประพาสสิงคโปร์และชวา ต่อจากนั้นไม่นานก็ได้เสด็จเยือนประเทศอินเดียและพม่า ทรงได้พบเห็นและเป็นโอกาสที่ทรงได้ศึกษาแบบแผนวิธีการปกครอง ตลอดถึงวิทยาการต่าง ๆ ของชาติตะวันตกด้วยพระองค์เอง การเสด็จฯ ต่างประเทศครั้งสำคัญที่สุดในรัชกาลคือ การเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศต่าง ๆ ในทวีปยุโรป ๒ คราว ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ และ พ.ศ. ๒๔๕๐ ซึ่งเป็นการแผ่พระเกียรติยศและเผยเกียรติภูมิของไทยในหมู่ชาติอารยะ และเป็นปัจจัยเกื้อกูลประการหนึ่งที่ทำให้ชาติต่าง ๆ เกิดความคุ้นเคย ยอมรับ และเคารพอธิปไตยของสยามประเทศ

ส่วนภายในประเทศนั้น ได้ทรงพระราชอุตสาหะเสด็จเยี่ยมเยียนท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อทอดพระเนตรและสดับตรับฟังทุกข์สุขของพสกนิกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามหัวเมืองที่ราษฎรมิเคยมีโอกาสได้เฝ้ารับเสด็จพระมหากษัตริย์มาแต่ก่อน เช่น ทางเหนือนั้นได้เสด็จขึ้นไปจนถึงเมืองกำแพงเพชร ทางใต้เสด็จหัวเมืองทั้งฝั่งด้านอ่าวไทยและทะเลอันดามันจนตลอด เป็นต้น บางคราวเสด็จประพาสโดยไม่เปิดเผยพระองค์ หากแต่เสด็จเป็นการลำลองดังที่เรียกว่า "เสด็จประพาสต้น" เพื่อเป็นช่องทางให้ทรงได้ใกล้ชิดและทราบความเป็นจริงในพระราชอาณาจักรด้วยพระองค์เอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงรู้จักเมืองไทยและคนไทยอย่างดียิ่งจากประสบการณ์ตรงที่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังท้องถิ่นต่าง ๆ

พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีมากมายเป็นอเนกประการ แต่ที่อยู่ในความทรงจำของอาณาประชาราษฎร์ ได้แก่ พระราชกรณียกิจที่ทรงเลิกทาส อันเป็นประเพณีบ้านเมืองมาช้านานแต่ไม่สมแก่สมัย เพราะเป็นการกดคนลงใช้แรงงานโดยปราศจากอิสรเสรี ด้วยพระปรีชาญาณยิ่งยวด ทรงเลิกทาสโดยใช้วิธีผ่อนปรนไปเป็นระยะ พอมีเวลาให้ทั้งผู้เป็นนายทาสและตัวทาสเองได้ปรับตัว ปรับใจ พร้อมกันนั้นก็ทรงเลิกระบบไพร่อันเป็นระบบเกณฑ์แรงงานชายวัยฉกรรจ์จากสามัญชนมาช่วยราชการอันมีมาเก่าก่อน และเป็นอุปสรรคในการทำมาหาเลี้ยงชีพโดยเสรีของ

ราษฎรทั้งหลายเสียด้วยเช่นกัน เมื่อทรงเลิกทั้งระบบทาสและระบบไพร่เช่นนี้เพื่อพัฒนาคนทุกหมู่เหล่าให้มีความรู้เป็นกำลังของบ้านเมืองอย่างแท้จริง ได้ทรงพระราชดำริเริ่มจัดการศึกษาในทุกระดับ จากเดิมที่ศึกษากันแต่เฉพาะในครอบครัวหรือตามวัดวาอารามในแบบธรรมเนียมเก่า ทรงตั้งโรงเรียนของหลวงขึ้น เพื่อให้การศึกษาแก่คนทุกชั้น ตั้งแต่เจ้านายในราชตระกูลเป็นต้นไปจนถึงราษฎรสามัญ ในตอนกลางและตอนปลายรัชกาล การศึกษาเจริญก้าวหน้ามากขึ้น จนถึงมีโรงเรียนวิชาชีพชั้นสูงหลายแห่งเกิดขึ้น เช่น โรงเรียนนายร้อย โรงเรียนนายเรือ โรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนแพทยาลัย และโรงเรียนยันตรศึกษา เป็นต้น รวมทั้งโรงเรียนมหาดเล็กที่ทรงตั้งขึ้นฝึกหัดคนเข้ารับราชการก็ดำเนินงานก้าวหน้าสมพระราชประสงค์ และเป็นรากฐานสำหรับการอุดมศึกษาของประเทศในเวลาต่อมา

พระราชกรณียกิจข้อสำคัญอีกประการหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ การปฏิรูประบบการเงินการคลังของประเทศและการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดิน ด้านการเงินการคลังนั้น ทรงตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ เพื่อจัดระบบรายรับของประเทศให้เต็มเม็ดเต็มหน่วยขึ้นกว่าแต่ก่อน ทดแทนวิธีการที่ใช้เจ้าภาษีนายอากรเป็นเครื่องมือ และมีหนทางรั่วไหลมาก ทำให้ราชการแผ่นดินมีรายรับเพิ่มพูนขึ้นเป็นอันมาก พอใช้จ่ายในการพัฒนาประเทศ ส่วนการบริหารราชการแผ่นดินนั้น จากระบบเดิมที่เริ่มต้นขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครั้งกรุงศรีอยุธยา มีอัครมหาเสนาบดี ๒ ตำแหน่ง คือ สมุหนายกและสมุหกลาโหม มีเสนาบดีจตุสดมภ์สี่ คือเวียง วัง คลัง และนา ภายหลังมีการแก้ไขเพิ่มเติมปรับเปลี่ยนมาบ้างตามลำดับเวลา แต่ก็เป็นการยุ่งยากทับซ้อน และมีความไม่ชัดเจนในเรื่องอำนาจหน้าที่ราชการอยู่เป็นอันมาก ประกอบกับราชการบ้านเมืองผันแปรไปตามยุคสมัย จึงทรงพระราชดำริแก้ไขระบบบริหารราชการแผ่นดินครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ โดยทรงยกเลิกระบบเสนาบดีแบบเดิมเสีย แล้วทรงแบ่งราชการเป็นกระทรวงจำนวน ๑๒ กระทรวง ทรงแบ่งปันหน้าที่ให้ชัดเจน และเหมาะกับความเป็นไปของบ้านเมืองในรัชสมัยของพระองค์ พระราชกรณียกิจในส่วนนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า

> การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากแบบเดิม เปนตั้งกระทรวง ๑๒ กระทรวงนี้ ต้องนับว่าเปนการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง ซึ่งเรียกได้อย่างพูดกันตามธรรมดาว่า “พลิกแผ่นดิน” ถ้าจะใช้คำอังกฤษก็ต้องเรียกว่า “Revolution” ไม่ใช่ “Evolution” พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเล็งเห็นการภายหน้าอย่างชัดเจน และทรงทราบการที่ล่วงไปแล้วเปนอย่างดี ได้ทรงพระราชดำริห์ตริตรองโดยรอบคอบ ได้ทรงเลือกประเพณีการปกครองทั้งของไทยเราและของต่างประเทศประกอบกัน ด้วยพระปรีชาญาณอันยิ่งยวดได้ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองเปนลำดับมาล้วนเหมาะกับเหตุการณ์และเหมาะกับเวลา ไม่ช้าเกินไป ไม่เร็วเกินไป

พระราชกรณียกิจข้อสำคัญที่สุดของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการที่ทรงรักษาอิสรภาพของชาติไว้ได้รอดปลอดภัย ในขณะที่ประเทศเพื่อนบ้านโดยรอบทุกทิศต้องตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกดังกล่าวมาแล้วข้างต้น แต่ชาติไทยสามารถดำรงอิสราธิปไตยอยู่ได้อย่างน่าอัศจรรย์ บางคราวเช่นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ (ร.ศ. ๑๑๒) ฝรั่งเศสมีเหตุกระทบกระทั่งกับไทยอย่างรุนแรง ถึงกับฝรั่งเศสส่งกองเรือมาปิดปากอ่าวสยาม แต่ด้วยพระปรีชาสามารถด้านวิเทโศบาย และทรงพระขันติธรรมอดทนอย่างยอดยิ่ง ทรงยอมสละประโยชน์ส่วนน้อยแม้จนถึงดินแดนในพระราชอาณาเขตบางส่วน เช่น ดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ดินแดนส่วนที่เรียกว่าเขมรตอนใน ประกอบด้วยเมืองพระตะบอง เมืองเสียมราฐ และเมืองศรีโสภณ และดินแดนตอนใต้ของประเทศ ประกอบด้วยเมืองไทรบุรี เมืองกลันตัน และเมืองตรังกานู เป็นต้น แลกกับประโยชน์ส่วนใหญ่คือความเป็นเอกราชของชาติ กรุงสยามจึงรักษาความเป็นไทยมาได้โดยสวัสดี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีพระราชกรณียกิจอีกมากมายเกินจะพรรณนา ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือมากเรื่องหลายประเภท เช่น พระราชพิธีสิบสองเดือน ไกลบ้าน และเงาะป่า เป็นต้น ทรงริเริ่มกิจการสาธารณูปโภคและบริการสาธารณะหลายชนิด ไม่ว่าจะเป็นกิจการประปา ไฟฟ้า โทรศัพท์ ไปรษณีย์โทรเลข หรือกิจการรถไฟก็ตาม ทรงทำนุบำรุงพระศาสนา ทรงสร้างพระอารามหลายแห่ง เช่น วัดเทพศิรินทราวาส วัดราชบพิธ และวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ เป็นต้น ทรงปรับปรุงระบบกฎหมายและระบบศาลยุติธรรมของประเทศ ทรงตั้งศิริราชพยาบาล ทรงพัฒนากองทัพทั้งทัพบกและทัพเรือให้ทันสมัย ทรงปรับปรุงกิจการตำรวจเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยภายใน ทรงสร้างและปรับปรุงถนนหนทางการคมนาคมทั้งทางบกทางน้ำ ฯลฯ อาจกล่าวได้ว่าในแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองไทยเจริญขึ้นอย่างผิดหูผิดตา และเป็นความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว ทันแก่ความเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างพอเหมาะพอดี

ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอย่างล้นพ้น ในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก อาณาประชาราษฎร์ได้พร้อมใจกันเรี่ยไรสร้างพระบรมรูปโดยสั่งจากโรงหล่อที่กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายเป็นของเฉลิมพระขวัญ ประดิษฐานพระบรมรูปที่ลานพระราชวังดุสิต ดังที่เรียกกันในปัจจุบันว่า “พระบรมรูปทรงม้า” ที่ฐานพระบรมรูปมีคำจารึกซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ในนามของพสกนิกรทั้งปวง เฉลิมพระสมัญญาภิไธยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระปิยมหาราช” อันแปลความว่า “พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นที่รักยิ่งของมหาชน” และตรงกับใจของไพร่ฟ้าในแผ่นดินทั้งปวง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์แห่งนี้ด้วยพระองค์เอง เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๑

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระอัครมเหสี พระบรมราชเทวี พระราชเทวี พระอัครชายา และพระราชชายา อาทิ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี

พระพันปีหลวง สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี และสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี มีพระราชโอรสธิดารวมทั้งสิ้น ๗๗ พระองค์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต ด้วยพระโรคพระวักกะพิการ สิริพระชนมพรรษา ๕๘ พรรษา ทรงดำรงอยู่ในสิริราชสมบัติ ๔๒ ปีเศษ

พ.ศ. ๒๕๔๖ องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศยกย่องพระเกียรติคุณเป็นบุคคลสำคัญของโลก ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงอุทิศพระองค์เพื่อความผาสุกของอาณาประชาราษฎร์

ธงทอง จันทรางศุ

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. **ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม).** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๖.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน.** กรุงเทพฯ: เอส. ซี. พริ้นท์แอนด์แพค, ๒๕๔๖. (กระทรวงยุติธรรมพิมพ์สนองพระเดชพระคุณในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๑๕๐ ปี)

พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประดิษฐาน ณ มุขกระสันตะวันออก พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๖ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันเสาร์ที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๓ เป็นพระราชโอรสพระองค์ที่ ๒๙ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพระพันปีหลวง มีพระเชษฐภคินีและพระอนุชาร่วมพระชนนี ดังนี้

๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าพาหุรัดมณีมัย กรมพระเทพนารีรัตน์
๒. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)
๓. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุตม์ธำรง
๔. จอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ
๕. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์
๖. พลเรือเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา
๗. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย
๘. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ขณะทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธฯ ได้ทรงศึกษาเบื้องต้นในโรงเรียนราชกุมาร ซึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง โดยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถทรงเลือกครูไทยและครูชาวต่างประเทศถวายพระอักษรก่อนเข้าโรงเรียนราชกุมาร จนกระทั่งเสด็จไปทรงศึกษายังประเทศอังกฤษ ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมารทรงพระประชวรและเสด็จสวรรคตในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๓๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๗ ขณะมีพระชนมายุ ๑๓ พรรษา

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จเข้าทรงศึกษาในโรงเรียนนายร้อยแซนด์เฮิร์สต์ ทรงได้รับความรู้วิชาทหารที่ทันสมัยทุกด้านในขณะนั้น ต่อมาทรงเข้าศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ กฎหมาย และการปกครอง ณ มหาวิทยาลัยอ๊อกฟอร์ด ซึ่งนายอาเธอร์ ฮัซซัล (Arthur Hassal) ผู้ที่ได้รับมอบหมายให้เป็นพระอาจารย์เฉพาะพระองค์ กล่าวว่า พระองค์ทรงมีความสามารถสูงมาก ทรงค้นคว้าและทรงพระราชนิพนธ์หนังสือทำนองวิทยานิพนธ์เรื่อง “สงครามสืบราชสมบัติโปแลนด์ (The War of Polish

Succession)" ซึ่งได้ตีพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๔๓ และมีผู้แปลเป็นภาษาฝรั่งเศสและภาษาไทย ในส่วนฉบับภาษาไทยนั้นพระยาบุรีนวราษฐ (ชวน สิงหเสนี) เป็นผู้แปลและบันทึกไว้ว่า "แปลยาก" แต่ก็ได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายให้พระองค์ทรงตรวจ

ขณะทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชได้ปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่อย่างสม่ำเสมอตลอดระยะเวลาที่ทรงศึกษา เช่น เสด็จไปร่วมงานพระราชพิธีของพระราชวงศ์ต่าง ๆ ในยุโรป รวมทั้งเสด็จเยือนนานาประเทศเพื่อทรงกระชับความสัมพันธ์และทอดพระเนตรกิจการบ้านเมืองและความก้าวหน้าทางวิทยาการ ขณะเดียวกันก็ทรงดำเนินกิจกรรมที่สนพระราชหฤทัย เช่น โปรดอ่านผลงานของนักประพันธ์เอกทั้งชาวตะวันออกและตะวันตก เริ่มทรงพระราชนิพนธ์กวีนิพนธ์และบทละครภาษาอังกฤษ โปรดเสด็จไปทอดพระเนตรละครและจัดการแสดงละครด้วยพระองค์เอง โปรดการตั้งสมาคมเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งการออกหนังสือพิมพ์ด้วย กล่าวได้ว่าในช่วงเวลา ๙ ปีที่ประทับอยู่ที่ประเทศอังกฤษ พระองค์ได้ทรงสั่งสมประสบการณ์และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นไปของโลกอย่างเต็มเปี่ยม ทั้งในด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และศิลปวัฒนธรรม ทำให้มีพระวิสัยทัศน์ที่ชัดเจนในอันที่จะทรงยกระดับประเทศสยามให้มีเกียรติและศักดิ์ศรี มีความเท่าเทียมกับชาติอารยะทั้งหลาย และเป็นที่ยอมรับในสังคมโลก อันเป็นการสืบสานพระราชปณิธานของสมเด็จพระบรมชนกนาถในการพัฒนาประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้าทันสมัยเพื่อดำรงอยู่ได้อย่างมีเอกราชด้วย เห็นได้จากเมื่อพระองค์เสด็จนิวัตพระนครใน พ.ศ. ๒๔๔๕ ทรงเลือกเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินผ่านประเทศสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น ได้ทรงพบกับประธานาธิบดีธีโอดอร์ รูสเวลต์ (Theodore Roosevelt) และทรงเข้าเฝ้าสมเด็จพระจักรพรรดิแห่งญี่ปุ่น ทั้งยังเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมชมสถาบันการศึกษาชั้นนำและสถานที่สำคัญทางศาสนา เศรษฐกิจ การศาล และการสาธารณสุขของทั้งสองประเทศ เพื่อจะทรงนำมาเป็นแบบอย่างในการพัฒนาองค์กรต่าง ๆ

หลังจากสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปยังประเทศต่าง ๆ หลายประเทศ เพื่อปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนสมเด็จพระบรมชนกนาถและเจริญสัมพันธไมตรี ทรงศึกษางานทั้งประเทศในยุโรป อเมริกา ญี่ปุ่น ก่อนเสด็จกลับถึงประเทศสยามใน พ.ศ. ๒๔๔๕ ทำให้ต่างประเทศได้รู้จักประเทศสยามมากขึ้นอันมีผลดีต่อพสกนิกรชาวไทยเป็นอย่างมาก

เมื่อเสด็จกลับเมืองไทย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงเข้ารับราชการทหาร และได้เสด็จออกผนวชเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาหอพระสมุดสำหรับพระนครขึ้น โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งสภานายกหอพระสมุด พระองค์เอาพระทัยใส่ในพระราชกิจนี้เป็นอย่างยิ่ง สนพระทัยค้นคว้าด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวรรณคดีของชาติ และได้เสด็จประพาสหัวเมืองเพื่อทรงศึกษา

โบราณวัตถุสถานและตำนานบ้านเมือง จนเป็นที่มาของพระราชนิพนธ์อันทรงคุณค่าด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีหลายเรื่อง ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ ทรงริเริ่มออกหนังสือพิมพ์หลายฉบับ เช่น ชวนหัว และทวีปัญญา ทำให้กิจการหนังสือพิมพ์ของสยามขยายตัวมากขึ้น และเป็นเวทีสำคัญของวรรณกรรมไทยรูปแบบใหม่มากมายซึ่งพระองค์เองทรงเป็นผู้ริเริ่มที่สำคัญพระองค์หนึ่ง ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๕๐ พระองค์ทรงได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ซึ่งทรงปฏิบัติหน้าที่ได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้น ในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้รับมอบหมายให้กำกับราชการกระทรวงยุติธรรมแทนพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ซึ่งกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดี จึงนับได้ว่าทรงมีพื้นฐานเกี่ยวกับการบริหารประเทศไม่น้อย

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เป็นที่วางพระราชหฤทัยทรงงานต่างพระเนตรพระกรรณและปฏิบัติราชการแทนสมเด็จพระบรมชนกนาถ ด้วยพระปรีชาสามารถของพระองค์ในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ทำให้เป็นที่รักและยอมรับทั่วไปในคณะข้าราชบริพารและพสกนิกร

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตในวันอาทิตย์ที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร จึงเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๖ ในพระบรมราชจักรีวงศ์ พระราชลัญจกรประจำรัชกาลคือ พระวชิระซึ่งมาจากพระนามาภิไธย มหาวชิราวุธ (หมายถึงสายฟ้าอันเป็นศัสตราวุธของพระอินทร์) เป็นตรางา รูปรี กว้าง ๕.๔ ซม. ยาว ๖.๘ ซม. มีรูปวชิราวุธเปล่งรัศมีที่ยอด ประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า ๒ ชั้น มีฉัตรบริวารตั้งขนาบทั้ง ๒ ข้าง ในวันมงคลพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ได้มีพระบรมราชโองการพระราชทานแก่ประชาชนด้วยภาษามคธและภาษาไทยว่า *"ดูกรพราหมณ์ บัดนี้เราทรงราชการครองแผ่นดินโดยธรรมสม่ำเสมอเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและสุขแห่งมหาชน เราแผ่ราชอาณาเหนือท่านทั้งหลายกับโภคสมบัติ เป็นที่พึ่งจัดการปกครองรักษาป้องกัน อันเป็นธรรมสืบไป ท่านทั้งหลายจงวางใจอยู่ตามสบายเทอญฯ"*

หลังจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชกรณียกิจอันเป็นคุณูปการต่อประชาชนชาวสยามและประเทศมากมาย ด้วยพระปรีชาสามารถดุจนักปราชญ์ของพระองค์ โดยทรงวางแผนการพัฒนาด้านต่าง ๆ เริ่มจากที่พระองค์มีพระราชดำริในการที่จะนำพาประเทศไปสู่ความเจริญให้ทัดเทียมกับนานาอารยประเทศ ซึ่งทรงเน้นการให้การศึกษาแก่พสกนิกรเป็นประการสำคัญ ทรงสถาปนาโรงเรียนมหาดเล็กหลวงในพระบรมมหาราชวัง (ต่อมาพัฒนาเป็นวชิราวุธราชวิทยาลัยในต้นรัชกาลที่ ๗) และโรงเรียนข้าราชการพลเรือน (ต่อมาเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยใน พ.ศ. ๒๔๕๘) จากนั้นเพื่อให้การศึกษาขยายไปทั่วประเทศ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติประถมศึกษาให้เป็นการศึกษาภาคบังคับใน พ.ศ. ๒๔๖๔

พระราชกรณียกิจการพัฒนาประเทศที่สำคัญคือ พระองค์ทรงเปลี่ยนธงชาติซึ่งมีรูปช้างเดิมให้เป็น “ธงไตรรงค์” เช่นในปัจจุบัน ทรงพัฒนากองทัพบก กองทัพเรือ กองทัพอากาศ โดยส่งนายทหารไปฝึกการทหารที่ต่างประเทศ ซื้อเรือรบที่มีสมรรถภาพที่สูงขึ้น เช่น เรือเสือคำรณสินธุ เรือรบหลวงพระร่วง เป็นต้น ครั้นเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ ทรงส่งทหารไปร่วมรบในสมรภูมิยุโรป โดยทรงประกาศร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรอันเป็นฝ่ายชนะสงคราม ทำให้เกิดประโยชน์ต่อประเทศสยามขณะนั้น เพราะใน พ.ศ. ๒๔๖๘ พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ ดร.ฟรานซีส บี แซยร์ เจรจาติดต่อกับประเทศต่างๆ ๙ ประเทศ ทำให้มีผลประโยชน์อยู่ในประเทศ ได้สิทธิอำนาจทางศาลและการเก็บภาษีในพระราชอาณาเขต หลุดพ้นจากการควบคุมของต่างชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม (แก้ไขสนธิสัญญาเบาว์ริง)

นอกจากนั้นสิ่งสำคัญที่พระองค์ทรงเห็นว่าประชาชนทุกคนก็สามารถมีส่วนช่วยประเทศชาติให้เกิดความมั่นคงได้เช่นเดียวกับทหาร จึงทรงจัดตั้งองค์การลูกเสือและเสือป่า โดยมีพระราชประสงค์ที่จะให้พสกนิกรของพระองค์รู้สึกว่าความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ความสามัคคีในหมู่คณะไม่ทำลายซึ่งกันและกัน เป็นมูลฐานแห่งความมั่นคง จะทำให้ชาติบ้านเมืองดำรงความเป็นไทยอยู่ได้ ทั้งยังทรงส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตยโดยทรงทดลองการจัดตั้งเมืองจำลอง เมืองมัง เมืองทราย ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของดุสิตธานี มีการปกครองตาม “ธรรมนูญลักษณะการปกครองของคณะนคราภิบาล พ.ศ. ๒๔๖๑” ทรงทดลองการปกครอง การพัฒนาด้านต่างๆ ควบคู่กันไปตามหลักประชาธิปไตย ผลการทดลองในดุสิตธานีนั้นได้ทรงนำมาปรับใช้ในการบริหารประเทศได้อย่างเหมาะสมอย่างค่อยเป็นค่อยไป

พระราชกรณียกิจในการสร้างความเจริญก้าวหน้าให้กับประเทศอีกด้านหนึ่ง คือพระราชกรณียกิจเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ทรงจัดตั้งคลังออมสิน (ต่อมาคือธนาคารออมสิน) เพื่อฝึกให้ราษฎรรู้จักเก็บสะสมทรัพย์ และโปรดเกล้าฯ ให้เลิกการพนันบ่อนเบี้ยซึ่งเป็นเหตุทำลายความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประเทศ ทรงมองการณ์ไกลว่าเมื่อประเทศชาติรุ่งเรืองแล้ว จะต้องใช้ซีเมนต์จำนวนมากเพื่อก่อสร้างอาคารบ้านเรือนตามแบบอารยประเทศ จึงทรงก่อตั้งบริษัทปูนซีเมนต์ไทยขึ้น นับเป็นการฝึกหัดคนไทยให้รู้จักประกอบธุรกิจอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ในด้านการเกษตรทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขยายการขุดคลองและคูนา รวมทั้งจัดสร้างเขื่อนพระราม ๖ ซึ่งเป็นเขื่อนทดและส่งน้ำแห่งแรก การพัฒนาระบบชลประทานของพระองค์ช่วยให้ผลิตผลทางการเกษตรของประเทศเพิ่มมากขึ้น เมื่อทรงพัฒนาด้านการเกษตรแล้วได้ทรงพัฒนาระบบการคมนาคมเพื่อรองรับการขนส่งสินค้าด้วย กล่าวคือทรงปรับปรุงและขยายกิจการรถไฟทั้งสายเหนือ สายอีสาน สายตะวันออก และสายใต้ และสร้างสะพานพระราม ๖ เชื่อมทางรถไฟทั้งหมดโยงเข้ามาสู่สถานีหัวลำโพง แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนเชื่อมต่อจากแนวทางรถไฟออกไปยังท้องที่ต่างๆ รวมทั้งสร้างสะพานจำนวนมากในกรุงเทพฯ กิจการบินก็เป็นสิ่งที่ทรงริเริ่มขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ด้วย

แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระปรีชาสามารถทางด้านการปกครอง ทรงมีความเป็นประชาธิปไตย แต่ชาวไทยและชาวต่างประเทศก็รู้จักพระองค์และยกย่องพระองค์ทางด้านอักษรศาสตร์มากกว่า ด้วยพระอุปนิสัยที่ทรงเป็นศิลปิน มีพระราชนิพนธ์มากมายทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ พระนามแฝงที่ทรงใช้ในการพระราชนิพนธ์งานทั้งหนังสือพิมพ์ วรรณกรรม วรรณคดี เช่น พระขรรค์เพชร ศรีอยุธยา นายแก้วนายขวัญ อัศวพาหุ รามกิตติ นายราม ณ กรุงเทพฯ ราม วชิราวุธ ป.ร.ราม Sri Ayudya Sri Ayoothya Phra Khan Bejra เป็นต้น คณะกรรมการรวบรวมและค้นคว้าเกี่ยวกับพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรว. พ.ศ. ๒๕๒๔) ได้ศึกษารวบรวมไว้แบ่งเป็น ๗ หมวด คือ หมวดโขน-ละคร ๑๘๗ เรื่อง พระราชดำรัสเทศนา ฯลฯ ๒๒๙ เรื่อง นิทาน เรื่องชวนหัว ๑๕๙ เรื่อง บทความที่ลงหนังสือพิมพ์ ๓๑๖ เรื่อง ร้อยกรอง ๑๕๑ เรื่อง สารคดี ๑๙๔ เรื่อง และอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก

ด้วยความที่ทรงเป็นนักอักษรศาสตร์ พระองค์พระราชทานนามสกุลให้แก่ขุนนาง ข้าราชบริพารถึง ๖,๔๖๐ สกุลเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คนไทยมีนามสกุลใช้ ทรงใช้ศัพท์บัญญัติที่เป็นคำไทยพระราชทานเป็นชื่อถนน ทรงตั้งวรรณคดีสโมสรเพื่อพิจารณางานวรรณกรรมต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา และพระราชนิพนธ์ของพระองค์ได้รับการประกาศยกย่องถึง ๓ เรื่องว่าเป็นเลิศ คือ หัวใจนักรบเป็นเลิศประเภทบทละครพูด พระนลคำหลวงเป็นหนังสือดีและแต่งดีในกวีนิพนธ์ มัทนะพาธาเป็นเลิศด้านบทละครพูดคำฉันท์ ต่อมาในภายหลัง องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ยกย่องพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็น “ปราชญ์สยามคนที่ ๕” นอกจากนี้ยังทรงได้รับพระสมัญญานามว่า “สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า” ซึ่งเป็นพระสมัญญานามที่พสกนิกรยอมรับและเทิดทูนพระองค์ตลอดมา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระมเหสี พระสนม และพระคู่หมั้น ตามลำดับดังนี้

๑. หม่อมเจ้าหญิงวัลลภาเทวี วรวรรณ พระคู่หมั้น ได้สถาปนาเป็นพระวรกัญญาปทาน พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี แต่ภายหลังทรงถอนหมั้น และโปรดเกล้าฯ ให้ออกพระนามว่า “พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวัลลภาเทวี”

๒. หม่อมเจ้าหญิงลักษมีลาวัณ พระขนิษฐาพระองค์เจ้าวัลลภาเทวี หลังอภิเษกสมรส โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็น “พระนางเธอลักษมีลาวัณ”

๓. คุณเปรื่อง สุจริตกุล ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นพระสนมเอกที่ “พระสุจริตสุดา”

๔. คุณประไพ สุจริตกุล ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นพระอินทราณี พระสนมเอก ต่อมาได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศเป็น “สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายา”

๕. คุณเครือแก้ว อภัยวงศ์ ทรงได้รับสถาปนาเป็นเจ้าจอมสุวัทนา เมื่อทรงพระครรภ์ได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศเป็น “พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี”

ขณะที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรอยู่ พระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี มีพระประสูติกาลพระราชธิดา คือสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดีในวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ (สิ้นพระชนม์วันพุธที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๔)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตในวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ เวลา ๑.๔๕ น. ด้วยพระโรคพระโลหิตเป็นพิษในอุทร พระชนมายุ ๔๕ พรรษา ทรงดำรงสิริราชสมบัติ นาน ๑๕ ปี

ใกล้รุ่ง อามระดิษ
สุวัสดา ประสาทพรชัย

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. สำนักหอสมุดแห่งชาติ. **ประมวลภาพประวัติศาสตร์ไทยพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมัยรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.

ธนาคารออมสิน. **สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า: หนังสือเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีนครินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานกำเนิดธนาคารออมสิน ในวโรกาสฉลองพระบรมราชครบ ๑๒๐ ปี (๖ ตอน).** กรุงเทพฯ: สไตล์ครีเอทีฟเฮ้าส์, ๒๕๔๕.

ราม วชิราวุธ. **ประวัติต้นรัชกาลที่ ๖.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๒.

เสถียร พันธรังสี. **พระมงกุฎเกล้าและเจ้าฟ้าเพชรรัตน์.** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: ศยาม, ๒๕๕๒.

องค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย. **พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๓.

พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประดิษฐาน ณ มุขกระสันตะวันออก พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันพุธที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้รับพระราชทานพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ฯ ทรงเริ่มศึกษาตามประเพณีขัตติยราชกุมาร ทรงเป็นนักเรียนนายร้อยพิเศษในโรงเรียนนายร้อยชั้นประถม มีพระอาจารย์ถวายอักษรเพิ่มเติมวิชาภาษาไทยและภาษาอังกฤษในพระราชวังดุสิต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดการพระราชพิธีโสกันต์พระราชทานเมื่อวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๘ ภายหลังพระราชพิธีโสกันต์แล้ว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา

ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ เสด็จไปทรงศึกษาวิทยาการในประเทศยุโรป ณ วิทยาลัยอีตัน (Eton College) ประเทศอังกฤษ จากนั้นใน พ.ศ. ๒๔๕๔-พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงศึกษาวิชาทหารปืนใหญ่ม้าโรงเรียนนายร้อยเมืองวูลิช (Royal Military Academy, Woolwich) ประเทศอังกฤษ และเสด็จไปประจำกรมทหารปืนใหญ่ม้าอังกฤษ ณ เมืองออลเดอชอต (Aldershot) เพื่อทรงศึกษาและฝึกฝนหน้าที่นายทหาร แต่เนื่องจากภาวะสงครามในยุโรปลุกลามจนกลายเป็นสงครามโลกครั้งที่ ๑ ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จนิวัตประเทศไทย

ใน พ.ศ. ๒๔๕๘ ทรงรับราชการในตำแหน่งนายทหารคนสนิทของจอมพล สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เสนาธิการทหารบก ต่อมาได้รับพระราชทานเลื่อนขึ้นเป็นผู้บังคับกองร้อยทหารปืนใหญ่รักษาพระองค์และทรงดำรงพระยศเป็นนายร้อยเอก จากนั้นทรงย้ายไปรับราชการประจำกรมบัญชาการกองทัพน้อยที่ ๒ ในตำแหน่งนายทหารฝ่ายเสนาธิการ และได้เลื่อนพระยศเป็นนายพันตรี ตำแหน่งผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยชั้นประถม วันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๐ ทรงลาราชการเพื่อทรงพระผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และประทับจำพรรษาจนครบไตรมาส ณ พระตำหนักทรงพรต วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อทรงลาสิกขาแล้วกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตอภิเษกสมรสกับหม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณี สวัสดิวัตน์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประกอบพิธีอภิเษกสมรสพระราชทานในวันที่ ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ ณ พระที่นั่งวโรภาสพิมาน พระราชวังบางปะอิน และมีพิธีขึ้นตำหนักใหม่ วังศุโขทัย ถนนสามเสน

ใน พ.ศ. ๒๔๖๔ พันโท สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชาและพระชายาได้เสด็จยุโรปเพื่อรักษาพระองค์ เมื่อแพทย์วินิจฉัยพระโรคแล้ว ยืนยันว่าไม่ได้เป็นอะไร

ร้ายแรง จึงตัดสินพระทัยเข้าศึกษาในโรงเรียนเสนาธิการทหารบกฝรั่งเศส (École de Guerre) มีพระสหายร่วมรุ่นที่ต่อมามีบทบาทสำคัญทางการทหารและการเมืองของฝรั่งเศสคือ ร้อยเอก ชาร์ล เดอ โกลล์ (Charles de Gaulle) ซึ่งต่อมาคือประธานาธิบดีฝรั่งเศส ทรงสำเร็จการศึกษาในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๖๗

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้เลื่อนสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวง และทรงสถาปนาขึ้นเป็นรัชทายาทในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๗ เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ทรงอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชาขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๗ แห่งพระราชวงศ์จักรี ได้ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๘ พระราชทานปฐมบรมราชโองการว่า *"...ดูกรพราหมณ์ บัดนี้เราทรงราชภาระ ครองแผ่นดินโดยธรรมสม่ำเสมอ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและสุขแห่งมหาชน เราแผ่ราชอาณาเหนือท่านทั้งหลายกับโภคสมบัติเป็นที่พึ่งจัดการปกครองรักษาป้องกันอันเป็นธรรมสืบไป ท่านทั้งหลายจงวางใจอยู่ตามสบายเทอญฯ"*

พระราชกรณียกิจด้านการศึกษาและการศาสนา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปมหาวิทยาลัยโดยทรงสร้างกลไกการปฏิรูป คือ แต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูปจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อเป็นพลังขับเคลื่อนการปฏิรูปการศึกษาให้เกิดผลเร็วขึ้นและบรรลุผลทั่วทั้งแผ่นดิน นับเป็นครั้งแรกที่ผู้หญิงและผู้ชายได้รับความเสมอภาคทางการศึกษา ให้มีโอกาสเข้ารับการศึกษาระดับปริญญาตรี คณะแพทยศาสตร์ โดยเปิดรับนิสิตหญิงเข้าเรียนเตรียมแพทย์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ จำนวน ๗ คน และยกระดับมาตรฐานการศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยสู่ระดับปริญญาตรีอย่างสมบูรณ์ คือ การประสาทปริญญาเวชชบัณฑิตชั้นตรี (แพทยศาสตรบัณฑิต) เป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๓

ส่วนทางด้านศาสนา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับพิมพ์อักษรไทยสมบูรณ์ ขนานนามว่า "พระไตรปิฎกสยามรัฐ" จัดพิมพ์จำนวน ๑,๕๐๐ จบ (จบหนึ่งมี ๔๕ เล่ม) พระราชทานในพระราชอาณาจักร ๒๐๐ จบ และแจกจ่ายไปตามมหาวิทยาลัยและหอสมุดนานาชาติทั่วโลกจำนวน ๔๕๐ จบ อีก ๘๕๐ จบ พระราชทานแก่ผู้บริจาคทรัพย์เพื่อขอรับพระไตรปิฎก (อัตราจบละ ๔๕๐ บาท) นอกจากนี้โปรดเกล้าฯ ให้มีการประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธ-ศาสนาสำหรับเด็ก โดยโปรดเกล้าฯ ให้ราชบัณฑิตสภา (ปัจจุบันคือราชบัณฑิตยสถาน) ทำหน้าที่ออกประกาศเชิญชวนและคัดเลือกหนังสือเรื่องที่แต่งดี เห็นสมควรได้รับพระราชทานรางวัลนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อทรงตัดสินว่าเรื่องใดสมควรได้รับรางวัลที่ ๑ หรือที่ ๒ และมีพระมหากรุณาธิคุณทรงพระราชนิพนธ์คำนำให้เป็นเกียรติแก่ผู้แต่งด้วย หนังสือเรื่องแรกที่ได้รับพระราชทานรางวัลประจำปี พ.ศ. ๒๔๗๒ เป็นพระนิพนธ์ของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล เรื่อง "สาสนคุณ" แต่นั้นมาพระบาท

สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้จัดประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็ก และจัดพิมพ์แจกจ่ายในพระราชพิธีวิสาขบูชาเป็นประจำทุกปี ซึ่งได้มีการดำเนินการสืบมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่จะปรับปรุงการปกครองท้องถิ่นให้เป็นแบบเทศบาล เพื่อให้เป็นพื้นฐานของการปกครองระบอบประชาธิปไตยตั้งแต่ต้นรัชกาล เมื่อทรงสร้าง "สวนไกลกังวล" เป็นที่ประทับที่หัวหินแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติการจัดสภาบำรุงสถานที่ทะเลฝั่งตะวันตก พุทธศักราช ๒๔๖๙ เพื่อเป็นแนวพระราชดำริให้ประเทศปกครองในระบอบประชาธิปไตยในภายหน้า "สภาบำรุงฯ" จึงเป็นการทดลองปกครองตนเองระดับท้องถิ่นในรูปแบบ municipality หรือประชาภิบาล (ภายหลังเรียกว่าเทศบาล)

แนวพระราชดำริที่จะให้ระบอบประชาธิปไตยหยั่งรากลึกนั้น จะต้องให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจระบอบการเมืองการปกครอง โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมและมีความคุ้นเคยกับการปกครองตนเองในระดับท้องถิ่น ปรากฏชัดเจนในพระราชบันทึก "Democracy in Siam" ซึ่งต่อมาคณะราษฎรเล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีการปกครองท้องถิ่นในรูปของเทศบาล เพื่อให้เป็นรากฐานแห่งการปกครองระบอบประชาธิปไตย และปลูกฝังให้ราษฎรเข้าใจถึงคุณประโยชน์ของการปกครองในระบอบรัฐสภา จึงให้ประกาศพระราชบัญญัติจัดระเบียบเทศบาล พุทธศักราช ๒๔๗๖

พระราชดำริสำคัญอีกประการหนึ่งคือระเบียบข้าราชการ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่จะวางระเบียบข้าราชการพลเรือนเป็นข้าราชการอาชีพ โดยไม่แสวงหาผลประโยชน์ทางอื่น เปิดโอกาสให้ผู้มีความรู้ดีเข้ารับราชการ มีระบบสรรหาเป็นกลางและยุติธรรม มีระเบียบวินัยเป็นแบบแผนเดียวกันเพื่อให้ข้าราชการได้รับความเป็นธรรม รวมทั้งมีสิทธิหรือหน้าที่ต่อราชการเสมอเหมือนกัน

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริเรื่องการปกครองระบอบพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ (Constitutional Monarchy) ได้มีพระราชหัตถเลขาถึงพระยากัลยาณไมตรี (Dr. Francis B. Sayre) ในหัวเรื่อง "Problems of Siam" ประกอบด้วยพระราชปุจฉา ๙ ข้อ เกี่ยวกับสภาพการณ์ทางการเมืองที่ประเทศไทยกำลังเผชิญอยู่ในตอนต้นรัชกาล พระยากัลยาณไมตรีตอบพระราชปุจฉาทุกข้อ และได้ทูลเกล้าฯ ถวายร่างรัฐธรรมนูญฉบับสั้นๆ ๑๒ มาตรา แสดงถึงโครงสร้างของรัฐบาลที่ควรจะเป็นตามความเห็นของพระยากัลยาณไมตรี โดยใช้ชื่อว่า "Outline of Preliminary Draft" นับเป็นร่างรัฐธรรมนูญฉบับแรก พ.ศ. ๒๔๖๙ ส่วนร่างรัฐธรรมนูญฉบับที่ ๒ นั้น โปรดเกล้าฯ ให้นายเรมอนด์ บี. สตีเวนส์ (Raymond B. Stevens) ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ และพระยาศรีวิสารวาจา ปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศร่วมกันยกร่าง แล้วเสร็จในวันที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ เพียง ๓ เดือนเศษเท่านั้น ร่างรัฐธรรมนูญนี้เป็นภาษาอังกฤษมีชื่อว่า "An Outline of Changes in the Form of

Government” เนื้อหาสำคัญคือกำหนดรูปแบบการปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจบริหารและนิติบัญญัติ ตลอดจนวิธีการเลือกตั้งและแต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งหลักการดังกล่าวปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช ๒๔๗๕

อนึ่ง ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ กรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๑๕๐ ปี ในโอกาสนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีฉลองพระนคร ๑๕๐ ปี และโปรดให้สร้างสะพานสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า และพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นเป็นที่ระลึก

อย่างไรก็ตาม เช้าตรู่วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ณ ลานพระที่นั่งอนันตสมาคม พระราชวังดุสิต พันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) หัวหน้า “คณะราษฎร” อ่านประกาศคณะราษฎร ฉบับที่ ๑ มีเนื้อหาโจมตีพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ความไม่เหมาะสมของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ รวมทั้งประกาศหลัก ๖ ประการในการปกครอง คณะราษฎรสามารถยึดอำนาจในกรุงเทพฯ ได้ แล้วจับกุมพระบรมวงศ์และข้าราชการตำแหน่งสำคัญ ๆ ไว้เป็นตัวประกัน และได้มีหนังสือกราบบังคมทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินคืนสู่พระนคร เป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ

วันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ คณะราษฎรนำร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕ พร้อมด้วยร่างพระราชกำหนดนิรโทษกรรมในคราวเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน พุทธศักราช ๒๔๗๕ ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย ณ วังศุโขทัย เพื่อลงพระปรมาภิไธย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ลงพระปรมาภิไธยเฉพาะร่างพระราชกำหนดนิรโทษกรรมในคราวเปลี่ยนแปลงการปกครอง พุทธศักราช ๒๔๗๕ เพียงฉบับเดียว ส่วนร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม พุทธศักราช ๒๔๗๕ นั้น ไม่ทรงลงพระปรมาภิไธย ทรงรับไว้พิจารณาและโปรดเกล้าฯ นัดหมายให้คณะราษฎรมาเฝ้าในวันรุ่งขึ้น เมื่อได้ทรงพิจารณาโดยถี่ถ้วนแล้วได้ลงพระปรมาภิไธยและทรงเติมคำว่า “ชั่วคราว” ในชื่อของรัฐธรรมนูญฉบับแรก พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช ๒๔๗๕ ประกาศใช้วันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

เมื่อคณะราษฎรได้ปกครองประเทศระยะหนึ่ง หลักการและการกระทำบางประการของคณะราษฎรขัดแย้งกับพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กอปรกับพระพลานามัยเสื่อมลง และเสถียรภาพการเมืองที่ยังไม่มั่นคงนัก พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเสด็จพระราชดำเนินไปผ่าตัดพระเนตรพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ณ ประเทศอังกฤษ เมื่อวันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๖ หลังจากทรงรับการผ่าตัดแล้ว ความขัดแย้งระหว่างพระองค์กับคณะรัฐบาลยังคงดำเนินต่อไป ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชหัตถเลขาสละราชสมบัติในวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ ขณะประทับ ณ พระตำหนักโนล

(Knowle House) เมืองแครนลี (Cranleigh) มณฑลเซอร์เรย์ (Surrey) ประเทศอังกฤษ

หลังจากทรงสละราชสมบัติแล้ว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรม-ราชินีประทับอยู่ที่ประเทศอังกฤษ โดยทรงใช้พระนามและพระอิสริยยศเดิมคือ สมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชา และทรงย้ายที่ประทับจากพระตำหนักโนล ซึ่งมีขนาดใหญ่ ค่าเช่าแพง และค่อนข้างทึบ ไม่เหมาะสมกับพระพลานามัยไปประทับที่พระตำหนักใหม่ขนาดเล็กลง คือ พระตำหนัก “เกลน แพมเมนต์” (Glen Pamment) หลังจากประทับอยู่ที่พระตำหนักเกลน แพมเมนต์ ประมาณ ๒ ปี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระพลานามัยทรุดโทรมลง ทรงประชวรด้วยโรคพระหทัย ทรงซื้อพระตำหนักใหม่ขนาดเล็กลงชื่อ “เวนคอร์ต” (Vane Court)

เมื่ออังกฤษประกาศสงครามกับเยอรมนีในสงครามโลกครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๘๒ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงย้ายไปประทับที่พระตำหนักคอมพ์ตัน (Compton House) พระตำหนักขนาดเล็กที่สุดในบรรดาพระตำหนักต่าง ๆ ที่ประทับมาก่อน ด้วยสภาวะสงคราม ความเป็นอยู่ยากลำบาก ขาดแคลนอาหาร ต้องระวังการโจมตีทางอากาศ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงย้ายที่ประทับชั่วคราวไปอยู่ที่พระตำหนักสแตดดอน (Staddon) นอร์ท เดวอน (North Devon) ภาคตะวันตกเฉียงใต้ของเกาะอังกฤษ ใน พ.ศ. ๒๔๘๓ พระสุขภาพพลานามัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรุดลง ต้องทรงย้ายกลับไปประทับ ณ พระตำหนักคอมพ์ตัน (Compton House) อีกครั้ง จนกระทั่งเสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ พระชนมายุ ๔๘ พรรษา ทรงดำรงสิริราชสมบัติ ๙ ปี

ธีระ นุชเปี่ยม
วีรวัลย์ งามสันติกุล

เอกสารอ้างอิง

๑ ศตวรรษ ศุภสวัสดิ์ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๔๓. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๓.

พระราชบันทึกทรงเล่าในสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๕.

พระราชประวัติสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ จำกัด, ๒๕๓๑. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันที่ ๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๒๘)

พระราชหัตถเลขาทรงสละราชสมบัติ. พิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สถาบันพระปกเกล้า จัดพิมพ์ ม.ป.ท.: ม.ป.ป.

พิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. **บทนิทรรศการถาวร พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว.** ม.ป.ท.: ม.ป.ป. (เอกสารอัดสำเนา)

พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล
ประดิษฐาน ณ มุขกระสันตะวันออก พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล หรือพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร ทรงครองราชย์ พ.ศ. ๒๔๗๗-พ.ศ. ๒๔๘๙ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตย เสด็จขึ้นครองราชสมบัติขณะยังทรงพระเยาว์ ระหว่างนั้นประเทศไทยต้องเผชิญกับการสงคราม ทั้งสงครามอินโดจีนและสงครามมหาเอเชียบูรพา พระองค์ประทับอยู่ต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่เพื่อทรงศึกษาเล่าเรียน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเป็นพระโอรสองค์แรกของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์ (สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก) กับหม่อมสังวาลย์ มหิดล ณ อยุธยา (สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี) เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๘ (ตรงกับวันพระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ณ โรงพยาบาลเมืองไฮเดลแบร์ก (Heidelberg) ประเทศเยอรมนี เมื่อแรกประสูติดำรงพระยศหม่อมเจ้า ต่อมาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล พระองค์มีพระเชษฐภคินี ๑ พระองค์ คือ หม่อมเจ้ากัลยาณิวัฒนา (สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์) และพระอนุชา ๑ พระองค์ คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดช (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช)

เมื่อพระชนกเสด็จกลับประเทศไทยเพื่อรักษาพระอาการประชวร ใน พ.ศ. ๒๔๗๑ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดลได้เสด็จกลับประเทศไทยเป็นครั้งแรกพร้อมพระชนนี พระเชษฐภคินีและพระอนุชา ปีถัดมาพระชนกสิ้นพระชนม์ พระองค์จึงประทับที่เมืองไทยต่อ และทรงเริ่มเข้ารับการศึกษาชั้นอนุบาลที่โรงเรียนมาแตร์เดอีวิทยาลัย ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ทรงย้ายไปเรียนชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนวัดเทพศิรินทร์ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยในปีเดียวกันนี้ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงเกรงว่าความผันผวนของเหตุการณ์บ้านเมืองอาจส่งผลกระทบต่อพระนัดดา ประกอบกับเรื่องสุขภาพ จึงโปรดให้หม่อมสังวาลย์นำพระโอรส พระธิดา เสด็จไปประทับ ณ เมืองโลซาน ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เพื่อรับการศึกษาและเป็นผลดีต่อพระพลานามัย พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล ได้ทรงศึกษาที่โรงเรียนเมียร์มองต์ (Ecole Miremont)

ระหว่างนี้ที่เมืองไทยมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประกาศสละราชสมบัติ เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ (นับตามแบบเก่า) อีกทั้งทรงสละสิทธิ์ในการ

แต่งตั้งผู้สืบราชสมบัติตามกฎมณเฑียรบาล พ.ศ. ๒๔๖๗ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล ทรงอยู่ในลำดับที่ ๑ ในการสืบสันตติวงศ์ สภาผู้แทนราษฎรจึงลงมติเห็นชอบให้กราบบังคมทูลอัญเชิญขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ ๘ แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ขณะพระชนมายุ ๘ พรรษา ๕ เดือน ๑๑ วัน โดยมีพลเอก พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ นาวาตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา และเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เป็นคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ มีพระราชชนนีถวายพระอภิบาล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลยังคงประทับที่เมืองโลซานเพื่อทรงศึกษา ใน พ.ศ. ๒๔๗๘ ทรงย้ายไปเรียนที่โรงเรียนเอกอล นูแวล เดอ ลา ซืออิส โรมองด์ (Ecole Nouvelle de la Suisse Romande) พร้อมพระอนุชา โดยทรงศึกษาในสายศิลป์ ทรงศึกษาภาษาละตินและภาษาอังกฤษ พร้อมกันนั้นก็ทรงศึกษาภาษาฝรั่งเศสและภาษาเยอรมันเพราะเป็นภาษาบังคับด้วย ทรงศึกษาจนจบหลักสูตรและได้รับประกาศนียบัตร Diplôme de Bachelier ès Lettres

พระราชชนนีทรงอภิบาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเป็นอย่างดี พร้อมทรงปฏิบัติต่อพระธิดาและพระโอรสคล้ายคลึงกัน พระองค์เอาพระทัยใส่ในเรื่องสุขภาพ ทรงปลูกฝังให้รักการศึกษา มีคุณธรรม มีวินัย มีความรับผิดชอบ ให้เรียนภาษาไทย วัฒนธรรมไทย ประวัติศาสตร์ไทย พระพุทธศาสนา และให้รู้จักความเป็นไทย รักเมืองไทย เพื่อเตรียมพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่ดี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จนิวัตประเทศไทยครั้งแรกพร้อมพระราชชนนี พระเชษฐภคินี และพระอนุชา ระหว่างวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน-๑๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๑ ตามคำกราบบังคมทูลเชิญของรัฐบาล ในปีนี้เป็นช่วงเวลาที่ไทยสามารถยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เท่าเทียมกันที่ผูกมัดไทยด้วยเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต อัตราภาษีที่ต่ำตามสนธิสัญญาเบาว์ริงได้อย่างสมบูรณ์

ขณะเสด็จนิวัตประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลมีพระชนมายุ ๑๓ พรรษา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งขณะนั้นประทับที่เกาะปีนัง และทรงได้เข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ก่อนที่จะเสด็จถึงประเทศไทย ทรงกล่าวถึงด้วยความชื่นชม ดังความตอนหนึ่งว่า *"...สมเด็จพระอานันทมหิดลนั้นพระกิริยาอัธยาศัย หรือ...พระอุปนิสัยดีมาก มีเค้าทรงสติปัญญาผิดเด็กสามัญ และรู้จักวางพระองค์พอเหมาะแก่การเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ยังทรงพระเยาว์ ใคร ๆ ได้เข้าใกล้แล้วมีแต่ชอบและสรรเสริญกันทุกคน..."* และทรงชื่นชมสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีในการอภิบาลที่ดีด้วย

รัฐบาลซึ่งมีพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) เป็นนายกรัฐมนตรี ได้รับเสด็จอย่างสมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลมีพระราชดำรัสตอบความตอนหนึ่งว่า *"...ข้าพเจ้ายินดีมากที่ได้กลับมาเยี่ยมเมืองไทยที่ข้าพเจ้ารักและคิดถึงอยู่เสมอ...ขอให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขในความร่มเย็นของรัฐธรรมนูญทั่วกัน..."*

ระหว่าง ๕๙ วันที่เสด็จประทับในเมืองไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลได้ปฏิบัติพระราชกรณียกิจที่สำคัญหลายประการ เช่น เสด็จพระราชดำเนินในการพระราชพิธีสมโภชในวโรกาสเสด็จนิวัตพระนคร ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในการนี้มีการประกาศสถาปนาพระราชชนนีเป็น "สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์" เจ้านายฝ่ายเหนือ คือ เชียงใหม่ ลำพูน น่าน เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ พระราชทานธงประจำกองลูกเสือ ทรงเปิดงานฉลองรัฐธรรมนูญ ประทับสามล้อพระที่นั่งทอดพระเนตรงานทอดพระเนตรการประกอบอาชีพของราษฎร เช่น การทำนา จับปลา

ระหว่างที่ประทับในพระนคร ประชาชนที่ทราบข่าวจะคอยเฝ้ารับเสด็จทุกแห่ง ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลจะเสด็จกลับไปสวิตเซอร์แลนด์เพื่อทรงศึกษาต่อ มีพระราชดำรัสต่อประชาชนทางวิทยุกระจายเสียงความตอนหนึ่งว่า "*...ข้าพเจ้าจะตั้งใจเรียนจนสำเร็จเพื่อจะได้มาสนองคุณชาติที่รักของเรา ในการที่ข้าพเจ้าจะลาท่านไปนี้ ข้าพเจ้าขออวยพรให้ท่านทั้งหลายมีความสุขความเจริญทั่วกัน...*"

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลพร้อมสมเด็จพระราชชนนีฯ พระเชษฐภคินี และพระอนุชา เสด็จถึงสวิตเซอร์แลนด์ในต้นเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๑ แม้ว่าจะมีเหตุการณ์ร้ายแรงเกิดขึ้นในสังคมโลก แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลก็ทรงมุ่งมั่นและให้ความสำคัญกับการศึกษาดังที่ทรงให้คำมั่นสัญญาไว้ ใน พ.ศ. ๒๔๘๖ เมื่อทรงสำเร็จชั้นมัธยมศึกษาจากโรงเรียนเดิมทรงเข้าศึกษาวิชานิติศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยโลซาน ๒ ปีต่อมาทรงสอบไล่ได้ Semi doctoral en Droit และตั้งพระราชหฤทัยจะศึกษาระดับปริญญาเอกต่อไป

สงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ถึงวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลก็ทรงบรรลุนิติภาวะ และเสด็จนิวัตประเทศไทยเป็นครั้งที่ ๒ ตามคำกราบบังคมทูลเชิญของรัฐบาล เพื่อเยี่ยมเยือนและบำรุงขวัญประชาชนเมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ โดยมีประชาชนมาเฝ้ารับเสด็จอย่างเนืองแน่น ต่อมาในวันที่ ๑๐ ธันวาคม ซึ่งเป็นวันรัฐธรรมนูญ มีพระราชดำรัสต่อประชาชนความตอนหนึ่งว่า

> ...ข้าพเจ้าเชื่อว่า ถ้าคนไทยทุกคนถือว่าตนเป็นเจ้าของชาติบ้านเมือง และต่างปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และถูกต้องตามทำนองคลองธรรมแล้ว ความทุกข์ยากของบ้านเมืองก็จะผ่านพ้นไปได้ ข้าพเจ้าจึงขอร้องให้ท่านทุกคนได้ช่วยกันทำหน้าที่ของตนโดยขันแข็งและขอให้มีความสามัคคีกลมเกลียวกันจริง ๆ เพื่อชาติจะได้ดำรงอยู่ในความวัฒนาถาวรสืบไป...

ระหว่างนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจมากมาย เช่น เสด็จพระราชดำเนินตรวจพลสวนสนามของกองทัพพันธมิตรพร้อมกับ ลอร์ด หลุยส์ เมานต์แบตเทน (Lord Louis Mountbatten) ผู้บัญชาการทหารฝ่ายพันธมิตรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ณ ท้องสนามหลวง เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรในหลายจังหวัด เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานปริญญาบัตรแก่บัณฑิตมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เสด็จประพาสสำเพ็ง ซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกที่ดีต่อกันระหว่างคนไทยกับคนจีนหลังเกิดความร้าวฉานจนมีการต่อสู้กันในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๘๘ การเสด็จครั้งนั้นมีชาวจีน ไทย แขก ตั้งแถวรับเสด็จด้วยความจงรักภักดีอย่างเนืองแน่น

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดกลับประเทศสวิตเซอร์แลนด์เพื่อศึกษาต่อระดับปริญญาเอกทางด้านกฎหมายในวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ แต่ในวันที่ ๙ มิถุนายน ก่อนการเสด็จกลับเพียง ๔ วัน ได้เสด็จสวรรคตด้วยพระแสงปืนในที่พระบรรทม ขณะพระชนมายุเพียง ๒๐ พรรษา ๙ เดือน ยังความโศกเศร้าอาลัยแก่คนไทยทั้งมวลทุกเชื้อชาติ ศาสนา

รัฐบาลได้ให้ความเห็นชอบอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช ขึ้นครองราชสมบัติต่อ พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลมีขึ้นในวันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ ณ ท้องสนามหลวง

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๓๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงประกาศเฉลิมพระปรมาภิไธย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลอย่างสังเขปว่า “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร”

อนึ่ง รัฐบาลได้กำหนดให้วันที่ ๒๐ กันยายนของทุกปี ซึ่งตรงกับวันเสด็จพระราชสมภพ เป็นวันเยาวชนแห่งชาติ

วุฒิชัย มูลศิลป์

เอกสารอ้างอิง

กัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า. **เจ้านายเล็ก ๆ - ยุวกษัตริย์.** กรุงเทพฯ: ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๐. (จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงเจริญพระชนมายุ ๖๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐)

______ . **แม่เล่าให้ฟัง.** กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, ๒๕๓๘.

รอง ศยามานนท์. **ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบประชาธิปไตย.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐.

ราชบัณฑิตยสถาน. **ใต้ร่มพระบารมีจักรีนฤบดินทร์ สยามินทราธิราช.** กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๗.

วุฒิชัย มูลศิลป์ และคณะ. **พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ: เกรท เอ็ดดูเคชั่น, ม.ป.ป.

พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช
เสด็จออกมหาสมาคม ณ พระสีหบัญชร พระที่นั่งอนันตสมาคม พระราชวังดุสิต
เนื่องในพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี วันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๙

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๙ แห่งพระราชวงศ์จักรี ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ครองราชสมบัติยาวนานที่สุดในประวัติศาสตร์ชาติไทย พระองค์เป็นพระราชโอรสพระองค์เล็กในสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก กับสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันจันทร์ที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ณ โรงพยาบาลเมานต์ออเบิร์น (Mount Auburn) เมืองเคมบริดจ์ รัฐแมสซาชูเซตต์ (Massashusetts) ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อแรกประสูติมีพระนามว่า พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดช มีพระเชษฐภคินีและพระบรมเชษฐาธิราช คือ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ (๖ พฤษภาคม ๒๔๖๖-๒ มกราคม ๒๕๕๑) และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร

เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนกประชวรสวรรคตในวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๒ ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระชนมพรรษาไม่ถึง ๒ พรรษา ใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ขณะมีพระชนม-พรรษา ๕ พรรษา ได้เสด็จเข้าทรงศึกษาที่โรงเรียนมาแตร์เดอีวิทยาลัย จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๗๖ จึงเสด็จพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนี พระเชษฐภคินี และสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ไปประทับที่เมืองโลซาน ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ทรงศึกษาที่โรงเรียนเมียร์มองต์ (Ecole Miremont) แล้วทรงศึกษาต่อที่โรงเรียนเอกอล นูแวล เดอ ลา ซืออิส โรมองด์ (Ecole Nouvelle de la Suisse Romande) เมืองชายยี ซูร โลซาน (Chailly-sur Lausanne) พ.ศ. ๒๔๘๑ ทรงจบการศึกษาจากโรงเรียนยิมนาสคลาสสิค ก็องโตนาล (Gymnase Classique Cantonal) แห่งเมืองโลซาน ทรงได้รับประกาศนียบัตรทางอักษรศาสตร์ จากนั้นทรงเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยโลซาน แผนกวิชาวิทยาศาสตร์

ในวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ รัฐบาลได้กราบทูลเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลใน พ.ศ. ๒๔๗๗ และพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดชทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช

ต่อมาในวันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๙ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลสวรรคต ณ พระที่นั่งบรมพิมาน รัฐบาลโดยความเห็นชอบของรัฐสภาจึงอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช เสด็จขึ้นครองราชสมบัติในวันเดียวกันขณะที่มีพระชนมพรรษายังไม่เต็ม ๑๙ พรรษา และยังทรงเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยโลซาน เมื่อจัดการพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลแล้ว พระองค์ได้เสด็จกลับไปทรงศึกษาต่อที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ในวันที่ ๑๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๙

เมื่อเสด็จกลับไปทรงศึกษาต่อนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่าพระองค์จะต้องเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ปกครองประชาชนให้ร่มเย็นเป็นสุข จึงทรงเปลี่ยนแนวทางการศึกษาใหม่จากวิชาวิทยาศาสตร์มาเป็นวิชาสังคมศาสตร์ รัฐศาสตร์ และนิติศาสตร์ (Licence et Doctorat ès Sciences Sociales) ทั้งนี้เพื่อจะเป็นประโยชน์ในการที่จะทรงดำรงฐานะพระมหากษัตริย์ต่อไป

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัตประเทศไทยเมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลในวันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ แล้วกำหนดจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมรสกับหม่อมราชวงศ์สิริกิติ์ กิติยากร ณ พระตำหนักสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า วังสระปทุม เมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓ ครั้นวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามแบบอย่างโบราณราชประเพณีขึ้น ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณในพระบรมมหาราชวัง

ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกพระองค์จะมีพระบรมราชโองการครั้งแรกหลังจากที่ทรงรับราชาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินโดยสมบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมีพระบรมราชโองการแก่ประชาชนชาวไทยว่า *“เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม”* แล้วทรงหลั่งทักษิโณทกตั้งพระราชสัตยาธิษฐานจะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจปกครองราชอาณาจักรไทยโดยทศพิธราชธรรมจริยา โดยมีพระปรมาภิไธยจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรามาธิบดีจักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

พระปฐมบรมราชโองการในวันบรมราชาภิเษกนี้ แม้จะสั้นแต่ก็ได้ความลึกซึ้ง อันแสดงให้เห็นถึงพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่จะทรงปกครองบ้านเมืองด้วยหลักทศพิธราชธรรมเพื่อประโยชน์สุขของอาณาประชาราษฎร์ และนับแต่นั้นมาตลอดระยะเวลาแห่งการครองสิริราชสมบัติได้ทรงอุทิศกำลังพระวรกายและกำลังพระสติปัญญาเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนตลอดมา ทรงตั้งพระราชปณิธานว่าจะเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรในต่างจังหวัดให้ทั่วประเทศโดยเริ่มที่ภาคกลางก่อน แล้วจะเสด็จยังภาคอื่น ๆ จนครบทุกภาค การเสด็จเยี่ยมราษฎรตามพระราชปณิธานนี้เองที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบถึงทุกข์สุขและความเป็นอยู่ของราษฎร จนนำมาซึ่งโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริต่าง ๆ ที่ครอบคลุมปัญหาทุกด้านของประชาชน ก่อให้เกิดความผูกพันและความจงรักภักดีที่ประชาชนมีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ จนกลายเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของประเทศไทยซึ่งไม่มีชาติใดเสมอเหมือน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีฐานะเป็นองค์พระประมุขของชาติตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย และทรงมีกรอบในการปฏิบัติพระราชภารกิจและพระราชกรณียกิจต่าง ๆ เพื่อความผาสุกของราษฎร การดำรงฐานะพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยนั้นทำให้พระบาทสมเด็จ

พระเจ้าอยู่หัวทรงเกี่ยวข้องกับการบริหารราชการแผ่นดินได้น้อยตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญดังที่มีคำกล่าวว่า *“พระมหากษัตริย์ทรงปกเกล้า แต่มิได้ทรงปกครอง”* และจะต้องวางพระองค์เป็นกลางทางการเมือง ซึ่งแม้พระราชอำนาจที่ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญจะมีอยู่อย่างจำกัด แต่เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับประชาชนเป็นไปอย่างแน่นแฟ้น จึงมีพระราชสถานะและพระราช-อำนาจตามจารีตประเพณีที่คนส่วนใหญ่ยอมรับ โดยที่ไม่ได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ เพราะทรงอยู่ในฐานะที่ทรงเป็นที่เคารพสักการะสูงสุดของประชาชนชาวไทย จึงทรงเป็นประมุขหรือผู้นำที่เปี่ยมด้วยพระบารมี พระราชอำนาจของพระองค์ตามจารีตประเพณีจึงเกิดจากพระบารมีอย่างแท้จริง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีบทบาทสำคัญในการสร้างความปรองดองของชนในชาติยามที่บ้านเมืองเกิดวิกฤตการณ์ และไม่มีผู้ใดสามารถแก้ไขปัญหาได้แล้ว ประชาชนทุกคนคาดหวังว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงแก้ไขปัญหาได้ ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์เมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ และเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ ซึ่งคนไทยต้องเผชิญหน้ากันเองนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ใช้พระบารมีจนทำให้บ้านเมืองกลับคืนสู่ความสงบเรียบร้อยได้ ซึ่งไม่มีพระมหากษัตริย์หรือประมุขของรัฐใดที่จะทำได้เช่นนี้

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังได้พระราชทานแนวพระราชดำริเพื่อแก้ไขปัญหาสำคัญของชาติหลายประการ เช่น พระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งได้พระราชทานพระราชดำรัสเรื่องความพอควร พออยู่ พอกิน มีความสงบมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๗ ดังพระราชดำรัสที่พระราชทานแก่คณะผู้แทนสมาคม องค์การศาสนา ครู นักเรียนโรงเรียนต่าง ๆ นักศึกษามหาวิทยาลัยที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคลเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย พระราชวังดุสิต เมื่อวันพุธที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ ว่า

> ทั้งนี้ คนอื่นจะว่าอย่างไรก็ช่างเขา จะว่าเมืองล้าสมัยว่าเมืองไทยเชย ว่าเมืองไทยไม่มีสิ่งที่สมัยใหม่ แต่เราอยู่พอมีพอกิน และขอให้ทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้เมืองไทยพออยู่พอกิน มีความสงบและทำงานตั้งจิตอธิษฐาน ตั้งปณิธานในทางนี้ ที่จะให้เมืองไทยอยู่แบบพออยู่พอกิน ไม่ใช่ว่าจะรุ่งเรืองอย่างยอด แต่ว่ามีความพออยู่พอกิน มีความสงบเปรียบเทียบกับประเทศอื่น ๆ ถ้าเรารักษาความพออยู่พอกินนี้ได้ เราก็จะยอดยิ่งยวดได้ ประเทศต่าง ๆ ในโลกนี้กำลังตก กำลังแย่ กำลังยุ่งเพราะแสวงหาความยิ่งยวดทั้งในอำนาจทั้งในความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ทางอุตสาหกรรม ทางลัทธิ ฉะนั้นถ้าทุกท่านซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่มีความคิด และมีอิทธิพล มีพลังที่จะทำให้ผู้อื่นซึ่งมีความเห็นเหมือนกัน ช่วยกันรักษาส่วนรวมให้อยู่ดีกินดีพอสมควร ขอย้ำ พอควร พออยู่พอกิน มีความสงบ ไม่ให้คนอื่นมาแย่งคุณสมบัติจากเราไปได้ ก็จะเป็นของขวัญวันเกิดที่ถาวร ที่จะมีคุณค่าอยู่ตลอดเวลา

พระราชดำรัสนี้แสดงให้เห็นถึงพระวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล เมื่อประเทศไทยเกิดภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นต้นมา ซึ่งส่งผลกระทบต่อสังคมไทยในวงกว้าง ตั้งแต่ธุรกิจขนาดใหญ่จนถึงประชาชนในชนบท จนทำให้การดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจและการเงินของประเทศต้องตกอยู่ใต้อำนาจการกำกับและการควบคุมของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ หรือ IMF (International Monetary Fund) ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ ประเทศไทยจำเป็นต้องแสวงหามาตรการแก้ไขปัญหาเพื่อความอยู่รอดของประเทศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานแนวพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตแก่คนไทยโดยเน้นการพึ่งตนเองเป็นหลัก และมีจุดเริ่มต้นที่การฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชน ส่งเสริมความสามัคคีของชุมชน เพื่อให้คนในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเป็นปกติสุข ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าเฝ้าถวายชัยมงคลเนื่องในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ ว่า *“การจะเป็นเสือนั้นมันไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เราพออยู่พอกิน และมีเศรษฐกิจการเป็นอยู่แบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินหมายความว่า อุ้มชูตัวเองไว้ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง”* มีพระราชดำริว่า *“ถ้าสามารถที่จะเปลี่ยนให้กลับเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง ไม่ต้องทั้งหมด แม้จะไม่ถึงครึ่ง อาจจะเศษหนึ่งส่วนสี่ ก็จะสามารถที่จะอยู่ได้”* และในปีต่อมาได้พระราชทานพระราชดำรัสแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคล เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ โดยทรงอธิบายถึงการปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงว่า

> ...ควรจะปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงไม่ต้องทั้งหมด เพียงครึ่งหนึ่งก็ใช้ได้ แม้จะเป็นเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ หมายความว่าวิธีปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ไม่ต้องทำทั้งหมด และขอเติมว่าถ้าทำทั้งหมดก็จะทำไม่ได้ ถ้าครอบครัวหนึ่งหรือแม้หมู่บ้านหนึ่งทำเศรษฐกิจพอเพียงร้อยเปอร์เซ็นต์ก็จะเป็นการถอยหลังถึงสมัยหิน สมัยคนอยู่ในอุโมงค์หรือในถ้ำ ซึ่งไม่ต้องอาศัยหมู่บ้านอื่น เพราะว่าหมู่อื่นก็เป็นศัตรูทั้งนั้น ตีกัน ไม่ใช่ร่วมมือกัน จึงต้องทำเศรษฐกิจพอเพียง แต่ละคนต้องหาที่อยู่ ก็หาอุโมงค์หาถ้ำ ต้องหาอาหาร คือไปเด็ดผลไม้หรือใบไม้ตามที่มี หรือไปใช้อาวุธที่ได้สร้างได้ประดิษฐ์เอง ไปล่าสัตว์ กลุ่มที่อยู่ในอุโมงค์ในถ้ำนั้นก็มีเศรษฐกิจพอเพียง ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ ก็ปฏิบัติได้

ต่อมารัฐบาลได้อัญเชิญแนวพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและการบริหารประเทศ โดยบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๙ (พ.ศ. ๒๕๔๕-พ.ศ. ๒๕๔๙) และฉบับที่ ๑๐ (พ.ศ. ๒๕๕๐-พ.ศ. ๒๕๕๔) นอกจากนี้ แนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงยังบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๕๐ อีกด้วย

แนวพระราชดำริสำคัญอีกประการหนึ่งที่พระราชทานเพื่อแก้ไขปัญหาของชาติ คือพระราชดำริในการแก้ไขสถานการณ์ความไม่สงบใน ๓ จังหวัดชายแดนภาคใต้ด้วยหลักการเข้าใจ เข้าถึง พัฒนา โดยได้พระราชทานหลักปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาแก่รัฐบาลเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๗ ว่า *“ให้พยายามทำความเข้าใจปัญหา เข้าถึงประชาชน และร่วมกันพัฒนา”*

นับว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างความปรองดองให้เกิดขึ้นในสังคมไทยทั้งในยามปกติและในภาวะวิกฤต ทั้งนี้ โดยการปฏิบัติด้วยพระองค์เองและพระราชทานแนวพระราชดำริให้ผู้ที่เกี่ยวข้องรับไปปฏิบัติ ซึ่งเป็นแนวทางที่จะทำให้สังคมโดยรวมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขในที่สุด การสร้างความปรองดองให้เกิดขึ้นในสังคมนั้น สิ่งสำคัญคือความเป็นธรรมที่ราษฎรพึงได้รับอย่างเท่าเทียมกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีบทบาทในการพระราชทานความเป็นธรรมแก่ราษฎรตลอดมา ทั้งการใช้พระราชอำนาจในการพระราชทานอภัยโทษตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยและกฎหมายอื่น ๆ พระองค์ใส่พระทัยเรื่องฎีกาขอพระราชทานอภัยโทษแก่นักโทษซึ่งต้องโทษเป็นอันมาก ถือเป็นพระมหากรุณาธิคุณเกี่ยวกับชีวิตและอิสรภาพของราษฎรโดยตรง เพื่อให้ประชาชนของพระองค์ที่ต้องโทษได้มีโอกาสกลับตัวประพฤติตนเป็นพลเมืองดี และกลับมาบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ครอบครัวและประเทศชาติต่อไป นอกจากนี้ยังได้พระราชทานความช่วยเหลือในเรื่องที่ราษฎรทูลเกล้าฯ ถวายฎีการ้องทุกข์ต่าง ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับคดีความด้วย

นับตั้งแต่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชได้ปฏิบัติพระราชกรณียกิจในฐานะพระมหากษัตริย์นักพัฒนาด้วยการทุ่มเทกำลังพระวรกายและกำลังพระสติปัญญาเพื่อพสกนิกรของพระองค์ ปรากฏให้เห็นเป็นพระราชกรณียกิจด้านการพัฒนาเพื่อบำบัดทุกข์และบำรุงสุขของประชาชนตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริจำนวนมาก ซึ่งได้เริ่มต้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๔ เป็นต้นมา

พระราชกรณียกิจในช่วงสมัยต้น ๆ แห่งการครองราชสมบัติเป็นลักษณะของการพัฒนาสังคม เช่น การรณรงค์หาทุนเพื่อก่อสร้างอาคารพยาบาล การต่อสู้โรคเรื้อนของมูลนิธิราชประชาสมาสัย การจัดตั้งโรงเรียนสงเคราะห์เด็กยากจน การเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับในต่างจังหวัด เป็นโอกาสให้พระองค์ทรงรับรู้ถึงสภาพความเป็นอยู่อย่างแท้จริงของประชาชน พระราชกรณียกิจของพระองค์จึงมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของประชาชน และการป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นประจักษ์ว่า ความทุกข์ของประชาชนไทยมิได้มีเพียงในชนบทที่ห่างไกลเท่านั้น แม้แต่ในกรุงเทพมหานครก็ยังมีปัญหาที่ทำให้ต้องพระราชทานแนวทางแก้ไขปัญหาด้วยเช่นกัน ทั้งปัญหาน้ำท่วมและปัญหาการจราจร งานพัฒนาดังกล่าวนี้เป็นส่วนที่สามารถช่วยให้การบริหารราชการแผ่นดินของทางราชการดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรการเรียนการสอนของโรงเรียนราชประชาสมาสัย
ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งขึ้นสำหรับสอนบุตรหลานผู้ป่วยโรคเรื้อน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชปฏิสันถารกับราษฎร
เพื่อทรงทราบปัญหาและความเดือดร้อนโดยตรง

แนวพระราชดำริที่พระราชทานเพื่อนำไปปฏิบัติรวมทั้งที่ทรงปฏิบัติเป็นตัวอย่างมีหลักใหญ่ ๒ ประการ คือ พัฒนาความเป็นอยู่เพื่อให้ราษฎรมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจหรือมีปัจจัย ๔ เพียงพอในการดำรงชีวิต และพัฒนาคนให้มีคุณภาพ มีความสามารถในการประกอบการงานเพื่อสร้างความมั่นคงให้ชีวิต โดยทรงมุ่ง "หลักการพึ่งตนเอง" ทรงเน้นความสามัคคีที่ทำให้การร่วมกันประกอบกิจกรรมใด ๆ ก็ตามประสบความสำเร็จ การดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริต่าง ๆ จึงทรงเน้นการอยู่รวมกลุ่มเพื่อร่วมกันแก้ปัญหาและพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ ให้ไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ และด้วยน้ำพระราชหฤทัยที่เปี่ยมด้วยพระเมตตาต่อราษฎรและพระวิสัยทัศน์ที่ยาวไกล จึงเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาประเทศและความเป็นอยู่ของราษฎรไทย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตย ที่มีบทบาทอย่างเข้มแข็งและต่อเนื่องในการพัฒนาชาติและพัฒนาคน เสมือนว่าพระองค์ทรงดำรงอยู่ในฐานะ "ที่ปรึกษาของชาติ" โดยทรงยึดถือประโยชน์สุขของประชาชนเป็นที่ตั้ง ซึ่งเป็นบทบาทที่ไม่ได้พบเห็นในประเทศใดในโลกที่ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนซึ่งเป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติอย่างหนักและต่อเนื่องมาโดยตลอด เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้นในทุกด้านโดยเฉพาะผู้ยากไร้ในชนบท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมุ่งเน้นเรื่องการเกษตรซึ่งเป็นอาชีพหลักของราษฎรทั้งประเทศ โดยทรงให้ความสำคัญต่อการพัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เช่น แหล่งน้ำ ดิน และป่าไม้ ทรงตระหนักว่าน้ำเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งและเป็นความต้องการอย่างมากของราษฎรในชนบท ทั้งการใช้อุปโภคบริโภคและเพื่อการเกษตร พระองค์สนพระราชหฤทัยเรื่องการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร และทรงเน้นการพัฒนาที่ดิน รวมทั้งป่าไม้อันเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของประเทศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ปฏิบัติพระราชกรณียกิจนานัปการในด้านการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ราษฎร จนเป็นที่ประจักษ์ชัดทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ แนวพระราชดำริเรื่องทฤษฎีใหม่ซึ่งเป็นการจัดการทรัพยากรน้ำและที่ดินเพื่อการเกษตร เป็นแนวพระราชดำริที่ได้รับการยอมรับโดยทั่วไป

พระราชกรณียกิจด้านการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่สำคัญยิ่งคืองานพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับน้ำ ศาสตร์ทั้งปวงที่เกี่ยวกับน้ำ ทั้งการพัฒนา การจัดหาแหล่งน้ำ การเก็บกักน้ำ การระบาย การควบคุม การทำน้ำเสียให้เป็นน้ำดี ตลอดจนการแก้ไขปัญหาน้ำท่วม พระราชกรณียกิจในช่วงต้น ๆ แห่งการเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ ทรงเน้นเรื่องความสำคัญของแหล่งน้ำเพื่อใช้ในการอุปโภคและการเกษตรกรรม ทรงเชื่อว่าเมื่อใดที่สามารถแก้ไขหรือบรรเทาความเดือดร้อนในเรื่องน้ำให้ราษฎร หรือให้ราษฎรมีน้ำกินน้ำใช้เพื่อการเพาะปลูกได้แล้ว ราษฎรก็ย่อมจะมีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นกว่าเดิม การพัฒนาเรื่องแหล่งน้ำของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเริ่มตั้งแต่ปลาย พ.ศ. ๒๕๐๕ ส่งผลให้มีโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริจำนวนมาก

ที่เกี่ยวกับทรัพยากรน้ำ นอกจากนี้ ความสนพระราชหฤทัยเรื่องน้ำของพระองค์ มิได้จำกัดอยู่เฉพาะโครงการพัฒนาแหล่งน้ำด้วยวิธีการจัดสร้างแหล่งน้ำถาวร ซึ่งอาจจะเป็นอ่างเก็บน้ำหรือฝายให้ราษฎรในท้องถิ่นต่าง ๆ มีน้ำใช้โดยไม่ขาดแคลนเท่านั้น แต่ยังทรงหาวิธีการจัดหาน้ำช่วยเหลือราษฎร จึงเกิดแนวพระราชดำริเรื่อง “ฝนหลวง” ขึ้น โดยเริ่มโครงการตั้งแต่วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๘ และได้เริ่มทำฝนเทียมครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ จากนั้นการค้นคว้าพัฒนาเกี่ยวกับฝนหลวงก็ได้ก้าวหน้าขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทรงทดลองวิจัยด้วยพระองค์เอง และพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ร่วมเป็นค่าใช้จ่าย ด้วยพระวิริยอุตสาหะเป็นเวลาเกือบ ๓๐ ปี ด้วยพระปรีชาสามารถและพระอัจฉริยภาพ ทำให้สามารถกำหนดบังคับฝนให้ตกลงสู่พื้นที่เป้าหมายได้ ฝนหลวงที่มุ่งหวังช่วยเหลือเกษตรกรที่ประสบภัยแล้งได้ขยายไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศโดยการช่วยแก้ไขปัญหาขาดแคลนน้ำหรือฝนทิ้งช่วง และช่วยด้านการอุปโภคบริโภค ประเทศไทยได้จดทะเบียนเทคโนโลยีฝนหลวงกับองค์การอุตุนิยมวิทยาโลกแห่งสหประชาชาติเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ ต่อมาองค์การอุตุนิยมวิทยาโลกได้ทูลเกล้าฯ ถวายเครื่องหมายเชิดชูเกียรติเมื่อวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๐ ในฐานะที่ทรงพระปรีชาสามารถและทรงเป็นผู้ริเริ่มบุกเบิกกิจกรรมดัดแปรสภาพอากาศให้เกิดฝนในภูมิภาคเขตร้อนมีความเป็นไปได้และก้าวหน้ามาจนปัจจุบัน

นอกจากนี้ ยังมีพระราชดำริเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาน้ำเสีย เช่น โครงการ “น้ำดีไล่น้ำเสีย” ในการแก้ไขปัญหามลพิษทางน้ำ โดยทรงใช้น้ำที่มีคุณภาพดีจากแม่น้ำเจ้าพระยาให้ช่วยผลักดันและเจือจางน้ำเน่าเสียให้ออกจากแหล่งน้ำของชุมชนภายในเมืองตามคลองต่าง ๆ เช่น คลองบางเขน คลองบางซื่อ คลองแสนแสบ คลองเทเวศร์ และคลองบางลำพู พระราชดำริเรื่องบำบัดน้ำเสียโดยหลักการนี้เป็นวิธีการที่ง่าย ประหยัดพลังงาน และสามารถปฏิบัติได้ตลอดเวลา มีพระราชดำริให้ใช้บึงมักกะสันเป็นที่รองรับน้ำเสียจากชุมชนในเขตปริมณฑลและในกรุงเทพมหานคร โดยทรงเปรียบเทียบว่า “บึงมักกะสัน” เป็นเสมือนดัง “ไตธรรมชาติ” ของกรุงเทพมหานครที่เก็บกักและฟอกน้ำเสียตลอดจนเป็นแหล่งเก็บกักและระบายน้ำในฤดูฝน และยังโปรดเกล้าฯ ให้มีการทดลองใช้ผักตบชวามาช่วยดูดซับความสกปรก รวมทั้งสารพิษต่าง ๆ จากน้ำเน่าเสีย ประกอบกับเครื่องบำบัดน้ำเสียแบบต่าง ๆ ที่ได้ทรงคิดค้นประดิษฐ์ขึ้น โดยเน้นที่วิธีการเรียบง่าย ประหยัด และไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนรำคาญแก่ประชาชนในพื้นที่ และบึงพระราม ๙ ซึ่งเป็นบึงขนาดใหญ่อยู่ใจกลางกรุงเทพมหานคร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้ใช้เครื่องเติมอากาศลงในน้ำ ซึ่งได้ผลดีเป็นอย่างยิ่ง อันส่งผลให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้น

สำหรับปัญหาอุทกภัยซึ่งก่อให้เกิดความทุกข์แก่ประชาชน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำริให้หน่วยงานต่าง ๆ พิจารณาแก้ไข ป้องกัน หรือช่วยบรรเทาปัญหาน้ำในแม่น้ำลำคลองซึ่งมีระดับสูงในฤดูน้ำหลาก ทรงเห็นความสำคัญของการควบคุมน้ำเป็นอย่างยิ่ง พระราชทานแนวทางแก้ไขปัญหาน้ำท่วมด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่ เช่น โครงการ

พัฒนาลุ่มแม่น้ำป่าสักอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งเป็นโครงการพัฒนาแหล่งน้ำอันเนื่องมาจากพระราชดำริให้ดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาน้ำท่วมพื้นที่เพาะปลูกและปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค และเพื่อการเกษตร และได้พระราชทานพระราชดำริให้กรมชลประทานศึกษาความเหมาะสมของโครงการเขื่อนเก็บกักน้ำแม่น้ำป่าสักอย่างจริงจังเร่งด่วน เพื่อแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำและปัญหาอุทกภัย ซึ่งต่อมาคณะรัฐมนตรีได้อนุมัติให้ดำเนินงานตามโครงการเขื่อนเก็บกักน้ำแม่น้ำป่าสักได้ โดยเริ่มต้นตั้งแต่วันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ และได้พระราชทานนามว่า เขื่อนป่าสักชลสิทธิ์ แนวพระราชดำริที่สำคัญในการแก้ไขปัญหาน้ำท่วมที่สำคัญอีกโครงการหนึ่งคือ “โครงการแก้มลิงอันเนื่องมาจากพระราชดำริ” ในพื้นที่ฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสนพระราชหฤทัยเกี่ยวกับการอนุรักษ์ดินและเพิ่มความชุ่มชื้นให้แก่ดินและป่าไม้ ในพื้นที่ต่าง ๆ ทุกภูมิภาคของประเทศไทยที่ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎร พระองค์ได้พระราชทานพระราชดำริแก่ส่วนราชการและองค์การต่าง ๆ เกี่ยวกับปัญหาน้ำ ป่าไม้ และสภาพปัญหาที่เกิดจากดิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นป่าชายเลนอันเป็นแหล่งเจริญเติบโตของสัตว์น้ำนานาชนิด พระราชทานพระราชดำริให้จัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริขึ้นหลายแห่ง ซึ่งที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดนราธิวาส ทรงใช้วิธี “แกล้งดิน” ทำให้บริเวณพื้นดินที่เปล่าประโยชน์และไม่สามารถทำอะไรได้กลับฟื้นคืนสภาพ สามารถทำการเพาะปลูกได้อีกครั้งหนึ่ง ทำให้พืชเศรษฐกิจต่าง ๆ สามารถเจริญงอกงามให้ผลผลิตได้ อันเป็นประโยชน์ต่อความกินดีอยู่ดีของประชาชนในภูมิภาคนั้น ๆ การพัฒนาในเรื่องดินตามพระราชดำริที่สำคัญอีกโครงการหนึ่ง คือ การปลูกหญ้าแฝกป้องกันการเสื่อมโทรมและพังทลายของดิน การปลูกหญ้าแฝกตามพระราชดำรินี้ได้รับการยอมรับจากธนาคารโลกว่า *“ประเทศไทยทำได้ผลอย่างเต็มที่และมีประสิทธิภาพยอดเยี่ยม”* และเมื่อวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๖ International Erosion Control Association (IECA) ได้มีมติให้ถวายรางวัล The International Erosion Control Association’s International Merit Award แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในฐานะที่ทรงเป็นแบบอย่างในการนำหญ้าแฝกมาใช้ในการอนุรักษ์ดินและน้ำ

ในเรื่องของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสนพระราชหฤทัยและทรงตระหนักถึงความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ตั้งแต่เริ่มเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นต้นมา ทรงห่วงในเรื่องปริมาณป่าไม้ที่ลดลง ได้ทรงค้นหาวิธีการต่าง ๆ ที่จะเพิ่มปริมาณป่าไม้ให้มากขึ้น มีพระราชดำริที่จะอนุรักษ์ป่าไม้ด้วยการสร้างความสำนึกให้รักป่าไม้ร่วมกันมากกว่าวิธีการใช้อำนาจบังคับ ดังพระราชดำริที่พระราชทานตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๙ ที่ให้มีการปลูกต้นไม้ ๓ ชนิดที่แตกต่างกัน คือ ไม้ผล ไม้โตเร็ว และไม้เศรษฐกิจ เพื่อให้เกิดป่าไม้แบบผสมผสานและสร้างความสมดุลแก่ธรรมชาติอย่างยั่งยืน นอกจากนี้ ยังได้พระราชทานพระราชดำริเรื่องการปลูกป่าอีกหลายประการ เช่น การปลูกป่าทดแทน การปลูกป่าในที่สูง การปลูกป่าต้นน้ำที่ลำธาร หรือการปลูกป่าธรรมชาติ และการ

ปลูกป่า ๓ อย่าง ได้ประโยชน์ ๔ อย่าง

แนวพระราชดำริด้านการเกษตรที่สำคัญคือ “ทฤษฎีใหม่” อันเป็นการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ที่มีอยู่จำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ขณะเดียวกันก็มีน้ำไว้ใช้ตลอดปีเป็นการอำนวยประโยชน์ต่อทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไป “ทฤษฎีใหม่” จึงเป็นแนวทางหรือหลักการในการบริหารจัดการที่ดินและแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในที่ดินขนาดเล็กให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยทรงเริ่มการทดลองที่วัดมงคลชัยพัฒนา ตำบลห้วยบง อำเภอเมืองฯ จังหวัดสระบุรี และแพร่หลายจนเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในปัจจุบัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงค้นคว้าทดลองและวิจัยด้านการเกษตรเป็นโครงการส่วนพระองค์มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๕ ในบริเวณสวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต ทรงแบ่งโครงการส่วนพระองค์เป็น ๒ แบบ คือ โครงการแบบไม่ใช่ธุรกิจและโครงการกึ่งธุรกิจ โครงการแบบไม่ใช่ธุรกิจเกี่ยวข้องกับการพัฒนาประสิทธิภาพการผลิตทางการเกษตร โดยทรงให้ความสำคัญกับการเพิ่มพูนคุณภาพชีวิตของเกษตรกรในระยะยาว เพื่อให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ทางด้านอาหารและสนับสนุนให้มีรายได้เพิ่มขึ้นนอกเหนือจากรายได้จากภาคเกษตร อีกทั้งยังเน้นการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติด้วย เช่น นาข้าวทดลอง การเลี้ยงปลานิล การผลิตแก๊สชีวภาพ ห้องปฏิบัติการทางวิทยาศาสตร์ เพื่อใช้ตรวจคุณภาพของผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ที่ผลิตจากโครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา ห้องปฏิบัติการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อพืชเพื่อขยายพันธุ์ไม้ โครงการบำบัดน้ำเสีย และโครงการสาหร่ายเกลียวทอง ซึ่งนำมาผลิตเป็นอาหารปลา ส่วนโครงการกึ่งธุรกิจซึ่งเป็นโครงการที่มีการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ในราคาย่อมเยาโดยไม่หวังผลกำไรอันเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป เช่น โรงโคนม สวนจิตรลดา โรงนมผงสวนดุสิต ศูนย์รวมนมสวนจิตรลดา โรงสีข้าวตัวอย่างสวนจิตรลดา โรงนมเม็ดสวนดุสิต โรงเนยแข็ง โรงกลั่นแอลกอฮอล์ โรงเพาะเห็ด โรงน้ำผลไม้กระป๋อง โครงการต่าง ๆ เหล่านี้เน้นการนำทรัพยากรธรรมชาติและปัจจัยทางการเกษตรที่มีอยู่มาใช้อย่างประหยัดและเน้นประโยชน์สูงสุด เพื่อนำผลการทดลองออกเผยแพร่เพื่อเป็นตัวอย่างแก่เกษตรกร

โครงการสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรอีกโครงการหนึ่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงก่อตั้งขึ้นคือ โครงการหลวง โดยเริ่มจากการเสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานไปประทับ ณ พระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ และได้ทอดพระเนตรความเป็นอยู่ของชาวเขาที่มีฐานะยากจน ปลูกฝิ่นและทำลายป่าไม้ต้นน้ำลำธาร จึงทรงริเริ่มส่งเสริมการเกษตรแก่ชาวเขาโดยพระราชทานพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ เพื่อทดแทนการปลูกฝิ่น ใน พ.ศ. ๒๕๑๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อตั้งโครงการส่วนพระองค์ขึ้นชื่อโครงการพระบรมราชานุเคราะห์ชาวเขา ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็นโครงการหลวงพัฒนาชาวเขา โครงการหลวงได้ให้ทุนสนับสนุนนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หน่วยราชการต่าง ๆ ให้ทำการวิจัยจำนวนมาก โครงการวิจัยต่าง ๆ ล้วนเกี่ยวข้องกับการเกษตร เช่น โครงการวิจัยไม้ผล โครงการวิจัยพืชผัก โครงการวิจัยไม้ดอกไม้ประดับ โครงการวิจัย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตร
สภาพพื้นที่และผลผลิตของมูลนิธิโครงการหลวง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรการปฏิบัติงานของหน่วยแพทย์พระราชทาน
ขณะเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรในท้องถิ่นต่าง ๆ

พืชไร่ โครงการวิจัยศัตรูพืช โครงการวิจัยงานเลี้ยงสัตว์ โครงการวิจัยงานขยายพันธุ์พืช นอกจากการวิจัยแล้ว โครงการหลวงยังขยายผลไปสู่การปฏิบัติ โดยชักชวนเกษตรกรชาวเขาเข้ามาร่วมมือดำเนินการเชิงการค้าพร้อมไปกับงานวิจัย ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแปลงเกษตรได้รับการแก้ไขเพิ่มเติมติดต่อกันไป ส่งผลให้งานส่งเสริมปลูกพืชทดแทนฝิ่นทำได้อย่างรวดเร็วขึ้นมาก พร้อมกับการแก้ไขปัญหาในพื้นที่การเกษตรก็สามารถทำได้อย่างจริงจัง งานของโครงการหลวงได้รับการยอมรับว่าเป็นวิธีการแก้ปัญหาพื้นที่ปลูกฝิ่นที่ทำได้อย่างสันติวิธีที่สุด และยังเป็นการช่วยชาวเขาให้มีอาชีพมั่นคง มูลนิธิแมกไซไซแห่งประเทศฟิลิปปินส์จึงประกาศให้โครงการหลวงเป็นองค์กรที่ได้รับรางวัลแมกไซไซในด้าน International Understanding เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑

ปัจจุบันโครงการหลวงเป็นมูลนิธิโครงการหลวงเพื่อสาธารณประโยชน์ที่มุ่งทำงานวิจัยที่ต้องการพัฒนาและการผลิตที่แน่นอน มีตลาดรองรับ รวมทั้งเป็นโครงการนำร่องและการถ่ายทอดเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่สำคัญแก่การพัฒนาในที่สูง การสร้างมูลค่าเพิ่มกับผลิตผลและผลิตภัณฑ์ของโครงการหลวงโดยมีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม รักษาสภาพต้นน้ำลำธารที่สำคัญของประเทศไว้ด้วย

การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งคือการสาธารณสุข ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินตามรอยพระบาทของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนกและสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ในการทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทางการแพทย์และการสาธารณสุขเพื่อประโยชน์ของประชาชน เริ่มตั้งแต่ใน พ.ศ. ๒๔๙๖ ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์แก่กองวิทยาศาสตร์ สภากาชาดไทย เพื่อสร้าง “อาคารมหิดลวงศานุสรณ์” เป็นศูนย์ผลิตวัคซีน บี.ซี.จี. ซึ่งเป็นวัคซีนป้องกันวัณโรค เพราะขณะนั้นประเทศไทยยังผลิตเองไม่ได้ การผลิตวัคซีนได้ทำให้การควบคุมโรคสะดวกขึ้นและประหยัดค่าใช้จ่าย นอกจากนี้ยังสนพระราชหฤทัยปัญหาโรคเรื้อนเป็นอย่างมาก ใน พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้พระราชทานพระราชทรัพย์ในการจัดตั้งกองทุนราชประชาสมาสัย ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็นมูลนิธิราชประชาสมาสัยในพระบรมราชูปถัมภ์เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานปราบปรามโรคเรื้อน และได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อสร้างโรงเรียนสำหรับบุตรหลานผู้ป่วยโรคเรื้อนขึ้น พระราชทานนามว่า โรงเรียนราชประชาสมาสัย ในการเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรในภูมิภาคต่าง ๆ ได้ทรงพบว่า ราษฎรส่วนหนึ่งมีสุขภาพไม่สมบูรณ์เนื่องจากขาดทุนทรัพย์ในการรักษา ขาดผู้รักษา หรืออยู่ห่างไกลสถานรักษา และจำนวนไม่น้อยที่ขาดอาหาร จึงทรงเริ่มจัดหน่วยแพทย์เคลื่อนที่พระราชทานตั้งแต่ใน พ.ศ. ๒๔๙๗ ทั้งทางบกและทางน้ำ โดยใช้จ่ายจากพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ทั้งสิ้น นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริถึงความสำคัญของการพัฒนาบุคลากรทางการแพทย์ของไทยให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น โดยโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งทุนการศึกษาขั้นสูงสำหรับผู้ที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาบัณฑิตสาขาแพทยศาสตร์ในประเทศไทยไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ โดยพระราชทานทุนอานันทมหิดล ซึ่งต่อมาเปลี่ยนสถานภาพจากทุนเป็นมูลนิธิอานันทมหิดล และได้ขยายการพระราชทานทุนให้แก่นักศึกษาในสาขาอื่นด้วยนอกจาก

แพทยศาสตร์ พระราชกรณียกิจที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสนพระราชหฤทัยทางการแพทย์และสาธารณสุข คือการพระราชทานรางวัลสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดล (Prince Mahidol Awards) โดยรัฐบาลได้จัดตั้งมูลนิธิรางวัลสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลขึ้นและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเป็นองค์ประธานมูลนิธิฯ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะมอบรางวัลแก่บุคคลหรือองค์กรจากทั่วโลกที่มีผลงานดีเด่นทางการแพทย์และการสาธารณสุข โดยไม่จำกัดเชื้อชาติ ศาสนา และลัทธิการปกครอง ซึ่งมีผลช่วยให้คุณภาพชีวิตของมนุษยชาติดีขึ้น ทั้งนี้มีผู้ได้รับพระราชทานรางวัลใน พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นครั้งแรก พระราชกรณียกิจทางการแพทย์และการสาธารณสุขเพื่อประโยชน์ของประชาชนยังมีอีกเป็นจำนวนมาก

พระราชกรณียกิจด้านการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นที่ประจักษ์ เห็นได้จากโครงการต่าง ๆ จำนวนมากที่ล้วนแต่มีจุดมุ่งหมายที่จะให้ราษฎรมีความผาสุกอย่างแท้จริง ซึ่งครอบคลุมการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทั้งทรัพยากรธรรมชาติและคุณภาพชีวิตของประชาชน โครงการต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการเพื่อประชาชนนั้น แยกได้เป็นโครงการตามพระราชประสงค์ คือ โครงการที่ทรงศึกษา ทดลอง ปฏิบัติเป็นการส่วนพระองค์ โดยใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ เมื่อได้ผลดีก็จะให้หน่วยงานของรัฐรับดำเนินงานต่อไป โครงการหลวง คือการพัฒนาชีวิตตามความเป็นอยู่ของชาวไทยภูเขาให้ดีขึ้น ชักจูงให้เลิกปลูกฝิ่น งดการตัดไม้ทำลายป่า และทำไร่เลื่อนลอย โครงการตามพระราชดำริ คือโครงการที่ทรงวางแผนพัฒนาและเสนอแนะให้รัฐบาลเข้าร่วมดำเนินงานตามพระราชดำริ ปัจจุบันเรียกว่าโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งมีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเป็นโครงการที่ทรงวางแผนเพื่อการพัฒนา ซึ่งเกิดจากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศ และทรงพบเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาเกษตรกรรม จึงได้พระราชทานคำแนะนำเพื่อนำไปปฏิบัติจนได้ผลดีและได้รับการยอมรับจากผู้ปฏิบัติงานทั้งหลายว่าสมควรยิ่งที่จะดำเนินตามพระราชดำริ พระราชดำริเริ่มแรกอันเป็นโครงการช่วยเหลือประชาชนเริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๔ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมประมงนำพันธุ์ปลาหมอเทศจากปีนัง ซึ่งได้รับจากผู้เชี่ยวชาญด้านการประมงขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติเข้าไปเลี้ยงในสระน้ำ บริเวณพระที่นั่งอัมพรสถาน และเมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๖ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพันธุ์ปลาหมอเทศแก่กำนัน ผู้ใหญ่บ้านทั่วประเทศ นำไปเลี้ยงเผยแพร่ขยายพันธุ์แก่ราษฎรในหมู่บ้านของตนเพื่อจะได้มีอาหารโปรตีนเพิ่มขึ้น

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่นับได้ว่าเป็นโครงการพัฒนาชนบทโครงการแรกเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานรถ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองฯ
ซึ่งทรงจัดตั้งในพื้นที่พรุของภาคใต้

บูลโดเซอร์ให้หน่วยตำรวจตระเวนชายแดนค่ายนเรศวร ไปสร้างถนนเข้าไปยังบ้านห้วยมงคล ตำบลหินเหล็กไฟ อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เพื่อให้ราษฎรสามารถสัญจรไปมา และนำผลผลิตออกมาจำหน่ายยังชุมชนภายนอกได้สะดวกขึ้น จากนั้นใน พ.ศ. ๒๔๙๖ ได้พระราชทานพระราชดำริให้สร้างอ่างเก็บน้ำเขาเต่า อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เพื่อบรรเทาความแห้งแล้งและความเดือดร้อนของราษฎร และสร้างเสร็จใช้ประโยชน์ได้ใน พ.ศ. ๒๕๐๖ ซึ่งนับเป็นโครงการพระราชดำริทางด้านชลประทานแห่งแรกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กล่าวได้ว่าโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในระหว่างเริ่มแรกเป็นโครงการที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาของราษฎรเพื่อส่งเสริมให้มีความอยู่ดีกินดีขึ้นทั้งสิ้น และโดยที่ราษฎรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร จึงทรงเน้นการศึกษาที่เกี่ยวกับการพัฒนาการเกษตร การพัฒนาที่ดิน และการชลประทาน

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงปัจจุบันมีทั้งสิ้นกว่า ๔,๐๐๐ โครงการอยู่ในความรับผิดชอบของสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.) ซึ่งเป็นหน่วยงานระดับกรม แยกเป็นประเภทต่าง ๆ คือ การเกษตร สิ่งแวดล้อม สาธารณสุข การพัฒนาแหล่งน้ำ การส่งเสริมอาชีพ การคมนาคมสื่อสาร สวัสดิการสังคม ฯลฯ

การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริให้จัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริขึ้นนั้น วัตถุประสงค์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การเป็นแหล่งความรู้ให้แก่ราษฎร เพื่อให้เป็นตัวอย่างนำไปประยุกต์ใช้กับงานอาชีพของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องที่เกี่ยวกับการเกษตรกรรมต่าง ๆ อันจะทำให้เกษตรกรเหล่านี้มีรายได้ในการเลี้ยงตนเองและครอบครัวเพิ่มขึ้น ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริได้จัดตั้งขึ้นตามแนวพระราชดำริในทุกภูมิภาคจำนวน ๖ ศูนย์ ได้แก่ (๑) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อน (๒) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทราย (๓) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอ่าวคุ้งกระเบน (๔) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพาน (๕) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ (๖) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทอง เพื่อเป็นสถานที่ศึกษา ทดลอง ทดสอบ และแสวงหาวิธีการพัฒนาด้านต่าง ๆ ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ศูนย์ศึกษาฯ จึงเปรียบเสมือน "ตัวแบบ" ของความสำเร็จที่จะเป็นแนวทางและตัวอย่างของผลสำเร็จให้แก่พื้นที่อื่น ๆ เป็น "ศูนย์บริการแบบเบ็ดเสร็จ" คือสามารถที่จะศึกษาหาความรู้ได้ทุกเรื่อง ทั้งด้านการปรับปรุงบำรุงดิน การปลูกพืชสวน พืชไร่ การเลี้ยงสัตว์ การประมง ป่าไม้ ตลอดจนการชลประทาน งานศิลปาชีพพิเศษ ฯลฯ ซึ่งผลสำเร็จเหล่านี้ได้จัดสาธิตไว้ในลักษณะของ "พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต"

นอกจากการพัฒนาด้านต่าง ๆ อันเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังประกอบพระราชกรณียกิจด้านการศึกษาเพื่อพัฒนาบุคคลเป็นอย่างมาก เช่น ได้พระราชทานความช่วยเหลือให้จัดตั้งโรงเรียนต่าง ๆ เช่น โรงเรียนสำหรับเยาวชนในท้องถิ่นทุรกันดารที่ตำรวจตระเวนชายแดนดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๙ จนกระทั่งมีโรงเรียนที่ทรงจัดตั้งมากกว่า

๒๐๐ โรงเรียนทั่วประเทศ โรงเรียนร่มเกล้าซึ่งเป็นโรงเรียนสำหรับเยาวชนในท้องถิ่นชนบทห่างไกลที่มีความไม่สงบจากภัยต่าง ๆ โรงเรียนราชประชาสมาสัย เพื่อเป็นสถานศึกษาอยู่ประจำสำหรับเยาวชนที่เป็นบุตรธิดาของคนไข้โรคเรื้อน โรงเรียนราชประชานุเคราะห์ร่วมกับประชาชนเพื่อให้การศึกษาแก่เด็กกำพร้าที่ครอบครัวประสบวาตภัยในภาคใต้และเด็กที่ยากไร้ขาดที่พึ่ง ซึ่งปัจจุบันมีโรงเรียนราชประชานุเคราะห์ ๓๐ แห่งทั่วทุกภาคของประเทศ พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์พัฒนาโรงเรียนวังไกลกังวล หัวหิน ทรงจัดตั้งโรงเรียนจิตรลดาขึ้นในบริเวณพระตำหนักจิตรลดารโหฐานเพื่อเป็นสถานศึกษาของพระราชโอรส พระราชธิดา และบุตรหลานของพระบรมวงศานุวงศ์ มหาดเล็กและประชาชนทั่วไป

ในระดับอุดมศึกษา ทรงตั้งทุนภูมิพลขึ้นเพื่อพระราชทานแก่ผู้มีผลการเรียนดีแต่ขาดแคลนทุนทรัพย์ ทรงฟื้นฟูการพระราชทานทุนเล่าเรียนหลวงคิงสกอลาชิป (King Scholarship) ขึ้นอีก ทุนเล่าเรียนหลวงนี้พระราชทานแก่ผู้มีผลการเรียนดีเด่นให้ไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ ผู้ที่ได้รับทุนการศึกษาดังกล่าวได้กลับมาทำงานรับใช้ชาติบ้านเมืองเป็นจำนวนมาก ทุนการศึกษาที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือทรงก่อตั้งทุนมูลนิธิอานันทมหิดลเพื่อเป็นอนุสรณ์แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล โดยให้ผู้ที่เรียนดีไปศึกษาวิชาแพทยศาสตร์ วิทยาศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ เกษตรศาสตร์อักษรศาสตร์ นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และโบราณคดี ผู้สำเร็จการศึกษาได้กลับมาทำงานรับใช้ประเทศจำนวนมาก แม้ว่าทุนนี้จะไม่ระบุว่าจะต้องกลับมาทำงานชดใช้ทุนก็ตาม เนื่องด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชไม่ทรงต้องการให้มีการทำสัญญาว่าจะใช้ทุน แต่ขอให้เป็นสัญญาทางใจซึ่งสำคัญกว่าสัญญาทางลายลักษณ์อักษร

นอกจากการศึกษาในระบบโรงเรียนแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังมีพระราชดำริที่จะให้จัดการศึกษานอกระบบขึ้น เช่น โรงเรียนพระดาบส และยังทรงส่งเสริมให้มีการจัดตั้งมูลนิธิการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียมอีกด้วย รวมทั้งทรงริเริ่มให้มีการจัดทำสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนขึ้นเพื่อให้เยาวชนของชาติมีหนังสือที่ดีสำหรับค้นคว้าและแสวงหาความรู้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ทรงผนวชเช่นเดียวกับชายไทยทั่วไปซึ่งเป็นชาวพุทธ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง ทรงเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก ทรงประกอบพระราชกรณียกิจนานัปการเพื่อส่งเสริมพระพุทธศาสนา และได้พระราชทานพระราชูปถัมภ์บำรุงศาสนาอื่น ๆ ในประเทศไทย ทั้งศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาสิกข์ ศาสนาฮินดู รวมทั้งได้พระราชทานพระราชทรัพย์อุปถัมภ์และบำรุงศาสนาเหล่านั้นด้วย ทำให้ประชาชนทุกศาสนาได้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขในประเทศไทย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระปรีชาสามารถในศาสตร์สาขาต่าง ๆ ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาทั้งสิ้น ทั้งในด้านการประดิษฐ์ ได้แก่ การประดิษฐ์ “กังหันน้ำชัยพัฒนา” เครื่องกลเติมอากาศแบบทุ่นลอย ซึ่งได้รับการออกสิทธิบัตรตามกฎหมายขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์

พ.ศ. ๒๕๓๖ “กังหันน้ำชัยพัฒนา” จึงเป็นสิ่งประดิษฐ์เครื่องกลเติมอากาศเครื่องที่ ๙ ของโลกที่ได้รับสิทธิบัตร และเป็นครั้งแรกที่ได้มีการรับจดทะเบียนและออกสิทธิบัตรให้แก่ “นักประดิษฐ์” ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ และได้รับรางวัลระดับโลกในฐานะสิ่งประดิษฐ์ดีเด่นในงานนิทรรศการ Brussels Eureka ๒๐๐๐: 49th World Exhibition Innovation, Research and New Technology ที่กรุงบรัสเซลส์ ประเทศเบลเยียม กังหันน้ำชัยพัฒนาได้รับรางวัลจากคณะกรรมการนานาชาติ และรางวัลจากกรรมการประจำชาติถึง ๕ รางวัล นอกจากพระปรีชาสามารถในด้านการประดิษฐ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังมีพระปรีชาสามารถในด้านอื่น ๆ อีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ ด้านแผนที่ ด้านการจราจรและขนส่ง เช่น โครงการการก่อสร้างถนนวงแหวนรัชดาภิเษก โครงการคู่ขนานลอยฟ้า ฯลฯ

ความสำเร็จในด้านการพัฒนาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแนวคิดแก่สังคมไทยมาโดยตลอด เป็นที่ประจักษ์ชัดเมื่อสำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) ทูลเกล้าฯ ถวายรางวัลความสำเร็จด้านการพัฒนามนุษย์ (UNDP Human Development Lifetime Achievement Award) เมื่อวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๙ โดยนายโคฟี อันนัน (Kofi Annan) เลขาธิการองค์การสหประชาชาติเป็นผู้ทูลเกล้าฯ ถวาย รางวัลเกียรติยศนี้สหประชาชาติจัดทำขึ้นเพื่อมอบให้แก่บุคคลดีเด่นที่อุทิศตนตลอดชีวิต และสร้างคุณค่าของผลงานอันเป็นที่ประจักษ์และเป็นคุณูปการในการผลักดันความก้าวหน้าในการพัฒนาคน ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ให้คนเป็นเป้าหมายศูนย์กลางในการพัฒนา โดยมุ่งเน้นการพัฒนาความเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน มีความมั่นคงในชีวิต มีความเท่าเทียมกัน และการมีส่วนร่วมทางการเมือง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงได้รับทูลเกล้าฯ ถวายรางวัลอันเนื่องมาจากผลงานการพัฒนาชนบทของพระองค์ ซึ่งมีจำนวนมากในทุกภูมิภาคของประเทศ

สิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงพระราชจริยวัตรอันงดงามของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงปฏิบัติอย่างต่อเนื่องมาตลอดรัชสมัย ปรากฏในพระราชดำรัสของสมเด็จพระราชาธิบดีแห่งบรูไนดารุสซาลาม ซึ่งถวายพระพรแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในนามของพระประมุขและพระราชวงศ์ทั้ง ๒๕ ราชอาณาจักร เมื่อวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๙ ในโอกาสการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี ว่า

> ...ห้วงเวลาที่ผ่านมาเป็นห้วงที่เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างรวดเร็วและกว้างไกลมากที่สุดเท่าที่เคยประสบมาในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ท้าทายการดำรงอยู่ของเราในทุกมิติ โดยเฉพาะความเป็นชาติอันธำรงไว้ซึ่งอธิปไตย ในยามที่ถูกท้าทายเช่นนี้ สิ่งที่เราทุกคนเพรียกหาคือการตัดสินใจที่ถูกต้องและเฉียบคมทุกครั้ง ฝ่าพระบาทได้ทรงใช้พระราชปรีชาญาณ พระสติปัญญา พระวิริยอุตสาหะ ตลอดจนความองอาจและกล้าหาญที่พระองค์ทรงมีอยู่อย่างท่วมท้นในการนำประเทศไทยให้พ้นภัย

ฝ่าพระบาทไม่เคยทรงอยู่ห่างไกลจากประชาชนของพระองค์ ไม่เคยมีพระราชดำริให้ประชาชนเป็นเพียงผู้ฟังคำสั่งหรือบริวาร ในทางตรงกันข้ามฝ่าพระบาททรงอยู่เคียงข้างพสกนิกรของพระองค์ และทรงร่วมทุกข์ร่วมสุขกับประชาชนชาวไทยตลอดมา...

ตลอดรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชได้ปฏิบัติพระราชภารกิจในฐานะของพระมหากษัตริย์ในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข โดยทรงตระหนักถึงบทบาทและหน้าที่ของสถาบันกษัตริย์ว่า หน้าที่ของพระองค์คือ *"...ทำอะไรก็ตามที่เป็นประโยชน์..."* นอกจากจะประกอบพระราชกรณียกิจตามฐานะและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ตามที่มีบทกฎหมายกำหนดไว้อย่างสมบูรณ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชยังได้ปฏิบัติพระราชกรณียกิจในฐานะพระมหากษัตริย์นักพัฒนา ทรงทุ่มเทกำลังพระวรกายและกำลังพระสติปัญญาเพื่อพสกนิกรของพระองค์ ดังที่ปรากฏในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริต่าง ๆ ซึ่งเป็นพระราชกรณียกิจด้านการพัฒนาเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชน เพื่อให้ประชาชนของพระองค์มีความเกษมสุขโดยเท่าเทียมกัน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถมีพระราชโอรสและพระราชธิดารวม ๔ พระองค์ คือ

๑. ทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี
๒. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร
๓. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
๔. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

กนกวลี ชูชัยยะ

เอกสารอ้างอิง

กนกวลี ชูชัยยะ และกฤษฎา บุณยสมิต. "กษัตริย์นักพัฒนา." ใน **ใต้ร่มพระบารมี จักรีนฤบดินทร์ สยามินทราธิราช.** กรุงเทพฯ: ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๗. (ราชบัณฑิตยสถานจัดพิมพ์ในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗๕ พรรษา)

______ . **"พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระปรีชาสามารถในการบริหารจัดการ"** ใน **พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระอัจฉริยภาพในการบริหารจัดการ.** กรุงเทพฯ: สำนักงาน ก.พ.ร., ๒๕๔๙.

______ . **"พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระมหากษัตริย์นักพัฒนา ผู้ทรงเป็นต้นแบบของการบริหารจัดการสมัยใหม่"** ใน **๙ แผ่นดินของการปฏิรูประบบราชการ.** กรุงเทพฯ: สำนักงาน ก.พ.ร., ๒๕๔๙.

กรมวิชาการ. **พระเจ้าอยู่หัว.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๓๐.

กระทรวงมหาดไทย. สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย. **การทำความเข้าใจเกี่ยวกับกรอบแนวทางการดำเนินงานในการแก้ไขปัญหาในจังหวัดชายแดนภาคใต้ เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา.** ม.ป.ท., ๒๕๔๘.

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี. **สารานุกรมพระราชกรณียกิจพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรอบ ๖๐ ปีแห่งการครองราชย์.** กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.

โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. **สารานุกรมไทยฉบับกาญจนาภิเษก.** กรุงเทพฯ: ด่านสุทธา, ๒๕๓๙.

______ . **สารานุกรมไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ในโอกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐.

ทบวงมหาวิทยาลัย. **เอกกษัตริย์อัจฉริยะ.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๐. (ทบวงมหาวิทยาลัยร่วมกับสถาบันอุดมศึกษาของรัฐและเอกชนจัดพิมพ์เนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙)

พระราชดำรัสพระราชทานแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคลเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดาฯ พระราชวังดุสิต วันพุธที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๑๗ วันพฤหัสบดีที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๑๘ วันเสาร์ที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๑๙ วันอาทิตย์ที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๒๐ วันจันทร์ที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๒๑. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๑.

พระราชดำรัสพระราชทานเมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๐ คู่มือการดำเนินชีวิตสำหรับประชาชน ปี ๒๕๔๑ และทฤษฎีใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สำนักงานจัดการทรัพย์สินส่วนพระองค์ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ บริษัท มงคลชัยพัฒนา จำกัด และบริษัท บางจากปิโตรเลียม จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๑.

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. **สรรพศิลปศาสตราธิราช.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๒. (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสภามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๕๔๒)

สำนักงาน กปร. **ทฤษฎีใหม่.** กรุงเทพฯ: บางกอกบล๊อก, ๒๕๔๗.

______ . **หลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.** กรุงเทพฯ: ๒๑ เซ็นจูรี, ๒๕๔๘.

สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน. **เรียนรู้ตามรอยพระยุคลบาท: หน้าที่.** กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน, ๒๕๔๖.

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ สาขาวิทยาศาสตร์การแพทย์. **สายธาราแห่งพระมหากรุณาธิคุณ.** กรุงเทพฯ: บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๓๙.

สำนักงานปฏิบัติการฝนหลวง. **ในหลวงของเรากับฝนหลวง.** ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ที่มาของภาพ

กรมศิลปากร. **ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘.

______ . **สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา-กรุงธนบุรี เล่ม ๑.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๒.

______ . **อนุสาวรีย์ในประเทศไทย เล่ม ๒.** กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๒.

คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี. **สมุดภาพประติมากรรมกรุงรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ: กราฟฟิค อาร์ต, ๒๕๒๕.

โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. **สารานุกรมไทยฉบับเฉลิมพระเกียรติในโอกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐.

ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช. **กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง.** กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๙.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับความสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส เล่มหนึ่ง ตั้งแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาถึงสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก, ๒๕๔๙. (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนจัดพิมพ์เปนที่รฦกเนื่องในวโรกาสพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี ๑๐ มิถุนายน ๒๕๔๙)

ราชบัณฑิตยสถาน. **ใต้ร่มพระบารมี จักรีนฤบดินทร์ สยามินทราธิราช.** กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๗. (ราชบัณฑิตยสถานจัดพิมพ์ในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา ๗๕ พรรษา ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๕)

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **ศิลปะสุโขทัย: บทวิเคราะห์หลักฐานโบราณคดี จารึก และศิลปกรรม.** กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. **พระพุทธปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ จำกัด, ๒๕๓๕.

อภินันท์ โปษยานนท์. **จิตรกรรมและประติมากรรมแบบตะวันตกในราชสำนัก เล่ม ๑-๒.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ, ๒๕๓๖.

มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา

ประวัติความเป็นมา

เมื่อวันที่ ๑๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ อันเป็นมงคลวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงรับพระราชทานปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาจารึกภาษาตะวันออก) จากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) โดยความร่วมมือของนักศึกษาและอาจารย์จากมหาวิทยาลัยศิลปากรได้จัดพิมพ์จำหน่ายหนังสือรวมพระฉายาลักษณ์ นำเงินรายได้ทูลเกล้าฯ ถวายเป็นกองทุนเริ่มแรกสำหรับเก็บดอกผลเพื่อพระราชทานเป็นทุนการศึกษาแก่เยาวชนผู้ขัดสนตามพระราชอัธยาศัย ซึ่งได้พระกรุณาพระราชทานชื่อทุนว่า "ทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา"

ต่อมาได้มีผู้มีจิตศรัทธาร่วมบริจาคสมทบเพิ่มขึ้น เห็นควรขยายโครงการทุนพระราชทานเพื่อการศึกษาให้มั่นคงกว้างขวางขึ้น จึงดำเนินการจดทะเบียนเงินกองทุนดังกล่าวขึ้นเป็นมูลนิธิ และได้รับพระราชานุญาตให้ใช้ชื่อว่า "มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา" ตามชื่อทุนเดิมที่ได้รับพระราชทานแล้ว ทั้งยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับเป็นองค์อุปถัมภ์ของมูลนิธิฯ ด้วย

มูลนิธิฯ ได้เริ่มให้ทุนการศึกษาแก่นักเรียนและนักศึกษาทุกระดับที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ ตั้งแต่ประถมศึกษาถึงระดับอุดมศึกษา โดยเริ่มให้ทุนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๕ จนถึงปัจจุบัน ได้ให้ทุนการศึกษาไปแล้วเป็นจำนวนมาก

กองทุนมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา มีรายได้จากการบริจาคและจากการจัดพิมพ์พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศต่าง ๆ นอกจากนี้มูลนิธิฯ ได้จัดทำและจัดพิมพ์นามานุกรมต่าง ๆ ออกเผยแพร่ เช่น นามานุกรมวรรณคดีไทยและนามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย เป็นต้น

พระนามและรายนามคณะกรรมการ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี	**องค์อุปถัมภ์มูลนิธิฯ**
ท่านผู้หญิงมนัสนิตย์ วณิกกุล	ที่ปรึกษาคณะกรรมการ
ท่านผู้หญิงนราวดี ชัยเฉนียน	ประธานกรรมการ
นายธารินทร์ นิมมานเหมินท์	รองประธานกรรมการ
คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร	กรรมการ
รองศาสตราจารย์ ดร. คุณหญิงสุมณฑา พรหมบุญ	กรรมการ
คุณหญิงกษมา วรวรรณ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายเดโช สวนานนท์	กรรมการ
ดร.สุวัฒน์ เงินฉ่ำ	กรรมการ
นายสมศักดิ์ วิราพร	กรรมการ
นายทรงฤทธิ์ รัตนดิลก ณ ภูเก็ต	กรรมการ
ดร.สมเกียรติ ชอบผล	กรรมการ
นางโฉมฉาย เหล่าสุนทร	กรรมการและเหรัญญิก
นางวัลลิยา ปังศรีวงศ์	กรรมการและผู้ช่วยเหรัญญิก
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ คุณหญิงไขศรี ศรีอรุณ	กรรมการและเลขานุการ
นายสุพจน์ จิตสุทธิญาณ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรัสสา คชาชีวะ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
คุณชวลี อมาตยกุล	กรรมการกิตติมศักดิ์
นางชญานุตม์ อินทุดม	กรรมการกิตติมศักดิ์
นางสาวอรวรรณ แย้มพลาย	กรรมการกิตติมศักดิ์
ดร.อภิชัย จันทรเสน	ที่ปรึกษาด้านกฎหมาย

องค์ที่ปรึกษากิตติมศักดิ์

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ที่ปรึกษา

ท่านผู้หญิงนราวดี ชัยเฉนียน

คณะผู้จัดทำ

บรรณาธิการที่ปรึกษา

ท่านผู้หญิงวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ คุณหญิงไขศรี ศรีอรุณ

บรรณาธิการวิชาการ

พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พิศภูมิวิถี

คณะบรรณาธิการ

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.กุสุมา รักษมณี
รองศาสตราจารย์ยุพร แสงทักษิณ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เสาวณิต วิงวอน
ผู้ช่วยศาสตราจารย์วิพุธ โสภวงศ์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วัลยา ช้างขวัญยืน

ผู้เขียนคำ

ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร
ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาถ บุนนาค
ศาสตราจารย์พิเศษทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา
รองศาสตราจารย์ธงทอง จันทรางศุ
รองศาสตราจารย์ ดร.สุกัญญา บำรุงสุข
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธีระ นุชเปี่ยม
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปรีดี พิศภูมิวิถี
นางสาวกนกวลี ชูชัยยะ
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.กุสุมา รักษมณี
ศาสตราจารย์พิเศษจุลทัศน์ พยาฆรานนท์
รองศาสตราจารย์ ดร.ธีรวัต ณ ป้อมเพชร
รองศาสตราจารย์ ดร.วุฒิชัย มูลศิลป์
รองศาสตราจารย์ ดร.สุเนตร ชุตินธรานนท์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรพร ภู่พงศ์พันธ์
อาจารย์ ดร.ใกล้รุ่ง อามระดิษ
นายกฤษฎา บุญยสมิต

นางสาวปิยรัตน์ อินทร์อ่อน
นางสาววีรวัลย์ งามสันติกุล
นางสุวัสดา ประสาทพรชัย
นางสาววีณา โรจนราธา
นางสาวสุทธิพันธ์ ขุทรานนท์
นางสาวศิรินันท์ บุญศิริ

เจ้าหน้าที่วิชาการประจำโครงการ

นางสาวรัชนี ทรัพย์วิจิตร
นางสาววารี จุลโพธิ์
นายกิตติชัย พินโน
นางสาวรตนาภรณ์ ประจงการ